

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

**УКРАЇНСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

СЕРІЯ 22

**ПОЛІТИЧНІ НАУКИ
ТА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН**

ВИПУСК 36

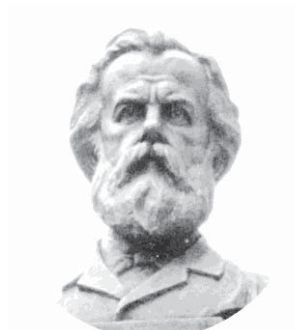
DOI <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.36>

ISSN 2411-1287

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

Серія 22

Політичні науки
та методики викладання
соціально-політичних дисциплін

Випуск 36

Київ
Видавництво УДУ імені Михайла Драгоманова
2024

ФАХОВЕ ВИДАННЯ (КАТЕГОРІЯ «Б»)

Затверджене президією ВАК України 2010 р. від 10.03.2010 за №1-05/2
Перереєстрація наказом МОН України від 02.07.2020 р. № 886 (політичні науки)
Зміни від 20.12.2023 наказом МОН України № 1543

Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення

Витяг з реєстру суб'єктів у сфері медіа-реєстрантів

Ідентифікатор медіа R30-01417 (рішення від 28.09.2023 р. № 932)

Схвалено рішенням Вченої ради УДУ імені Михайла Драгоманова (протокол № 6 від 19 грудня 2024 р.)

Редакційна колегія серії:

- Семигіна Т. В.** - доктор політичних наук, професор, член Національного агентства кваліфікацій, Київ, Україна
(головний редактор);
- Бабкіна О. В.** - доктор політичних наук, професор, академік УАПН, завідувач кафедри політичних наук УДУ імені Михайла Драгоманова, Київ, Україна **(відповідальний редактор);**
- Андрущенко Т. В.** - доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної психології та міжнародних відносин, УДУ імені Михайла Драгоманова, Київ, Україна;
- Арабаджисв Д.Ю.** - доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри загальноправових та політичних наук НУ «Запорізька політехніка»;
- Батрименко О. В.** - доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна;
- Воляшок О. Я.** - кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук УДУ імені Михайла Драгоманова, Київ, Україна **(відповідальний секретар);**
- Головатий М. Ф.** - доктор політичних наук, професор кафедри суспільних дисциплін та соціальної роботи, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», Київ, Україна;
- Горбатенко В. П.** - доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України, Київ, Україна;
- Зеленько Г. І.** - доктор політичних наук, професор, завідувач відділу теоретичних та прикладних проблем політології, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, Київ, Україна;
- Латигіна Н. А.** - доктор політичних наук, професор, професор кафедри іноземної філології та перекладу Державний торговельно-економічний університет, Київ, Україна;
- Литвин В. С.** - доктор політичних наук, доцент, доцент кафедри політології Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна;
- Морару В.** - доктор політичних наук, професор, науковий консультант Інституту правових, політичних та соціологічних досліджень, професор факультету журналістики та масових комунікацій Молдавського державного університету, Кишинів, Республіка Молдова;
- Некряч А. І.** - доктор політичних наук, професор, професор кафедри гуманітарних та соціальних дисциплін Полтавського державного аграрного університету, Полтава, Україна;
- Новакова О. В.** - доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук УДУ імені Михайла Драгоманова, Київ, Україна;
- Остапенко М. А.** - доктор політичних наук, доцент, професор кафедри політичних наук УДУ імені Михайла Драгоманова, Київ, Україна;
- Побочий І. А.** - доктор політичних наук, професор, завідувач кафедрою філософії та політології Національної металургійної академії України, Дніпро, Україна;
- Хевцуріані А.** - PhD в сфері міжнародних відносин, професор факультету права та міжнародних відносин Грузинського технічного університету, Тбілісі, Грузія;
- Цзінго Ван** - професор, Ph. D. в сфері міжнародних відносин, директор Інституту політології та міжнародних відносин Ланьчжоуського університету, Ланьчжоу, КНР;
- Шайгородський Ю. Ж.** - доктор політичних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ, Україна;
- Шипунов Г. В.** - доктор політичних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна;
- Шираторі Р.** - професор, президент Інституту політичних досліджень Японії (IPJS), Токіо, Японія.

Н 34 Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методики викладання соціально-політичних дисциплін [Відп. ред. О. В. Бабкіна]. Випуск 36 : збірник наукових праць. – Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024. – 160 с.

У збірнику розміщені наукові праці дослідників, викладачів, докторантів та аспірантів, у яких висвітлюються актуальні теоретичні, наукові та науково-методичні проблеми політичних наук.

Наукове видання включено до наукометричних баз і каталогів: Index Copernicus (ICI Journals Master List database for 2021), Ulrich's Periodicals Directory, Google Scholar, «Наукова періодика України» в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського.

Офіційний web-сайт видання: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnspd>

ISSN 2411-1287

© Редакційна рада серії, 2024

© Автори статей, 2024

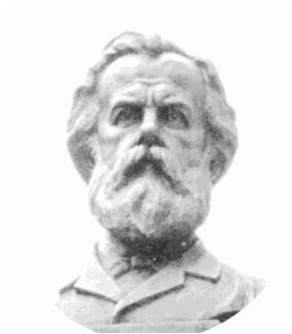
© Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024

DOI <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.36>

ISSN 2411-1287

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

SCIENTIFIC JOURNAL
of Mykhailo Dragomanov
State University of Ukraine

Series 22

Political Sciences
and Teaching Methodology
of Socio-Political Disciplines

Issue 36

Kyiv
Publishing House of Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine
2024

PROFESSIONAL PUBLICATION of Category “B”

**The publication is approved by the Higher Attestation Commission of Ukraine №1-05/2 dated of March 10, 2010
Re-registration by Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine**

No. 886 of July 2, 2020 (Political Sciences), No. 1543 of December 20, 2023

**The National Council of Television and Radio Broadcasting Extract from the Register of Subjects in the Field of Media
Registrants Media Identifier R30-01417 dated of September 28, 2023**

*The publication is approved by the resolutions of the Scientific Boards of
Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine (protocol No. 11 dated of 19.12.2024)*

Editorial Board:

- Semigina T.** - Dr. in Political Science, Professor, National Agency for Qualifications, Kyiv, Ukraine (Managing Editor);
- Babkina O.** - Dr. in Political Science, Professor, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Kyiv, Ukraine (Responsible Editor);
- Andrushchenko T.** - Dr. in Political Science, Professor, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
- Arabadzhiev D.** - Dr. in Political Science, Professor, Zaporizhzhia Polytechnic National University, Zaporizhzhia, Ukraine;
- Batrimenko O.** - Dr. in Political Science, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine;
- Volianiuk O.** - Ph.D. candidate in Political Science, Associate Professor, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Kyiv, Ukraine (Responsible Secretary);
- Holovaty M.** - Dr. in Political Science, Professor, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, Ukraine;
- Horbatenko V.** - Dr. in Political Science, Professor, V.M. Koresky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
- Zelenko G.** - Dr. in Political Science, Professor, I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
- Latyhina N.** - Dr. in Political Science, Professor, State University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine;
- Lytvyn V.** - Dr. in Political Science, Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine;
- Moraru V.** - Dr. (habilitat) in Political Sciences, Professor, Institute of Legal, Political and Sociological Studies, Moldova State University, Chisinau, Republic of Moldova;
- Nekriach A.** - Dr. in Political Science, Professor, Poltava State Agrarian University, Poltava, Ukraine;
- Novakova O.** - Dr. in Political Science, Professor, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
- Ostapenko M.** - Dr. in Political Science, Associate Professor, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
- Pobochyi I.** - Dr. in Political Science, Professor, National Metallurgical Academy of Ukraine, Dnipro, Ukraine;
- Khevturiani A.** - Ph.D. in International Relations, Professor, Georgian Technical University, Tbilisi, Georgia;
- Wang Jinguo** - Ph.D. in International Relations, Professor, The School of Politics and International Relations (Lanzhou University), Lanzhou, People's Republic of China;
- Shayhorodsky Yu.** - Dr. in Political Science, Professor, Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
- Shypunov H.** - Dr. in Political Science, Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine;
- Shiratori R.** - Professor, President of the Institute for Political Studies in Japan, Tokyo, Japan.

H 34 **Scientific Journal of Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine.** Series 22. Political Sciences and Teaching Methodology of Socio-Political Disciplines [at scientific edition O. Babkina]. Issue 36: collected scientific articles. Kyiv: Publishing House of Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, 2024. 160 p.

In the journal presented the results of theoretical and empirical research of topical issues of Political Sciences, obtained by the authors of the articles.

The scientific publication is included in scientometric databases and directories: Index Copernicus (ICI Journals Master List database for 2021), Ulrich's Periodicals Directory, Google Scholar, «Scientific Periodicals of Ukraine» at Vernadskyi National Library of Ukraine.

Official web-site: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnspd>

ДЕМОКРАТИЧНА КОНСОЛІДАЦІЯ ТА ПОЛІТИЧНІ КОМУНІКАЦІЇ

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.36.01>

УДК 32.303

Maxim Rozumny,
Doctor of political science, Professor,
Kyiv Metropolitan Borys Hrinchenko University
ORCID: 0000-0001-9930-2989; email: rozumnyi@gmail.com

DETERMINANTS OF DEMOCRATIC MODEL CHOICE IN NEWLY INDEPENDENT STATES

At the beginning of the period of democratic transformation, the political systems of the former Soviet republics had a unified institutional base which they had inherited from the half-ruined empire. Apart from this, the introduction of democratic principles also took place within the framework of a unified approach formulated in the early 1990s by Western conceptions of democratic transition. The democratization processes that began in the former Soviet republics after the collapse of the USSR in 1991 led to radically different results. The thesis that historical and cultural prerequisites have a decisive influence on the choice of a democratic model is confirmed mainly by the experience of building democratic political systems on the territory of the former USSR. Some countries immediately abandoned the path of democratic development, others no less resolutely adopted the political model of liberal democracy, others balanced between these positions for decades, and a fourth group established stable authoritarian regimes.

It is not possible to explain the variation in outcome only by means of cultural differences and situational factors; the thesis about the decisive role of prerequisites for the successful establishment of democracy therefore will need clarification. Attention should particularly be paid to the fact that the complex socio-political transformations of the post-Soviet space included not only the liberalization of regimes, but also the processes of building new independent states. At the same time, most of these countries were inclined to reproduce one or another model of the state inherited from the preceding historical period. The author's assumption is that this difference is the most significant in the question of the prerequisites for building democracy. According to this criterion, the newly independent states can be classified as 1) post-imperial regimes, 2) post-colonial regimes, and 3) anti-imperial republican state projects.

Key words: *democracy building, post-Soviet states, post-imperial, post-colonial.*

Introduction. Historically, democracy, or what we now understand as democracy, has developed in several countries as a result of their long internal evolution in the wake of liberalism and republicanism. But there are very few such countries on the world map. In fact, a liberal-democratic model developed on the basis of local political tradition only in the United States, Great Britain, and the Netherlands. All other countries of Europe and the rest of the world endorsed the principles of democratic government at a given stage of their evolution under the influence of external factors of modernization and dependence on the centers of world capitalism.

The third wave of democratization, according to S. Huntington (the fourth wave according to F. Schmitter), created the outlines of political reality, which is currently considered by the annual Democracy Index. This democracy level assessment reflects the results of the democratization processes and the accompanying processes of anti-democratic reversals during the last 70 years.

Several indicators that characterize existing political institutions and practices rank the states according to the degree of their democracy.

The best-known indices of democracy are published annually by the British private company *The Economist Group* (who also publishes the weekly *The Economist*), which was founded in 1941 by the international non-profit organization *Freedom House*, funded largely by the US State Department.

Freedom House distinguishes between indices of freedom and indices of democracy, although the imposition of these criteria on the assessment of a particular political regime in a particular country shows a close correlation.

In the global ranking of freedoms, countries, and territories (unrecognized states) are divided into free, partially free, and unfree (*Freedom House*, 2022). According to the criterion of

democracy, these same countries are on a scale between a consolidated democracy and a consolidated authoritarian regime. Intermediate positions are semi-consolidated democracies (Central European countries) and transit or hybrid regimes in which elements of democratic governance are combined with remnants of authoritarianism.

The following institutional elements of a political regime are assessed:

1. Competitive multiparty system.
2. Equal and universal suffrage.
3. Free and fair elections, which are held regularly in accordance with established norms and show no signs of falsification.
4. Possibility of access to voters of political parties and candidates through the media and through public campaigns.

The presence of all these elements makes it possible to identify a regime as an electoral democracy. To qualify as a "liberal democracy", suffrage and freedoms must be complemented by a wide range of civil liberties.

It is evident that the focus of the assessment is mainly on procedural issues of government formation, and the degree of regime liberalism is determined by the status of the individual in public space (including the degree of their independence from prevailing social values or ideas).

But does this process of spreading democracy display any regular features? When we look at the map of the world through the "freedom indexes" prism, we notice that the most successful establishment of liberal norms, and consequently the building of democratic institutions, occurred in:

- A) the former British colonies (Canada, Australia, New Zealand, Ireland, South Africa),
- B) Asian countries under the military and political control of the United States (Japan, Republic of Korea),
- C) the countries of the European Union,
- D) Latin American countries that have gone through several stages of democratization (Argentina, Brazil, Uruguay, Chile) and
- E) many small and island states, most of which have adopted the British Westminster political model in their postcolonial period.

The geographical location, dominant religion, and racial or cultural-civilizational affiliation are not decisive in this regard. The only exception to this rule is the Islamic world. In fact, no Muslim country recognizes existing indices of democracy as completely free and/or democratic.

This suggests that the main prerequisite for successful democracy building is the inclusion of a country and its political elite in the structure of the *capitalist world-system* (I. Wallerstein) formed in the postwar period around the Euro-Atlantic community.

Main studies and publications. Why is democracy successfully established in some countries but not in others? Why do some nations seek freedom (in the sense of liberal ideology), while others are not attracted to this state? What are the roles of cultural features and historical traditions in the process of democratization? Do economic factors, social structure, demography, and character of the elite matter at all?

These issues have been considered in many works on the theory of democratic transition, as well as in numerous studies of specific cases of democracy-building in different parts of the world.

The collapse of communism in the former USSR and Eastern Europe, which took place between 1980 and 1990, raised questions about the logic of democratization in terms of practical guidelines. This historical challenge prompted many Western intellectuals to make important theoretical generalizations and develop strategies for building democracy. The dominant approach among Western scientific and expert opinion during this period was transitology.

The transitology approach was established in post-communist political science in the early 1990s (D. Rastow, S. Huntington, H. Linz, F. Schmitter, G. O'Donnell, A. Przeworski). It paved the way for the formation of a theoretical and technological basis for democracy building in the post-Soviet countries and in the Central and Eastern Europe region. It was endorsed, furthermore, by Western governments and non-governmental foundations in their endeavors to support democracy.

As the third wave of democratization (S. Huntington) spread to Eastern Europe, the Soviet Union, sub-Saharan Africa, and elsewhere in the 1990s, promoters of democracy extended this model as a universal paradigm for understanding democratization (Carothers, 2002, p. 6).

The transitologists considered, essentially, the "technique" of transition to democracy itself, focusing primarily on the behavior of political elites, their ability to compromise, their ability to reach agreements on the "rules of the game", and awareness of the ruling groups of the content and goals of democratic reforms.

Depending on the type of elites and their behavior, J. Munk and K. Leff justify the possible existence of nine forms of democratic transition: revolution from above, revolution from below, reform from above, perestroika / post-perestroika, "velvet revolution", reform from below, reform through the gap below, reform through entanglement, and reform through compromises (Munk, and Leff, 1997, p. 345).

Nevertheless, the path of all transformations, in this theory, has a certain optimal invariant, the search for which is the main subject of transitology studies.

This approach reflects the belief widespread among Western scholars and politicians that democracy is a universal model of governance that can be standardized and applied to any environment. "It naturally follows that political democracy must mean the same thing irrespective of the state or part of the world where it is examined. East, West, North, South – economically developed or less developed country – it makes no difference to how the *concept* (and thereby our dependent variable) is to be defined. On the other hand, here and there on the map the *requisites* for the application of democracy may be different" (Hadenius, 1992, p. 35).

The results of democratization reforms turned out to be quite different in different countries. The question therefore arises, are the differences in the results of democratization projects the result of certain "mistakes" or shortcomings of the reform processes themselves, or were they determined by some objective circumstances? Such circumstances could include, in particular, historical, cultural, and institutional prerequisites, as well as the situation in which the transition to democracy occurred.

The concept of democratic transition was aimed at finding a universal path to democracy. Its theoreticians and practitioners from among Western donor organizations promoted a specific algorithm of reforms which was supposed to function regardless of the prerequisites and situational factors of each specific country.

At this time, the question regarding the necessary preconditions for the transition to democracy did not take a central place in the theorizing. The issues of objective conditions and the necessary preconditions for the transition of a country to democracy had receded into the background.

A thesis advancing the non-importance of taking the specific historical, cultural, and social conditions in which democracy is built into account had even become widespread. Some of the early works in transitology also reflected the "no preconditions" view of democratization, a shift within the academic literature that started in 1970 with Dankwart Rustow's seminal article, "Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model" (Carothers, 2002, p. 8).

However, this assumption was not confirmed by the practice of democracy building. Thomas Carothers stated that the various assumed component processes of consolidation – political party development, civil society strengthening, judicial reform, and media development – almost never conformed to the technocratic ideal of rational sequences on which the indicator frameworks and strategic objectives of democracy promoters are meant to be built. Instead, chaotic processes of change prevailed that went backwards and sideways as much as they went forward, with this not occurring in any regular manner (Carothers, 2002, p. 15).

This leads to the conclusion that the cultural, social, and historical preconditions, which differed in each country, must have had a decisive influence on the results of democracy construction.

Since "preconditions for democracy" were enthusiastically banished in the heady early days of the third wave, a contrary reality – the fact that various structural conditions clearly weigh

heavily in shaping political outcomes – had been working its way back in, Carothers noted (2002, p. 16).

However, the theory of democracy, which was actively developed in Western political thought during 1960-2000, includes approaches and concepts that are oriented towards a more careful attitude to the prerequisites for democratic transitions than classical transitology.

The experience of building democracy in the countries of Latin America, Southern Europe, and the Asia-Pacific region (the second wave of democratization, according to Huntington) has confirmed the importance of considering the circumstances in which a transition to democracy takes place. The initial conditions for building democracy mean, on the one hand, the possibility of establishing a democratic standard of government in a certain community, and on the other hand, pointing out the obstacles that stand in the way.

Some of these prerequisites are described in a number of academic sources. A general list of these contains the work in particular of A. Fisun, who considers the situation of democratic transition in terms of a set of factors (economic conditions, modernization, the existence of a nation-state, civil society, religious and civilizational affiliation, international status) (Fisun, 2006, pp. 146-147). The role of each of these will definitely require additional interpretation.

It was generally accepted in the literature of 1960-1980s that democratic governance is impossible without an appropriate political culture, formed as a result of complex changes brought about by modernization (Lipset, 1960; Dahl, 1971). This understanding is based on the classic works of the founders of modern European social and political theory (Schroeder, 1998).

“The ‘bottom-up’ view of democratization is rooted in the dominant social science paradigm in the United States since World War II through the 1970s-modernization theory. According to this viewpoint, democracy in its modern form – involving an emphasis on individual political liberties, procedurally fair elections, and impersonal legal institutions that enforce both majority rule and minority rights – is possible only after a prolonged prior process of social modernization” (Hanson, 2010, p. 176).

Some researchers have since then reconsidered the correlation between democracy and modernization. The experience of undemocratic modernizations (USSR, Nazis Germany, Singapore, China), which were considered quite successful, was complemented by the opposite experience of de-modernization, which, according to some observers, took place in the post-Soviet space following the democratic reforms. The contradiction between the democratic and the modernizing vector has even been generalized in the form of a political dilemma (Inozemtsev, and Dutkiewicz, 2012).

Another important precondition is the resilience of state institutions, which in the context of the transition to democracy may face serious tests of strength. Socio-cultural preconditions and situational determinants are of key importance for determining the direction of movement – challenges that face the community in a particular historical period and in current internal and external situations.

The stimulus of democratization, which arises as a reaction to the previous period of suppression of freedom and the extent to which the country was closed, can be directed onto a constructive course only if it is based on established principles of national unity and the existing mechanism of government (rational bureaucracy).

It is also important to take into account the state of political culture and traditions of political organization that precede and create an institutional, cultural, and ideological basis for the choice of democracy model.

The classic path of democratic transformation followed by European countries and North America involves a sharp rise in citizen participation in the affairs of the state. If statehood itself is not sufficiently stable and the state bureaucracy is not competent and responsible enough, such an intervention of the unprepared masses for political participation may result in state mechanisms losing functionality. As a result, another failed state emerges instead of a new democracy.

The examples of North and South Korea, the People's Republic of China and Taiwan (Republic of China), Western Germany and the former GDR, show that history, language and

religion do not imply a strongly determined choice of democracy model. Instead, external influence and the situation in which the choice of political model occurs, may be more important than historical inertia. Many examples confirm that the choice of democracy in an ideologically polarized world meant, first of all, a decision to join the so-called Western world (the block of developed capitalist countries).

At the same time, an external factor can act in an ambivalent way. External intervention that undermines the authoritarian regime and/or "punishes" it for undemocratic methods of governance will only destabilize the state, leaving just two ways out – a) permanent chaos and degradation of state institutions or b) a restoration of authoritarianism in a new form.

Democracy as a way of governing requires exceptionally rational political behavior and motivated civic participation, which come about only as a result of fundamental changes towards modernization. Attempts to build democracy along with modernization can be successful in the long run only under the consistent patronage of developed countries.

Young democracies that remain on the periphery of the capitalist world-system as a rule do not survive. They have low resistance to internal conflict and external interference. As a result, they become either corrupt raw materials appendages of the transnational economy or satellites of more powerful authoritarian states.

Discussions. Currently, democracy is undoubtedly an ideology under the banner of which the liberal forms of social organization promoted by the West for the rest of the world are expanding. It is noteworthy that only with the formation of the Euro-Atlantic community under the unconditional leadership of the United States has the establishment of democracy become a banner of such expansion.

The alternative view, for this reason, sees democracy as the political component of a more general Westernization process, and defines the democratic political model itself as a type of export. Like other exports of goods from developed countries, democracy is attractive to its consumers and raises high expectations. "Power and hegemony do not explain everything. Western political models spread and become globalized because – perhaps principally because – they are imported. They are sought after and integrated because they meet the strategic needs of the important actors, and thus result from individual choices guided by incentives and rewards, hopes and expectations" (Badie, 2000, p. 91).

However, in practice, importing often generates tensions, opens gaps, and frustrations, says Bertrand Badie. The reason for such discrepancies stems from the significant differences between the needs of people who have formed a democratic model for themselves and those who have imported it to address not yet fully realized goals and desires. "Fundamentally, it designated the transfer into a given society of a model or practice of a political, economic, or social nature, that was invented and developed in a historical context foreign to it and that derives from a fundamentally different social order. The dysfunctions that accompany this process tend naturally to crystallize into acute cultural dissonance; but such acuteness itself is not the founding element" (Badie, 2000, p. 91).

This contradiction in the process of building democracy was identified by a certain part of the expert community when the "third wave" of democratization had just begun. These researchers were somewhat skeptical about the experience of building democratic regimes, for instance in Latin America. In most parts of the Third World, authoritarian systems dominated the political landscape at the beginning of the great transformation period, concludes Mehran Kamrava (Kamrava, 1993, p. 1). Researchers associated the growth of authoritarian tendencies with the role that the system of world capitalism assigned to developing countries in terms of their functioning (Thomas, 1984).

The abandonment of the democratic model and, in many cases, the restoration of authoritarian regimes, were explained by the fact that democracy was not the best way to achieve the two main goals of the governments of developing countries. These goals are to increase their own legitimacy, and the institutional development of their governance.

In many cases, authoritarian methods succeeded in solving these problems far better than democracy. According to Kamrava, "Different types of governments develop out of these efforts, of

course not without the influence of individual factors, ranging from personalist regimes to bureaucratic-authoritarian and populist ones” (Kamrava, 1993, p. 1).

The only advantage of choosing democracy was the possibility for the elites of developing countries to be accepted into the club of developed ones.

Cases. When the countries of the former Socialist Camp (the USSR and its satellites) joined the "free world", dominated by the cult of democracy, it became one of the largest and most sudden expansions of Western civilization.

Post-Soviet countries have undergone a long period of transformation. During the past thirty years, many events have taken place that need to be understood in the context of the general trends of liberalization and democracy building.

Most of the post-Soviet democracies followed the path of Latin American, Asian, and African states, which during the 1970s and 1980s took a difficult path from enthusiastic attempts at liberalization to various forms of democratic reversal.

The democratization processes that began after the collapse of the Soviet Union in 1991, at least as far as declarations go, have led to radically different results across the range of former Soviet republics. A radical reversal from choosing democracy to the actual restoration of the Soviet system took place in Belarus and then in Russia. Some forms of authoritarianism have taken hold in several Asian and Caucasian republics of the former Soviet Union (Turkmenistan, Tajikistan, Uzbekistan, Kazakhstan, Azerbaijan), while others have, from time to time, become hotbeds of political instability (Kyrgyzstan, Armenia).

The circumstances and drivers of these processes have become a subject of investigation for a significant number of observers and researchers, although the reasons for democratic or authoritarian choice needed to be clarified in every individual case, together with the logic of democratic transitions and anti-democratic reverses in the post-Soviet space.

All attempts to build democracy in the post-Soviet countries are united by one common premise – a unified organization of power. According to formal features, all former republics of the USSR had the same political systems, they had largely similar laws, judicial systems, executive bodies, and quasi-representative bodies (councils). Each republic inherited the same structures of Communist party leadership and parts of the entire power apparatus.

In addition, the Soviet government made every effort to unify the social structure, economic rules, culture, and collective identity of the peoples of the whole country.

Nevertheless, the evolution of post-Soviet countries led to quite diverse ways. Experience of Communist rule gives peoples in different lands a common past, but that does not imply a common future (Rose, Mishler, and Haerpfer, 1998, p. 224). Modern authors even question the appropriateness of using the concept of "post-Soviet", considering the rather different political realities of the countries of Eastern Europe and Northern Eurasia. Perhaps post-Soviet may indeed be the last major geo-political periodization in the history of the West (Holland, and Derrick (eds), 2016, p. 149). However, the different vectors and paths of the evolution of post-Soviet regimes and nations themselves form a good basis for comparison and classification, especially when investigating the experience and logic of democratic transformations.

The motivation for democratic change in Russia was the most complex and internally contradictory. On the one hand there was a strong demand for liberalization and modernization (in fact, consumerization) in response to a perceived backwardness in comparison with the West, and in the context of the memory of the victims of the totalitarian regime. At the same time, democracy left no chance for the preservation of imperial greatness, questioned Moscow's dominance in the post-Soviet space, and began to threaten the integrity of the Russian Federation itself (the declaration of Chechnya's independence 1991).

The external factor in the case of Russia's transition to democracy was the Western programs of democracy support and the elements of "coercion to democracy". Eventually this impact played a negative rather than a positive role in the history of Russia's democracy building. For Russians democracy became associated with humiliation and subordination to the West.

The West realized that external stimulus methods were ineffective, but only at a time when anti-democratic reversal in Russia had already taken place, albeit long before the open confrontation with Russian authoritarianism and imperial revanchism in 2014 and especially in 2022. A "Western hand" is seen in any event the Kremlin does not approve of, from NATO and EU enlargement to demanding a degree of admission for the Soviet Union's past wrongs towards Central-Eastern European countries. Most recently, Russia even claimed responsibility for events it does not approve of, such as the democratization of the former communist world (Pourchot, 2008, p. 119).

One can also point to another reason for Russia's sharp anti-Western reversal during Putin's rule. His team saw relations with the West in the context of the so-called patron-prevalence relationship. This type of relationship involves that the patron demands the client adheres closely to the patron's international position, with the patron being willing to tolerate the client's independence in its own internal affairs (Shoemaker, 1984, p. 30).

However, it should not be ruled out that at some point Putin desired to be a fully-fledged patron himself and dismiss the client's obligations in full, or, more likely, that in the face of intensifying competition between the United States and China he had decided to switch patrons.

In fact, this difference between the status of a metropolis (superpower) and the status of a province (substate) is the first important factor when considering the differences in democratic transition's ways. For Russia, building democracy has been associated with (at least in part) the loss of imperial status, which President Putin later called "the greatest catastrophe of the twentieth century".

Instead, for other post-Soviet countries (though not for all), democracy has become synonymous with national self-determination and political emancipation.

Interestingly, the anti-democratic reversal in the European part of the former Soviet Union began in Belarus, a country with the weakest degree of national self-awareness among its population and minimal signs of state independence. The election of the future dictator Lukashenko in the first round of voting (with an 80% majority) took place in 1994 amid a severe socio-economic crisis and was an expression of the will of most of the country's population to "return to the USSR".

A similar turn in public opinion took place in Ukraine in the early presidential and parliamentary elections that same year. But even at the time, the value of independence and democracy for a large part of the population of this former Soviet republic was higher than the socio-economic price they allegedly would have had to pay for it. The reactionary candidate Kuchma defeated the independence-oriented candidate Kravchuk by a minimal margin. As a result, the new president could not afford to ignore the will of a significant number of Ukrainians for national self-determination or the existence in the country of embryonic forms of rule of law, civil society, and competition politics.

For the Baltic states, leaving the USSR was both a formal and a de facto restoration of independence. The destruction of these states in 1939 left behind a strong national-liberation motivation for Latvians, Lithuanians, and Estonians, which triumphed in 1991 and could no longer be suppressed by promises of economic expediency or nostalgia for Soviet stability. Their accelerated integration into the Western political space has also been an important stimulus for democracy-building in the Baltic States.

The choice of NATO and EU membership was conditioned by the goal of maximizing the distance from the former metropolis of Moscow, but it, in turn, required democratization as a prerequisite for the implementation of a new integration vector. Hence, the external factor played an important role in this process, although it was perceived as an opportunity rather than coercion.

Independent Moldova is an example of an internally divided country in which there are not yet enough ideological and socio-political preconditions for the formation of national unity. The orientation of most of the Romanian-speaking population towards union with, and possible integration into neighboring Romania, left no opportunities for any kind of agreement with the Russian-speaking population of the republic, which later became increasingly focused on imperial reintegration under Moscow's auspices.

Electoral democracy (according to the classification of Freedom House) in this case has become a compromise model of statehood, which does not allow either party to fully realize its political intentions and thus keeps the system in a state of balancing the interests of internal actors and external stakeholders. The specificity of this balance is that the interests of neither party can be fully realized.

A completely different logic in the development of political systems during democratization is observed in the Asian part of the former USSR. Initially, the motive of liberalization was of minimal importance here, as was the desire for national and state independence. The problem was that the main stages of the modernization of Central Asia took place within the USSR, and liberal values were not deeply rooted in the local traditional culture, the latter which has maintained its place much longer than in the European parts of the empire.

The countries of Central Asia were, so to speak, forced to leave the empire, not entirely sharing the sentiments of liberalization and modernization that had the former metropolis in its grip for some time. The paradoxical position of Moscow's Asian satellites was later (already in relation to Russia) formulated by the Soviet poet Rasul Gamzatov from Dagestan: we did not enter Russia voluntarily, so we will not leave Russia voluntarily.

External incentives in the form of possibly accelerated integration into Western civilization from the perspective of Astana, Bishkek, Tashkent, or Ashgabat seemed similarly illusory. Therefore, democracy here could not rely on the concomitant motivations that led to the choice of democracy model in other post-Soviet countries (the Baltic states, for example). Neither social liberalization, modernization, national liberation aspiration, nor the prospects of joining the structure of the West stimulated the democratic transit of Central Asian countries.

The only impetus for building democracy here could be the attractiveness of the very political model of democratic governance. But there is almost nowhere in the world where the pure idea of democracy has had a powerful enough influence to form the basis of radical changes in culture, social structure, and the system of government. Moreover, this idea could not be nourished in Muslim countries of the Asian part of the former USSR where a tradition of strict patriarchal rule held sway.

Finally, the countries of the South Caucasus demonstrate certain individual combinations of the factors already discussed above.

The countries of the South Caucasus have undergone a significant path of modernization since the beginning of the twentieth century when their first nation-states emerged. Some features of the history of Georgia and Armenia are similar to that of the Baltic countries. Here we see strong national self-awareness, traditions of self-government, significant independence of the imperial center, and proximity to European values of freedom and justice.

At the same time there are some differences and similarities in the choice of integration vector of the republics of the Caucasus. Since independence, Georgia's orientation towards the West has seemed a certain and apparently irreversible choice, yet at the moment the government of this country is looking for a balance in the West-East orientation. At the same time, due to multiple circumstances (especially economic and military-political), Armenia has been forced to maintain unequal relations of dependence on Moscow. However, this situation has also started changing in recent years.

Elements of authoritarian rule dominate the political system of Azerbaijan. A similar kind of regime existed for a relatively short time in Georgia (under Saakashvili's presidency). Armenia's domestic politics has acquired the character of clan confrontations, but still keeps displaying democratic principles. The difference between these trajectories of the evolution of political systems is largely due to differences in national culture and traditions of power relations.

The Islamic culture of Azerbaijan is related to that of Turkey and other countries of the Middle East and is characterized by a patriarchal power structure. Georgia is characterized by considerable autonomy and the emergence of elites who are prone to confrontation and even anarchy. The highly corporatized nature of Armenia's social structure determines a clannish type of

political life, similar to the Christian countries of the northern Eastern Mediterranean (Greece and the Balkan Slavic countries).

In all three former Soviet republics of the Southern Caucasus, painful territorial issues are an additional factor in national consolidation. For Armenia and Azerbaijan, it is the Nagorno-Karabakh dispute, while for Georgia it manifests in the loss of Abkhazia and South Ossetia. Patriotic mobilization more likely leads to the concentration of power and the establishment of authoritarian leadership than to democratic pluralism and respect for opposing views.

The realities and results of democracy-building in the former Soviet Union have led some researchers to conclude, considering the "inversion logic" (Fisun, 2006, p. 149) of democratic transition in post-Soviet states, that there are fundamental differences between the results of the post-Soviet space and the well-studied experience of Latin America and Southern Europe.

This difference has prompted many researchers to refer to the "transition paradigm fiasco" of the early 2000s (Bunce, 2000; McFaul, 2002; Carothers, 2002).

Although the post-Soviet states have not officially abandoned the democratic ideal, their way of governance, the behavior of political elites, and the extent and nature of public involvement show that these countries clearly contradict the expectations of theorists of democratic transition.

The purpose of the study. Some countries immediately abandoned the democratic path of development, others no less resolutely adopted the model of liberal democracy, a third group balanced between these options for decades, while stable authoritarian regimes were established in the fourth.

These distinctions, however, cannot be explained by cultural differences and situational factors alone. That is why the thesis about the decisive role of prerequisites for the successful establishment of democracy needs to be clarified.

Methodology. According to some researchers, two main preconditions for building a stable democracy in post-Soviet states were the existence of a stable state and a consolidated nation. Taras Kuzio, among others, draws attention to the incomplete process of state and nation-building in the countries that have embarked on the path of democratic transformation since 1991 (Kuzio, 2001). He believes that some post-Soviet countries lacked national identification.

Researchers also often point out the fundamental differences between nationalism and democracy when it comes to government practices, identity politics, and dominant ideology. "Nationalism sometimes appears to be fully congruent with democracy as it speaks of freedom, equality, and progress, and galvanizes the positive energy of whole societies. At other times, nationalism and democracy seem almost antithetical, with the former producing mechanisms of exclusion and sentiments of intolerance, and the latter constraining its definition to instrumental mechanisms of a majoritarian representation" (Lecours and Moreno, 2010).

But most observers agree that social cohesion, shaped by some form of nationalism, provides the necessary basis for the introduction of democratic governance mechanisms. It is a sense of nationality, Edward Shiles argued, that provides the necessary "coherence and unity" for civil society action (Shils, 1995, p. 118).

Choosing a democracy model under these conditions appears to be an element of the complex process of national self-determination. It means that constructing a state is the primary social task for the community, and the choice of a democracy model is a subsequent collective intention which depends on the way in which and how successfully the first task has been implemented.

In turn, the form and character of the national state, which arose from the ruins of the former empire, largely depends on the features of the social order (D. North) the nation had inherited from the previous period.

Resultes of comparative analysis. The post-Soviet democratic transition resembles a laboratory experiment revealing the preconditions and factors for the implementation of democracy choice in countries with different cultures and backgrounds.

Regarding the transitional experience of the post-Soviet countries, it is clear that the cultural, social, and historical preconditions, which differed in each country, have had a decisive influence on the results of democracy building. Situational factors were also of importance, the main being an

external influence, the need to defend sovereignty, and the possibility of rapid and comprehensive integration into the world community of democracies.

The path to democratic standards of governance in Georgia, Ukraine, and Moldova, for whom strategy is inseparable from overcoming dependence on the former metropolis and attempting to integrate into Western structures, has been dramatic and full of internal turmoil. The situation in Armenia is anomalous, with a pro-Moscow foreign policy orientation being combined with efforts to preserve democratic principles in domestic politics.

At the same time, the Baltic States' rapid integration into the Western world (NATO and the EU) has effectively resolved the issue of completing the transition to democracy.

The influence of external factors on the democratization processes of post-Soviet countries is difficult to overestimate. Bidzina Lebanidze, who has researched this problem, concludes that: "As the empirical results have shown, external support is a key factor, which makes the necessary domestic conditions – either the presence of pro-European elites or existence of pro-democratic mass mobilization – sufficient for democratic regime outcome or for the increase of democratic quality" (Lebanidze, 2020, p. 249).

However, it should be noted that in the post-Soviet space the choice of a governance model was made by people who were already in the post-polar era, when external determinants and integration alternatives were not as clear and strong. Even so, the trajectory of subsequent changes in the political regimes of post-Soviet countries differed significantly.

Peculiarly, the democratization process in the post-Soviet space countries was not about transition from a certain established political body to new principles of functioning, but about the emergence of a new state and an attempt to build its political system on democratic principles from zero. Even the Russian Federation in the first years after the collapse of the USSR positioned itself as a new democratic state. This specificity is very important and aligns the post-Soviet experience more closely with post-colonial cases.

The Baltic states restored their nation-state status on the basis developed at the beginning of the 20th century. Its form was that of a national republic, therefore new democratic regimes inherited their basic principles from this prior republican form. The most controversial decision was the refusal to grant citizenship to the "occupiers". This was obviously not a completely democratic action, and the decision has been criticized repeatedly by liberal-democratic observers. However, it followed quite logically from the republican principle and the continuity of statehood.

A similar tenacity of republican approaches can be found in Georgia and Armenia, where national self-awareness and a republican approach to the organization of the state also have a long tradition.

However, attempts to build national states on republican foundations after the collapse of the Russian Empire were either nipped in the bud (as was the case during the Bolshevik occupation of the Ukrainian People's Republic) or did not have lasting historical traditions (Moldova, Belarus, Azerbaijan, the countries of the Central Asia).

Under these conditions, national statehood had to be built on foundations that differed from the republican model. The institutional and cultural heritage of the imperial social order became the basis of these foundations. Above all, this heritage fed the new self-determination of the former metropolis. Due to its size and the preservation of the main repressive apparatus and traditions, the Russian Federation has retained a significant imperialist inertia, but in other parts of the former USSR the post-imperial form of government too maintained an almost monopolistic position.

It can therefore be concluded that in post-Soviet countries a national state could be built on either republican, post-imperial, or post-colonial foundations.

This difference was decisive in the issue of choosing a democracy model, as there is a fundamental difference between republican and imperial principles of government. If the first can develop into a democratic form under favorable conditions, the second is its direct antagonist, sooner or later coming into confrontation with the idea of democratization.

This distinction makes it possible to explain the following: why in Armenia, despite its close rapprochement with Moscow, the democratic principles of political life were preserved throughout

the period of independence; why in neighboring Azerbaijan, despite the relative independence from the former metropolis and the secular character of the state, an authoritarian model was established; why Ukraine and Moldova were not consistent in their movement towards democracy and Euro-Atlantic integration; and why Russia, by returning to the imperial impetus, aggressively abandoned the democratic principles of governmental organization.

From the viewpoint of this distinction, the logic of the newly independent states when choosing a democracy model looks as follows.

The post-imperial form of statehood was established first in one of the most loyal provinces of the former empire – Belarus. Later, the imperial model achieved a political and socio-cultural revenge in the metropolis itself, whose role in the post-Soviet space was inherited by the Russian Federation. In these countries, restoring the imperial social order clearly turned out to be incompatible with the idea of liberal-style democracy.

The post-imperial identity and its associated political culture traditionally had a rather strong position in the case of Ukraine. However, the imperialistic trend was opposed there by the tradition of Ukrainian nationalism, which should be understood as the idea of national self-determination. This movement had a strong position in this large country, especially in its capital and the Western regions, which were part of the Russian Empire (in the form of the USSR) for a much shorter period of time (45 years in the case of Galicia, Bukovyna and Transcarpathia, compared to almost 340 years for the rest of the country).

From a historical perspective, the Ukrainian national movement had strong traditions of struggling for independence. These have gradually developed over the two centuries since the beginning of nationalism in Europe. After gaining independence, the nationalist tradition became the basis for the formation of a new identity for Ukrainians. This approach strongly opposed attempts to return the country to the orbit of imperial revenge, the latest of which began with the full-scale armed aggression by the Russian Federation on February 24, 2022.

The history of Ukraine's democratic transition is closely related to the development of a national state in that country. The national self-determination of the population of the former Ukrainian SSR on republican principles was an important precondition for the further transition to liberal democracy itself.

However, a republican model of statehood is not the only possibility; in many cases it cannot be formed in newly independent states due to a certain culture of political participation and a distinct understanding of the phenomenon of power as such. The weakness of the republican idea in such countries is evidenced, in particular, by the absence of notable movements for independence during the collapse of the USSR.

Consequently, in the Asian part of the former USSR, where republican principles did not have significant support in the traditional ideas and customs of the local population, successful construction of state centers did not bring these countries closer to democracy, but, on the contrary, distanced them from the democratic standard of governance.

Similar to many post-colonial countries of Asia, Africa and Latin America, the political regimes of some post-Soviet countries that underwent modernization within the USSR evolved into authoritarianism. Although these countries did not have clear anti-colonial sentiments or organized movements for liberation from dependence on Moscow, they displayed similarities in many parameters of political life with post-colonial societies of the so-called third world, and reproduced political models that, in particular, mimicked the largest wave of decolonization in the 1960s – 1970s.

Conclusion. Differing prerequisites for the development of democracy in the post-Soviet independent states have a decisive influence on motivating the choice of democratic model per se, as well as on the nature of democratic reforms and their possible social and political consequences.

The results of democratic transformations in the countries of the former USSR can be understood in the context of differences in the preconditions for democratic transition. We can assume that the results of democracy-building in each case were significantly influenced by the

peculiarities of culture and historical experience, the society's values, and political challenges facing the leadership of the state and its political elites at that particular historical moment.

These results also show that the basic institutional design of the political system, when it begins to democratize, does not determine the subsequent development. Immediately after the abolition of the imperial center, unified political systems began to develop along radically different trajectories.

The main preconditions that are necessary for the successful functioning of democracy are a stable state (with effective state bureaucracy), and a consolidated nation. It is generally accepted that democratic governance is impossible without an appropriate political culture, which develops as a result of complex modernization changes.

The lack of these factors, under certain conditions, can be compensated for by the rapid and comprehensive (economic, political, informational) integration of the country into the international democratic community, which in this case would be a donor of social order and the resources needed to stabilize the democratic regime.

The specific nature of a political culture and tradition, which had been inherited from the preceding era, may have a significant impact. In this regard, among the post-Soviet countries, one should distinguish those that had a republican tradition of self-government or embarked on the path of its formation during the process of sovereignty, including post-imperial and post-colonial states.

The parts of the former USSR where the imperial model of social organization and its corresponding identity had dominated, perceived the democratization project as an attack on their identity and an attempt by a competitor (the Western community) to weaken their state capacity. On the other hand, in countries where psychological and ideologic distancing from the imperial legacy had prevailed, democratization became an element of state building and the breaking of imperial ties.

Hence it is clear that democracy has the best chance of being established on the basis of the republican form of statehood. Post-imperial societies tend to restore statism and militarism, which are incompatible with democracy. Post-colonial regimes can theoretically be transformed into republican models, but with a high probability of evolving towards authoritarianism.

An important methodological clarification follows from this. Attempts to assess the processes of national emancipation and democratization in the European part of the former USSR in the context of the concept of postcolonialism may not be entirely relevant to their situation. In the case of Belarus, Ukraine, Moldova, the Baltic states and the countries of the South Caucasus, it will be more appropriate to highlight the struggle between the republican project and the post-imperial retrograde impulse, which may have been weak in the early 1990s, but steadily intensified under the influence of the consolidation of Putin's regime in the former metropolis.

Distinguishing between post-colonial and post-imperial identity offers, within this context, a promising direction for further research.

References:

1. Badie, Bertrand. (2000). *The Imported State. The Westernization of the Political Order*. Translated by Claudia Royal. Stanford California: Stanford University Press.
2. Bunce, Valerie. (2000). "Comparative Democratization: Big and Bounded Generalizations". *Comparative Political Studies* 33, No. 6/7: 703-734.
3. Carothers, Thomas. (2002). "The End of the Transition Paradigm". *Journal of Democracy* 13, No. 1: 5-21.
4. Dahl, Robert A. (1971). *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven: Yale University Press.
5. Davisha, Karen, & Parrott, Bruce (Eds). (1997). *Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus, and Moldova*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Eisenstadt, Shmuel Noam. (1973). *Traditional Patrimonialism and Modern Neopatrimonialism*. London: Sage.
7. Ekiert, Grzegorz, and Hanson, Stephen E. (Eds). (2003). *Capitalism and Democracy in Central and Eastern Europe: Asserting the Legacy of Communist Rule*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Fisun, A. A. (2006). *Democracy, Neopatrimonialism and Global Transformations* (in Russian: Фисун, А.А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации). Kharkov: Constanta.
9. Freedom House. (2022). *Global Freedom Scores. Countries and Territories*. <https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores>

10. Hadenius, Axel. (1992). *Democracy and development*. New York: Cambridge University Press.
11. Hanson, Stephen E. (2010). *Post-Imperial Democracies*. College of William and Mary, Virginia: University Press.
12. Holland, Edward C., and Derrick, Matthew (Eds). (2016). *Questioning Post-Soviet*. Wilson Center, Washington DC.
13. Inozemtsev, Vladislav, & Dutkiewicz, Piotr. (2012). *Democracy Versus Modernization: A Dilemma for Russia and for the World*. Taylor & Francis Group. ProQuest EBook Central. <http://ebookcentral.proquest.com/lib/haifa/detail.action?docID=1016188>
14. Kamrava, Mehran. (1993). *Politics and society in the Third World*. London and New York: Routledge.
15. Kuzio, Taras. (2001). "Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple?" *Politics* 21. No. 3: 168-177.
16. Lebanidze, Bidzina. (2020). *Russia, EU and the Post-Soviet Democratic Failure*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden.
17. Lecours, André, & Moreno Luis. (2010). *Nationalism and Democracy: Dichotomies, Complementarities, Oppositions*. Taylor & Francis Group, ProQuest EBook Central. <http://ebookcentral.proquest.com/lib/haifa/detail.action?docID=484740>
18. Lipset, Seymour Martin. (1960). *Political Man: The Social Bases of Politics*. Garden City, New York: Doubleday.
19. McFaul, Michael. (2002). "The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship: Noncooperative Transitions in the Postcommunist World". *World Politics* 54, No. 2: 212-244.
20. Munk, Gerardo and Leff, Carol. (1997). "Modes of Transition and Democratization. South America and Eastern Europa in Comparative Perspectives". *Comparative Politics* 5, No. 4: 343-384.
21. Pourchot, Georgeta. (2008). *Eurasia Rising: Democracy and Independence in the Post-Soviet Space*. ABC-CLIO, LLC. ProQuest EBook Central. <http://ebookcentral.proquest.com/lib/haifa/detail.action?docID=492237>
22. Rose, Richard; Mishler, William, & Haerpfer, Christian. (1998). *Democracy and Its Alternatives: Understanding Post-Communist Societies*. Cambridge: Polity Press.
23. Schroeder, Ralph. (1998). *Max Weber, democracy and modernization*. Houndmills, Basingstoke: Macmillan Press.
24. Shils, Edward. (1995). "Nation, Nationality, Nationalism, and Civil Society". *Nations and Nationalism* 1, Issue 1: 93-118.
25. Shoemaker, Christopher C. (1984). *Patron-client state relationships*. CBS Educational and Professional Publishing. New York: Praeger Publishers.
26. Ther, Philipp. (2014). *Die Neue Ordnung auf Dem Alten Kontinent. Eine Geschichte des neoliberalen Europa*. Berlin: Suhrkamp Verlag.
27. Thomas, Clive Y. (1984). *The Rise of the Authoritarian State in Peripheral Societies*. New York and London: Monthly Review Press.

Максим Розумний,

доктор політичних наук, старший науковий співробітник, професор,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

Передумови вибору демократичної моделі в нових незалежних державах

На початку періоду демократичної трансформації політичні системи колишніх радянських республік мали єдину інституційну базу, яку вони успадкували від напівзруйнованої імперії. Крім того, запровадження демократичних принципів також відбувалося в рамках єдиного підходу, сформульованого на початку 1990-х років західними концепціями демократичного переходу. Однак, при цьому процеси демократизації, що почалися в колишніх радянських республіках після розпаду СРСР у 1991 році, привели до кардинально різних результатів. Теза про те, що історичні та культурні передумови мають вирішальний вплив на вибір демократичної моделі, переважно підтверджується досвідом побудови демократичних політичних систем на території колишнього СРСР. Деякі країни відразу відмовилися від демократичного шляху розвитку, інші не мени рішуче взяли курс на політичну модель ліберальної демократії, треті десятиліттями балансували між цими позиціями, а четверті встановили стабільні авторитарні режими.

Різницю в результатах реформ неможливо пояснити лише культурними відмінностями та ситуаційними факторами. Тому теза про вирішальну роль передумов для успішного становлення демократії потребує уточнення. Особливо слід звернути увагу на те, що складні суспільно-політичні трансформації на пострадянському просторі охопили не лише лібералізацію режимів, а й процеси розбудови нових незалежних держав. Водночас більшість із цих країн були схильні до відтворення тієї чи іншої моделі держави, успадкованої від попереднього історичного періоду. Автор припускає, що ця відмінність є найсуттєвішою в питанні про передумови побудови демократії. За цим критерієм нові незалежні держави можна класифікувати як 1) постімперські режими, 2) постколоніальні режими та 3) антиімперські республіканські державні проекти.

Ключові слова: побудова демократії, пострадянські держави, постімперський, постколоніальний.

Костянтин Захаренко,
доктор політичних наук, професор,
директор науково-дослідного центру «Інститут соціально-правових та політичних
досліджень імені Олександра Яременка»,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID: 0000-0003-0980-7313; email: Kzakharenko@ukr.net

Єгор Міненко,
доктор філософії в галузі політології,
заступник директора з наукової роботи науково-дослідного центру «Інститут
соціально-правових та політичних досліджень імені Олександра Яременка»,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID: 0000-0001-7169-3252; email: y.minenko@smdsu.org.ua

СУЧАСНІ МЕДІА ЯК ПЛАТФОРМА ДЛЯ ПОПУЛІЗМУ: КОМУНІКАЦІЙНІ ТА ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ

Розглянуто феномен популізму в сучасних демократичних країнах, де популістські рухи набирають все більшого впливу на політичний ландшафт. Проаналізовано ситуацію в країнах, таких як Словаччина, Австрія, Нідерланди, Франція, Італія та Німеччина, що дозволило зробити висновок, що популісти, хоча й не завжди формують уряди, значно впливають на політичний дискурс і прийняття рішень. Це явище стає однією з ключових рис політичної реальності Європи та США, відображає глибокі соціально-економічні трансформації, зокрема економічну нестабільність, міграційні кризи, зростаючу недовіру до традиційних політичних еліт і незадоволення виборців станом політичної системи.

У статті підкреслено, що медіа, особливо соціальні мережі, стали новим майданчиком для політичного популізму. У зв'язку з інформаційною революцією, що супроводжує стрімкий розвиток технологій, нові «засоби донесення інформації» дозволяють популістам доносити свої ідеї безпосередньо до аудиторії, обминаючи фільтри, які раніше встановлювали традиційні медіа, такі як телебачення, радіо та газети. Соціальні мережі дають можливість політикам та активістам безпосередньо звертатися до виборців, використовуючи спрощену риторичку, що легко засвоюється та активно поширюється серед користувачів. Це сприяє поширенню дезінформації, маніпулятивних повідомлень і створенню емоційно зарядженого контенту, що підсилює популістську риторичку. Запропоновано поняття «засоби донесення інформації», яке характеризує перехід від традиційних медійних каналів до нових, більш динамічних і менш контрольованих джерел інформації. Однак нові платформи практично зняли ці обмеження, що дозволило швидше поширювати ідеї, в т.ч. радикальні та популістські погляди. Це суттєво впливає на політичну реальність, сприяючи трансформації політичного ландшафту. Розвиток популізму складає значний виклик для демократичних інститутів, зокрема в умовах глобалізації та швидких технологічних змін. Зростаюча роль медіа та соціальних мереж у політичних процесах створює небезпеку для політичної стабільності, оскільки громадськість піддається інформаційним впливам та маніпуляціям. Це також впливає на інформаційну безпеку країн, особливо тих, що знаходяться під зовнішнім тиском. Особливу увагу у статті приділено можливим наслідкам зростання впливу популістських рухів для міжнародної підтримки України. Наголошено на важливості розробки нових підходів до формування інформаційної та зовнішньої політики, що дозволило б зменшити вплив популістських ідей і дезінформації. В умовах інформаційної революції, що відбувається на тлі глобальних політичних змін, Україні необхідно зміцнювати зв'язки з європейськими партнерами, щоб забезпечити збереження стабільної міжнародної підтримки.

Ключові слова: популізм, суспільно-політичний ландшафт, виборчий процес, політичні технології, засоби донесення інформації, інформаційна безпека, медіа, збройна агресія.

Вступ. Зростання популістських партій у країнах Європейського Союзу є однією з найвиразніших тенденцій сучасного політичного ландшафту Європи. У таких державах, як Словаччина, Австрія, Нідерланди, Франція, на останніх парламентських виборах популістські сили отримали підтримку виборців. Це явище привертає значну увагу та викликає занепокоєння серед політичних аналітиків, оскільки розвивається на тлі різних

історичних, культурних і економічних передумов у цих країнах. Популістські рухи набирають популярність, справляючи вагомий вплив на європейську політичну арену.

Втім, перемога популістів на виборах не завжди призводить до формування ними уряду, оскільки коаліційні системи та інші політичні механізми можуть обмежувати їхній вплив на державну політику. Популізм також є неоднорідним явищем: він присутній як у правому, так і в лівому політичному спектрі, що ускладнює його аналіз. Останнім часом зростає вплив ультралівих популістських рухів, що ще більше загострює політичну ситуацію. Успіх цих партій безпосередньо позначається на Україні, оскільки багато з них критично налаштовані до політики ЄС стосовно українського питання, особливо щодо підтримки в умовах російської агресії. Деякі популістські лідери активно використовують українську тематику у своїх виборчих кампаніях, акцентуючи увагу на внутрішніх проблемах і звинувачуючи зовнішню політику в економічних і соціальних труднощах, що сприяє їхній популярності та може вплинути на формування зовнішньополітичного курсу.

Навіть у країнах, де популісти не здобули вирішальної перемоги, як-от у Німеччині, Польщі та Італії, їхній зростаючий вплив створює реальні виклики для України. Вони здатні змінювати громадську думку та політичний дискурс, що може призвести до зменшення підтримки України на міжнародній арені, зокрема через виступи проти санкційної політики щодо Росії або обмеження військової та фінансової допомоги.

Прогнозуючи майбутні тенденції, можна припустити, що популістські рухи продовжать здобувати перемоги в інших європейських країнах. Економічна нестабільність, міграційні кризи та зростання невдоволення традиційними політичними елітами створюють сприятливі умови для їхнього подальшого зміцнення. Наприклад, є ймовірність, що в Чехії уряд, який наразі підтримує Україну, може бути замінений на політичну силу з антиукраїнською риторикою. Подібні політичні зміни вже помітні, зокрема на виборах у східних землях Німеччини, де популістські партії продовжують набирати підтримку. Для України це означає необхідність адаптації зовнішньої політики до нових викликів і пошуку шляхів збереження та посилення підтримки з боку європейських партнерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Осмислити природу популізму та його зв'язку з інформаційним середовищем можливо через знайомство з працями політологів, соціологів, правознавців, фахівців з комунікацій і державного управління. У статті проаналізовано низку наукових публікацій на тему стабільності суспільно-політичного ландшафту демократичних країн в умовах викликів сьогодення, зокрема роботи Г. Берченко, Ю. Панченка, С. Сидоренка, К. Захаренка, Є. Міненка, О. Волянчук, А. Житко, О. Заславської, І. Кіянки, А. Руденко, С. Щербака, М. Яворського, А. Борсука та інших.

Метою статті є аналіз чинників, що спричинили настільки радикальні зміни у суспільно-політичному ландшафті демократичних країн та виразно окреслили популізм у сучасному медіа середовищі.

Завдання статті є розгляд ключових факторів, що спричинили зміни у суспільно-політичному ландшафті демократичних країн, таких як економічна нестабільність, суспільне невдоволення, вплив дезінформації та зростаюча недовіра до традиційних політичних інститутів. Аналіз цих компонентів є надзвичайно важливим для розуміння механізмів, які лежать в основі піднесення популістських рухів у сучасному просторі медіа.

Методи дослідження, використані в цій статті, ґрунтуються на поєднанні теоретичного аналізу сучасних наукових праць та емпіричного вивчення політичних процесів у демократичних країнах Європи й США. Для дослідження феномену популізму були застосовані порівняльний метод і метод політичного аналізу, що дозволило окреслити політичну ситуацію одразу в кількох країнах, як Словаччина, виявити загальні тенденції впливу популістських рухів на суспільно-політичний ландшафт. Крім того, вивчення інформаційного середовища проводилося за допомогою методу контент-аналізу для визначення ролі медіа, зокрема соціальних мереж, у поширенні популістських ідей.

Результати та дискусії. Сьогодні необхідно визнати, що популізм як політичне явище став новою реальністю, а триумфи популістичних партій і кандидатів, які ще два десятиліття

тому не мали б жодних шансів увійти до політичної еліти, ймовірно, набуватиме системності в суспільно-політичному ландшафті демократичних країн світу. В цьому процесі особливої важливості набуває питання війни в Україні, як одного з елементів популістичної риторики політичних акторів.

Як зазначила А. Руденко, «політичний ринок» сьогодні не відповідає моделі «вільної конкуренції», що зумовлює труднощі просування на ньому партійних продуктів. Партії не асоціюються з конкретними результатами діяльності, що мають бути спрямовані на задоволення найбільш значущих цінностей, потреб громадян. Натомість, більшість політичних партій у світі, в тому числі в Україні, функціонують саме за принципом адаптації своїх політичних візій до уподобань виборців (Руденко, 2017).

Очевидно, що успіх популістських рухів не є виключно феноменом останніх років. Дискусії щодо «ультраправого ухилу» в Європі тривають вже понад десятиліття, що свідчить про довготривалий процес, який періодично посилюється або послаблюється, але загалом перетворився на нову політичну реальність. Цей тренд вважається однією з ключових загроз для західних демократій. Зростання популізму відображає глибокі соціально-економічні та політичні трансформації, зокрема невдоволення громадян традиційними елітами, вплив глобалізації та виклики, пов'язані з міграційними кризами.

Сьогодні ця загроза стала особливо актуальною для України, оскільки підвищення впливу популістських партій у західних державах може призвести до змін у їхній зовнішній політиці, зокрема щодо підтримки України в умовах протистояння російській агресії. Лідери цих політичних сил часто використовують антиукраїнську риторику як інструмент мобілізації свого електорату, що може мати негативні наслідки для рівня міжнародної підтримки України.

Пік зростання популістських рухів можна відзначити у 2016 році, коли Дональд Трамп став президентом США. Його кампанія базувалася на простих гаслах і критиці політичного істеблішменту, що привернуло увагу широких верств населення. Цей успіх став сигналом для інших політиків щодо ефективності подібних стратегій, особливо в умовах соціальної напруженості та поляризації суспільства.

Популістські рухи зміцніли не лише в США, але й у Європі. Наприклад, в Італії «Рух п'яти зірок», заснований Беппе Грілло, здобув перемогу на виборах 2018 року завдяки критиці традиційних політичних структур. Незважаючи на відсутність детальної програми, партія отримала значну підтримку виборців, розчарованих у традиційних елітах.

Подібні процеси відбувалися у Франції, де Еммануель Макрон створив нову політичну силу і став президентом у 2017 році, пропонуючи оновлення системи. У Німеччині того ж року партія «Альтернатива для Німеччини» (AfD) увійшла до Бундестагу, використовуючи популістські гасла та критикуючи імміграційну політику.

В інших країнах, таких як Нідерланди і Велика Британія, популістські сили також здобули успіх. У Нідерландах референдум проти ратифікації Угоди про асоціацію з Україною показав незадоволення виборців європейськими інституціями. В той же час популістична партія UKIP зіграла ключову роль у референдумі про Brexit у Великій Британії.

Цей перелік можна продовжити, але вражає те, що багато країн одночасно зіткнулися зі зростанням популізму. Синхронність цих процесів вказує на наявність глибоких системних проблем, спільних для багатьох держав, таких як економічна нерівність, глобалізація, міграційні кризи та зниження довіри до традиційних політичних інститутів. Соціальні мережі та сучасні медіа сприяли швидкому поширенню популістських ідей, надаючи лідерам можливість напряму взаємодіяти з електоратом та мобілізувати підтримку.

Процес медіатизації політики означає по суті перетворення мас-медіа із посередників комунікації між політичними суб'єктами (насамперед, державними діячами й інституціями) та громадянами на чинники творення смислів політичних подій і процесів. Сучасний популізм уже не можна характеризувати у вигляді ідеологічного протистояння еліти та народу, проте еліта та народ набувають мас-медійних означень, потужних медіа-образів. У ситуації медіатизації політики популізм за рахунок мас-медійних технологій набуває якості

віртуальних політичних дій, бо повідомлення у мас-медіа та соціальних мережах стають заміниками конкретних політичних дій і рішень (Заславська та ін., 2022).

Секрет успіху популістських рухів полягає в їхній здатності швидко реагувати на соціально-економічні проблеми та настрої невдоволення, апелюючи до емоцій виборців і пропонуючи прості рішення складних питань, що робить їх привабливими для мас.

Одним із ключових факторів зростання популізму став відкладений ефект глобальної фінансової кризи 2008 року, яка особливо сильно вдарила по середньому класу в західних країнах. Ця криза спричинила зниження рівня життя, зростання безробіття і скорочення соціальних програм, що викликало розчарування серед громадян. Нездатність політичних еліт запобігти кризі або ефективно подолати її наслідки підірвала довіру до традиційних партій і стимулювала пошук нових політичних сил.

Популістські лідери скористалися цим невдоволенням, пропонуючи прості рішення складних проблем, апелюючи до емоцій виборців. Вони обіцяли радикальні зміни, не пояснюючи механізми їх реалізації, використовуючи патріотичну риторику та апелюючи до соціальної справедливості. Успіх популістських рухів обумовлений їхньою здатністю швидко реагувати на настрої суспільства та пропонувати привабливі, хоч і спрощені, відповіді на нагальні питання.

Окрім кризи 2008 року, важливими факторами стали глобалізація, технологічні зміни, міграційні кризи та зростання соціальної нерівності. Це створило відчуття нестабільності й невпевненості, підживлюючи популістську риторику. Теракти в Європі та міграційна криза 2015 року лише посилили ці настрої, що змусило частину суспільства звернутися до консервативних ідей. Популістські політики стали апелювати до питань національної ідентичності, культурної гомогенності та безпеки, пропонуючи рішучі, але спрощені відповіді на складні проблеми, що традиційні партії не змогли ефективно вирішити.

Ключовим рушієм таких тенденцій стала інформаційна революція, яка спричинила нові засоби донесення інформації. У недалекому минулому інформаційне середовище значно більше контролювалося традиційними медіа, такими як газети, телебачення та радіо. Ці засоби донесення інформації виконували роль своєрідних «фільтрів», які визначали, що саме потрапить до широкої аудиторії. Маргінальні, екстремістські або суперечливі ідеї часто залишалися поза увагою громадськості, оскільки вони не відповідали редакційним стандартам і нормам суспільного дискурсу. Це дозволяло створювати інформаційне середовище, де переважали погляди та думки традиційних політиків і визнаних експертів.

Контроль за доступом до медіа також передбачав високі вимоги до авторитету й кваліфікації тих, хто мав можливість висловлювати свою думку. Для того, щоб донести експертну точку зору, необхідно було мати визнані досягнення у відповідній галузі або ж заслужену репутацію. Журналісти, аналітики та політики повинні були дотримуватись публічних стандартів, що регулювали якість контенту та передбачали збалансованість і відповідальність за подану інформацію. Редакційні колеги видань або керівники телерадіомовлення обирали контент для публікації на основі власної політики, орієнтованої на загальноприйняті етичні норми. Такі засоби діяли як бар'єр, який не дозволяв популістичним ідеям проникати в масову свідомість.

Медіа, що працюють за принципами професійної етики, відповідальніші перед своєю аудиторією. Це не лише підвищує рівень довіри громадян до медійних організацій, але й сприяє загальному розвитку демократичного суспільства, де вільний обмін інформацією та плюралізм думок є ключовими складовими (Захаренко & Міненко, 2023).

Професійні медіа, що дотримуються стандартів етики, також відіграють важливу роль у запобіганні поширенню дезінформації та маніпулятивного контенту. У часи глобальних інформаційних війн і зростаючого впливу пропаганди, здатність медіа забезпечувати об'єктивне висвітлення подій стає вирішальним фактором у формуванні громадської думки. Відтак, створення умов для розвитку незалежних медіа та забезпечення фінансової і правової підтримки необхідне для зміцнення їхньої стійкості до зовнішнього впливу та маніпуляцій (Міненко, 2024).

Натомість, сьогодні ми спостерігаємо системне зменшення інформаційного потенціалу класичних засобів донесення інформації, та збільшення впливу нових засобів (соціальних мереж), які є основою для формування популістичного електорального середовища в демократичному суспільстві. Як зазначає О. Волянчук, згортання інформаційного плюралізму, тиск на свободу ЗМІ, зокрема, через обмеження участі представників громадськості в органах, що контролюють і підтримують діяльність медіа є одним з основних складових елементів згортання демократії (2022).

Перехід до ери соціальних мереж, таких як YouTube, Instagram, TikTok, став справжньою інформаційною революцією. Раніше доступ до масової аудиторії був обмежений для непрофесіоналів, і традиційні медіа контролювали, які погляди та інформація потрапляли в публічний простір. Соціальні мережі ж кардинально змінили цей підхід, надавши кожному можливість безпосередньо впливати на інформаційний простір, незалежно від наявності професійної кваліфікації або журналістського досвіду. Це дозволило найрізноманітнішим думкам отримувати миттєву увагу та поширення серед величезної кількості людей.

Відсутність строгих редакційних стандартів і фільтрації інформації на цих платформах створила сприятливі умови для поширення маніпулятивних повідомлень і дезінформації. Контент, що апелює до емоційних реакцій, часто стає «вірусним», навіть якщо він не є достовірним або фаховим. Оскільки соціальні мережі заохочують швидке поширення контенту через алгоритми, які враховують популярність дописів, маніпулятивні та спрощені повідомлення легко можуть досягти мільйонних аудиторій, створюючи хибні уявлення та спотворену картину реальності.

Особливо вразливими до таких технологій є широкі верстви населення, які не завжди мають доступ до професійної аналітики або не володіють достатніми навичками критичного мислення. Соціальні мережі сприяють розвитку так званих «інформаційних бульбашок», де користувачі отримують переважно ті погляди, що збігаються з їхніми власними переконаннями. Це робить їх ще більш вразливими до маніпуляцій, оскільки вони менше взаємодіють із альтернативними або критичними точками зору.

Носії популістичних ідей отримали платформу для широкого висвітлення своїх поглядів, чого вони раніше не мали в традиційних медіа. Завдяки прямому доступу до аудиторії через соціальні мережі, ці ідеї знайшли підтримку серед значної кількості людей, особливо тих, хто був розчарований у традиційних політичних. Це створило новий політичний ландшафт, де популістичні рухи здобули реальний політичний вплив.

Внаслідок цього соціальні мережі не тільки стали інструментом інформаційної свободи, але й сприяли політичній мобілізації нових гравців. Швидке поширення контенту дозволяє активістам і політикам формувати думку громадськості та організовувати підтримку, навіть не маючи традиційної інфраструктури чи ресурсів. Таким чином, нові засоби донесення інформації стали ключовим елементом у сучасних політичних процесах, змінюючи правила гри та надаючи нові можливості для створення викривленої інформаційної реальності, маніпуляцій і дезінформації.

Відсутність належних механізмів контролю та модерації контенту дозволяє недостовірній інформації швидко розповсюджуватися, впливаючи на формування громадської думки та підриваючи довіру до традиційних джерел інформації. В умовах глобалізації та розвитку цифрових технологій поширення дезінформації набуло нових масштабів. Швидкість передачі інформації в інтернеті та анонімність користувачів сприяють динаміці «постправди». Такі публікації часто містять непідтверджену інформацію, використовуються для політичної пропаганди, створення негативного іміджу політиків чи дискредитації конкурентів (Міненко та ін., 2024).

Ці ж процеси полегшили та прискорили появу нових політичних партій та рухів, які виникали фактично «нізвідки». У багатьох випадках ці нові гравці представляють радикальні погляди, що раніше були маргіналізовані. Деякі з них не мали чітко окресленої ідеології та були схильні адаптувати свої позиції відповідно до змін в суспільній думці. Така гнучкість

дозволяла їм швидко реагувати на настрої виборців та зберігати актуальність у динамічному політичному середовищі.

Таким чином, поєднання соціально-економічних викликів, загроз безпеці та інформаційних технологій створило сприятливе середовище для зростання популістських рухів. Традиційні політичні партії опинилися перед новими викликами, а політичний ландшафт зазнав суттєвих трансформацій, наслідки яких продовжують впливати на глобальну політику і сьогодні. Російська агресія проти України та пов'язана з нею антиукраїнська хвиля стали ключовими факторами, що впливають на сучасний геополітичний ландшафт. Ці події не лише змінили баланс сил у Східній Європі, але й сприяли посиленню популістських настроїв у багатьох західних країнах, що має прямі наслідки для України.

Прогнозування розвитку популістського тренду в найближчій перспективі є складним завданням. Попри поразку деяких його представників, таких як Дональд Трамп, і негативний досвід урядів популістів у деяких країнах, фундаментальні причини, що зумовили їхнє зростання, як і основні фактори, що сприяють популізму, такі як соціальна нерівність та інформаційна революція, залишаються актуальними. Позиції традиційних медіа продовжують слабшати, втрачаючи глибину аналітики в боротьбі за аудиторію, що створює сприятливі умови для подальшого поширення популістських ідей і дезінформації.

Крім того, соціальні мережі значно змінили спосіб споживання інформації, посиливши вплив емоційно «зарядженого» та спрощеного контенту. Це сприяє зростанню популістських рухів, які вміло використовують ці канали для поширення своїх ідей, часто обходячи традиційні механізми перевірки фактів і редакційного контролю. Збільшення впливу медіа в сучасному світі ставить під загрозу концепцію демократичного контролю та представництва, викликаючи занепокоєння щодо ризиків встановлення медіакратії – ситуації, коли медіаінституції здобувають непропорційно великий вплив на політичне та соціальне життя країни (Міненко, 2024).

Важливим чинником впливу на політичну стабільність є широка підтримка політичної влади у суспільстві. Ця підтримка залежить від стабільних позитивних думок і суджень, які свідчать про суспільне затвердження дій влади. Суспільна підтримка сприяє запобіганню конфліктам, свідчить про національну єдність і є показником ефективності політичної системи (Яворський, 2017).

Сьогодні з'явилися й нові фактори, які загострюють поточну соціо-політичну ситуацію. Початок 2020-х років став періодом двох послідовних криз, кожна з яких суттєво вдарила по добробуту громадян і сприяла відновленню зростання антисистемних гравців. Йдеться про пандемію COVID-19 та збройну агресію РФ проти України. Для багатьох європейських урядів пандемія стала потужним викликом, а середовище «антивакцинаторів» надало дорогу у велику політику новій хвилі популістів (Європейська правда, 2024). Разом з тим, на вже й так ослаблені західні уряди вплинуло повномасштабне вторгнення РФ на територію України. Хоча спочатку дії Росії викликали безпрецедентну західну єдність у підтримці України, не всі виявилися готовими до тривалого протистояння. Стало зрозуміло, що без західного фінансування, допомоги та єдності в економічних обмеженнях щодо Росії не обійтися, відтак для багатьох європейців складний, довгий і коштовний шлях опору став менш привабливим за «простий рецепт» – швидке завершення конфлікту ціною поступок з боку України. Це стало поживним середовищем для популістів.

Практика свідчить про те, що популістські рухи не обов'язково є однорідними у своєму ставленні до України. Багато залежить від конкретних політичних контекстів, інтересів і стратегій партій. Це відкриває для України можливості дипломатичного маневрування та співпраці з різними політичними силами, незалежно від їхньої ідеологічної орієнтації.

Україна має активно працювати над зміцненням відносин із усіма партнерами, зокрема й ті країни, де до влади приходять популістські уряди. Важливо підкреслювати взаємну вигоду співпраці, акцентувати на спільних цінностях та інтересах, а також демонструвати готовність до діалогу та конструктивної взаємодії. Разом із цим, необхідно забезпечити

збереження національної ідентичності, зміцнення міжнаціональної злагоди, конституційного ладу та територіальної цілісності України (Міненко, 2023а).

Водночас опитування свідчать, що більшість європейського суспільства лишається на боці України. Зараз Український уряд, громадянське суспільство та міжнародні партнери мають суттєво наростити інформаційний вплив на європейське суспільство, з метою пояснення, чому для них самих важлива перемога України. Якщо ці зусилля матимуть принаймні частковий успіх, з'явиться шанс зробити антиукраїнські настрої неприйнятними для політиків, які прагнуть увійти до наступної влади.

З появою нових засобів донесення інформації, підсилення впливу професійних і незалежних медіа набуває особливої актуальності. Сучасні медіа повинні бути не просто джерелом інформації, але й засобом підтримки демократії, надання об'єктивної картини подій, а також протидії дезінформації та популізму. Саме у цей період важливо забезпечити належну підтримку незалежних медіа, які можуть протистояти зовнішнім загрозам і внутрішнім маніпуляціям, адже без свободи слова та інформаційної незалежності існує реальний ризик втрати демократичних інституцій. Україна має активно працювати над розвитком інформаційної дипломатії, використовуючи всі можливі канали для донесення правдивих фактів про ситуацію в країні та важливість міжнародної підтримки. Це також стосується протидії популістським рухам, які можуть ставити під сумнів важливість підтримки України з боку західних партнерів. Зрештою, лише системний підхід до розвитку незалежних медіа та ефективної інформаційної політики може забезпечити стійкість демократичних процесів у світі. Зміцнення медійної сфери має стати пріоритетом як для держави, так і для міжнародних еліт, оскільки це не лише питання національної безпеки, але й засіб захисту свободи слова та демократії в глобальному контексті.

Висновки. Популізм став важливим феноменом у політичному ландшафті сучасних демократичних країн, зокрема в Європі та США. Зростання популярності популістських рухів обумовлено глибокими соціально-економічними проблемами, такими як економічна нестабільність, міграційні кризи та зниження довіри до традиційних політичних інститутів. Це явище, хоч і не завжди призводить до формування урядів, активно впливає на політичний дискурс у цих країнах. Однією з ключових характеристик сучасного популізму є його тісний зв'язок із медіа, особливо новими засобами донесення інформації, такими як соціальні мережі. Ці платформи дозволяють популістам швидко доносити свої ідеї до великої аудиторії, обминаючи традиційні фільтри, що раніше контролювали доступ до публічного дискурсу. Це створює сприятливі умови для поширення дезінформації та маніпуляцій.

Поняття «засоби донесення інформації» підкреслює зміну медіаландшафту, коли соціальні мережі стали головним каналом для поширення політичних ідей. Популістські лідери використовують ці платформи для мобілізації виборців через прості, емоційно насичені повідомлення, які часто спрощують складні соціально-економічні проблеми, пропонуючи швидкі та легкі рішення. Водночас розвиток популізму становить загрозу для інформаційної безпеки демократичних країн. Дезінформація, маніпуляції та емоційно заряджений контент підривають довіру до традиційних медіа та політичних еліт, що робить суспільства вразливими до популістських риторик. Особливо небезпечним це явище стає в умовах зростаючого впливу соціальних мереж, де фактично відсутній редакційний контроль.

У контексті російської агресії, розвиток популістських рухів створює додаткові виклики для міжнародної спільноти. В окремих країнах популісти використовують антиукраїнську риторику, що може призвести до зменшення рівня підтримки санкцій проти Росії та допомоги Україні, ускладнить зовнішню політику України. Важливою складовою боротьби з популістськими ідеями та дезінформацією є посилення інформаційної політики, спрямованої на підтримку демократичних цінностей і протидію маніпуляціям. Для України це особливо важливо, оскільки міжнародна підтримка в умовах війни з РФ залишається критично необхідною для збереження стабільності та територіальної цілісності.

Загалом, розвиток популізму під впливом нових медіа та інформаційних технологій став серйозним викликом для демократичних інститутів і міжнародних відносин. Це вимагає

нових підходів у формуванні зовнішньої та інформаційної політики як в Європі, так і в Україні, з метою збереження стабільності та протидії дезінформації. Перспективи подальших досліджень тематики вбачаються у глибшому аналізі впливу інформаційних технологій на формування політичної свідомості суспільства та дослідження механізмів протидії дезінформації й популістським риторикам у глобальному інформаційному просторі.

Використані джерела:

1. Берченко, Г. В. (2021). Політичний популізм та установча влада народу. *Знання європейського права*, (3), 7–11. <https://doi.org/10.32837/chern.v0i3.89>
2. Воляннюк, О. (2021). «Постправа»: безпекові виклики, наукові дискусії, політичний сленг. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/36754/Volianiuk_124-134.pdf?sequence=1&isAllowed=y
3. Воляннюк, О. (2022). Загрози демократії в Європі: угорський прецедент. *Політичні дослідження*, 2(4), 140–159. <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/269231/265218>
4. Войціховський, А. (2020). Інформаційна безпека як складова системи національної безпеки (міжнародний і зарубіжний досвід). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*, (29), 281–288.
5. Європейська правда. (2024, 7 жовтня). *Проблема не лише у Трампі. Як здолати нову хвилю популістів, особливо небезпечну для України*. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/10/7/195714/>
6. Житко, А. О. (2019). Феномен «сучасний популізм» у контексті ризиків і викликів ліберальних демократій ХХІ століття. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*, 2(2-19), 17–28. <https://doi.org/10.34142/24130060.2019.19.2.02>
7. Заславська, О. О., Посвістак, О. А., & Налімова, В. В. (2022). Новий популізм як технологія політичного маркетингу політичних партій. *Актуальні проблеми політики*, (69), 65–73. <https://doi.org/10.32837/app.v0i69.1304>
8. Міненко Є., & Борсук А. (2024). Вплив російської пропаганди на інформаційний суверенітет країн Європи. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*, (1(73)), 61–66. [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1\(73\)-9](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1(73)-9)
9. Захаренко, К., & Міненко, Є. (2023). Інститут медіа як суб'єкт інформаційної безпеки. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*, 22(34), 29–36. <https://doi.org/10.31392/udu-nc.series22.2023.34.04>
10. Калюжна, Ю. І. (2017). Популізм, як політико-культурний феномен сучасної світової політики. *Сучасне суспільство*, (Вип. 2 (14)), 80–87.
11. Кіянка, І. Б. (2016). Лібералізм і популізм в контексті сучасної демократії. *Держава і право. Серія «Політичні науки»*, (вип. 74), 3–13.
12. Кулина, О., & Креховецька, К. (2022). Популізм як феномен політичного дискурсу України та Великої Британії (порівняльний аналіз на основі матеріалів ЗМІ та соціальних мереж). *Молодий вчений*, (9 (109)), 99–102. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-9-109-22>
13. Міненко, Є. (2023a). Організаційно-правовий аналіз забезпечення інформаційної безпеки як фактор суспільно-політичної стабільності. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*, 22(33), 76–84. <https://doi.org/10.31392/udu-nc.series22.2023.33.08>
14. Міненко, Є. (2023b). Сутність політичної стабільності в умовах інформаційного суспільства. *Науковий журнал «Politicus»*, (5). http://politicus.od.ua/5_2023/24.pdf
15. Міненко, Є. (2024). *Розвиток інститутів інформаційної безпеки сучасної України як чинник суспільно-політичної стабільності* [Дис. д-ра філософії в галузі політології, Український державний університет імені Михайла Драгоманова]. https://udu.edu.ua/images/data_file/viddil_aspirant/Doctor_filosofii/Minenko/Minenko_dis.pdf
16. Міненко, Є., Захаренко, К., Драпушко, Р., & Воляннюк, О. (2024). Суспільно-політична стабільність як складова системи інформаційної безпеки: виклики в умовах воєнного стану. *Міждисциплінарні дослідження складних систем*, (23), 41–54. <https://doi.org/10.31392/iscs.2023.23.041>
17. Руденко, А. (2017). *Технології політичного маркетингу в діяльності політичних партій України* [Дис. канд. політ. наук, Донецький національний університет імені Василя Стуса]. <https://abstracts.donnu.edu.ua/article/view/3973>
18. Щербак, С. (2020). Популізм з погляду політичної філософії. *Філософська думка*, (3), 61–78.
19. Яворський, М. (2017). Політична стабільність: сутність та основні підходи до класифікації. *Гуманітарні візії*, 3(1 (5)), 61–66.

References:

1. Berchenko, H. V. (2021). Politychnyi populizm ta ustanovcha vlada narodu. *Znannia yevropeiskoho prava*, (3), 7–11. <https://doi.org/10.32837/chern.v0i3.89>

2. Volianiuk, O. (2021). «Postpravda»: bezpekovi vyklyky, naukovi dyskusii, politychni slenhi. Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriiia 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dysyplin. https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/36754/Volianiuk_124-134.pdf?sequence=1&isAllowed=y
3. Volianiuk, O. (2022). Zahrozy demokratii v Yevropi: uhorskyi pretsident. Politychni doslidzhennia, 2(4), 140–159. <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/269231/265218>
4. Voitsikhovskiy, A. (2020). Informatsiina bezpeka yak skladova systemy natsionalnoi bezpeky (mizhnarodnyi i zarubizhnyi dosvid). Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia «Pravo», (29), 281–288.
5. Yevropeiska pravda. (2024, 7 zhovtnia). Problema ne lyshe u Trampi. Yak zdolaty novu khvyliu populizmu, osoblyvo nebezpechnu dlia Ukrainy. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/10/7/7195714/>
6. Zhytko, A. O. (2019). Fenomen «suchasnyi populizm» u konteksti ryzykiv i vyklykiv liberalnykh demokratii KhKhI stolittia. Suchasne suspilstvo: politychni nauky, sotsiologichni nauky, kulturolozhichni nauky, 2(2-19), 17–28. <https://doi.org/10.34142/24130060.2019.19.2.02>
7. Zaslavska, O. O., Posvistak, O. A., & Nalimova, V. V. (2022). Novyi populizm yak tekhnolohiia politychnoho marketynhu politychnykh partii. Aktualni problemy polityky, (69), 65–73. <https://doi.org/10.32837/app.v0i69.1304>
8. Minenko Y., & Borsuk A. (2024). Vplyv rosiiskoi propahandy na informatsiinyi suverenitet krain yevropy. Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Politychni nauky ta publichne upravlinnia, (1(73)), 61–66. [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1\(73\)-9](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1(73)-9)
9. Zakharenko, K., & Minenko, Y. (2023). Instytut media yak subiekt informatsiinoi bezpeky. Naukovyi chasopys UDU imeni Mykhaila Drahomanova. Seriiia 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dysyplin, 22(34), 29–36. <https://doi.org/10.31392/udu-nc.series22.2023.34.04>
10. Kaliuzhna, Yu. I. (2017). Populizm, yak polityko-kulturnyi fenomen suchasnoi svitovoi polityky. Suchasne suspilstvo, (Vyp. 2 (14)), 80–87.
11. Kiiianka, I. B. (2016). Liberalizm i populizm v konteksti suchasnoi demokratii. Derzhava i pravo. Seriiia "Politychni nauky", (vyp. 74), 3–13.
12. Kulyna, O., & Krekhovetska, K. (2022). Populizm yak fenomen politychnoho dyskursu Ukrainy ta Velykoi Brytanii (porivnialnyi analiz na osnovi materialiv zmi ta sotsialnykh merezh). Molodyi vchenyi, (9 (109)), 99–102. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-9-109-22>
13. Minenko, Y. (2023a). Orhanizatsiino-pravovyi analiz zabezpechennia informatsiinoi bezpeky yak faktor suspilno-politychnoi stabilnosti. Naukovyi chasopys UDU imeni Mykhaila Drahomanova. Seriiia 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dysyplin, 22(33), 76–84. <https://doi.org/10.31392/udu-nc.series22.2023.33.08>
14. Minenko, Y. (2023b). Sutnist politychnoi stabilnosti v umovakh informatsiinoho suspilstva. Naukovyi zhurnal «Politicus», (5). http://politicus.od.ua/5_2023/24.pdf
15. Minenko, Y. (2024). Rozvytok instytutiv informatsiinoi bezpeky suchasnoi Ukrainy yak chynnyk supilno-politychnoi stabilnosti [Dys. d-ra filosofii v haluzi politolohii, Ukrainyskyi derzhavnyi universytet imeni Mykhaila Drahomanova]. https://udu.edu.ua/images/data_file/viddil_aspirant/Doctor_filosofii/Minenko/Minenko_dis.pdf
16. Minenko, Y., Zakharenko, K., Drapushko, R., & Volianiuk, O. (2024). Suspilno-politychna stabilnist yak skladova systemy informatsiinoi bezpeky: vyklyky v umovakh voiennoho stanu. Mizhdysyplinarni doslidzhennia skladnykh system, (23), 41–54. <https://doi.org/10.31392/iscs.2023.23.041>
17. Rudenko, A. (2017). Tekhnolohii politychnoho marketynhu v diialnosti politychnykh partii Ukrainy [Dys. kand. polit. nauk, Donetskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stusa]. <https://abstracts.donnu.edu.ua/article/view/3973>
18. Shcherbak, S. (2020). Populizm z pohliadu politychnoi filosofii. Filosofska dumka, (3), 61–78.
19. Yavorskyi, M. (2017). Politychna stabilnist: sutnist ta osnovni pidkhody do klasyfikatsii. Humanitarni vizii, 3(1 (5)), 61–66.

Konstantin Zakharenko,

Doctor of Political Science, professor,

*Director of the Research Center “Oleksandr Yaremenko Institute for Social, Legal and Political Studies”,
Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University*

Yehor Minenko,

PhD in Political Science,

*Deputy Director for Research at the Research Center “Olexander Yaremenko Institute for Social,
Legal and Political Studies”,*

Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University

Modern Media as a Platform for Populism: Communication and Political Aspects

The article examines the phenomenon of populism in modern democracies, where populist movements are gaining more and more influence on the political landscape. The author analyzes the situation in countries such as Slovakia, Austria, the Netherlands, France, Italy, and Germany, and concludes that populists, although not always

forming governments, have a significant impact on political discourse and decision-making. This phenomenon is becoming one of the key features of the political reality in Europe and the United States and reflects profound socio-economic transformations, including economic instability, migration crises, growing distrust of traditional political elites, and voter dissatisfaction with the political system.

The article emphasizes that the media, especially social media, have become a new platform for political populism. Due to the information revolution accompanying the rapid development of technology, new "means of communication" allow populists to convey their ideas directly to the audience, bypassing the filters previously imposed by traditional media such as television, radio and newspapers. Social media allow politicians and activists to directly address their constituents using simplified rhetoric that is easily digestible and actively shared among users. This contributes to the spread of disinformation, manipulative messages and the creation of emotionally charged content that reinforces populist rhetoric. The concept of "means of communication" was introduced, which characterizes the transition from traditional media channels to new, more dynamic and less controlled sources of information. However, new platforms have virtually removed these restrictions, allowing for a faster spread of ideas, including radical and populist views. This has a significant impact on political reality, contributing to the transformation of the political landscape. The rise of populism poses a significant challenge to democratic institutions, particularly in the context of globalization and rapid technological change. The growing role of media and social networks in political processes poses a threat to political stability, as the public is exposed to information influences and manipulations. This also affects the information security of countries, especially those under external pressure. Particular attention is paid to the possible consequences of the growing influence of populist movements for international support for Ukraine. The author emphasizes the importance of developing new approaches to the formation of information and foreign policy, which would reduce the influence of populist ideas and disinformation. In the context of the information revolution taking place against the backdrop of global political changes, Ukraine needs to strengthen its ties with European partners to ensure that it maintains stable international support.

Keywords: populism, socio-political landscape, electoral process, political technologies, means of communicating information, information security, media, armed aggression.

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.36.03>

УДК 316:774:323.2

Олена Новакова,

доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID: 0000-0002-0402-1904; email: elenapovakova1961@gmail.com

Марина Остапенко,

доктор політичних наук, професор кафедри політичних наук,
старший науковий співробітник НДЦ «Інститут соціально-правових
та політичних досліджень імені Олександра Яременка»,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID: 0000-0002-4412-0229; email: m.a.ostapenko@udu.edu.ua

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ МЕДІАПОЛІТИКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті аналізуються чинники формування медіаполітики в сучасній Україні. Її формування та реалізація відтворюють наявні тенденції та виклики сучасних процесів інформаційного суспільства, зокрема посилений вплив медіа на суспільні та політичні відносини, на їх суб'єктів, упровадження можливостей інформаційно-комунікаційних технологій у створенні та розповсюдженні новин, формування нових правил комунікації між владою та суспільством, використання інформаційно-комунікаційних інновацій у галузі державного управління та інші. Ці чинники актуалізують готовність, можливості та адаптацію усіх сфер суспільства до змін, які супроводжують окреслені процеси. В Україні вони посилюються у багато разів через виклики, спричинені збройною агресією Росії. Окрему увагу приділено питанням медіаспоживання політичної інформації українцями, зокрема новинних матеріалів. На основі соціологічних даних визначено найбільшу зацікавленість українців у інформації про війну та низьку увагу до політичних повідомлень. Зроблено припущення, що причиною цього може бути невисокий рівень довіри до політичних інститутів і їх здатності приймати ефективні рішення під час війни. Підкреслюється важливість виважених підходів реалізації медійної політики, які враховують тренди, тенденції та проблеми як медійної, так і політичної сфер українського суспільства. Це позначається на питаннях фахового створення медійного контенту, свідомого споживання новинних матеріалів, зокрема про війну, відкритій комунікації влади та суспільства.

Наголошується на тому, що вирішення цих проблем потребує наукового осмислення, що сприятиме ефективній реалізації медійної політики як системи взаємодії медіа, держави та громадянського суспільства.

Ключові слова: політична система, медійна система, війна, політична комунікація, медіатизація, медіаполітика, інформаційно-комунікаційні технології, медіаграмотність, довіра, громадянське суспільство.

Вступ. Сучасна соціально-політична ситуація у світі та його окремих регіонах характеризується невизначеністю, конфронтаційністю, зміною традиційних ролей та постійним формуванням нових викликів. Дуже влучним в цьому контексті є твердження Високого представника Європейського Союзу Дж. Борреля, про те, що «ми маємо конкурентний світ, у якому все стає зброєю. Зброєю є енергетика, інвестиції, інформація, міграційні потоки, дані тощо» (*Ми входимо в ідеальний шторм*, 2022). Одним із найпотужніших видів сучасної зброї є інформація, що використовується у багатьох аспектах – і як засіб насильства, маніпулювання, агресії, і як засіб захисту від ворожих впливів та забезпечення національних інтересів. Ці процеси надзвичайно актуалізують проблему системної реалізації медіаполітики, сутність якої полягає у створенні ефективної взаємодії засобів масмедіа, політичних інститутів та громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню медіатизації політики присвячені праці таких науковців, як: Ф. Ессер, Ф. Кротц, Д. Маззоліні, Й. Стромбек, С. Хаярвард, В. Шульц та інші. Медіаполітика також була предметом наукових розвідок українських дослідників П. Катеринчука, І. Мельничука, О. Никонорова, Г. Хорунжія та інших. Проблема впливу інформатизації суспільства на соціально політичний розвиток стала предметом досліджень Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Соціологічної служби Українського Центру економічних та політичних досліджень імені О.Разумкова, Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І.Кураса НАН України, інших аналітичних центрів і дослідницьких інститутів.

Мета статті – визначення основних чинників, що впливають на формування та реалізацію медіаполітики в сучасній Україні. Для досягнення цієї мети розв'язуються такі завдання: визначити сутність та джерела процесу медіатизації політики, проаналізувати чинники взаємодії медіа та соціально-політичного життя України в контексті сучасних викликів.

Методологічною основою наукової розвідки є використання методів теоретичного узагальнення проблеми реалізації медіаполітики, зокрема чинників її формування в сучасній Україні. Використано широку емпіричну основу – результати соціологічних досліджень провідних вітчизняних дослідницьких та аналітичних установ.

Результати та дискусії. Підсилення рівня взаємодії політичної та медіа систем почало констатуватися дослідниками на межі ХХ та ХХІ століть. Головними чинниками формування цього феномену стали розвиток інформаційно-комунікативних технологій та надшвидке зростання медіаспоживання в більшості країн (Inglehart, 2005). У зв'язку з цим почала формуватися тенденція до медіатизації, сутність якої полягає в підсиленні медіавпливу на всі сфери життя суспільства та на всіх рівнях функціонування – від індивідуального до суспільного, від діяльності пересічного громадянина до прийняття державно-політичних рішень.

Серед чинників медіатизації суспільно-політичного життя можна виділити такі:

- вплив інформаційно-комунікаційних технологій, які значною мірою оптимізують виготовлення та просування на широку аудиторію різноманітних інформаційних продуктів;
- створення інформаційно-комунікаційного середовища ведення діалогу між різними верствами суспільства, в якому представляються, обґрунтовуються та захищаються інтереси різних політичних, сил, громадських організацій та окремих громадян;
- активне розширення сфери інформаційних послуг у галузі державного управління та місцевого самоврядування;
- визначальний вплив інформаційного контенту, створеного масмедіа, на формування громадської думки (Загірний, 2021, с. 34).

Досліджуючи проблему медіатизації політичної сфери, варто звернути увагу на основні тренди та тенденції у медійному середовищі. Фахівці відмічають багато спільного як у світових, так і у вітчизняних медіа. Серед основних трендів це:

- медіацентрованість життя (медіа створюють формат комунікації між владою і суспільством, формуються нові правила публічності тощо);
- цифровізація медіа, розширення діджитал-платформ; поширення використання штучного інтелекту у виробленні новин;
- мультиспоживання інформації (до розповсюдження інформації залучені різні канали передачі: традиційні та діджиталізовані; аудіо та візуальні);
- запит споживачів на розважальний формат, також і для новинних матеріалів (Наумова, Семенюта, Чорна, 2023).

Серед тенденцій експерти виокремлюють: поширення та боротьбу з дезінформацією; посилення позицій радіо як каналу трансляції інформації та споживання; втрата довіри до провідних медіа (через випадки публікацій недостовірної інформації) та інші (*Тренди в медіа*, 2023). Для України характерними також є тенденції посилення споживання інформації з телеграм-каналів; недостатня комунікація влади зі суспільством та інші (Наумова, Семенюта, Чорна, 2023).

Необхідно зазначити вплив інформатизації суспільства на тенденції суспільно-політичного розвитку, оскільки «медіатизація політики» стала не лише новим суспільним явищем, але й актуальним викликом для демократії. Масмедіа докорінно змінили і саму політичну реальність, розширили горизонти публічності та відкритості політичних інститутів, перетворилися на засіб зворотного зв'язку громадян із владою» (*Політична система України*, 2023, с. 386). Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій приводить до формування нових можливостей та проблем у сфері взаємодії між владою та суспільством. За висновками М. Манфреда, «завдяки владі інформації суб'єкти політичних процесів дістали не лише можливість використовувати інформаційні технології для донесення необхідних меседжів громадянам, але й опцію відстежування суспільних настроїв та здійснювати комунікацію» (Манфред, 2011).

В сучасній Україні розвиток політичної комунікації та відповідних технологій приводить, з одного боку, до прагнення суб'єктів політичного та економічного впливу контролювати засоби масмедіа та формувати контент у відповідності до власних інтересів. З іншого боку, формується активний суспільний запит на обґрунтоване та актуальне інформування про перебіг найважливіших проблем і процесів. Урегулювання цієї суперечності потребує «створення відкритого та зрозумілого всім учасникам інформаційного простору «правил гри», дотримання яких може забезпечуватися економічною доцільністю для власників ЗМІ і політичною зацікавленістю влади і громадян України» (*Трансформація політичних інститутів*, 2016, с.154-166).

Відсутність чітких та прозорих норм регулювання каналів комунікації створює в інформаційному просторі України такі деструктивні явища, як відсутність рівних можливостей використання засобів масмедіа представниками різних політичних сил; заангажований і безальтернативний характер інформаційного контенту; перетворення масмедіа на рекламні майданчики певних партій або політиків. На думку Г. Зеленько, «у вітчизняному соціумі утворилася малочисельна, але вкрай впливова соціальна група, яка у своїх руках зосередила економічні, політичні, інформаційні ресурси. Тобто у політичній системі України ПЕГ являють собою таку собі стіну, об яку заломлюються усі запити, які надходять від суспільства. А відбитий промінь відображає насамперед їх інтереси» (Зеленько, 2018, с.18-19).

У таких умовах довіра до масмедіа в Україні має нестійкий і фрагментарний характер, про що свідчать дані соціологічних досліджень. Так, на початку 2019 року, довіра до масмедіа дещо підвищилася на фоні загальних позитивних очікувань від зміни влади та суспільно-політичного управління. Під час загальнонаціонального опитування, проведеного Українським Центром економічних та політичних досліджень імені О. Разумкова у лютому

2019 року, було з'ясовано, що 19% опитаних абсолютно не довіряють українським медіа, 24,2% – скоріше не довіряють, 43, 8% – скоріше довіряють, а 5,2% – довіряють повністю (*Рівень довіри*, 2019). Вже наприкінці 2019 року результати опитування USAID-Internews «Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів медіа у 2019 році» показали, що «українці стали набагато менше довіряти засобам масової інформації – довіра до всіх традиційних медіа впала на 11% у порівнянні з 2018 роком» (*Довіра українців*, 2019).

Інформаційне протистояння є одним з основних інструментів забезпечення політичних цілей на міжнародній арені та всередині держав. Це пов'язано з багатоманітністю цілей, яких можна досягти з використанням «інформаційної зброї». Назвемо лише основні з них: захист національних інтересів держави; досягнення геополітичного лідерства на міжнародній арені; забезпечення експансії національних економічних, ідеологічних і духовно-культурних впливів; створення сприятливих умов для успішної модернізації власної соціально-політичної системи (Катеринчук, 2017, с. 286).

Значення інформації зростає у багато разів у випадку наявності масштабної військової агресії. Як зазначає Г. Хоружий, результат успішної інформаційної кампанії в системі протистояння завжди буде сприяти зниженню ефективності прийняття та реалізації рішень супротивником. Відповідно, створюються суттєві перешкоди здійснення ворогом скоординованих і результативних військових дій (Хоружий, 2017).

Не дивлячись на кардинальні зміни суспільного життя, що настали в Україні після початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, за висновками експертів «найбільші вітчизняні медіа досі належать кільком ФПП, які справляють значний вплив на внутрішню та зовнішню політику нашої держави» (*Найбільше люди знають*, 2022).

Визначається низка сучасних викликів для вітчизняних медіа. На наш погляд, вони позначаються не лише на медійній, а й на політичній сфері. Зокрема йдеться про таке:

- проблема відповідальності за достовірність інформації, особливо у телеграм-каналах; існування їх частини як бізнес-інструменту, а не фахового джерела новин;
- журналістика війни (цензура в умовах воєнного стану; збір інформації з ліній фронту, з ліній зіткнення, щоб поширювати її у міжнародних медіа; складність умов роботи журналістів в умовах війни);
- запровадження нових інструментів, методів комунікації та взаємодії зі світовими медіа, щоб підтримувати увагу до війни в Україні;
- брак кадрів через війну;
- вироблення медійного контенту, який буде об'єднувати суспільство, сприяти проведенню дискусій, а не скандалів;
- створення документальних проєктів і фільмів, їх поширення у межах України, переклад і розповсюдження за її межами;
- дотримання балансу висвітлення життя в Україні (крім теми війни надавати новини про процеси у різних сферах суспільства, їх здатність функціонувати в умовах воєнного стану тощо) (Наумова, Семенюта, Чорна, 2023).

У той же час, протягом наступних років війни почали формуватися і позитивні тенденції. Про це свідчить, зокрема, звіт міжнародної організації «Репортери без кордонів» (RSF) за 2024 рік, в якому зазначено: «хоча верховенство права не застосовувалося на всій території країни після повномасштабного вторгнення Росії 2022 року, що не дозволяло українській владі гарантувати свободу преси в усіх регіонах, адже деякі з них перебувають під російською незаконною окупацією, політичне втручання у діяльність медіа на вільній частині України зменшилося. Динамізм українського громадянського суспільства та ЗМІ у засудженні такого типу тиску обмежує його та змушує владу реагувати» (Мельник, 2024). Таким чином, саме завдяки активності громадянського суспільства Україна покращила свої позиції на 18 пунктів в Індексі свободи слова від «Репортерів без кордонів», покращивши свій результат у політичній сфері та коефіцієнт безпеки.

Медіаспоживання в Україні під час війни характеризується найбільшим рівнем зацікавленості громадян в наступних темах: війна з Росією (72%); історичні події (40,5%);

культура (35%); економіка (29%); політика (5,5%) (Повоєнне відновлення, 2024). Наведені дані закономірно свідчать про найбільшу зацікавленість українців у інформації про війну, але певним парадоксом у цьому аспекті виглядає низька увага до політичних повідомлень. Можна припустити, що це опосередковано показує невисокий рівень довіри до політичних інститутів та їх здатності приймати ефективні рішення під час війни.

Уваги заслуговує питання джерел інформації щодо подій російсько-української війни. Згідно результатів соціологічного опитування Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Соціологічної служби Українського Центру економічних та політичних досліджень імені О. Разумкова (березень 2024 р.), пріоритетними джерелами є: телеграм-канали у 53% респондентів; міжособистісне спілкування (родичі, друзі) – у 42%; YouTube – у 40%; телемарафон «Єдині новини» – у 37% опитаних (Джерела інформації, 2024).

Дослідження «Медіаспоживання українців: другий рік повномасштабної війни. Опитування ОПОРИ» виявило такі особливості споживання новин в українців у 2023 році:

- рейтинг споживання новин: соціальні мережі (77,9%); телебачення (62,5%); інтернет (57,7%); радіо (33,7%); друковані медіа (17,8%);

- зниження популярності телебачення серед молодіжної аудиторії; посилення споживання новин із радіо у людей віком 30-59 років; активізація користування соціальними мережами та інтерес до друкованих медіа у респондентів віком 40-49 років; зниження споживання новин в інтернеті (поза соціальними мережами) у аудиторії 50-59 років;

- рівень довіри до медіа при споживанні новин: телебачення (61%); соціальні мережі (60%); інтернет (45,1%); радіо (41%); друковані медіа (30,3%);

- зростання довіри до радіо та друкованих медіа;

- збільшення частки громадян, які не довіряють жодному з джерел (Медіаспоживання українців, 2023).

Однією з особливостей медіаспоживання є активне використання українцями соціальних мереж. Згідно результатів Data Reportal, у січні 2024 року в Україні нараховується 24,30 млн. активних користувачів соціальних мереж. Зокрема, вітчизняні користувачі обирають Facebook (13,85 млн); YouTube (24,30 млн); Instagram (12,40 млн); TikTok (16,47 млн користувачів віком від 18 років); Facebook Messenger (8,60 млн); LinkedIn (5,10 млн); Twitter (4,55 млн) (Kemp, 2024). Згідно досліджень, 82% загальної бази українських інтернет-користувачів (незалежно від віку) використовували принаймні одну платформу соціальних мереж (Kemp, 2024).

Найпопулярнішою соціальною мережею споживання новин для вітчизняної аудиторії є Telegram. У 2023 році 71,3% визначили телеграм-канали як джерело отримання новин. Інші соціальні мережі у новинному медіаспоживанні сформували такий рейтинг: YouTube – 66,2%, Facebook – 55%; Viber – 50%; Instagram – 29,5; TikTok – 25,1% Twitter – 8,3% (Чорна, 2023). Найбільшу тенденцію річного зростання користувачів продемонстрував TikTok: аудиторія 40-49 років зросла на 8,6% (з 17,9% до 26,5%); віком 70+ зросла на 8,9% (з 12,2% до 21,1%) (Чорна, 2023). Як зазначалося вище, одним із викликів є недостовірність новинної інформації у телеграм-каналах. Разом з тим, можна побачити, наскільки масовим є споживання такої інформації саме з цього джерела.

Одним із чинників, на нашу думку, що пояснює рейтинг джерел новин про війну, є довіра до них. Згадане вище дослідження зафіксувало невисокий рівень довіри українців офіційним джерелам новин: довіряють – 6% респондентів; більшим чи меншим ступенем – 39% опитаних; не довіряють – 29%. Показовим також є те, що третина респондентів не визначилися з питанням довіри до цих джерел (Джерела інформації, 2024).

У формуванні довіри до джерел отримання інформації про воєнну ситуацію в Україні дослідники визначили декілька інструментів, якими користуються українські споживачі: певний час споживання новин із цього джерела (27% опитаних); інтуїтивно, спонтанно, ситуативно – 24% опитаних; порівняння інформації з різних джерел (19% респондентів) (Джерела інформації, 2024). Одним із чинників, що впливає на формування довіри до джерел інформації є освіта. Дослідження виявило обумовленість рівня освіти та критичності

у виборі джерела інформації: люди з вищою освітою частіше використовують співставлення й аналіз різних інформаційних джерел (24% опитаних), менш схильні до ситуативної чи інтуїтивної довіри до джерела (22%) у порівнянні з респондентами, що мають середню спеціальну (відповідно: 18% і 25%) чи незакінчену та загальну середню освіту (відповідно: 13% і 26%). Вагомим інструментом для усіх респондентів є тривалість користування джерелом (відповідно: 29%, 27% і 24%) (*Джерела інформації*, 2024).

У споживанні новин, політичної інформації, інформації про війну в Україні важливими навичками є свідоме споживання інформації. За результатами соціологічного дослідження у 2023 р. 84% респондентів вказали, що в медіа присутні дезінформаційні матеріали; більшість (72% опитаних) вказала на здатність їх відрізнити (самооцінка) (*Українські медіа*, 2023, с. 47). Водночас, як свідчать результати цього дослідження, на практиці «8% опитаних показали здатність визначити усі дезінформаційні новини (пропонувалося 3 новини); 78% – правильно визначили «одну новину»» (*Українські медіа*, 2023, с. 47). На думку Т. Строй, причина у тому, що «громадяни спираються на свій досвід, а не на реальні навички перевірки фактів, оцінювання джерел тощо» (цит. за: *Поліковська*, 2024).

Наразі в Україні є актуальним питанням медіаграмотності, інформаційної культури тощо. У цьому напрямі проводиться багато роботи, зокрема створено освітні платформи, навчальні відеокурси та фільми, де можна отримати базові знання, підвищити свій рівень медіакультури. Це проекти з медіаграмотності Міністерства освіти і науки України (Медіаграмотність); Міністерства культури та стратегічних комунікацій України (Фільтр); Міністерства цифрової трансформації України (Цифрова освіта); платформи онлайн-освіти «Prometheus», «EdEra», «Дія. Освіта» та багато інших. Заслужують на увагу навчальні інструменти для громадян зі свідомого споживання інформації під час війни (наприклад, курс відео-лекцій, створений фахівцями Інституту демократії імені Пилипа Орлика «Медіапутівник: Як розпізнавати якісну інформацію та чому це важливо?» (2024). Створення таких освітніх проектів надає можливість для громадян будь-якого віку, фаху навчитися орієнтуватися в інформаційному просторі, формувати та розвивати навички свідомого споживання інформації, критичного мислення, вміння розрізняти дезінформацію та правдиву інформацію, знати інструменти маніпуляції та пропаганди, які використовуються в інформаційній війні та багато інших питань.

Висновки. Медіаполітика в сучасній Україні відтворює наявні тенденції та виклики сучасних процесів інформаційного суспільства, зокрема посилений вплив медіа на суспільні й політичні відносини, на їх суб'єктів, реалізацію можливостей інформаційно-комунікаційних технологій у створенні та розповсюдженні новин, формування нових правил комунікації між владою та суспільством, використання інформаційно-комунікативних інновацій у галузі державного управління та інші. Ці та інші чинники актуалізують готовність, можливості та адаптацію усіх сфер суспільства до змін, які супроводжують такі процеси. В Україні вони посилюються у багато разів через виклики, спричинені збройною агресією Росії. Важливими є виважені кроки формування та реалізації медійної політики, які враховують тренди, тенденції та проблеми як медійної, так і політичної сфер українського суспільства. Це позначається на фаховому створенні якісного інформаційного контенту, свідомому споживанні новинних матеріалів, зокрема про війну, на відкритій комунікації влади і суспільства. Такі проблеми потребують подальшого наукового осмислення, що загалом може сприяти ефективній реалізації медійної політики як системи взаємодії медіа, держави та громадянського суспільства.

Використані джерела:

1. Джерела інформації про війну. (2024). Соціологічне опитування. Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова. <https://dif.org.ua/article/dzherela-informatsii-pro-viynu>
2. Довіра українців до всіх традиційних медіа знизилася на 11% у порівнянні з 2018 роком. (2019). <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2803560-dovira-ukrainciv-do-zmi-za-rik-znizilasa-na-11.html>
3. Загірний, О.В. (2021). Медіатизація політики як чинник демократичного транзиту. Науковий журнал «Політикус». Вип.2. С. 32-36. http://politicus.od.ua/2_2021/5.pdf

4. Зеленько, Г. І. (2018). Політична система та політичний режим: пошук ліків від вірусу самознищення // Національна єдність у конкурентному суспільстві: аналітична доповідь / за ред. О. М. Майбороди. Київ.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. С. 7-48.
5. Катеринчук, П. (2017). Медіаполітика Росії як засіб політичного тиску у країнах ЦСЄ Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей. – Чернівці: Чернівецький національний університет. Т. 35-36. С. 283-294.
6. Манфред, М. (2011). Медіа-політика в інформаційному суспільстві / пер. з нім. В. Климченко та В. Олійник; за ред. В. Іванова. Київ. 286 с.
7. Медіаспоживання українців: другий рік повномасштабної війни. Опитування ОПОРИ. 10 липня 2023. https://www.opora.ua/polit_ad/mediaspozhyvannia-ukrayintsiv-drugii-rik-povnomasshtabnoyi-viini-24796
8. Медіапутівник: Як розпізнавати якісну інформацію та чому це важливо? <https://www.youtube.com/playlist?list=PLmkgIqAlfzecIoasWmpAuCOG4BfoEaO0b>
9. Мельник, Р. (2024). Україна покращила політичний та безпековий показники в Індексі свободи слова, попри війну. Детектор медіа. 3 травня. <https://detector.media/infospace/article/226284/2024-05-03-ukraina-pokrashchyla-politychnu-ta-bezpekovu-pokaznyky-v-indeksi-svobody-slova-popry-viynu/>
10. Ми входимо в ідеальний шторм: Виступ топ-дипломата ЄС про нову світову реальність. Європейська правда. Середа, 12 жовтня 2022. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/10/12/7148529/>
11. Найбільше люди знають про власника 5 каналу, а також про те, кому належить «1+1». (2022). ГО «Детектор медіа». <https://ms.detector.media/trendi/mpost/28965/2022-02-16-bilsh-nizh-polovyni-ukrayintsiv-ne-vazhlyvo-komu-nalezhatzmi-doslidzhennya-dm/>
12. Наумова, О., Семенюта, І., Чорна, О. (2023). В Україні назрів запит на відверту, чесну дискусію щодо стану справ на війні. Медійники – про головні виклики та тренди в медіа у 2023 році. Частина 1. Детектор медіа. 29 грудня 2023. <https://detector.media/infospace/article/221162/2023-12-29-v-ukraini-nazriv-zapyt-na-vidvertu-chesnu-dyskusiyu-shchodo-stanu-sprav-na-viyni-mediynyky-pro-golovni-vyklyky-ta-trendy-v-media-u-2023-rotsi-chastyna-1/>
13. Повоєнне відновлення України та медіаспоживання: загальнонаціональне соціологічне опитування. (2024). <https://dif.org.ua/article/povoenne-vidnovlennya-ukraini-ta-mediaspozhyvannya-zagalnonatsionalne-sotsiologichne-opituvannya>
14. Політична система України: конституційна модель та політичні практики. (2023): монографія / кол. авт.: Зеленько Г. І. (кер., наук. ред.) та ін. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 536 с.
15. Поліковська, Ю. (2024). Для громадян створили відеокурс зі свідомого споживання інформації під час війни. Детектор медіа. 12 січня. 2024. <https://ms.detector.media/trendi/post/33938/2024-01-12-dlya-gromadyan-stvoryly-videokurs-zi-svidomogo-spozhyvannya-informatsii-pid-chas-viyny/>
16. Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України. (2019). <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-doviry-do-suspilnykh-instytutiv-ta-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy>
17. Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики. (2016) / Авт. колектив: М. І. Михальченко (керівник) та ін. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 440 с.
18. Українські медіа, ставлення та довіра у 2023 р. Дослідження InMind на замовлення міжнародної організації Internews, що реалізує проєкт «Медійна програма в Україні» за фінансової підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2023/10/Ukrainski-media-stavlennia-ta-dovira-2023r.pdf>
19. Хоружий, Г. (2023). Війна Росії проти України: російська пропаганда як складова «гібридної війни». <http://social-science.com.ua/article/1392>
20. Чорна, О. (2023). «Опора»: Основним джерелом інформації майже 80% українців є соціальні мережі. Детектор медіа. 10 липня 2023. <https://detector.media/infospace/article/213998/2023-07-10-opora-osnovnym-dzherelom-informatsii-mayzhe-80-ukrayintsiv-ie-sotsialni-merezhi/>
21. Kemp, S. Digital 2024: Ukraine. Datareportal. 23 February 2024. <https://datareportal.com/reports/digital-2024-ukraine>
22. Inglehart, R., Welzel, C. (2005). Modernization, Cultural Change, and Democracy The Human Development Sequence. Cambridge University Press New York, 344 p.

References:

1. Dzherela informatsii pro viinu. (2024). Sotsiolohichne opytuvannya. Fondom «Demokratychni initsiatyvy» imeni Ilka Kucheriva spilno iz sotsiolohichnoiu sluzhboiu Tsentru Razumkova. <https://dif.org.ua/article/dzherela-informatsii-pro-viynu>
2. Dovira ukraintsiv do vsikh tradytsiinykh media znyzylasia na 11% u porivnianni z 2018 rokom. (2019). <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2803560-dovira-ukrainciv-do-zmi-za-rik-znizilasa-na-11.html>
3. Zahirnyi, O.V. (2021). Mediatyzatsiia polityky yak chynnyk demokratychnoho tranzytu. Naukovyi zhurnal «Politykus». Vyp.2. S. 32-36. URL: http://politicus.od.ua/2_2021/5.pdf
4. Zelenko, H. I. (2018). Politychna systema ta politychnyi rezhym: poshuk likiv vid virusu samoznyshchennia // Natsionalna yednist u konkurentnomu suspilstvi: analitychna dopovid / za red. O. M. Maiborody. Kyiv.: IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. S. 7-48.

5. Katerynychuk, P. (2017). Mediapolityka Rosii yak zasib politychnoho tysku u krainakh TsCie Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu: Zbirnyk naukovykh statei. – Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet. T. 35-36. S. 283-294.
6. Manfred, M. (2011). Media-polityka v informatsiinomu suspilstvi / per. z nim. V. Klymchenko ta V. Oliinyk; za red. V. Ivanova. Kyiv, 2011. 286 s.
7. Mediaspozhyvannia ukrainsiv: druhyi rik povnomasshtabnoi viiny. Opytuvannia OPORY. 10 lypnia 2023. https://www.oporaua.org/polit_ad/mediaspozhyvannia-ukrayintsiv-drugii-rik-povnomasshtabnoyi-viiny-24796
8. Mediaputivnyk: Yak rozpoznavaty yakisnu informatsiiu ta chomu tse vazhlyvo? <https://www.youtube.com/playlist?list=PLmkgIqAlfzecIoasWmpAuCOG4BfoEaO0b>
9. Melnyk, R. (2024). Ukraina pokrashchyla politychnyi ta bezpekovi pokaznyky v Indeksii svobody slova, popry viinu. Detektor media. 3 travnia. <https://detector.media/infospace/article/226284/2024-05-03-ukraina-pokrashchyla-politychnyy-ta-bezpekovyy-pokaznyky-v-indeksi-svobody-slova-popry-viynu/>
10. My vkhodymo v idealnyi shtorm": Vystup top-dyplomata YeS pro novu svitovu realist. Yevropeiska pravda. Sereda, 12 zhovtnia 2022. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/10/12/7148529/>
11. Naibilshe liudy znaiut pro vlasnyka 5 kanalu, a takozh pro te, komu nalezhyt «1+1». (2022). HO «Detektor media». <https://ms.detektor.media/trendi/mpost/28965/2022-02-16-bilsh-nizh-polovyni-ukrayintsiv-ne-vazhlyvo-komu-nalezhatzmi-doslidzhennya-dm/>
12. Naumova, O., Semeniuta, I., Chorna, O. (2023). V Ukraini nazriv zapyt na vidvertu, chesnu diskusiiu shchodo stanu sprav na viini. Mediinyky – pro holovni vyklyky ta trendy v media u 2023 rotsi. Chastyna 1. Detektor media. 29 hrudnia 2023. <https://detector.media/infospace/article/221162/2023-12-29-v-ukraini-nazriv-zapyt-na-vidvertu-chesnu-diskusiiu-shchodo-stanu-sprav-na-viyni-mediinyky-pro-golovni-vyklyky-ta-trendy-v-media-u-2023-rotsi-chastyna-1/>
13. Povoienne vidnovlennia Ukrainy ta mediaspozhyvannia: zahalnonatsionalne sotsiologichne opytuvannia. (2024). <https://dif.org.ua/article/povoienne-vidnovlennya-ukraini-ta-mediaspozhyvannya-zagalnonatsionalne-sotsiologichne-opytuvannya>
14. Politychna systema Ukrainy: konstytutsiina model ta politychni praktyky. (2023): monohrafiia / kol. avt.: Zelenko H. I. (ker., nauk. red.) ta in. Kyiv : IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 536 s.
15. Polikovska, Yu. (2024). Dlia hromadian stvoryly videokurs zi svidomoho spozhyvannia informatsii pid chas viiny. Detektor media. 12 sichnia. <https://ms.detektor.media/trendi/post/33938/2024-01-12-dlya-gromadyan-stvoryly-videokurs-zi-svidomogo-spozhyvannya-informatsii-pid-chas-viyny/>
16. Riven doviry do suspilnykh instytutiv ta elektoralni oriantatsii hromadian Ukrainy. (2019). <http://razumkov.org.ua/napiamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-doviry-do-suspilnykh-instytutiv-ta-elektoralni-oriantatsii-gromadian-ukrainy>
17. Transformatsiia politychnykh instytutiv Ukrainy: problemy teorii i praktyky. (2016) / Avt. kolektyv: M. I. Mykhalchenko (kerivnyk) ta in. K.: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 440 s.
18. Ukrainski media, stavlennia ta dovira u 2023 r. Doslidzhennia InMind na zamovlennia mizhnarodnoi orhanizatsii Internews, shcho realizuie projekt «Mediina prohrama v Ukraini» za finansovoi pidtrymky Ahentstva SSHa z mizhnarodnoho rozvytku (USAID). <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2023/10/Ukrainski-media-stavlennia-ta-dovira-2023r.pdf>
19. Khoruzhyi, H. (2023). Viina Rosii proty Ukrainy: rosiiska propahanda yak skladova «hibrydnoi viiny». <http://social-science.com.ua/article/1392>
20. Chorna, O. (2023). «Opора»: Osnovnym dzherelom informatsii maizhe 80% ukrainsiv ye sotsialni merezhi. Detektor media. 10 lypnia 2023. <https://detector.media/infospace/article/213998/2023-07-10-opora-osnovnym-dzherelom-informatsii-maizhe-80-ukrayintsiv-ie-sotsialni-merezhi/>
21. Kemp, S. Digital 2024: Ukraine. Datareportal. 23 February 2024. <https://datareportal.com/reports/digital-2024-ukraine>
22. Inglehart, R., Welzel, C. (2005). Modernization, Cultural Change, and Democracy The Human Development Sequence. Cambridge University Press New York, 344 p.

Olena Novakova,

*doctor of political sciences, professor of Department of Political Sciences
Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University*

Maryna Ostapenko,

*doctor of political sciences, professor of Department of Political Sciences, Senior Research of Scientific and
research center «Institute of social and legal and political studies named after Oleksandr Yaremenko»,
Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University*

Socio-Political Factors of Formation of Media Policy in Modern Ukraine

The article analyzes the factors of formation of media policy in modern Ukraine. Its formation and implementation reproduce the existing trends and challenges of modern processes of the information society, in particular, the increased influence of the media on social and political relations and their subjects, the introduction of the possibilities of information and communication technologies in the creation and distribution of news, the formation of new rules of communication between the government and society, the use of information and communication innovations in the field of public administration and others. These factors actualize the readiness, opportunities and

adaptation of all spheres of society to the changes that accompany the outlined processes. In Ukraine, they are increasing many times over due to the challenges caused by Russia's armed aggression. Particular attention is paid to the issue of media consumption of political information by Ukrainians, in particular news materials. On the basis of sociological data, it was determined that Ukrainians are most interested in information about the war and pay little attention to political messages. It is assumed that the reason for this may be a low level of trust in political institutions and their ability to make effective decisions during the war. The importance of balanced approaches to the implementation of media policy, which take into account the trends, tendencies and problems of both the media and political spheres of Ukrainian society, is emphasized. This affects the issues of professional creation of media content, conscious consumption of news materials, in particular about the war, open communication between the government and society. It is emphasized that the solution of the specified problems requires further scientific understanding, which will contribute to the effective implementation of media policy as a system of interaction between the media, the state and civil society.

Key words: political system, media system, war, political communication, mediatization, media policy, information and communication technologies, media literacy, trust, civil society.

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.36.04>

УДК 323.1

Юлія Руденко,

доктор політичних наук, доцент, провідний науковий співробітник,

Національна академія СБ України

ORCID: 0000-0002-5292-5334; email: uliarudenko507@gmail.com

РЕГІОНАЛЬНІ МАРКЕРИ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ КРИЗЬ ПРИЗМУ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Розглядаються регіональні особливості України крізь призму етнічного складу її населення. Особливо важливими вказуються такі чинники та індикатори розвитку регіонів як регіональна пам'ять, політичні уподобання, культурні особливості тощо. Зазначається, що регіональна пам'ять є різновидом суспільної пам'яті, що представляє собою сукупність знань, оцінок і уявлень щодо минулого, які мають значний вплив на розвиток того чи іншого регіону. Самоусвідомлення громадян того чи іншого регіону як його частки реалізується крізь низку чинників, зокрема: історичного, політичного, етнічного тощо. Зазначається також, що це одним із індикаторів, який вирізняє регіони України, є політичні уподобання та цінності. Останні поєднуються з регіональною специфікою, тобто закладають потенційні передумови для суперечностей, ілюструючи соціокультурно-політичну багатоманітність українського суспільства. Втім, на тлі виокремлення науковцями певної кількості регіонів в Україні, підкреслюється, що механічний поділ країни на регіони є досить непродуктивними і, часто, стає на заваді консолідації політичної нації. Виокремлюються та аналізуються історичні та сучасні етнополітичні процеси у регіонах, що є найбільш етнічно строкатими, оскільки саме тут є конфліктогенний потенціал, що може стати перешкодою на шляху консолідації країни. Зокрема, це такі регіони України: Закарпаття, Буковина, Волинь, Галичина, Одещина, Херсонщина, Харківщина, Донбас і Крим. Втім, багатоетнічність не є явищем негативним, навпаки, вона окреслює багатобарвність і широку палітру етнічного наповнення нашої країни. Подолання проблем у сфері етнополітичних відносин вимагає від держави дієвої та ефективної етнонаціональної політики громадянської консолідації навколо спільних цінностей та інтересів. Остання повинна враховувати як інтереси смислоутворюючого етносу, так і національних меншин, що проживають на території країни, особливо, зважаючи на процеси, пов'язані з інтеграцією України у європейське співтовариство.

Ключові слова: регіональні особливості, етнополітичні процеси, етноси, національна консолідація, історія.

Вступ. Етнополітична проблематика в Україні на рівні окремо взятих регіонів сьогодні є актуальним і таким, що потребує значних наукових зусиль, питань. Його розгляд вимагає високого ступеня залученості до регіонального життя та глибокої обізнаності в історії, культурі, соціальних, політичних особливостях краю. Одночасно, йдеться і про проблеми у розумінні регіональних викликів у загальноукраїнському та геополітичному контекстах.

Втім, вчені застерігають, що «механістичні підходи до поділу регіонів є досить непродуктивними, можуть створювати додаткові перешкоди консолідації політичної нації.

Наш час потребує такого уявлення про територіальну організацію суспільно-політичного життя, що враховувало б її історичну, поліетнічну, мовну, культурну специфіку» (Рафальський, 2018, с. 65).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти етнополітичної проблематики розглядають такі українські вчені як В. Єленський, А. Колодій, В. Котигоренко, Л. Нагорна, О. Майборода, Л. Павлюк, М. Шаповаленко, Л. Шкляр. На регіональному аспекті етнополітичних процесів зосереджують свою увагу: В. Войналович, О. Калакура, В. Кулик, С. Римаренко, М. Рябчук та інші. Останніми роками низку фундаментальних праць було написано науковцями Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАН України імені І. Кураса. Серед них можна акцентувати увагу на системній монографії «Етнополітика в Україні в умовах сучасних суспільно-політичних змін: реальний стан, виклики, перспективи» (2023).

Регіональній специфіці присвячено достатньо праць, але вчені, як правило, зосереджуються на окремих її аспектах: історичних особливостях регіону, електоральних уподобаннях, культурних характеристиках тощо. Цілісному аналізу ці аспекти піддаються далеко не завжди. Ми маємо за **мету** – врахувати соціально-політичні та історичні аспекти функціонування регіонів в Україні, враховуючі їх етнічний склад. При цьому важливим вважаємо виокремити регіони країни, які є найбільш етнічно строкатими, і, як наслідок, можуть бути потенційно конфліктогенними, що, почасти, стає перешкодою для консолідації суспільства. **Методи** такого дослідження передусім аналітичні, особливо щодо вивчення наявного масиву джерел із тематики та їх критичного опрацювання у світлі сучасних викликів.

Результати та дискусії. Дійсно, одним із перспективних видається погляд на регіональні особливості етнополітичних процесів із позицій сучасних студій історичної пам'яті. Звернемося до відомих означень в цій темі: «Історична пам'ять – це форма «колективної» або «культурної» пам'яті, її різновид, який претендує на статус традиції (зрозуміло, винайденої, сконструйованої). Це міфологізована форма групових уявлень про минуле, що існують, як правило, у вигляді вибору стереотипних дискурсів, симулякрів, символів і «місць пам'яті»; також «історична пам'ять – це цілеспрямовано сконструйований засобами історичної політики відносно стійкий набір взаємопов'язаних колективних уявлень про минуле певної групи, кодифікований і стандартизований у громадських, культурних, політичних дискурсах, міфах, символах, мнемонічних і комеморативних практиках» (Касьянов, 2016, с. 134, 135). Тобто це і сформований продукт певної культури, і самодостатній чинник національного, етнічного, конфесійного, суспільно-політичного життя. Він історично справляв і досі справляє вплив на можливості консолідації громад, і продовжує формуватися під впливом різних обставин національного розвитку.

Крім того науковці дедалі частіше використовують поняття «регіональна пам'ять». Регіональна пам'ять визначається як одна із форм суспільної пам'яті, сукупність знань, уявлень, оцінок минулого, які справили вирішальний вплив на розвиток певного регіону, зафіксувалися у свідомості його населення; такий феномен пов'язаний із самоідентифікацією населення як частки певної території, регіону, краю; залежить, від низки чинників (Національна та історична пам'ять: словник, 2013, с. 303-305). У межах українського етносу наявні у деяких районах місцеві самоідентифікації на рівні субетносів – бойки, лемки, гуцули, русини та ін. – можуть слугувати передумовою для певної відмінності у сприйнятті історії регіону та держави загалом. Також в Україні на окрему увагу заслуговує центральне або прикордонне розташування того чи іншого краю. У пам'яті й свідомості населення центральних регіонів домінує ідентифікація себе з територією, навколо якої проходили консолідаційні державотворчі процеси. Цей аспект потребує також врахування геополітичних і цивілізаційних, історичних і культурно-освітніх, етнічних, етнографічних і соціокультурних особливостей громад.

Навздогін С. Макеєв слушно зазначає, що беручи до уваги історичні чинники розвитку України, регіональні особливості, типи політичної культури, електоральну свідомість,

«регіональні специфікації соціокультурних відмінностей» мають цілком об'єктивні причини, а спроби, навіть теоретичні, конструювання гомогенного середовища є утопічними; культурне розмаїття, культурна мозаїка є величезним надбанням не тільки України, а й всього світового співтовариства, адже усі культури є унікальними і відображують історію свого народу (2004, с. 286).

Ще одним індикатором, що вирізняє регіони України, є політичні уподобання та цінності. «Регіони України часто вирізняються саме за політичними уподобаннями, принаймні відповідні уявлення міцно закріплюються ЗМІ усіх рівнів та поступово усвідомлюються мешканцями цих регіонів. Важливим тут може бути показник здатності до змін, перегляду власних поглядів та ідеалів у політиці» (Рафальський, 2018).

Адже об'єктивно існують масиви стійкого накладання регіону на політичні симпатії, що відтак несе в собі потенційні передумови для протистояння, а також конструє соціокультурно-політичну гетерогенність українського суспільства. Погодимось з науковими узагальненнями про те, що прихильність окремих груп до певних ідеологій, які репрезентують певні політичні сили, є нормою будь-якого демократичного суспільства; і одночасно, коли це поєднується з фактором регіону, виникає (чи може виникнути) небезпека сегментації суспільства – і, більше того, з протистоянням регіональних еліт, що веде до конфлікту, адже фактор регіону вже давно накладається на політичний фактор (Етнополітичний контекст, 2017, с. 286). Тобто йдеться про необхідність враховувати одразу кілька взаємозв'язаних проблем етнополітики.

Втім, аналіз регіональних особливостей формування політичної нації – актуальне дослідницьке й практичне завдання, а важливим чинником його реалізації вчені справедливо вважають комплексність розв'язання тих проблем, які постають у контексті пошуку ефективних шляхів національної консолідації (Рафальський, 2018).

На цьому шляху варто враховувати і перешкоди. Зокрема своєрідним «гальмом» процесу самоусвідомлення, на думку М. Розумного, є конфлікт ідентичностей, пов'язаний із суперечливістю переходу української національної самосвідомості від етнографічно-культурологічного до соціально-політичного принципу; розпад і часткова регенерація пострадянської ідентичності; зародження регіональних субідентичностей, що мають різні ціннісні домінанти і стратегічні вектори інтеграції (2016).

«Конструювати», «моделювати» регіони в наукових джерелах традиційно беруться з дослідницькою метою, тобто це великою мірою умовні поділи, що допомагають вирішувати аналітичні, історичні, соціологічні, культурологічні, етнологічні, як і політологічні завдання з розуміння різних і спільних досвідів, культур, цінностей, традицій, поведінкових норм та інших характеристик таких спільнот. В Україні у цьому зв'язку часто вказують на кілька регіонів (від чотирьох до шести). Найчастіше, співставляючи політичні та етнічні особливості, науковцям йдеться саме про чотири регіони:

– Західний регіон (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська та Чернівецька області);

– Центральний регіон (м. Київ, Київська, Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська, Житомирська, Сумська та Чернігівська області);

– Східний регіон (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська та Харківська області);

– Південний регіон (Одеська, Миколаївська, Херсонська області та Автономна Республіка Крим) (Етнополітичний контекст, 2017, с. 289).

Проаналізуємо етнополітичний склад у найбільш етнічно строкатих регіонах, що, потенційно, може породити чинники, які створюють проблеми для національної консолідації або навпаки – сприятимуть розвитку співпраці та взаємодопомоги в суспільстві.

Для України відкритим є питання солідаризації національних меншин на Закарпатті. Поряд з українським етносом тут проживали та проживають і понині громадяни угорської, чеської, словацької, німецької національності, також євреї, роми тощо. Погодимось з дослідниками, які вказують, що високий індекс етнічної мозаїчності цього регіону робить

його особливо вразливим до зовнішніх інформаційних провокацій, періодичного «пересмикування» тут різноманітних символічних чинників – мовних, етнічних, культурних тощо. У цьому контексті розглядається й феномен «політичного русинства», як намагання ідеологічно відокремити корінне населення краю, регіональну русинську самосвідомість від решти етноукраїнського загалу, домогтися адміністративного й навіть державно-політичного самовизначення русинів як окремого народу (Рафальський, 2018, с. 67). До етнополітичних викликів Закарпаття зараховують і ініціативи угорців щодо утворення на території області угорського автономного національно-територіального округу. Потужними регіональними силами з деякими політичними амбіціями є Товариство угорської культури Закарпаття, Закарпатська обласна спілка «Дачія», Ужгородська культурно-освітня організація «Матица словенська», які найпоспідовніше в Україні відстоюють права, відповідно, угорської, румунської та словацької меншин. Карпатський регіон нині потребує дійсно якісних, консолідуючих діалогів, налагодження стійких каналів комунікацій центр-область, розвитку зрозумілих версій державного інформування місцевого населення, яке все ще залишається великою мірою ізольоване, а отже, і вразливе до зовнішніх впливів.

Мозаїчною у етнополітичному плані є і сучасна Буковина, на що вплинули політико-історичні передумови, географічне положення, демографічні та інші чинники. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р., у Чернівецькій області проживали представники 76 етносів: зросла частка українців, румунів, зменшилася ж питома вага молдован, росіян, євреїв, поляків та білорусів (Про кількість та склад населення України). Досвід Австро-Угорської та Російської імперій, згодом румунізація населення краю, пізніше радянська політика, зрештою, підтримка незалежності України сформували сучасний портрет регіону. Також значний вплив на національну структуру населення мають міграційні процеси в регіоні. Великою мірою міжетнічне порозуміння в регіоні залежить від функціонування інтелектуальних осередків та системної роботи з підготовки кадрів вищої кваліфікації для гуманітарної сфери у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича.

Давню історію у складі різних державних формувань має Галичина (Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська області) – впізнана на Заході та позначена низкою міфів і стереотипів всередині країни. Як колишня коронна земля Австро-Угорщини, колись поліетнічна місцевість – відомий край порівняно мирного співіснування українців, поляків, євреїв, німців, вірмен та представників інших національностей. Сучасна Австрія та Польща певним чином продовжують впливати на мешканці цих земель. Потужний протестний потенціал вирізняє цей край з-поміж інших і донині.

Історична Волинь нині об'єднує Волинську та Рівненську області, а також частину Житомирської, Тернопільської та Хмельницької областей. На прикладі цього краю можемо проілюструвати складні для національних меншин регіону й такі, що досі мають відгомін, політичні, правові, культурні наслідки приєднання Західної України до УРСР. На цю особливість звертає увагу Л. Рябошапка, який досліджував порушення громадянських прав різних національних меншин у регіоні в 1939-1953рр.; зокрема, йдеться про численні переселення, депортації, звільнення з роботи, націоналізацію і конфіскацію майна, необґрунтовано великі податки, припинення діяльності всіх політичних партій, громадських організацій, арешти та етапування. Серед постраждалих – поляки, німці, євреї та ін. (2002, с. 29). Нині сформоване у такий травматичний спосіб, але охоче до перетворень інтелектуальне й культурне середовище областей доволі строкате. Його традиційно для периферії, значною мірою формує науково-освітній потенціал. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Рівненський державний гуманітарний університет та деякі інші заклади освіти багато років провадять складну, але необхідну роботу з підготовки кадрів для гуманітарної сфери суспільно-політичного життя. У регіоні нині активно розвиваються аналітичні й дослідницькі центри, що концентруються на вивченні проблем етнічних меншин. Наприклад, заснований 2016 р. у м. Рівне Центр студій політики пам'яті та публічної історії (Мнемоніка)

як незалежне, самоврядне неприбуткове об'єднання ініціативної групи рівненських істориків, хоча і оголошує основною метою діяльності наукові студії меморіальної політики та публічної історії, зорієнтований на переважне висвітлення полікультурності регіону та України загалом.

Своїм історично сформованим поліетнічним складом населення також привертає увагу Херсонщина. Як зазначає С. Одайник, перша іноземна колонія тут заснована ще наприкінці XVIII ст. шведами, а одними з перших поселенців на Херсонщині, що зберегли самотність до сьогодні та представлені у різних районах області, були німці, росіяни, поляки, греки, євреї. Особливу роль відіграють за сучасних умов кримські татари регіону. Нині тут збереглися етнічні назви кварталів у місцях, залишки колишніх німецьких і єврейських колоній, російські села і села зі змішаним українським, білоруським та російським населенням. З відродженням незалежності України відмічається і низка етнополітичних тенденцій в цьому регіоні: відродження сільських поселень з переважно однорідним населенням представників різних національних меншин, створення національно-культурних товариств, груп із вивчення рідної мови, реєстрація громадських організацій національних меншин (Одайник, 2015).

Одеса й Одещина потребує увиразнення саме за лінією обласний центр-область. Сучасні історики слушно зазначають, що у російсько-імперській період своєї історії Одеса належала до важливих мультинаціональних центрів, де в умовах державної політики уніфікації, етнічні групи відчували потребу в консолідації. Відтак у 1910-1920-рр. тут функціонувала велика кількість національно-культурних товариств, земляцтв, союзів, національних політичних партій. Тогочасний процес національно-культурної консолідації української, грузинської, вірменської, польської, німецької, російської громад надовго закріпив за Одесою умовний статус провідного центру розвитку громадських ініціатив цього типу (Рафальський, 2018, с.72). Місто Одеса із високим потенціалом економічної активності приваблювало можливостями й певним рівнем соціального комфорту. Всеукраїнський перепис населення 2001 р. показав суперечливі результати щодо етнічного складу та мови спілкування в Одесі та Одеській області. Так, в Одеській області українцями за національністю себе назвали 62,8 %, але рідною українську визнали лише 46,3%. Зворотною була ситуація з російською мовою (відповідно, 20,7% та 41,9%). При цьому подібне становище ще меншою мірою стосується самого міста Одеси, де україномовні громадяни перебували в очевидній меншості. Область характеризується однією з найвищих часток неукраїнського і неросійського населення – 16,5% (за національністю) та 11,8% (за рідною мовою) (Македон, 2015). Втім, дослідження, проведене у 2018 році Соціологічною групою «Рейтинг» щодо почуття гордості відносно належності до спільноти громадян України, показало, що серед жителів Одещини таку гордість відчувають 60% жителів регіону (Спеціальний проект). У серпні 2020 року соціологи запитували респондентів, чи згодні вони з твердженням, що «усі керівники держави і державні службовці повинні у робочий час спілкуватися державною мовою»? Тоді 37% респондентів у південному регіоні відповіли «безумовно, так», а 27% – вибрали відповідь «скоріше, так», тобто в обох випадках більшість респондентів так чи інакше підтримали цю норму (Підсумки двох років дії Закону про мову).

Одночасно, не стільки Одещина, як сучасна Одеса є однією з центральних арен розгортання етнополітичних рухів і національно-культурних товариств у незалежній Україні. Науковці і раніше звертали увагу на функціонування тут Асоціації болгарських національно-культурних товариств, Центру болгарської культури, Грецького клубу, інших культурологічних об'єднань, бібліотек, театрів, тематичних міських та загальноукраїнських заходів, міжнародних конференцій та багато інших ініціатив (Ляпіна, 2005, с. 291-293]. Загалом, особливістю національного складу населення Одеської області є її багатонаціональність. Серед представників національних меншин – болгар (6,1%), молдавани (5,0%), гагаузи (1,1%), євреї (0,6%), білоруси (0,5%), вірмени (0,3%), поляки, німці, грузини, татари, греки, албанці, араби та інші національності (Всеукраїнський перепис населення, 2001). Втім, варто зазначити, що частка тих, хто відносить себе до української

культурної традиції загалом у південному регіоні динамічно зросла у період 2021-2023 років, зокрема, з 50% до 80% (Ідентичність громадян України, 2023).

Харків та Харківщина також належать до регіонів, що варто розглядати у відмінностях і взаємозв'язках між високо урбанізованим обласним центром і рештою області, населенню якої властиві дещо інші ідентифікаційні маркери. Суперечливість самоідентифікації пов'язана з політичними орієнтаціями цього регіону, які переважно сформувалися та утвердилися у Радянській Україні, коли цей край став промисловою зоною, а Харків – промисловим та інтелектуальним містом; Харківщина зазнала певної асиміляції місцевого населення, суттєвого збільшення питомої ваги росіян. Характерним для регіону є те, що більшість мешканців області – українці (70,7%), й водночас значна частина населення (44,3%) – російськомовна (Ідентичність громадян України, 2023). Осередками соціально-гуманітарного розвитку Харківщини стали провідні заклади освіти та науки загалом для всієї України, серед яких найбільш потужний – Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна.

Особливої уваги науки й практики потребують ідентифікаційні та етнополітичні процеси Донбасу та Криму. Адже «витіснити» війну з наукового дискурсу сучасної України сьогодні неможливо. Втім, вкрай актуально осмислювати причини, дійсність та перспективи складної етнополітичної ситуації в регіоні, всебічно аналізувати загрози, запобігати їхньому подальшому розгортанню. У пошуках об'єктивних передумов загострення етнополітичного конфлікту звернемося до офіційних статистичних даних. Найчисельнішими національностями у Донецькій та Луганській областях на час проведення згаданого перепису були українці (56,9 та 58,0 відповідно) та росіяни (38,2 та 39% відповідно), а найпоширенішими мовами українська (24,1% та 30%, відповідно) та російська (74,9% і 68,8%, відповідно) (Всеукраїнський перепис населення, 2001). Громадяни Сходу України, на питання щодо поширення мов в середовищі населення зазначеного регіону, відповіли: українська – 36,1%; і українська, і російська – 38,3%; російська – 24,3%; інша мова – 0,2%, важко відповісти – 1% (Дослідження проводилося Центром Разумкова, 2017). Втім, етнічний чи мовний склад не так вирізняють цей регіон з-поміж інших, як густанаселеність та урбанізованість цих двох областей на карті України, а також – особливості розвитку регіону, пов'язані, передусім, із етапом індустріалізації в СРСР, що зумовило формування відповідної соціальної бази, явища, подібного до «регіонального патріотизму» (Донбас в етнополітичному вимірі, 2014).

Крим – поліетнічний регіон (найвиразніший за ступенем етнічної мозаїчності) з перших років незалежності потребував особливої уваги гуманітаріїв, урядовців, громадських ініціативних груп. Етнічний склад населення Криму у 2001 р.: українці – 24,4%, росіяни – 58,5%, кримські татари – 12,1%, білоруси – 1,5%, татари – 0,5%, вірмени – 0,4% та інші (Про кількість та склад населення України). Попри таку строкатість, за період незалежності України у Криму відбулися певні демократичні зрушення та сформувалися окремі інститути, механізми їх співпраці, традиції в етнополітичній сфері. Науковці нерідко писали про дедалі активнішу громадську та культурну діяльність національно-культурних товариств, земляцтв, просвітницьких центрів близько 15 етнічних спільностей АР Крим. Відзначалися такі організації, як вірменське культурно-просвітницьке товариство, Асоціація кримських караїмів, декілька національно-культурних товариств кримських татар та ін. Зусилля спрямовувалися на забезпечення реабілітації депортованих народів, відродження і розвиток національних культур, формування культури міжетнічного спілкування. Мови різних національних меншин, що проживають в регіоні, викладалися у недільних школах в Сімферополі, Джанкої, Керчі, Євпаторії, Феодосії, Ялті та інших містах. Активізувалися художні колективи національних меншин (Ляпіна, 2005). Сьогодні про етнополітичний стан АР Крим говорити досить складно через обмежений доступ, ізольованість краю, замкнутість жителів тощо.

Висновки. Отже, подолання проблем у сфері етнополітичних відносин, громадянська консолідація українського поліетнічного та полікультурного соціуму на ґрунті та довкола

спільних інтересів, цілей і цінностей вимагають від держави дієвої етнонаціональної політики. Остання повинна ґрунтуватися на зважених рішеннях, які б мали враховувати багатоетнічний склад українського соціуму, в т.ч. в регіонах, де він особливо мозаїчний. Перспектива досліджень також пов'язана з необхідністю враховувати як глибинні історичні та психологічні фактори етнополітики, так і чинники сучасного періоду, зокрема зовнішньої агресії, яка суттєво вплинула на склад населення регіонів України, і також на структуру національної ідентичності.

Використані джерела:

1. Всеукраїнський перепис населення 2001. Розподіл населення за національністю та рідною мовою. [http: 2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/](http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/) (дата звернення 24.08.2024)
2. Донбас в етнополітичному вимірі (2014) /Авт. кол. В. Котигоренко, О. Калакура та інші. К.: ІПІЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України. 584 с.
3. Дослідження Центру Разумкова 3 – 9 березня 2017 року в усіх регіонах України, за винятком тимчасово окупованих територій Криму і Донецької та Луганської областей (2017). Національна безпека та оборона. №1.2 (169 – 170).
4. Етнополітика в Україні в умовах сучасних суспільно-політичних змін: реальний стан, виклики, перспективи (2023) /авт. кол. В. Войналович, В. Єленський та інші. К.: ІПІЕНД ім. І. Кураса НАН України. 424 с.
5. Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасній Україні (2017)/ Ред. кол. О. Рафальський О., Войналович В., Нагорна Л. та ін. К.: ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 512 с.
6. Ідентичність громадян України: тенденції змін (травень 2023 р.). [http: razumkov.org.ua](http://razumkov.org.ua) (дата звернення: 10.09.2024)
7. Касьянов, Г. (2016) Історичні пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять. Український історичний журнал. №2. С. 118–137
8. Ляпіна, Л. (2005) Діяльність національно-культурних товариств у Південному регіоні України на сучасному етапі. Сучасна політика. Політики і політологи про неї. Вип. 7. С. 286-295
9. Македон, В.В. (2015) Деякі аспекти джерелознавчого та історіографічного дослідження діяльності національно-культурних об'єднань в суспільному та культурному житті Одеси ХІХ-початку ХХ століття. По той бік Дніпра: вплив контраверсійних образів «іншого українця» на формування ментальних кордонів: науковий збірник /за заг. ред. д.і.н., проф. М.О. Фролова. Запоріжжя: Інтер-М. С.42-46
10. Макеєв, С. (2004) Регіональна специфікація соціокультурних відмінностей в Україні. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. Етнополітичний контекст. №3 С. 286 - 292
11. Мнемоніка. <http://mnemonika.org.ua/> (дата звернення 30.08.2024)
12. Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів (2013) / кер. авт. кол. А. М. Киридон. К.: ДП НВЦ «Пріоритети». 2013. 436 с.
13. Одайник С.Ф. (2005) Забезпечення освітніх потреб національних меншин Херсонщини в контексті соціокультурного розвитку. Таврійський вісник освіти. №4 (12). С.153-159.
14. Підсумки двох років дії Закону про мову: успіхи та невдачі. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. [https://dif.org.ua/ article/pidsumki-dvokh-rokiv-dii-zakonu-pro-movu-uspikhi-ta-nevdachi](https://dif.org.ua/article/pidsumki-dvokh-rokiv-dii-zakonu-pro-movu-uspikhi-ta-nevdachi) (дата звернення : 23.09.2024)
15. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. [http: 2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/](http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/)(дата звернення 20.09.2024)
16. Рафальський, О. (2018) Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір К.: ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 400 с.
17. Розумний М.М. (2016) Виклики національного самовизначення. К.: НІСД. 196 с.
18. Рябошапко, Л.І. (2002) Правове становище національних меншин в Україні (1917-2000): автореф. дис...д-ра юрид. наук: 12.00.01. Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків. 2002. 29 с.
19. Спеціальний проект Соціологічної групи «Рейтинг «Портрети регіонів» https://ratinggroup.ua/research/ukraine/portrety_regionov_itogi_svodnye_dannye_sravnitelnyy_analiz_mezhdu_oblasty_ami.html (дата звернення: 25.09.2024)

References:

1. Vseukrainskyi perepys naseleння 2001. Rozpodil naseleння za natsionalnistiu ta ridnoiu movoiu (All-Ukrainian population census 2001. Population distribution by nationality and native language). [http: 2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/](http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/) (data zverkhnia 24.08.2024) [in Ukrainian].
2. Donbas v etnopolitychnomu vymiri (2014) (Donbas in the ethno-political dimension) /Avt. kol. V. Kotyhorenko, O. Kalakura ta inshi. K.: IPiEND imeni I.F. Kurasa NAN Ukrainy. 584 s. [in Ukrainian].
3. Doslidzhennia Tsentrom Razumkova 3 – 9 bereznia 2017 roku v usikh rehionakh Ukrainy, za vyniatkom tymchasovo okupovanykh terytorii Krymu i Donetskoi ta Luhanskoii oblastei (2017) (The research was conducted by the Razumkov Center on March 3-9, 2017 in all regions of Ukraine, with the exception of the temporarily occupied

territories of Crimea and Donetsk and Luhansk regions). Rezultaty opublikovano: Natsionalna bezpeka ta oborona. №1 – 2 (169 – 170) [in Ukrainian].

4. Etnopolityka v Ukraini v umovakh suchasnykh suspilno-politychnykh zmin: realnyi stan, vyklyky, perspektyvy (2023) (Ethnopolitics in Ukraine in the conditions of modern social and political changes: real situation, challenges, prospects) /avt. kol. V. Voinalovych, V. Yelenskyi ta inshi. K.: IPIeND im. I. Kurasa NAN Ukrainy. 424 s. [in Ukrainian].

5. Etnopolitychnyi kontekst sotsiokulturnykh transformatsii u suchasni Ukraini (2017) (Ethnopolitical context of sociocultural transformations in modern Ukraine) / Red. kol. O. Rafalskyi O., Voinalovych V., Nahorna L. ta in. K.: IPIeND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. 512 s. [in Ukrainian].

6. Identychnist hromadian Ukrainy: tendentsii zmin (traven 2023 r.) (Identity of citizens of Ukraine: trends of change (May 2023)). <http://razumkov.org.ua> (data zvernennia: 10.09.2024) [in Ukrainian].

7. Kasianov, H. (2016) Istorychni pamiat ta istorychna polityka: do pytannia pro terminolohiiu y henealohiiu poniat. (Historical memory and historical politics: to the question of terminology and genealogy of concept). Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. №2. S. 118–137 [in Ukrainian].

8. Liapina, L. (2005) Diialnist natsionalno-kulturnykh tovarystv u Pivdenomu rehioni Ukrainy na suchasnomu etapi. (Activities of national and cultural societies in the Southern region of Ukraine at the current stage). Suchasna polityka. Polityky i politolohy pro nei. Vyp. 7. S. 286-295 [in Ukrainian].

9. Makedon, V.V.(2015) Deiaki aspekty dzhereloznavchoho ta istoriohrafichnoho doslidzhennia diialnosti natsionalno-kulturnykh obiednan v suspilnomu ta kulturnomu zhytti Odesy 19-pochatku 20 stolittia. (Some aspects of the source-scientific and historiographic research of the activities of national-cultural associations in the social and cultural life of Odesa in the 19th-early 20th centuries). Po toi bik Dnipra: vplyv kontraversiinykh obraziv «inshoho ukrainsia» na formuvannia mentalnykh kordoniv: naukovyi zbirnyk /za zah. red. d.i.n., prof. M.O. Frolova. Zaporizhzhia: Inter-M. S.42-46 [in Ukrainian].

10. Makeiev, S. (2004) Rehionalna spetsyfikatsiia sotsiokulturnykh vidminnostei v Ukraini. (Regional specification of socio-cultural differences in Ukraine). Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh. Etnopolitychnyi kontekst. №3 S. 286 – 292 [in Ukrainian].

11. Mnemonika (Mnemonics). <http://mnemonika.org.ua/> (data zverennia 30.08.2024) [in Ukrainian].

12. Natsionalna ta istorychna pamiat (National and historical memory) (2013)/ ker. avt. kol. A. M. Kyrydon. K.: DP NVTs «Priorytety». 436 s. [in Ukrainian].

13. Odainyk, S.F. (2005) Zabezpechennia osvitych potreb natsionalnykh menshyn Khersonshchyny v konteksti sotsiokulturnoho rozvytku (Provision of educational needs of national minorities of the Kherson region in the context of socio-cultural development). Tavriiskyi visnyk osvity. 2005. №4 (12). S.153-159 [in Ukrainian].

14. Pidsumky dvokh rokiv dii zakonu pro movu: uspikhy ta nevdachi (Results of two years of the language law: successes and failures). Fond «Demokratychni initsiatyvy» imeni Ilka Kucheriva. <https://dif.org.ua/article/pidsumki-dvokh-rokiv-dii-zakonu-pro-movu-uspikhy-ta-nevdachi> (data zvernennia : 23.09.2024) [in Ukrainian].

15. Pro kilkist ta sklad naselennia Ukrainy za pidsumkamy Vseukrainskoho perepysu naselennia 2001 roku. (About the number and composition of the population of Ukraine according to the results of the 2001 All-Ukrainian population census). <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>(data zvernennia 20.09.2024) [in Ukrainian].

16. Rafalskyi, O. (2018) Konsolidatsiia ukrainskoho suspilstva: etnopolitychnyi vymir (Consolidation of Ukrainian society: ethnopolitical dimension). K.: IPIeND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. 400 s. [in Ukrainian].

17. Rozumnyi, M.M. (2016) Vyklyky natsionalnoho samovyznachennia (Challenges of national self-determination). K.: NISD. 196 s. [in Ukrainian].

18. Riaboshapko, L.I. (2002) Pravove stanovyshe natsionalnykh menshyn v Ukraini (1917-2000) (Pravove stanovyshe natsionalnykh menshyn v Ukraini (1917-2000)): avtoref. dys...d-ra yuryd. nauk: 12.00.01. Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Ya. Mudroho. Kharkiv. 29.s [in Ukrainian].

19. Spetsialnyi proekt Sotsiologichnoi hrupy «Reitynh «Portrety rehioniv» (Spetsialnyi proekt Sotsiologichnoi hrupy "Reitynh "Portrety rehioniv"). https://ratinggroup.ua/research/ukraine/portrety_regionov_itogi_svodnye_dannye_sravnitelnyy_analiz_mezhdu_oblastyami.html (data zvernennia: 25.09.2024) [in Ukrainian].

Yuliia Rudenko,

*doctor of political sciences, associate professor, leading scientist an employee,
National Academy of the Security Council of Ukraine*

**Regional Markers Of Ethno-Political Processes In Ukraine Through The Prism Of National Consolidation:
History And Present**

The regional features of Ukraine are considered through the prism of the ethnic composition of its population. Such factors and indicators of regional development as regional memory, political preferences, cultural features, etc. are considered particularly important. It is noted that regional memory is a type of social memory, which is a set of knowledge, assessments and ideas about the past, which have a significant impact on the development of a particular region. Self-awareness of citizens of a particular region as a part of it is realized through a number of factors. In particular: historical, political, ethnic, etc. It is also noted that another indicator that distinguishes the regions of Ukraine is political preferences and values. The latter are combined with regional specificity, which, in turn, lays down potential prerequisites for contradictions, illustrating the socio-cultural and political diversity of Ukrainian society.

However, against the background of scientists' identification of a certain number of regions in Ukraine, it is emphasized that the mechanical division of the country into regions is rather unproductive and often stands in the way of the consolidation of a political nation. The historical and modern ethno-political processes in the regions that are the most ethnically diverse are highlighted and analyzed, since it is here that there is a potential for conflict, which can become an obstacle on the way to the consolidation of the country. In particular, these are the following regions of Ukraine: Transcarpathia, Bukovyna, Volyn, Galicia, Odesa, Kherson, Kharkiv, Donbas and Crimea. However, overcoming problems in the field of ethno-political relations requires the state to have an effective and efficient ethno-national policy of civil consolidation around common values and interests. The latter should take into account both the interests of the meaningful ethnic group and national minorities living on the territory of the country. Especially, taking into account the processes related to the integration of Ukraine into the European community.

Keywords: regional features, ethno-political processes, ethnic groups, national consolidation, history.

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.36.05>

УДК 323.1:001.102-049.5]:316.347(477)

Павло Горінов,

кандидат юридичних наук, доцент,

директор Навчально-наукового інституту права та політології,

професор кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ORCID: 0000-0002-8294-2784; e-mail: p.v.gorinov@udu.edu.ua

Олександр Ярошенко,

аспірант Навчально-наукового інституту права та політології,

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ORCID:0009-0006-7587-8813; e-mail: o.v.yaroshenko@udu.edu.ua

ПОЛІТИЧНІ ЗНАННЯ ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ ТА ПРОТИДІЇ ІНФОРМАЦІЙНИМ ЗАГРОЗАМ

У статті здійснено теоретичний аналіз сучасного рівня політичних знань українського суспільства з акцентом на їхній ролі у національній консолідації в умовах протистояння новим викликам інформаційного та безпекового характеру, притаманним гібридній війні. Висвітлено основні шляхи посилення політичної освіти, правової обізнаності та інформаційної грамотності, що є ключовими для забезпечення національної стійкості та консолідації українського суспільства в умовах військової агресії. Особливість гібридної війни полягає в її комплексному характері, тобто використанні військових, політичних та інформаційних засобів, спрямованих на підриє національної безпеки як всередині країни, так і на міжнародній арені. Враховуючи ці виклики, автори наголошують на необхідності розробки науково-практичних рекомендацій щодо підвищення рівня політичних знань населення, що відтак сприятиме формуванню стійкої політичної культури та об'єднанню українського суспільства на основі спільної національної ідентичності.

Структура політичної освіти та культури є однією з ключових змінних у дослідженнях із політології, демократичних процесів та політичної комунікації, що надає їй значного наукового та практичного значення в контексті захисту інтересів держави у політичній сфері. Дослідження вказує на те, що політичні знання є складним політичним феноменом, розвиток якого вимагає системної роботи через інструменти політичної освіти, демократизації суспільного життя та самоорганізації громадянського суспільства зі залученням наявних політичних і громадських інституцій. На основі результатів дослідження запропоновано впровадження навчального курсу, що сприятиме формуванню політичної культури суспільства та набуттю політичних знань. Цей курс має поєднувати знання про політичні процеси та події, засвоєння демократичних європейських цінностей та традицій України, а також розглядати питання інформаційних загроз, методів їх нейтралізації та правового регулювання відповідних процесів. Констатовано потребу проведення системної інформаційної кампанії щодо протидії ворогу в інформаційній сфері та консолідації суспільства на базі спільних цінностей і цілей у протистоянні загарбнику.

Ключові слова: політична освіта, політичні знання, політичний феномен, національна консолідація, демократизація суспільних процесів, державотворення, національна ідентичність, інформаційні виклики.

Вступ. Актуальність запропонованого дослідження обумовлена зростаючим науковим і практичним інтересом до вивчення політики знань, політичної освіти та культури, а також до шляхів формування спільної національно-свідомої ментальності української нації як одного з ключових засобів протидії безпековим викликам. В сучасній науковій літературі

підкреслюється: «у час, коли наша країна стоїть на передовій оборони своєї незалежності від збройної російської агресії, питання стабільності правової системи та недоторканності її основоположних принципів набувають особливого значення» (Горінов, 2024).

Українська державність, хоча й є відносно молодою, спирається на багатотисялітню політичну культуру, що має спадщину, тому потрібно враховувати історичний досвід і традиції українського народу при формуванні політичного середовища. Важливо відзначити значний внесок журналістів, відповідних інформаційних агентств, політиків і дипломатів у цьому напрямку, а також інформаційні повідомлення глави держави В. Зеленського щодо політичних подій і процесів як в Україні, так і на міжнародній арені. Ці зусилля спрямовані на розвінчання інформаційних міфів і протидію дезінформації, що поширюється ворогом. Водночас, необхідно посилити політичне інформування суспільства та сприяння набуттю членами українського суспільства політичних знань через впровадження нових методів навчання, інформування громадян. Це передбачає проведення інформаційних роз'яснень, політичної освіти, формування навичок самоорганізації громадян, а також зміцнення співпраці між суспільством і ветеранами війни для ефективної протидії ворогу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика політичних знань є комплексною та пов'язаною з питаннями політичної освіти, політичної культури та національної ідентичності. Теоретичні основи політичних знань розроблені представниками західної політології, зокрема L. N. Hoffman (2019), C. Boudreau (2012), A. Lupia (2012), D. Pastarmadzhieva (2024). Ці праці охоплюють питання визначення і систематизації політичних знань, а також дослідження їхнього впливу на демократичні інститути та процеси та роль в демократизації суспільства на прикладі аналізу зарубіжного досвіду.

В українській політологічній думці важливо відзначити здобутки наступних дослідників, які працюють над теорією політичної освіти, зокрема, Г. Зеленько (2011), І. Харечко (2013); досліджують питання формування політичної свідомості в умовах повномасштабної російсько-української війни (Венгер, Постол, 2023); політична освіта як складова політичної соціалізації молоді (Пробийголова, 2008); питання інновацій в освітній сфері (Шуст, Філик, 2019), взаємодії громадянського суспільства із системою забезпечення інформаційної безпеки України (Череватюк, 2022). Окрему увагу заслуговує монографія під редакцією О. Рафальського та О. Майбороди «Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни» (2023), де досліджуються розвиток політичної освіти і науки, а також ставлення суспільства до політичних інститутів, рівень політичної активності громадян.

Особливої уваги заслуговує прикладний внесок науковців і практиків у сфері політології, філософії, права щодо дослідження політико-правової культури демократичного типу (Бабкіна, 2011), питання етнополітики та національної стійкості в умовах війни (Волянчук, Ладний, 2023), питання правової освіти в умовах дії воєнного стану в Україні та роль викладання юридичних дисциплін у процесі модернізації системи освіти в Україні та шляхів становлення національної ідентичності (Горінов, Драпушко, 2022, 2023). Ці праці становлять основу для подальшого дослідження політичних знань, політичної культури в Україні та сприяють формуванню національної ідентичності в умовах сучасних викликів.

Мета дослідження полягає в аналізі політичних знань як ключового чинника національної консолідації та протидії інформаційним загрозам.

Методологічна основа цього дослідження охоплює аналіз наукової літератури, спрямований на виявлення ключових чинників, що впливають на формування політичних знань. У дослідженні застосовуються структурно-функціональний аналіз, системно-аналітичні методи, а також методи прогнозування та моделювання для вивчення специфіки процесу становлення спільної національної ідентичності в Україні.

Результати та дискусії. Формування базових політичних знань серед членів українського суспільства є фундаментальною складовою політичної культури. Цей процес відбувається через політичну освіту, активну участь у політичному житті та самоорганізацію. Однак слід відзначити, що українське суспільство наразі не володіє сталими базовими політичними знаннями, що є наслідком впливу тоталітарного минулого, а також історичних,

культурних, психологічних факторів. У світлі сучасних викликів та в інтересах перемоги, відбудови України, особливу увагу слід приділити саме набуттю та поширенню таких знань.

На сучасному етапі державотворення особливо важливим є розуміння динаміки ставлення суспільства до питань політичної освіти та знань. Дані опитування, проведеного Центром Разумкова в період з 21 по 27 вересня 2023 року в рамках проєкту USAID/ENGAGE, дозволяють зробити важливі висновки щодо цього питання (Більшість громадян України..., 2023). Зокрема, 82,4% респондентів висловилися, що «згодні» або «скоріше згодні» з важливістю політичних знань, а це підкреслює усвідомлення громадянами необхідності розуміння політичних процесів. Лише 11,2% опитаних мають протилежну думку, а 6,4% не змогли дати чітку відповідь, що свідчить про певну нерозвиненість політичної культури серед частини населення. Важливо зазначити, 65,7% респондентів вважають, що в Україні відсутня цілісна система політичної освіти, що б охоплювала доросле населення. Це свідчить про необхідність створення та впровадження системних підходів до політичної освіти. Проте, лише 16,8% опитаних висловили протилежну думку, а 17,4% залишилися невизначеними, що може вказувати на недостатню поінформованість або інтерес до цієї проблематики серед певної частини населення. Близько 30,8% респондентів готові брати участь у безкоштовних програмах політичної освіти для громадян. Це свідчить про певний рівень інтересу серед населення до поглиблення політичних знань та активної участі у політичному житті країни. Водночас, 21,9% опитаних обрали відповідь «можливо, не впевнений», що вказує на існування потенціалу для залучення більшої кількості громадян до таких програм за умов відповідної мотивації та підтримки. Однак, значний відсоток, а саме 35,9% респондентів, не готові брати участь у таких програмах, що може бути пов'язано з різними факторами, включаючи недовіру до політичних інститутів або недостатню поінформованість щодо важливості політичної освіти. Залишилися невизначеними 11,4% респондентів, що також заслуговує на увагу при розробці та впровадженні освітніх ініціатив у цій сфері (Більшість громадян України..., 2023).

Важливим аспектом є той факт, що більшість громадян (74,9%) вважають обов'язковим включення військово-патріотичного виховання до системи громадянського виховання в сучасних умовах, коли Україна стикається з безпрецедентними загрозами. Це свідчить про високу суспільну свідомість і розуміння значення національної безпеки. Проте, 11,4% респондентів не поділяють такої думки, що вказує на наявність різних поглядів у суспільстві. Крім того, 13,7% опитаних не змогли визначитися з відповіддю, що може бути пов'язано з недостатньою інформацією або складністю питання для пересічних громадян. Значна частка респондентів (73,6%) підтримує залучення ветеранів війни проти російського агресора до організації та реалізації програм, проєктів і заходів з громадянської освіти, підкреслюючи важливість використання їхнього досвіду й авторитету у вихованні нових поколінь. Водночас, 10,9% респондентів не згодні з цією пропозицією, що може вказувати на наявність певних соціальних або політичних бар'єрів у суспільстві. Решта 15,5% не змогли відповісти на це питання, що також свідчить про потребу в більшій обізнаності громадян щодо ролі ветеранів у сучасному суспільному житті (Більшість громадян України..., 2023).

На основі цього опитування фахівці дійшли висновку, що більшість громадян України визнають необхідність володіння базовими знаннями про політичний устрій і політику, що є необхідним для ефективного використання своїх конституційних прав і свобод. Громадяни також погоджуються з тим, що держава повинна забезпечити можливість отримання цих знань (Більшість громадян України..., 2023). Водночас викликає занепокоєння той факт, що зацікавленість у політичній освіті виявляє значно менша частина українського суспільства. Це відображає загальну тенденцію до зниження інтересу до освіти як до процесу набуття нових знань, що є тривожним сигналом не лише для України, але й для світової спільноти. Швидке поширення Інтернету та цифрових технологій сприяє формуванню культури споживання інформації, яка нерідко не вимагає критичного мислення або глибокого розуміння, що особливо негативно впливає на молодь і майбутні покоління.

Таким чином, на систему освіти покладаються великі сподівання щодо формування свідомого та політично активного суспільства, однак сама освітня система нині переживає кризу та потребує суттєвого оновлення. Погоджуємося з дослідниками, які зазначають, що процес формування оновленої системи освіти та науки ускладнюється динамікою соціальних змін, що ставить під питання можливість точно прогнозувати, які саме цінності й стандарти поведінки будуть адекватними в умовах швидкоплинного майбутнього (Шуст, Філик, 2019).

З огляду на те, що для українського суспільства політична наука як дисципліна, що вивчає політичні знання, залишається відносно новою і ще не повністю затребуваною, доцільно звернутися до напрацювань західної політичної думки при дослідженні базових політологічних категорій. У сучасних західних дослідженнях політичні знання, як правило, визначаються як міра здатності громадянина надавати правильні відповіді на конкретний набір питань, що базуються на фактичній інформації. Це визначення, запропоноване С. Boudreau та А. Luria, підкреслює важливість емпіричної точності в політичних знаннях і акцентує на необхідності обізнаності громадян у питаннях, що стосуються суспільно-політичного життя (Boudreau, Luria, 2012).

Політичні знання є ключовим поняттям у дослідженнях політичної комунікації, що підкреслює Л. Хоффман. Вивчення цього феномена базується на демократичній теорії: для ефективної участі у демократичному суспільстві громадяни повинні бути добре поінформовані. Політичні знання можуть охопити різні типи інформації, від загальних громадянських знань і до спеціалізованої інформації про політичні проблеми, кандидатів або структуру політичних процесів. Такий різноплановий підхід до визначення політичних знань свідчить про їхню багатовимірність у контексті демократичного суспільства (Hoffman, 2019).

Політичні знання часто стають об'єктом досліджень як залежна змінна, особливо в контексті впливу медіа на рівень політичної обізнаності громадян. Проте, політичні знання можуть стати не лише об'єктом впливу, але й відігравати ключову роль у якості модератора або посередника в комунікаційних процесах. Зокрема, вони здатні стимулювати політичні дискусії або ж пом'якшувати вплив медіа на політичну участь, сприяючи усвідомленому й активному залученню громадян у політичне життя (Hoffman, 2019).

Дослідники класифікують політичні знання на дві основні категорії: загальні та конкретні. Загальні знання охоплюють теоретичне розуміння політичної системи та процесів, тобто знання про структури, інститути, ключових акторів політичної системи. Це знання базових теоретичних концептів: держава, влада, політика, демократія, політичні партії, вибори, парламент, уряд тощо. Конкретні ж знання стосуються поточного політичного процесу, актуальних політик, проблем, партій, політичних лідерів і представників політичної еліти, що впливають на сучасну політичну ситуацію (Pastarmadzhieva, 2024).

Аналізуючи англомовну наукову літературу, можемо зазначити, що політичні знання часто розглядаються в контексті їх зв'язку з демократією, громадянською освітою та свободами. У наукових колах ці знання нерідко ототожнюються з поняттями «демократичних знань» і «громадської освіти», що підкреслює їх важливість для функціонування громадянського суспільства та підтримки демократичних процесів. Політичні знання є невід'ємною складовою формування свідомого громадянина, здатного брати участь у політичному житті та реалізовувати свої права та свободи.

Більшість дослідників дотримуються думки, що виміряти політичні знання за допомогою стандартних тестів або інших інструментів оцінювання є досить проблематично. Зокрема, як зазначає Л. Хоффман, проблема вимірювання політичних знань полягає в складності їх оцінки подібно до загальних знань, що часто тестуються за допомогою іспитів або тестів IQ. Політичні знання, будучи складним і багатовимірним феноменом, не можуть бути повністю відображені через серію стандартних тестових запитань. Вони проявляються переважно через практичне застосування в процесі виборів, референдумів, опитувань, що робить їх оцінювання значно складнішим (Hoffman, 2019).

З досвіду політичного життя України можна зробити висновок, що подібні проблеми, пов'язані з нерозвиненістю політичних знань, мають місце і в українському суспільстві.

Досить часто, при проведенні соціологічних опитувань, екзитполів або навіть референдумів, результати таких досліджень суттєво відрізняються від прогнозів політиків або фактичних підсумків виборів. Це розходження можна пояснити низкою факторів, серед яких і відсутність стабільних політичних знань серед широких верств населення. Часто громадяни, які беруть участь у подібних опитуваннях, не дають правдивих відповідей на запитання через низку суб'єктивних чинників. Зокрема, емоційний стан респондентів, тиск оточення, вплив соціальних мереж або навіть корисливі мотиви можуть впливати на їх відповіді. Такі фактори суттєво знижують надійність і валідність отриманих результатів, що ускладнює реальне оцінювання політичних настроїв і рівня політичної культури в суспільстві.

Низька результативність участі громадян у політичному житті країни часто є віддзеркаленням їхньої некомпетентності у питаннях, пов'язаних із функціонуванням демократичних інститутів. Така ситуація свідчить про їхню залежність від думок оточення або інших соціальних груп, що є показником маніпулятивності суспільства та недостатньо розвиненої самоорганізації. Крім того, це може бути ознакою низького рівня політичної освіти та відсутності критичного мислення серед значної частини населення.

Отже, перед українським суспільством постає важливе завдання: підвищення рівня політичної освіти та розвитку політичних знань, що дозволить громадянам не лише компетентніше брати участь у політичному процесі, але й зменшити залежність від зовнішніх маніпулятивних чинників. Важливість цієї проблеми стає і в умовах сучасних викликів, зокрема гібридної війни, де інформаційна складова відіграє одну з ключових ролей. Підвищення рівня політичних знань, їх упорядкування та систематизація є важливим завданням, що може бути досягнуте через політичну освіту. Важливо зазначити, що політична освіта тісно пов'язана з громадянською освітою, як у західній політологічній думці, так і в національному контексті. Саме вона відіграє ключову роль у формуванні політично зрілого, мотивованого та патріотично налаштованого члена суспільства. Це завдання набуває особливої актуальності в умовах, коли Україна героїчно протистоїть зовнішньому ворогу. Політично освічені громадяни стають запорукою стабільності суспільства, його політичної культури та національної ідентичності.

На тлі воєнних викликів український народ об'єднався та сформував спільну національну ідентичність, що є значним досягненням у процесі консолідації суспільства. Ця ідентичність формується навколо таких важливих маркерів, як спротив ворогу, взаємодопомога, волонтерство, жертвність, шанування національних символів, дотримання традицій, використання національної мови та єдине ставлення до ключових політичних подій і особистостей, які раніше викликали суперечливе сприйняття в українському суспільстві. Українська нація сьогодні об'єднана спільною метою – захистом своєї Батьківщини, збереженням своєї ідентичності, культури та, найголовніше, життя і свободи своїх громадян (Горінов, Драпушко, 2022).

На думку Шайгородського Ю. «здатність українства до суспільної мобілізації, єднання у відсічі російській агресії є результатом досить тривалого, часто – суперечливого, процесу суспільного розвитку, становлення в Україні громадянського суспільства, усвідомлення його ваги й значущості (Адаптивні зміни поля..., 2022).

Безсумнівно, патріотизм українського суспільства є потужною силою, яка відіграє важливу роль у протистоянні зовнішнім загрозам. Проте, варто звернути увагу на те, що скептичне ставлення до політиків та політичних знань продовжує залишатися частиною ментальних особливостей українського суспільства. Такий підхід має глибоке історичне коріння і потребує особливої уваги з боку науковців та освітян. Політична освіта може стати ключовим інструментом у подоланні цього скептицизму та формуванні свідомого й активного громадянського суспільства.

Виглядає логічним, що «наразі, ймовірно, немає передумов для повернення до традиційного змісту кризи ідентичності, який був характерний для України до російського вторгнення. Однак існує висока ймовірність виникнення нових соціально-політичних розколів через численні людські втрати, міграцію, масове зубожіння тощо. Тому для України

вкрай важливо заздалегідь підготувати необхідні запобіжні заходи, щоб уникнути повторення конфліктів на ґрунті ідентичності, цього разу на основі нових ліній розмежування» (Венгер, Постол, 2023). Ця думка підкреслює необхідність стратегічного підходу до розв'язання можливих кризових ситуацій, що можуть виникнути в майбутньому на тлі соціальних і економічних викликів, які зараз стоять перед Україною.

Формування єдиної української нації є одним із ключових завдань у процесі національної консолідації. Це вимагає не лише підвищення рівня політичної освіти та культури, але й формування усвідомлення кожним громадянином своєї приналежності до політично організованої спільноти, яка відстоює державність України та протидіє зовнішнім загрозам. Важливим є також усвідомлення належності до українського народу, що об'єднує людей як у межах країни, так і за її кордонами. Це дає змогу українцям чітко визначити своє місце в соціокультурному просторі та сприяє формуванню стійкої національної ідентичності (Горінов, Драпушко, 2022), яка є важливим чинником у процесі повоєнного відновлення та подальшого розвитку України. Таким чином, розвиток політичної освіти та культури, усвідомлення приналежності до української нації є ключовими елементами у формуванні сильної, згуртованої нації, здатної протистояти викликам сьогодення і майбутнього. Це усвідомлення не лише зміцнює національну ідентичність, але й закладає основу для сталого розвитку України як незалежної та суверенної держави, що успішно інтегрується в міжнародне співтовариство.

Для глибшого розуміння сутності політичної освіти слід підкреслити, що зміст та методи викладання політичних знань варіюються залежно від призначення таких знань і способів їх використання. Практика демократично розвинених держав свідчить про необхідність застосування не лише теоретичних засобів політичної освіти, але й більш активних методів, що базуються на демократичному стилі взаємодії. Ці методи сприяють самостійному пошуку істини, розвитку критичного мислення, ініціативи та творчості, що є надзвичайно важливими для формування політично свідомих громадян. Серед таких методів виділяють ситуаційно-рольові ігри, соціограму, метод відкритої трибуни, тренінги, інтелектуальні аукціони, «мозкові атаки», метод аналізу політичних ситуацій, ігри-драматизації та інші інтерактивні техніки (Харечко, 2013). Вони не лише сприяють ефективному засвоєнню політичних знань, але й розвивають здатність до активної участі у політичному житті.

Для забезпечення стійкого переходу до нового суспільного порядку та формування нової якості взаємовідносин між державою і громадянином необхідно, використовуючи засоби освіти, виховувати у молодого покоління повагу до державних символів, надавати глибокі знання з історії України, ознайомлювати з принципами сучасного ефективного державного управління, а також сутністю політичної влади, політичних режимів, виборчих і партійних систем (Пробийголова, 2008). Такі знання є основою для формування громадян, які усвідомлюють свою роль у державі, здатні до критичної оцінки політичних процесів та активної участі у демократичному управлінні країною. Це відтак сприятиме зміцненню демократії та розвитку політичної культури в Україні, що є надзвичайно важливим в умовах сучасних викликів.

Проблемою є той факт що в сучасній умовах зниження рівня освіти в суспільстві взагалі, відсутня потреба та політичне замовлення щодо якісної політичної освіти, адже в сучасній освітніх закладах основний гуманітарний напрямок пов'язаний з національною свідомістю і патріотизмом, а питання політичних знань, інституцій, демократичних традицій приділяється занадто мало уваги, що свідчить про потребу посилення уваги наукового середовища до цієї проблематики. Результатом такої ситуації стає суперечливий стан політичної свідомості в українському суспільстві. Упродовж останніх років ми спостерігаємо тривожну тенденцію щодо дефіциту базових знань про політичні інститути та процеси, що викликає занепокоєння щодо готовності громадян до активної участі у демократичних процесах. Вважається, що основною причиною цього є не лише відсутність систематичної політичної освіти, але й відсутність комплексної політичної стратегії на рівні держави,

спрямованої на розвиток і підтримку політичної культури та інститутів. Ми погоджуємось з позицією дослідників, що «причиною невизначеності в політичних стратегіях є нестабільність та відсутність єдиного бачення всередині правлячої еліти, яка часто підпорядковує свої рішення інтересам певних політичних корпорацій (Зеленько, 2011), але майбутнє повоєнної Україні повинно розвиватись на сталих демократичних та політичних традицій і на основі політичних знань.

Політичні лідери повинні усвідомити необхідність розробки комплексних та узгоджених підходів до програм розвитку політичних інститутів і політичної освіти. Важливо залучати громадськість до обговорення, інформування та активної участі в політичних процесах. Це дозволить підвищити рівень політичної культури та свідомості серед громадян. Політично освічене населення стане основою для подальшої демократизації українського суспільства, подолання корупції та створення міцних демократичних інститутів, що є необхідними умовами для інтеграції України до ЄС та НАТО.

Результати соціологічного опитування, проведеного в липні 2024 року Центром Разумкова за підтримки Державної служби України з етнополітики та свободи совісті, свідчать про перспективи активізації політичних процесів і подальшої демократизації українського суспільства. Це дослідження було здійснено в рамках Програми сприяння громадській активності «Долучайся!», що фінансується USAID і реалізується в Україні. Важливо підкреслити, що результати опитування демонструють зростання підтримки демократичних цінностей серед українського населення. Згідно з опитуванням, 61% респондентів вважають демократію найбільш бажаним типом державного устрою для України. Підтримка демократичних принципів значно зросла порівняно з 2021 роком, тобто до початку повномасштабної війни. Це свідчить про зростання усвідомлення важливості демократії в умовах кризової ситуації. Примітно, що 47% опитаних, обираючи між свободою та матеріальним достатком, надають перевагу саме свободі, що підкреслює високий рівень ціннісної орієнтації на свободу, тоді як лише 24% віддали перевагу матеріальному достатку. Ще одним важливим результатом опитування є те, що 67% респондентів упевнені, що найкращі часи для України ще попереду. Це свідчить про оптимістичні настрої серед українців щодо майбутнього країни. Також значно зросла впевненість у можливостях для майбутніх поколінь отримати освіту, роботу та інші соціальні послуги, що є позитивним сигналом для соціального розвитку України. Варто звернути увагу й на те, що 76% респондентів ідентифікують себе з українською культурною традицією, що є суттєвим зростанням порівняно з 2006 роком (56%). Це свідчить про посилення національної ідентичності в умовах війни. Водночас частка тих, хто ідентифікує себе з російською культурною традицією, значно знизилася з 11% до 0,5%, що підкреслює зміну культурних орієнтирів українського суспільства в умовах військової агресії з боку Росії (Свобода понад усе, 2024).

Ми погоджуємось із дослідниками, що «і соціологічні опитування, і експертні оцінки, і державно-політичні напрацювання фіксують тенденцію до подальшої консолідації громадян України, суттєві трансформації в структурі національної ідентичності, що відбуваються на фоні зростаючих зовнішніх загроз і збройної агресії» (Волянчук, Ладний, 2023).

На основі вищевикладеного можна зробити висновок, що політична освіта потребує особливої уваги як на рівні розробки понятійного апарату, так і щодо змістового наповнення. Це передбачає необхідність ретельного підходу до формування програм політичної освіти населення, впровадження спеціалізованих навчальних курсів, а також підвищення усвідомлення важливості політичної освіти серед політиків і представників громадянського суспільства. Лише за таких умов можна забезпечити ефективну підготовку громадян до активної участі в політичному житті, що є необхідною передумовою для формування зрілого, відповідального та політично свідомого суспільства.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що наявність політичних знань є не лише необхідною умовою для демократичності суспільства, але й основою для забезпечення активної й усвідомленої участі громадян у політичному житті.

Важливо враховувати, що історичні, національні, культурні, економічні та політичні передумови суттєво впливають на процес набуття та використання політичних знань в Україні. Ці чинники повинні бути інтегровані в освітні програми та процеси навчання, щоб сприяти ефективному формуванню політичної культури в українському суспільстві.

На основі аналізу наукових підходів, можна констатувати, що в англomовній науковій літературі домінує підхід, згідно з яким політичні знання ототожнюються з громадянською освітою, свободами та демократією. Проте, на нашу думку, такий підхід не повністю охоплює складність і багатогранність досліджуваного феномена, особливо в контексті українських реалій, де політичні знання мають додатковий вимір, пов'язаний із специфічними викликами й умовами, з якими стикається українське суспільство.

Зважаючи на той факт, що інформаційні маніпуляції та дезінформація суттєво впливають на рівень політичних знань та їх ефективність, що проявляється, зокрема, у виборчих процесах та референдумах, пропонується розробити та впровадити навчальний курс, який би об'єднував знання про політичні процеси та події, демократичні цінності, традиції та процеси України зі знаннями про інформаційні загрози, методи їх подолання та правове регулювання відповідних процесів.

Запровадження такого комплексного курсу дозволить значно підвищити рівень політичної, інформаційної та правової освіти в суспільстві, особливо серед молоді, що стане основою для формування стійкої національної ідентичності української нації. У попередніх дослідженнях ми акцентували увагу на необхідності підвищення рівня правової, громадянської та інформаційної освіти (Драпушко, Горінов, 2023). У цьому контексті цілком погоджуємось із науковцями, які наголошують на нагальності питання організації ефективної «взаємодії громадянського суспільства з системою забезпечення інформаційної безпеки України» (Череватюк, 2022). Лише інтеграція вищезазначених напрямків досліджень і тематик може забезпечити адекватну відповідь на сучасні виклики інформаційного, безпекового, політичного та правового характеру.

Очікуємо, що подальші наукові дослідження сприятимуть розробці більш конкретних рекомендацій щодо розуміння досліджуваних понять і їхньої ролі у формуванні національної ідентичності української нації, а також підвищення рівня політичної освіти та культури українців. Ці рекомендації будуть мати вирішальне значення для забезпечення стійкості й розвитку демократичних процесів у державі.

Використані джерела:

1. Горінов, П. В. (2024). Адміністративно-правове регулювання гарантій незалежності суддів: принципи, процедури та стандарти: монографія. Київ : Видавництво Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, 288 с.
2. Національна рада з відновлення України від наслідків війни. (2022). Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Юстиція». Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/justice.pdf>
3. Hoffman, L. (2019, July 29). Political Knowledge and Communication. Oxford Research Encyclopedia of Communication. Retrieved, from <https://oxfordre.com/communication/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-109>.
4. Boudreau, Ch., Lupia, A. (2012, June 05). Political Knowledge. Cambridge Handbook of Experimental Political Science. Retrieved, from <https://www.cambridge.org/core/books/abs/cambridge-handbook-of-experimental-political-science/political-knowledge/8B2B59CF648FD84BCADD20D97A8AF> (дата звернення: 25.08.2024).
5. Pastarmadzhieva D. (2015, January). Political Knowledge: Theoretical Formulations and Practical Implementation. Trakia Journal of Sciences, Vol. 13, Suppl. 1:16-21. Retrieved, from <http://tru.uni-sz.bg/tsj/Vol.%2013,%202015,%20Suppl.%201,%20Series%20Social%20Sciences/SF/SF/reg.razv/D.Pastarmadjieva.pdf> (дата звернення: 25.08.2024). DOI: 10.15547/tjs.2015.s.01.004
6. Зеленько, Г. (2011). Політичні знання чи політична наука? Політичний менеджмент. № 6. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/zelenko_politychni.pdf (дата звернення: 25.08.2024).
7. Харечко, І. (2013) Політична освіта як чинник ефективного функціонування механізму участі громадян у прийнятті політичних рішень. Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. № 1. <https://social-science.uu.edu.ua/article/994>
8. Рафальський, О. О., Майборода, О. М. (Ред.) (2023) Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни : монографія. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 672 с.

9. Пробийголова, Н. (2008) Політична освіта як складова політичної соціалізації молоді. Політичний менеджмент. № 1. С. 128-137.
10. Більшість громадян України вважають за необхідне мати знання про політику – опитування. (2023). <https://en.interfax.com.ua/news/press-conference/944562.html>
11. Горінов, П. Драпушко, Р. Становлення національної ідентичності українців як основа національної безпеки Української держави. Юридичний науковий електронний журнал. № 10. http://lsej.org.ua/10_2022/2.pdf
12. Венгер, О., Постол, О. (2023). Формування політичної свідомості в умовах повномасштабної російсько-української війни. Філософія політики. № 16(93). С. 95–102. DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2023-16-93-10>
13. Свобода понад усе: українці ставлять демократичні цінності вище за матеріальний достаток – результати дослідження Центру Разумкова. (2024, липень 24) URL: <https://dcss.gov.ua/rezultaty-doslidzhennia-tsentru-razumkova/>
14. Волянчук, О., Ладний, Ю. (2023). Етнополітика та національна стійкість в умовах війни. Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін, № 22 (34). <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2023.34.08>
15. Шуст, Н. Б., Філик, Н. В. (2019). Інновації в освіті: соціокультурний вимір. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. № 1. С. 144–150.
16. Горінов, П. В. (2023). Правова освіта в умовах дії воєнного стану в Україні. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. № 1. http://apnl.dnu.in.ua/6_2022/1.pdf
17. Драпушко, Р. Г., Горінов, П. В. (2023). Роль викладання юридичних дисциплін у процесі модернізації системи освіти в Україні в умовах безпекових викликів. Модернізація педагогічної освіти у глобальному вимірі безпеки соціально-турбулентного світу. № 1. С. 188–191.
18. Череватюк, В. (2022). Взаємодія громадянського суспільства з системою забезпечення інформаційної безпеки України в умовах Євроінтеграції. Правова свідомість і правова культура в умовах становлення громадянського суспільства: колективна монографія / за заг. ред. О. Макеєвої. Тернопіль: Осадца Ю. В. 172 с.
19. Бабкіна, О. (2011). Політико-правова культура демократичного типу: проблеми формування. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін, Вип. 5, http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_022_2011_5_3

References:

1. Gorinov, P. V. (2024). *Administratyvno-pravove rehulivuvannia harantii nezalezhnosti suddiv: pryntsyipy, protsedury ta standarty: monohrafiia* [Administrative and legal regulation of guarantees of judicial independence: principles, procedures, and standards: monograph]. Kyiv: Vydavnytstvo Ukrainського derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova. 288 p. [in Ukrainian]
2. Natsionalna rada z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny. (2024). *Proiekt Planu vidnovlennia Ukrainy. Materialy robochoi hrupy «Justytisia»* [Project of the Recovery Plan of Ukraine. Materials of the «Justice» working group]. Yedynyi veb-portal orhaniv vykonavchoi vlady Ukrainy. <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/justice.pdf> [in Ukrainian]
3. Hoffman, L. (2019, July 29). Political knowledge and communication. Retrieved from <https://oxfordre.com/communication/display/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-109>
4. Boudreau, C., Lupia, A. (2012, June 05) Political knowledge. Retrieved from <https://www.cambridge.org/core/books/abs/cambridge-handbook-of-experimental-political-science/political-knowledge/8B2B59CFCDF648FD84BCADD20D97A8AF>
5. Pastarmadzhieva, D. (2015, January). Political knowledge: Theoretical formulations and practical implementation. <http://tru.unisz.bg/tsj/Vol.%2013,%202015,%20Suppl.%201,%20Series%20Social%20Sciences/SF/SF/reg.razv/D.Pastarmadzhieva.pdf>
6. Zelenko, H. (2011). Politychni znannia chy politychna nauka? [Political knowledge or political science?]. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/zelenko_politychni.pdf [in Ukrainian]
7. Kharechko, I. (2013). Politychna osvita yak chynnyk efektyvnoho funktsionuvannia mekhanizmu uchasti hromadian u pryiniatti politychnykh rishen [Political education as a factor in the effective functioning of the mechanism of citizen participation in political decision-making]. <https://social-science.uu.edu.ua/article/994> [in Ukrainian]
8. Rafalskyi, O., & Maiboroda, O. (Eds.). (2023). *Adaptyvni zminy polia Ukrainy v umovakh viiny* [Adaptive changes in Ukraine's field during the war: monograph]. Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa. 672 p. [in Ukrainian]
9. Probyyholova, N. (2008) Politychna osvita yak sklad politychnoyi sotsializatsiyi molodi. Politychnyy menedzhment. № 1. S. 128-137 [in Ukrainian]
10. Bilshist hromadian Ukrainy vvezhaiut za neobkhdne maty znannia pro polityku – opytuvannia [The majority of Ukrainian citizens believe it is necessary to have knowledge about politics – survey]. <https://en.interfax.com.ua/news/press-conference/944562.html> [in Ukrainian]
11. Gorinov, P., Drapushko, R. (2022). Stanovlennia natsionalnoi identychnosti ukraintsiv yak osnova natsionalnoi bezpeky Ukrainskoi derzhavy [The formation of Ukrainian national identity as the basis of national

security of the Ukrainian state]. Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal, No 10/2022. http://lsej.org.ua/10_2022/2.pdf [in Ukrainian]

12. Venger, O., Postol, O. (2023). Formuvannia politychnoi svidomosti v umovakh povnomashtabnoi rosiisko-ukrainskoi viiny [Formation of political consciousness during the full-scale Russian-Ukrainian war]. <http://humstudies.com.ua/article/view/288988/282600> [in Ukrainian]

13. Svoboda ponad use: ukraintsi stavliat demokratychni tsinnosti vyshe za materialnyi dostatok – rezultaty doslidzhennia Tsentru Razumkova (2024, lypen' 24) [Freedom above all: Ukrainians prioritize democratic values over material wealth – results of the Razumkov Center study]. <https://dcss.gov.ua/rezultaty-doslidzhennia-tsentru-razumkova/> [in Ukrainian]

14. Volianiuk, O., Ladnyy, Yu. (2023). Etnopolityka ta natsional'na stiykist' v umovakh viyny. Naukovyy chasopys UDU imeni Mykhayla Drahomanova. Seriya 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsial'no-politychnykh dysyplin, № 22 (34). <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2023.34.08> [in Ukrainian]

15. Shust, N., Filik, N. (2019). Innovatsii v osviti: sotsiokulturnyi vymir [Innovations in education: sociocultural dimension]. Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv, No 1, 144–150. [in Ukrainian]

16. Gorinov, P. (2023). Pravova osvita v umovakh dii voiennoho stanu v Ukraini [Legal education under martial law in Ukraine]. Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii, No 1. http://apnl.dnu.in.ua/6_2022/1.pdf [in Ukrainian]

17. Drapushko, R. H., Gorinov, P. V. (2023). Rol vykladannia yurydychnykh dysyplin u protsesi modernizatsii systemy osvity v Ukraini v umovakh bezpekovykh vyklykiv [The role of teaching legal disciplines in the process of modernizing the education system in Ukraine under security challenges]. Modernizatsiia pedahohichnoi osvity u hlobalnomu vymiri bezpeky sotsialno-turbulentnoho svitu, No 1, 188–191. [in Ukrainian]

18. Cherevatiuk, V. (2022). Vzaiemodiia hromadianskoho suspilstva z systemoiu zabezpechennia informatsiinoï bezpeky Ukrainy v umovakh Yevrointehratsii [Interaction of civil society with the system of ensuring information security of Ukraine under conditions of European integration]. In O. M. Makeieva (Ed.), Pravova svidomist i pravova kultura v umovakh stanovlennia hromadianskoho suspilstva: kolektyvna monohrafiia (pp. 1–172). Ternopil: Osadtsa Yu. V. [in Ukrainian]

19. Babkina, O. (2011). Polityko-pravova kul'tura demokratychnoho typu: problemy formuvannia. Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsial'no-politychnykh dysyplin, Vyp. 5, 5–10. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_022_2011_5_3 [in Ukrainian]

Pavlo Gorinov,

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Director, Educational and Scientific Institute of Law and Political Science,
Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University*

Oleksander Yaroshenko,

*graduate student of the Educational and Scientific Institute of Law and Political Science,
Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University*

Political Knowledge as a Factor of National Consolidation and Fighting Information Threats

The article provides a theoretical analysis of the current level of political knowledge of Ukrainian society with an emphasis on their role in national consolidation in the face of new informational and security challenges inherent in hybrid warfare. The main ways of strengthening political education, legal awareness and information literacy, which are key to ensuring national stability and consolidation of Ukrainian society in the conditions of military aggression, are highlighted. The peculiarity of hybrid war is its complex nature, which includes the use of military, political and informational means aimed at undermining national security both within the country and on the international arena. Considering these challenges, the authors emphasize the need to develop scientific and practical recommendations for increasing the level of political knowledge of the population, which, in turn, will contribute to the formation of a stable political culture and the unification of Ukrainian society on the basis of a common national identity.

The topic of political knowledge, political education and culture is one of the key variables in the research of the science of political science, democratic processes and political communication, which gives it significant scientific and practical importance in the context of protecting the interests of the state in the political sphere. The study indicates that political knowledge is a complex political phenomenon, the development of which requires systematic work through the tools of political education, democratization of public life, and self-organization of civil society with the involvement of existing political and public institutions. Based on the results of the research, it is proposed to introduce a training course that will contribute to the formation of the political culture of society and the acquisition of political knowledge. This course should combine knowledge of political processes and events, assimilation of democratic European values and traditions of Ukraine, as well as consider the issue of informational threats, methods of their neutralization and legal regulation of relevant processes. The need for conducting a systematic information campaign regarding countering the enemy in the information sphere and consolidating society on the basis of common values and goals in opposing the invader has been identified.

Key words: *political education, political knowledge, political phenomenon, national consolidation, democratization of social processes, state formation, national identity, informational challenges.*

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ТА ГЕОПОЛІТИКА

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.36.06>

УДК 327.5:321.01

Борис Гуменюк,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії міжнародних відносин і гуманітарних студій,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID: 0000-0002-7152-8211; email: b.gumeniuk@gmail.com

**ІСТОРИЧНІ ТА ЕТНОПОЛІТИЧНІ ВИМІРИ
ТРАНСФОРМАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ**

Стаття присвячена аналізу змін у концепції міжнародної безпеки після Холодної війни, з особливим акцентом на ролі етнополітики у сучасних міжнародних кризах. Після завершення Холодної війни міжнародна безпека зазнала значних змін, однак нові загрози, зокрема етнополітичні конфлікти, стали одними з головних викликів для глобальної стабільності. Етнічний націоналізм, сепаратизм, культурні чинники стають причинами внутрішніх конфліктів, які можуть ескалюватися в міжнародні кризи, що потребують уваги міжнародних організацій та держави. Одним із ключових аспектів статті є взаємозв'язок між етнополітичними конфліктами та міжнародною безпекою, де етнічні групи часто залишаються фактором не тільки національної, але й глобальної нестабільності. Ці конфлікти нерідко виходять за межі національних кордонів, отримуючи підтримку або викликаючи зовнішнє втручання. Зовнішні сили, намагаючись забезпечити свою політичну та економічну вигоду, можуть підтримати певні етнічні або національні рухи, що посилює ескалацію конфліктів. Важливе значення має роль міжнародних організацій у врегулюванні етнополітичних криз. Однак така організація міжнародної безпеки стикається з труднощами при вирішенні конфліктів, де етнічні питання є основними. У статті також розглядається роль зовнішнього втручання в етнополітичні конфлікти, адже гуманітарні операції, миротворчі місії чи військові втручання можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки. Увагу приділено аналізу феномену «етнічної безпеки» в умовах глобалізації, де міжетнічні напруги можуть бути посилені економічними та соціальними факторами. У статті розглядаються також приклади конфліктів, які виникли внаслідок глобальних змін, які можуть спричинити нові етнополітичні кризи. Автор підкреслює важливість перегляду концепції міжнародної безпеки в умовах зростання ролі етнічних та історичних факторів, адже вони мають значний вплив на глобальну стабільність. Врахування етнополітичних і ретроспективних аспектів у міжнародній політиці допоможе ефективніше реагувати на кризову ситуацію та забезпечити довготривалу стабільність.

Ключові слова: міжнародна безпека, етнічні конфлікти, глобалізація, етнополітика.

Вступ. Міжнародна безпека завжди була фундаментальною складовою світового порядку, але її сутність і пріоритети постійно змінювалися під впливом історичних і геополітичних викликів. Від класичних міждержавних конфліктів до сучасних загроз, таких як тероризм, гібридні атаки, кіберзлочинність, міграційні кризи, концепція безпеки трансформувалася, реагуючи на нові реалії. Особливої уваги в цьому контексті заслуговують етнополітичні фактори, які не тільки можуть провокувати конфлікти, а й формувати ключові підходи до їхнього рішення. Сьогодні етнічні аспекти суспільно-політичного життя залишаються не лише локальними проблемами, а й загрозою міжнародного світопорядку, що вимагає переосмислення традиційних моделей безпеки. Розпад імперій, глобалізація та нові політичні реалії боротьби створили умови для ескалації внутрішньодержавних конфліктів, які нерідко переростають у масштабні міжнародні кризи. Етнополітичні виміри трансформації міжнародної безпеки проявляються через кількість конфліктів, заснованих на етнічних або псевдо етнічних протистояннях. Війни на Балканах, конфлікти на Кавказі та повномасштабна війна Росії проти України демонструють, як етнічні ідентичності стають підґрунтям для збройних протистоянь. Масова міграція, спричинена війнами, економічною нерівністю та/чи змінами клімату, створює нові етносоціальні виклики для безпеки, особливо в Європі. У цьому контексті зростання націоналістичних настроїв і проблеми інтеграції мігрантів залишають під загрозою стабільність держави. Етнічна ідентичність, заснована на історичних аргументах або псевдоісторичних міфах, також може слугувати інструментом мобілізації в політичних і військових конфліктах, що ускладнює розв'язання сучасних криз. Аналізуючи ці процеси, важливо не втратити як історичні передумови, так і сучасні трансформації, які змінюють систему міжнародної безпеки. У статті досліджується, як етнічні конфлікти впливають на сучасну

архітектуру безпеки, а також які механізми та підходи застосовуються для їх подолання. Особлива увага приділяється ролі міжнародних організацій та регіональних структур, які намагаються адаптуватися до нових викликів. Аналіз результатів розвиває основні підходи до того, як історичний досвід і ці сучасні тенденції взаємодіють, формуючи нову парадигму міжнародної безпеки.

Мета статті – провести комплексний аналіз історичних та етнополітичних вимірів трансформації міжнародної безпеки, зокрема в контексті повномасштабної війни Росії проти України, а також впливу етнічних ідентичностей, історичних наративів і глобальних викликів на сучасну систему безпеки. Стаття спрямована на висвітлення причинно-наслідкових зв'язків між історичними подіями, етнополітичними факторами та трансформацією безпекових механізмів, акцентуючи увагу на необхідності адаптації міжнародних інституцій до нових реалій для зміцнення глобальної стабільності та попередження конфліктів.

Аналіз досліджень і публікацій. Міжнародна безпека переживає значні зміни, а сучасні науковці їх нерідко вбачають саме в динаміці, тобто такі процеси еволюціонують: від міждержавної конкуренції за території в минулому до акценту саме на нетрадиційні загрози – тероризм, міграційні кризи, кібератаки, складні етнополітичні конфлікти тощо (Nuri, 2021). Етнополітичний фактор, на думку дослідників, був переважно ігнорований під час Холодної війни, однак набув міжнародного значення після її завершення, що стало каталізатором для перегляду традиційних моделей безпеки. Огляд сучасних досліджень дозволяє стверджувати, що етнічне протиріччя більше не є відображенням винятково внутрішніх проблем держави. Конфлікти в Кавказі та на Балканах показали, як локальні етнічні проблеми трансформуються в міжнародні кризи (Anaemene, 2018). Модель «трикутника» Брубейкера (націоналізована держава, етнічна меншина, етнічна «батьківщина») дозволяє краще осмислити механізми ескалації таких конфліктів, зокрема через зовнішнє втручання. При цьому концепція глобалізації дозволила ще більшій кількості вчених говорити про суперечливий, подвійний ефект суспільно-політичних процесів сьогодення: з одного боку, запускалися виразні об'єднувачі тенденції, а з іншого – підвищувалася активність етнічних ідентичностей, провокуючи внутрішньодержавну конкуренцію за ресурси та політичний вплив (Fawzi, 2022). В сучасних напрацюваннях йдеться і про ризики надмірного втручання міжнародної спільноти у локальні культури та процеси, і про загрози сприйняття фаворитизму, і про створення нових точок напруги на історичному підґрунті вже у сучасних глобальних умовах. Розпад біполярної системи безпеки та паралельне зростання регіональних і локальних конфліктів створили додаткові виклики у міжнародній системі безпеки. Югославський конфлікт та розпад СРСР стали яскравими прикладами, як некеровані процеси державотворення провокують насильство та нестабільність. У нових умовах ОБСЄ та інші регіональні організації намагаються заповнити ці прогалини, хоча часто стикаються з обмеженнями своїх інструментів впливу (Anaemene, 2018). Етнічні, міжнаціональні, ціннісні протиріччя стали одним із основних викликів для сучасної безпеки. Недостатня інклюзивність у державному управлінні, несправедливий розподіл ресурсів і слабкість політичних інститутів часто призводять до ескалації конфліктів.

Методи дослідження в цій статті спрямовані на вивчення впливу етнополітичних конфліктів на глобальну безпеку, зокрема через аналіз сучасних викликів для міжнародної стабільності. Основним методом є огляд наукових публікацій, де розглядаються ключові теоретичні підходи до взаємозв'язку між етнічними, історичними і безпековими вимірами міжнародного політичного процесу, зокрема через концепції, викладені в роботах як українських відомих авторів, наприклад, І. Грицяка (2024), так і з точки зору зарубіжного досвіду, наприклад, у напрацюваннях N. Nuri (2021). Використовується також метод контент-аналізу публікацій міжнародних організацій, таких як НАТО (2024), для оцінки реакцій на етнополітичні загрози. Додатково використовується метод аналізу експертних публікацій та аналітичних даних, що дозволяє оцінити вплив етнічних конфліктів на глобальну безпеку через практичні приклади з різних регіонів. Публікації авторів, таких як Fawzi (2022) та Nadžić (2021), допомагають окреслити механізм управління етнополітичними кризами та його вплив на міжнародну стабільність. Ці методи забезпечують глибоке розуміння актуальних проблем і тенденцій в еволюції глобальної безпеки.

Результати та дискусії. Поняття міжнародної безпеки є динамічним, змінюючись відповідно до історичних умов і геополітичних викликів. У різних епохах до цієї категорії звертались, зосереджуючись чи на міждержавній конкуренції за територію, чи в період новітньої історії та сучасних загроз – на таких глобальних викликах як тероризм, розповсюдження зброї масового знищення, міграційні кризи, кіберзагрози тощо. Важливу роль у цьому відіграють етнополітичні фактори. Вони є як причинами конфліктів, так і основними елементами їхнього розв'язання. Етнічні суперечності часто стають каталізаторами міжнародних криз і одночасно з тим спонукають до

переосмислення традиційних моделей безпеки. Ці виклики мають вже свою історію трансформації, а в умовах інформаційного суспільства – нові форми та вияви.

Під час Холодної війни етнічні конфлікти нерідко ігнорувалися на міжнародному рівні, оскільки вважалися внутрішніми справами суверенних держав. Проте з посиленням процесів глобалізації етнічні конфлікти вийшли за національні кордони, ставши предметом міжнародного регулювання та вивчення. Це, на думку багатьох вчених, знаменувало новий підхід до глобальної безпеки, де соціокультурні, економічні та інформаційні аспекти почали розглядатися окремо. Історично міжнародна безпека була тісно пов'язана з такими геополітичними факторами як боротьба за території, ресурси та контроль над стратегічними регіонами. Геополітика як наукова дисципліна виникла в контексті міждержавних конфліктів, але розширила свій фокус у 21 столітті, додавши до предметного поля дослідження внутрішніх етнополітичних конфліктів, які часто переростають у міжнародні кризи. Етнічні протиріччя більше не розглядаються лише як локальні проблеми, а визнаються серйозною загрозою регіональній стабільності. Наприклад, конфлікти на Балканах чи в Африці продемонстрували, що місцеві етнополітичні проблеми можуть мати серйозні наслідки. Трансформацію міжнародної безпеки також можна проаналізувати через концепцію «трикутника» Брубейкера, яка розглядає три взаємопов'язані фактори: націоналізовану державу, етнічну меншину та етнічну «батьківщину». Ця модель допомагає пояснити механізми ескалації конфлікту, зокрема через залучення зовнішніх акторів, які часто підтримують етнічні меншини для досягнення геополітичних цілей. До того ж дослідники стверджують, що одним із найбільших викликів сучасної міжнародної безпеки є зростання етнічного націоналізму, який проявляється як у рухах за незалежність етнічних груп, так і в політиці дискримінації та сепаратизму. Історично громадянський націоналізм сприяв створенню стабільних національних держав, але сучасний етнічний націоналізм часто набуває деструктивного характеру, спричиняючи сепаратизм, створення етнічних кордонів, ксенофобію та загрози регіональній стабільності (Nuri, 2021).

Трансформація міжнародної системи безпеки протягом тривалого часу формувалася історичними подіями, які переосмислюють баланс сил, роль держав і динаміку етнічних груп. Розпад імперій, таких як Радянський Союз, і кінець Холодної війни виявили критичні моменти, коли історична спадщина стала набула особливий значимості, особливо в багатоетнічних суспільствах. Ці зміни виявили також невирішені етнічні протиріччя, які були придушені централізованими режимами. Для багатьох етнічних груп історичні образи, які часто ґрунтуються на століттях ізоляції, переслідування чи маргіналізації, стали основою для висування політичних вимог. Історично неспроможність держав вирішити етнічні проблеми часто призводила до жорстоких конфліктів. Відродження історичних ворожнеч, загострене слабким управлінням або падінням центральної влади, дестабілізувало деякі регіони. Наприклад, коли авторитарні уряди падають, давня напруженість між етнічними групами часто знову виникає. Вакуум влади, який залишився внаслідок цих історичних подій, часто призводить до боротьби за домінування, оскільки етнічні групи змагаються за контроль над ресурсами та політичний вплив. Ця динаміка є особливо гострою в регіонах, де історичні кордони та ідентичність переглядаються, що ще більше ускладнює міжнародну відповідь на такі кризи. Етнополітичні аспекти, на думку багатьох вчених, є дуже вагомими для розуміння цих трансформацій. Глобалізація, яку поширювали як силу інтеграції, парадоксальним чином підсилила і помітність етнічної ідентичності. Етнічні групи, побоюючись розмивання культурної та мовної спадщини, відповіли зміцненням внутрішньої згуртованості та опором зовнішньому впливу, який сприймався як загроза. У багатьох випадках глобалізація загострила конкуренцію між етнічними групами, оскільки диспропорції в економічному розвитку та розподілі ресурсів створили умови для конфлікту. Міжнародні актори можуть втрутитися зі стратегічних чи гуманітарних причин, але одночасно й ненавмисно можуть сприяти цій напруженості, змінюючи баланс сил між групами або утворюючи фаворитизм. Роль політичних систем в управлінні етнічною різноманітністю неможливо переоцінити. Історично, на думку вчених, інклюзивне врядування виявилось важливим для пом'якшення етнічної напруги. Держави, які не в змозі забезпечити рівну участь, справедливий розподіл ресурсів і культурне визнання для всіх етнічних груп, часто стикаються з посиленням нестабільності. Слабкі чи нелегітимні уряди особливо сприйнятливі до етнічного насильства, оскільки маргіналізовані групи сприймають повстання як єдиний життєздатний шлях досягнення своїх цілей. Крім того, інтернаціоналізація етнічних питань – через підтримку діаспори, іноземне втручання чи глобальні медіа – перетворила локальні конфлікти на ширші виклики для міжнародного миру та безпеки (Fawzi, 2022).

Етнічні конфлікти глибоко вплинули на трансформацію міжнародної безпеки. Як зазначається багатьма авторами, після Холодної війни новий період розвитку безпекових відносин засвідчив

перехід від глобальних протистоянь до внутрішньодержавних конфліктів, де значне місце посідає міжнародна боротьба. Кінець біполярної системи усунув обмеження на міжнародні дії та посилив увагу саме до локальних конфліктів. Етнічні конфлікти виникають як форма соціального протистояння, де основна лінія розлому базується на етнічних відмінностях. Ці конфлікти є багатовимірними, охоплюючи структурні, політичні, економічні, культурні, перцептивні фактори. Зокрема йдеться про слабкі держави, дискримінаційні політичні інститути та економічну нерівність як ключові фактори, що створюють умови для виникнення та ескалації таких конфліктів. Історичні та етнополітичні виміри цих конфліктів проявляються в дестабілізації міжнародного порядку. Етнічні конфлікти часто викликають гуманітарні кризи та провокують проблеми в міжнародній безпеці, створюючи зони нестабільності, які впливають також на сусідні держави та регіони. Прикладом таких наслідків є роль етнічних конфліктів у розпаді багатонаціональних держав, таких як Радянський Союз і Югославія, де послаблення центральної влади сприяло етнічній мобілізації та протистоянню. Вчені наголошують на важливості міжнародного втручання у врегулювання етнічних конфліктів. Такі заходи, як захист прав меншин і корінних народів, впровадження демократичних механізмів і надання територіальної автономії, спрямовані на зменшення напруженості та запобігання повторенню конфлікту. Ці підходи є частиною ширшої трансформації системи міжнародної безпеки, яка дедалі більше базується на принципах спільної безпеки, спрямованих на запобігання жорстоким протистоянням і зміцнення миру (Anaemene, 2018).

Зміна системи міжнародної безпеки після Холодної війни нагадує багатьом сучасним дослідникам деякий фундаментальний зсув від біполярного протистояння між ідеологічними блоками до фрагментованого ландшафту локальних і регіональних конфліктів. Під час Холодної війни архітектура глобальної безпеки оберталася навколо стримування, яке забезпечувалося балансом сил, зокрема через володіння двома наддержавами ядерною зброєю. Ця система підтримувала хиткий мир, оскільки держави об'єдналися під захисними парасольками або Сполучених Штатів, або Радянського Союзу. Однак розпад Радянського Союзу та розпуск Варшавського договору демонтували цю жорстку структуру, залишивши деякий безпековий вакуум у таких регіонах, як Центральна та Східна Європа. Нова ера міжнародної безпеки ознаменувалася поширенням нетрадиційних загроз. Агресивний націоналізм, сепаратистські рухи та внутрішні державні конфлікти зараз домінують у порядку денному глобальної безпеки. Ці проблеми ускладнюються відсутністю механізмів керування швидкими політичними та економічними змінами, які супроводжували кінець Холодної війни. Політичні еліти національного та міжнародного рівнів зіткнулися з погано керованими рухами за самовизначення, новими витками насильства та нестабільності, неадекватно керованими процесами державотворення в регіонах стратегічного значення. У відповідь на це фрагментоване середовище безпеки регіональні організації, такі як Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), намагалися заповнити існуючі прогалини налагодження стабільності. Хоча ОБСЄ зіграла важливу роль у символічній інтеграції нових незалежних держав у ширшу спільноту безпеки, їй бракувало оперативної спроможності для ефективного вирішення ескалації конфліктів у окремих регіонах. Особливо це помітно в обмеженому впливі організації на конфлікти на території колишнього Радянського Союзу. Відсутність належної «культури» міжнародного співробітництва ще більше загострює виклики цього перехідного періоду. Йдеться і про ризики глобального ядерного протистояння, і про наслідки глибоко вкорінених політичних, соціокультурних та економічних розбіжностей. Поширеність невирішених локальних і регіональних конфліктів – понад 50 нараховували лише у 1995 році – підкреслює необхідність комплексної та адаптивної стратегії міжнародної безпеки. Без системних реформ ці конфлікти створюють постійну загрозу глобальній стабільності, оскільки вони часто виходять за межі національних кордонів і залучають зовнішніх гравців. У численних працях дослідників вже десятиліттями акцентується важливість переосмислення глобальних структур безпеки для вирішення складних реалій світу після Холодної війни. Центральне місце в цьому переосмисленні займає реформа міжнародних інституцій, зокрема Організації Об'єднаних Націй (ООН), щоб забезпечити ефективніші механізми запобігання та вирішення конфліктів. Пропоновані реформи охоплюють створення сильніших дипломатичних координаційних центрів, посилення можливостей примусу до миру та оснащення ООН інструментами для усунення основних причин конфліктів, таких як соціально-економічна нерівність і невдачі в управлінні (Kistersky, 1996). Додамо, що з того часу ситуація лише ускладнилася, а на початок 2024 року незалежні аналітики нараховували, що у світі велося найбільше (59) воєн за останні майже пів століття (Uppsala Conflict Data Program).

Прикладом для того, щоб прослідкувати трансформацію міжнародної безпеки у етнополітичному та історичному вимірах є стратегічна концепція НАТО 1999 року, яка підкреслює

перехід Альянсу від оборонних стратегій часів Холодної війни до протидії таким сучасним загрозам, як етнічні конфлікти, економічна нестабільність, розповсюдження зброї масового знищення. Концепція підкреслює ключову роль НАТО у сприянні євроатлантичній безпеці через інтеграцію, врегулювання криз і партнерство на основі співпраці. Беручи участь у миротворчих операціях і підвищуючи військову готовність, НАТО адаптується до нових викликів, зміцнюючи колективну оборону та трансатлантичну солідарність. Ці заходи відображають прихильність Альянсу до стабільності та діалогу, що має вирішальне значення для подолання складних умов сучасної міжнародної безпеки (NATO, 1999). Водночас все ще незначна увага у цих процесах відводиться окремим вимірам безпеки, в т.ч. і безпеці етнічній.

Етнічні конфлікти еволюціонували від розгляду внутрішніх державних справ до серйозних викликів міжнародній безпеці, особливо в епоху після Холодної війни. Розмивання абсолютного державного суверенітету та впливу глобалізації посилили взаємозв'язок між внутрішньою та міжнародною політикою, перетворивши етнічні конфлікти на світову проблему з глибокими наслідками для регіональної та міжнародної стабільності. Цей зсув пояснюється вченими кількома теоретичними рамками, такими як згадані раніше інструменталізм, неомондіалізм і трикутник Брубейкера. Інструменталізм зображує етнічний конфлікт як політичний інструмент, яким користуються еліти для консолідації влади не лише всередині країни, а й на міжнародній арені. Водночас теорія «затяжного соціального конфлікту» підкреслює тривалий характер цих конфліктів, зосереджуючись на боротьбі за ідентичність, а не на традиційних територіальних або ресурсних суперечках. Трикутник Брубейкера дає можливість проаналізувати взаємодію між націоналізованими державами, маргіналізованими меншинами та зовнішніми етнічними країнами, ілюструючи, як ця динаміка масштабує локальні суперечки в регіональні чи глобальні кризи. Транскордонні наслідки етнічних конфліктів очевидні в процесах розповсюдження та ескалації, коли напруга поширюється на сусідні країни, підриваючи стабільність і залучаючи зовнішніх акторів. Ці процеси підживлюються транснаціональними мережами підтримки, а це можуть бути і іноземні уряди, і діаспори, і міжнародні організації, які надають фінансову, військову чи політичну підтримку. Це явище перетворює локальні конфлікти на міжнародні виклики, і тут дослідники найчастіше наводять приклади таких регіонів як Балкани та Кавказ (Nuri, 2021).

Етнорелігійні конфлікти також представляють критичний вимір у трансформації міжнародної безпеки, особливо в регіонах, позначених історичними антагонізмами, прикладом чого часто згадуються ті ж Балкани. Ці конфлікти нерідко своїм підґрунтям мають поляризовані ідентичності, які перешкоджають співпраці та розпалюють ворожнечу між групами. У сучасних наукових виступах і статтях з проблематики підкреслюється роль етнорелігійної ідентичності як каталізатора та бар'єру в процесі прийняття політичних рішень, де вкорінені розбіжності часто перетворюються на політичну нестабільність і неадекватну державну політику. Тривала спадщина історичних образ і політизація етнічної та релігійної ідентичності закріпили ці суперечки як структурні виклики миру та стабільності. Динаміка цих конфліктів формується як локальними, так і глобальними чинниками, з економічною нерівністю, занепадом демократичних стандартів і ревізійністськими історичними наративами, які посилюють напругу. Ліквідація регуляторних механізмів може призвести до відродження крайнього націоналізму, що ще більше ускладнює міжетнічні відносини. Ці процеси посилюються недемократичними політичними системами та національними ідеологіями виключення, які часто маніпулюють політикою ідентичності для консолідації влади. Трансформація таких конфліктів вимагає інноваційних підходів, які віддають пріоритет переговорам, громадянській участі та лідерству, відданому примиренню. Сучасна наука підкреслює необхідність сприяння громадській сфері для громадянського дискурсу та співпраці, де протиборчі групи можуть обмінюватися інформацією та точками зору. Цей перехід від деструктивного до конструктивного конфлікту залежить від зміни колективних наративів і переформатування ідентичностей, які є ключовими для подолання глибоко вкорінених розбіжностей. Зрештою, етнорелігійні суперечки підкреслюють необхідність багатовимірної стратегії, яка поєднує врегулювання конфлікту з соціально-економічними реформами. Лідери повинні прийняти нові парадигми політичної комунікації та формування політики, які виходять за межі антагоністичних рамок. Звертаючись як до системного відтворення порядку денного політики, так і до ширшого соціально-політичного контексту, можна прокласти шлях для принципово інших міжетнічних відносин і переосмислення міжнародної архітектури безпеки (Hadžić, 2021).

Політика національної безпеки має вирішальне значення для формування підходу держав до своєї безпеки, пропонуючи чітку структуру для реагування як на внутрішні, так і на зовнішні загрози. Сучасні експерти та аналітики переконані, що ці заходи призначені для забезпечення національної

безпеки та безпеки людини таким чином, щоб відповідати потребам населення, ефективно керуючи використанням ресурсів, сприяючи підзвітності та прозорості. Завдяки залученню широкого кола зацікавлених сторін (від державних органів до громадянського суспільства), політика у цій сфері допомагає створити спільне бачення безпеки, зміцнюючи як внутрішню єдність, так і міжнародне співробітництво. Процес розробки такої політики є невід'ємною частиною сприяння легітимності та підвищення загальної ефективності управління сектором безпеки, забезпечуючи ефективний розподіл ресурсів і узгодження зусиль у сфері безпеки з національними пріоритетами. Ця політика також сприяє запобіганню конфліктам, усуваючи основні причини нестабільності, тобто і етнічну напруженість, і тероризм, і економічну нерівність тощо. Завдяки консультаціям і співпраці з регіональними та міжнародними партнерами, політика національної безпеки зміцнює зовнішні відносини, працюючи на стабільність ширшого геополітичного простору. У цьому контексті такі заходи служать інструментами для довгострокової стабільності та стійкості держави, гарантуючи, що стратегії безпеки залишатимуться адаптованими перед новими глобальними викликами. Крім того, прозорий процес формування політики, який передбачає як внесок експертів, так і громадський діалог, гарантує, що цілі національної безпеки є не тільки реалістичними, але й ґрунтуються на демократичних цінностях. Водночас політика національної безпеки є важливою для спрямування реформи сектору безпеки. У сучасних аналітичних центрах переконані, якщо такий сектор покладається на сильну, чітко визначену політику національної безпеки, тоді цілком досяжним є створення конкретного бачення реформ, виявлення прогалин у поточних можливостях і забезпечення того, щоб реформи були комплексними та узгоджувалися з цілями безпеки країни. Узгодження реформи сектору безпеки з політикою національної безпеки допомагає забезпечити ефективність і підзвітність структур безпеки, сприяючи стабільності в державі, як і ширшому регіональному миру (National security policies, 2022).

Для сучасної України важливим є усвідомлення масштабу реалій війни з викликами не лише для національної безпеки, а й для трансформації міжнародної системи безпеки у різних її вимірах. Значна роль у війні РФ проти України приділяється етнополітичному та історичному виміру. Повномасштабна війна – це не лише геополітичний маневр, а й кампанія, спрямована на знищення української національної ідентичності та суверенітету. Це помітно в риториці Кремля про «деукраїнізацію» та систематичні напади на культурні, історичні та соціальні інститути України. Етнополітичне та (псевдо)історичне підґрунтя війни ще більше відображається у використанні Росією пропаганди. Ця війна також підкреслює важливість демократичних і культурних цінностей України, закорінених в її етнонаціональній ідентичності, які прямо протистоять авторитарній моделі РФ. Конфлікт різко протиставляє ці різні бачення: прагнення України до європейської інтеграції, демократичного врядування та прав людини проти авторитарного реваншизму Росії. Таким чином, етнополітична боротьба формує ядро цієї війни, змінюючи глобальне розуміння конфліктів безпеки та ідентичності. Крім того, нами неодноразово наголошувалося, що етнополітична динаміка впливає на міжнародну безпеку. Нездатність розв'язати попередні етнополітичні конфлікти, наприклад у Грузії та Криму, сприяла ескалації російської агресії, показуючи неадекватність глобальної відповіді на такі загрози. Це підкреслює необхідність інтеграції етнополітичних міркувань у майбутні рамки міжнародної безпеки для запобігання подібним конфліктам (Гуменюк, 2023).

У контексті міжнародної безпеки та етнополітики постає і термін «рашизм» як ідеологічне явище, що поєднує в собі елементи фашизму та російського імперіалізму, що є основою для агресивних геополітичних стратегій РФ. Ця ідеологія сприяє розвитку авторитаризму та спрямована на відновлення імперського панування над сусідніми державами, зокрема над колишніми радянськими територіями, такими як Україна, Молдова та Грузія. Центральним у «рашизмі» є відмова від демократичних цінностей, міжнародного права та прав людини, натомість пропагування нарративу культурної та політичної переваги. Сучасні історики та політологи часто сходяться на думці, що етнополітичний вимір «рашизму» очевидний у його систематичному використанні пропаганди для викривлення історії та легітимізації актів агресії. Прославлення імперської Росії та придушення незгодних ідентичностей є його основою, спрямованих на знищення суверенітету та незалежності націй, які вважаються сферою впливу Росії. Це проявилось в політиці культурного винищення та спробах делегітимізації української державності. Ця ідеологія має ширші наслідки для глобальної безпеки, оскільки прагне дестабілізувати встановлений міжнародний порядок. Використовуючи економічний тиск, кібервійну, військові інтервенції, «рашизм» поширює вплив за межі безпосередніх кордонів, кидаючи виклик не лише регіональній стабільності, а й глобальному миру. Подолання цієї загрози вимагає скоординованих міжнародних зусиль для протидії пропаганді, зміцнення суверенітету постраждалих держав і підтвердження прихильності демократичним

цінностям і правам людини (Грицяк, 2023). Врахування сукупності історичних та етнополітичних вимірів сучасного глобального та національного порядку денного політики передбачає ще більше зусиль у напрямку зміцнення етнічної безпеки в окремих країнах і регіонах світу.

Висновки. Етнополітичні фактори стали ключовими елементами трансформації міжнародної безпеки, особливо після закінчення Холодної війни. Виведення конфліктів з національних кордонів і їх інтеграція в міжнародний контекст відзначають новий етап у геополітичному аналізі, де етнічні дослідження мають важливу роль як у підготовці умовних резолюцій, так і у практичному вирішенні міжнародних криз. Глобалізація, що мала на меті інтеграцію, парадоксально посилила ідентифікаційні конфлікти, сприяючи загостренню протистоянь між етнічними групами. На прикладі розпаду колишніх імперій та авторитарних режимів, виявилось, що слабкість влади може спонукати до (псевдо)етнічних протистоянь з міжнародними наслідками. Важливою складовою сучасної міжнародної безпеки є інтеграція принципів колективної безпеки, що акцентують увагу на запобіганні конфліктів, на захисті прав меншин і корінних народів, на використанні демократичних механізмів для розв'язання етнополітичних проявів криз. Відтак гостро актуальним постає принцип етнічної безпеки. Розвиток цієї концепції на перспективу має важливе значення для стабільності міжнародної системи за нових викликів, що зумовлені етнічними, політичними, соціокультурними, економічними трансформаціями.

Використані джерела:

1. Грицяк, І. (2024). Рашизм як загроза Україні, Європі, світу. Факультет права і міжнародних відносин. <https://fpmv.kubg.edu.ua/pro-fakultet/kafedry/kafedra-fizychnoi-reabilitatsii-ta-biokineziolohii/podii/2055-rashyizm-iaak-zahroza-ukraini-yevropi-svitu.html>.
2. Гуменюк, Б. (2023). Особливості повномасштабної війни РФ проти України – як виклик регіональній та глобальній системам безпеки. Київ: Лисенко ММ.
3. NATO. (2024). Стратегічна концепція альянсу. https://www.nato.int/cps/uk/natolive/official_texts_27433.htm.
4. Anaemene, B. (2018). Ethnic conflicts in international relations: issues and perspectives.
5. Fawzi, S. (2022). The impact of ethnic groups on national security. *Future Journal of Social Science*, 1(2).
6. Hadžić, F. (2021). Ethnoreligious political dispute, conflict management, leadership, and civic inclusion: the Balkans and globally. *Istanbul Aydin Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(3), 619–637. https://doi.org/10.17932/iau.iausbd.2021.021/iausbd_v13i3003.
7. Kistersky, L. (1996). New dimensions of the international security system after the cold war. Stanford University: Center for International Security and Arms Control.
8. National security policies. (2022). SSR Backgrounders. https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/DCAF_BG_09_NationalSecurityPolicies_Nov2022.pdf
9. Nuri, N. Z. (2021). Conceptual bases of the impact of ethnic conflicts on regional and international security. *Polit Journal: Scientific Journal of Politics*, 1(2), 74–84. <https://doi.org/10.33258/polit.v1i2.447>.
10. Uppsala Conflict Data Program. (2024). Department of Peace and Conflict Research. <https://ucdp.uu.se/encyclopedia>

References:

1. Hrytsiak, I. (2024). Rashyizm yak zahroza Ukraini, Yevropi, svitu. Fakultet prava i mizhnarodnykh vidnosyn. <https://fpmv.kubg.edu.ua/pro-fakultet/kafedry/kafedra-fizychnoi-reabilitatsii-ta-biokineziolohii/podii/2055-rashyizm-iaak-zahroza-ukraini-yevropi-svitu.html>. [in Ukrainian]
2. Humeniuk, B. (2023). Osoblyvosti povnomasshtabnoi viiny RF proty Ukrainy – yak vyklyk rehionalnii ta hlobalnii systemam bezpeky. Kyiv: Lysenko MM. [in Ukrainian]
3. NATO. (2024). Stratehichna kontseptsiia aliansu. https://www.nato.int/cps/uk/natolive/official_texts_27433.htm.
4. Anaemene, B. (2018). Ethnic conflicts in international relations: issues and perspectives.
5. Fawzi, S. (2022). The impact of ethnic groups on national security. *Future Journal of Social Science*, 1(2).
6. Hadžić, F. (2021). Ethnoreligious political dispute, conflict management, leadership, and civic inclusion: the Balkans and globally. *Istanbul Aydin Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(3), 619–637. https://doi.org/10.17932/iau.iausbd.2021.021/iausbd_v13i3003.
7. Kistersky, L. (1996). New dimensions of the international security system after the cold war. Stanford University: Center for International Security and Arms Control.
8. National security policies. (2022). SSR Backgrounders. https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/DCAF_BG_09_NationalSecurityPolicies_Nov2022.pdf
9. Nuri, N. Z. (2021). Conceptual bases of the impact of ethnic conflicts on regional and international security. *Polit Journal: Scientific Journal of Politics*, 1(2), 74–84. <https://doi.org/10.33258/polit.v1i2.447>
10. Uppsala Conflict Data Program. (2024). Department of Peace and Conflict Research. <https://ucdp.uu.se/encyclopedia>

Borys Humeniuk,

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University

Historical and Ethnopolitical Dimensions of Transformation of International Security

The article is dedicated to analyzing changes in the concept of international security after the Cold War, with a particular focus on the role of ethnopolitics in contemporary international crises. Following the end of the Cold War, international security underwent significant transformations; however, new threats, particularly ethnopolitical conflicts, emerged as some of the main challenges to global stability. Ethnic nationalism, separatism, and cultural factors have increasingly become causes of internal conflicts, which may escalate into international crises requiring the attention of international organizations and states. One of the key aspects of the article is the relationship between ethnopolitical conflicts and international security, where ethnic groups often remain a factor not only of national but also of global instability. These conflicts rarely stay confined to national borders, often receiving support or triggering external intervention. External actors, seeking to secure their political and economic interests, may support specific ethnic or national movements, thereby intensifying the escalation of conflicts. The article also examines the role of international organizations in resolving ethnopolitical crises. However, such organizations face challenges when addressing conflicts where ethnic issues are central. The article further discusses the role of external intervention in ethnopolitical conflicts, analyzing how humanitarian operations, peacekeeping missions, or military interventions can have both positive and negative consequences. Particular attention is given to the analysis of the phenomenon of "ethnic security" in the context of globalization, where interethnic tensions may be exacerbated by economic and social factors. The article also explores examples of conflicts arising from global changes, which may trigger new ethnopolitical crises. The author emphasizes the importance of revisiting the concept of international security in light of the growing role of ethnic factors, which significantly impact global stability. Taking ethnopolitical aspects into account in international policy will help more effectively respond to crisis situations and ensure long-term stability.

Keywords: international security, ethnic conflicts, globalization, ethnopolitics.

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.36.07>

УДК 321

Владислав Пустовар,

докторант навчально-наукового інституту права та політології,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID: 0009-0001-9790-0210; email: vvpustovar7@gmail.com

ПОЛІТИЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ ПІДХІД

Автор досліджує стійкість та ефективність політичної системи як один із ключових факторів економічної безпеки держави. В сучасних умовах політична стабільність стає основою для ефективного функціонування державних інституцій, прийняття стратегічно важливих рішень і забезпечення стабільного економічного розвитку. Акцентовано увагу на тому, що стійкість політичної системи визначається низкою факторів, зокрема інституційною стабільністю, політичною легітимністю, соціально-економічними умовами та впливом зовнішніх загроз. Ці фактори взаємодіють між собою, створюючи основу для сталого розвитку та зниження ризиків.

Одним із головних аспектів політичної стійкості є інституційна стабільність, яка передбачає надійну роботу державних органів влади, таких як парламент, уряд і судова система. Стабільні та ефективні інституції забезпечують дотримання законів, прозорість рішень і передбачуваність політичних процесів, що зміцнює довіру громадян до влади. У статті зазначено, що інституційна стабільність є важливим елементом у запобіганні кризових ситуацій, які можуть дестабілізувати політичну систему і мати негативний вплив на економічну безпеку. Політична легітимність, яка полягає в суспільному визнанні законності влади, також відіграє важливу роль у забезпеченні стабільності. Зазначено, що довіра громадян до політичної системи й уряду знижує ризик соціальних конфліктів, сприяючи таким чином стабільному політичному середовищу. Крім того, легітимність влади значною мірою залежить від її здатності відповідати на запити суспільства та забезпечувати реалізацію економічних і соціальних програм, що сприяє зміцненню економічної безпеки.

У статті також розглядаються соціально-економічні фактори, які мають значний вплив на стійкість політичної системи. Економічне зростання, справедливий розподіл ресурсів і доступність основних послуг, таких як охорона здоров'я та освіта, знижують соціальну напругу та сприяють політичній стабільності. Натомість економічні кризи, високий рівень безробіття та соціальна нерівність можуть стати каталізаторами протестів і політичних заворушень, що загрожують стійкості держави.

Ключові слова: політична стійкість, ефективність політичної системи, економічна безпека, інституційна стабільність, політична легітимність.

Вступ. У сучасних умовах глобалізації та зростання міжнародних викликів економічна безпека держави стає важливим пріоритетом. Вона залежить не лише від економічних показників, але й від стабільності та ефективності політичної системи. Політична система формує правила, за якими функціонує економіка, визначає державну політику та встановлює інституційні рамки для ринкових процесів. Ефективність політичної системи є важливим фактором у забезпеченні довгострокового економічного розвитку та стабільності.

Політична стійкість та ефективність тісно пов'язані з такими аспектами, як інституційна стабільність, політична легітимність і соціально-економічні умови. Стійка політична система здатна адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх викликів, зберігаючи при цьому стабільність управління та прозорість у прийнятті рішень. Вона є основою для підтримки правопорядку, захисту прав власності, а також для забезпечення економічної стабільності в державі. Від ефективності політичної системи залежить здатність держави реагувати на економічні кризи та запобігати їхньому виникненню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслена проблематика має виразний міждисциплінарний характер, а тому у центр уваги потрапляють і політологічні, і економічні, і соціологічні дослідження. Відтак проаналізовано низку наукових статей та публікацій на тему економічної стійкості, ефективності політичної системи, політичної легітимності, інституційної стабільності, зокрема публікації Вербівської Л., Скрипчук С., Гонюкової Л., Єлісєєвої Л., Коваленка В., Ладана М., Майстренка К., Пильгун Н., Слуцької О. та інших.

Метою статті є дослідження впливу стійкості та ефективності політичної системи на забезпечення економічної безпеки держави, а також визначення ключових чинників, що сприяють зміцненню політичної стабільності та економічного розвитку. Завдання статті полягають у проведенні аналізу інституційної стабільності як ключового чинника політичної стійкості, розгляді взаємозв'язку між політичною легітимністю та економічною безпекою, визначенні ролі соціально-економічних умов у забезпеченні політичної стабільності, оцінці впливу зовнішніх загроз на політичну систему та економічну безпеку, а також виявленні основних внутрішніх і зовнішніх чинників, що впливають на ефективність політичної системи в контексті забезпечення економічної безпеки.

Методи дослідження. В статті використано порівняльний метод, а також техніки системного та інституційного аналізу, що дозволило розглянути політичну стабільність як багатогранне явище та її взаємозв'язок з економічною безпекою, оцінити вплив стабільності політичних інституцій на економічну безпеку, порівняти різні політичні системи і проаналізувати їх ефективність у забезпеченні економічної безпеки держави.

Результати та дискусії. Сьогодні економічну безпеку можна визначити як стан національної економіки, який забезпечує стабільність, стійкість і здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам. Вона охоплює ефективне функціонування економічних інститутів, забезпечення високого рівня життя населення, підтримку конкурентоспроможності на світовому ринку та здатність до швидкого відновлення після кризових ситуацій. Економічна безпека залежить від багатьох факторів, таких як ресурсна база, інноваційний потенціал, здатність держави до адаптації в умовах глобалізації та зовнішніх економічних викликів.

Як зазначає В. Малишко, економічна безпека є фундаментом і матеріальною основою національної безпеки. Забезпечення економічної безпеки є винятковою прерогативою держави. Ніхто інший не в змозі вирішити це завдання. У практичному плані забезпечити економічну безпеку країни означає створити систему її самозбереження, що автоматично приводила б у рух її механізми захисту від тієї або іншої загрози (Малишко, 2015).

Політична система відіграє ключову роль у забезпеченні економічної безпеки, оскільки саме вона визначає правила гри в економічній сфері. Стабільна та ефективна політична система створює сприятливі умови для розвитку економіки, захищає права власності, забезпечує прозорість ринкових відносин і стабільність державної політики. Водночас політичні кризи, корупція, недосконалість правозастосування та низька ефективність

державних інститутів можуть значно послабити економічну безпеку, сприяючи нестабільності та зниженню довіри до держави як гаранта економічних процесів.

Політична система є центральним компонентом будь-якого суспільства, оскільки вона визначає, як організоване управління, як приймаються рішення та як реалізуються інтереси різних соціальних груп. Вона є комплексною структурою, це і сукупність інститутів, норм, процедур, відносин, які визначають політичне життя країни. Політична система забезпечує механізм функціонування державної влади, регулювання суспільних відносин і підтримку суспільного порядку. Політична система охоплює всі процеси та інституції, що взаємодіють для підтримки порядку, забезпечення безпеки, реалізації інтересів громадян і управління ресурсами. Вона є основою стабільності та ефективного управління державою, а також гарантом довгострокової економічної безпеки в умовах глобальних викликів. Політична система складається з кількох ключових елементів, що забезпечують її ефективність.

Ключовий елемент політичної системи – це інституції, до яких належать органи влади: парламент, уряд, суди, місцеве самоврядування. Вони відповідають за ухвалення законів, виконання державних програм, вирішення конфліктів і забезпечення правопорядку, забезпечуючи стабільність і контроль у суспільстві.

Важливий елемент – закони, які регулюють відносини між громадянами та державою, встановлюють права та обов'язки, структуру влади та виборчі процедури. Закони забезпечують правову визначеність і стабільність, підтримують справедливість і захищають права громадян.

Ці два елементи взаємодіють: інституції реалізують закони, а закони регулюють діяльність інституцій, що забезпечує легітимність та ефективність управління, необхідну для політичної стабільності й економічного розвитку.

Політичні партії як політичні інститути є значимим елементом політичної системи. Відіграючи роль посередника між громадянським суспільством і державою, вони становлять частину механізму саморегуляції суспільства, незалежно від того, чи це є демократична партія, чи джерело тоталітаризму або авторитаризму. Політичні партії не лише виражають інтереси певних соціальних груп, але й активно формують ці інтереси (Гонюкова, 2010).

Політичні партії та громадські організації є важливими елементами політичної системи, які виконують ключові функції у забезпеченні представництва та участі громадян у політичному житті. Політичні партії представляють інтереси різних груп населення, створюють політичні програми і беруть участь у виборах, виконуючи роль посередників між суспільством і державою. Вони формують політичну волю народу, визначають пріоритети державної політики та впливають на ухвалення рішень. У багатопартійних системах конкуренція між партіями стимулює дебати і сприяє створенню різноманітних політичних програм, що відповідають інтересам різних верств населення.

Громадські організації, такі як неурядові організації та профспілки, представляють інтереси суспільства та беруть участь у політичних процесах, виконуючи контрольні та моніторингові функції. Вони впливають на політичні рішення, захищають права громадян і сприяють підзвітності влади, виступаючи каналом для громадської думки та ініціатив.

Разом політичні партії та громадські організації підтримують зв'язок між суспільством і державою, сприяють відкритості й ефективності політичної системи, формують демократичну культуру та заохочують активну участь громадян у політичному житті.

Розглядаючи громадські організації в суспільному житті, варто зазначити, що вони створюються, виникають на основі певної діяльності людей. За своєю суттю, така організація – це орган, який забезпечує діяльність людей, спрямовану на відстоювання певних ідей, спільних інтересів, реалізацію визначених цілей (Маркович, 2022).

Громадські організації займаються адвокацією та контролем за урядом і захистом прав громадян. Вони сприяють прозорості влади та залученню громадян до політичного життя, даючи їм можливість впливати на рішення та домагатися змін. Завдяки цьому громадянське суспільство стає важливим елементом політичної системи, забезпечуючи баланс між державою і суспільством, що сприяє демократичному розвитку та зміцненню інституцій.

Тож, політична система є складною структурою, що забезпечує функціонування держави і суспільства. Інституції, закони, партії та громадські організації взаємодіють для досягнення спільних цілей, створюючи основу для стабільного розвитку та реалізації інтересів громадян.

Політична система також має ключовий вплив на економічну безпеку держави, формуючи інституційні умови для регулювання економіки та ринкових механізмів. Вона визначає правила для учасників ринку, забезпечує стабільність і передбачуваність державної політики. Ефективна система здатна швидко реагувати на економічні зміни, впроваджувати реформи для зростання та боротьби з корупцією, що є критично важливим для економічної стабільності та довіри до державних інститутів.

Забезпечення стабільності та передбачуваності економічної політики є важливою функцією політичної системи. Стабільна політична система створює умови для довгострокового планування, залучення інвестицій і розвитку підприємництва. Прогнозованість політики знижує ризики, дає бізнесу впевненість у майбутньому та стимулює економічну активність. Натомість політична нестабільність, часті зміни уряду чи відсутність чіткої стратегії можуть призвести до економічних криз, відтоку капіталу та погіршення рівня життя населення.

Взаємодія між політичною системою та ринковими механізмами виявляється у встановленні державою правил ринкових відносин. Політична система забезпечує конкурентне середовище, захист прав власності, підтримку інновацій і розвиток інфраструктури. Ефективне функціонування ринку залежить від чітко визначених політичних правил, які гарантують стабільність і справедливість. Держава впливає на розподіл ресурсів через податкову політику, регулювання ринку праці та підтримку ключових секторів економіки.

Отже, політична система відіграє ключову роль в економічній безпеці, забезпечуючи стабільність, прогнозованість і ефективність економічної політики. Її ефективність впливає на розвиток бізнесу, інновацій та добробут населення, що є особливо важливим в умовах глобалізації та міжнародних викликів.

Поняття стійкості політичної системи стосується її здатності зберігати цілісність, функціональність та ефективність у складних і змінних умовах. Стійкість політичної системи означає її здатність адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх викликів, підтримуючи стабільність управління та забезпечуючи безперервність процесів прийняття рішень. Стійка політична система може протистояти кризам, зберігаючи свою структуру та здатність до відновлення після потрясінь. Це є критично важливим для забезпечення економічної безпеки, оскільки без стійкої політичної системи неможливо досягти довготривалого економічного зростання та стабільності. Політична система повинна бути стійкою до зовнішніх і внутрішніх викликів, тобто здатна швидко реагувати на кризи та підтримувати стабільність в суспільстві (Коваленко, 2010).

Політична стійкість держави залежить від взаємодії кількох ключових факторів, які підтримують стабільність і ефективність системи. Інституційна стабільність визначається надійністю таких державних інститутів, як парламент, уряд і судова система, а також чіткими правилами та стабільною законодавчою базою, що знижують ризик криз і підвищують довіру громадян до влади. Політична легітимність базується на визнанні законності влади населенням і міжнародною спільнотою; високий рівень довіри до уряду сприяє стабільності, оскільки влада здатна ефективно відповідати на потреби суспільства. Важливим чинником є також соціально-економічні умови: економічне зростання та справедливий розподіл ресурсів знижують соціальну напругу, тоді як економічні кризи та нерівність можуть призвести до дестабілізації системи. Зовнішні фактори, такі як міжнародні відносини та геополітичні виклики, також мають значний вплив на стійкість держави, адже зовнішній тиск або конфлікти можуть дестабілізувати політичну систему, якщо країна не має достатніх ресурсів для протидії. Таким чином, політична стійкість є складним явищем, яке залежить від інституційної стабільності, легітимності влади, соціально-економічних умов і зовнішніх чинників, що разом забезпечують ефективне управління та розвиток держави.

Політична стабільність є фундаментальною умовою для досягнення економічної безпеки, оскільки вона створює передумови для довгострокового економічного планування, інвестицій та стійкого розвитку. В умовах політичної стабільності держава може ефективно управляти економічними процесами, залучати інвестиції та забезпечувати сталий розвиток, що відтак сприяє зміцненню економічної безпеки та підвищенню добробуту населення.

Важливо підкреслити, що політичні інституції відіграють ключову роль у забезпеченні стабільності в країні. Ці інституції – парламент, уряд, суди, виборчі комісії та інші органи влади, які контролюють і приймають рішення на різних рівнях управління. Вони встановлюють правила гри в політиці, забезпечують розподіл влади та рівновагу, і є гарантами дотримання конституційних норм і законів. Ефективна діяльність політичних інститутів сприяє уникненню конфліктів і забезпечує стабільність у політичній системі країни (Ладан & Майстренко, 2023).

Існує багато загроз, які можуть підірвати політичну стабільність, їх можна поділити на внутрішні та зовнішні. Внутрішні охоплюють корупцію, соціальну нерівність, політичні конфлікти. Корупція є однією з найбільших небезпек для стабільності, оскільки вона підриває довіру громадян до державних інститутів, призводить до неефективного управління ресурсами, посилює соціальну несправедливість. Це ускладнює здатність держави забезпечувати стабільність, може стати причиною політичних криз, економічної нестабільності. Соціальна нерівність та політичні конфлікти також є загрозою для політичної стабільності, можуть викликати зростання соціальної напруги, протестів і невдоволення. Якщо держава не вирішує проблему нерівності, це підсилює нестабільність і може призвести до соціальних потрясінь. Зовнішні загрози охоплюють напружені міжнародні відносини, військові конфлікти, економічний тиск. Ці фактори можуть дестабілізувати політичну систему, якщо держава не має достатніх ресурсів для протидії викликам.

Політична стабільність є основою ефективного функціонування держави та економічної безпеки. Зміцнення стабільності вимагає боротьби з внутрішніми загрозами, такими як корупція, і адекватної відповіді на зовнішні виклики, що сприятиме економічному розвитку та безпеці держави.

На думку Л. Єлісеєвої, корупція є найпоширенішою формою антисоціального капіталу, що базується на соціальній нормі хабарництва. Корупційна соціальна норма визначає економічну поведінку багатьох людей, унаслідок чого виникає корупційна пастка (2019). Коли громадяни не відчувають захисту своїх прав і бачать, що державні інституції обслуговують інтереси вузьких еліт, це може спричинити соціальне невдоволення, протести, політичні кризи. Корупція у такій ситуації не тільки підриває довіру до влади, але й погіршує економічні показники, знижуючи інвестиційну привабливість країни. Інвестори уникають корумпованих держав через ризики для капіталовкладень і труднощі у веденні бізнесу.

Соціальна нерівність також загрожує політичній стабільності. Велика нерівність у доходах і доступі до основних послуг, таких як охорона здоров'я чи освіта, сприяє зростанню соціальної напруги. Якщо значна частина населення відчуває себе маргіналізованою, це може призвести до протестів або навіть повстань. Соціальна нерівність підриває єдність суспільства, робить політичну систему вразливою, може сприяти виникненню радикальних рухів. Політичні конфлікти, особливо у слабких інституційних системах, також становлять загрозу стабільності. Політична система неспроможна ефективно вирішувати конфлікти підриває легітимність і довіру громадян, що може спричинити кризу управління.

Зовнішні загрози, такі як геополітичні конфлікти або міжнародний тиск, можуть дестабілізувати політичну систему. Конфлікти з іншими державами, економічні санкції або політичний тиск можуть викликати внутрішні кризи, що послаблюють державні інституції. Вплив міжнародних організацій також може мати суперечливий ефект. Наприклад, економічні реформи, вимушені міжнародними фінансовими інституціями, можуть викликати соціальне невдоволення, якщо супроводжуються соціальними скороченнями або підвищенням податків. Це може призвести до протестів і зниження довіри до влади, обмежуючи суверенітет держави та створюючи нові виклики для політичної системи.

Таким чином, політична стабільність піддається як внутрішнім, так і зовнішнім загрозам, які можуть суттєво вплинути на здатність держави ефективно управляти та забезпечувати економічну безпеку. Ефективна політична система повинна мати механізми для протидії цим загрозам, забезпечуючи стійкість та адаптивність в умовах мінливого середовища. Вона повинна бути здатною швидко реагувати на виклики, що виникають, зберігаючи стабільність, забезпечуючи захист прав громадян і підтримуючи довіру до державних інститутів. Це є критично важливим для довгострокового розвитку країни та зміцнення її позицій на міжнародній арені.

Політична система – це сукупність інститутів, які формують і розподіляють державну владу та здійснюють управління суспільством і його процесами, щоб втілити у життя інтереси певних соціальних груп. Політична система має монополію на владу в масштабі всього суспільства, визначає стратегію суспільного розвитку, забезпечує політичне й адміністративно-державне управління суспільними процесами, формує правову систему (Пильгун & Слущка, 2022).

Ефективність політичної системи є вирішальним чинником у здатності держави гарантувати економічну безпеку, стабільність і розвиток. Це поняття охоплює здатність політичних інститутів успішно реалізовувати державну політику, досягати поставлених цілей і реагувати на виклики суспільства.

Політична ефективність вимірюється тим, наскільки система здатна забезпечувати стабільність, ухвалювати обґрунтовані рішення та реалізовувати їх із мінімальними витратами та високою результативністю. Це формування політики, яка відповідає потребам громадян, сприяє економічному зростанню, соціальній справедливості, захисту національних інтересів. Також важливим аспектом є забезпечення верховенства права, прозорості й підзвітності державних інститутів, що є ключовими для довіри громадян до влади.

Методи оцінки ефективності політичних інститутів охоплюють як кількісні, так і якісні підходи:

1. Аналіз результатів державної політики є одним з основних методів оцінки ефективності політичних інститутів. Це оцінка того, наскільки успішно уряд виконує свої завдання, такі як забезпечення економічного зростання, зниження рівня безробіття, підтримка стабільного рівня інфляції та забезпечення соціального захисту. Ефективність політики також може оцінюватися через порівняння запланованих і досягнутих результатів, а також через аналіз витрат на досягнення цих результатів. Наприклад, якщо уряд запроваджує програму зі створення робочих місць, ефективність цієї програми можна виміряти за кількістю фактично створених робочих місць у порівнянні з початковими планами.

2. Індекси політичної стабільності та ефективності уряду є ще одним методом оцінки. Такі індекси, як Індекс політичної стабільності, Індекс ефективності уряду (World Governance Indicators), Індекс демократії, надають кількісні показники, що дозволяють оцінити ефективність політичних інститутів у порівнянні з іншими країнами. Ці індекси враховують різні аспекти (якість державного управління, рівень корупції, ефективність правозастосування, політичну стабільність). Використання індексів дозволяє виявити слабкі місця в політичній системі, визначити пріоритети для подальшого вдосконалення.

3. Соціологічні опитування є важливим інструментом для оцінки ефективності політичних інститутів з точки зору громадян. Вони дозволяють виміряти рівень довіри громадян до державних інститутів, задоволення роботою уряду та сприйняття ефективності політики. Рівень громадської підтримки політичних рішень є важливим індикатором їхньої ефективності та легітимності. Високий рівень довіри до уряду свідчить про те, що політичні інститути відповідають потребам населення.

Отже, ефективність політичної системи є вирішальним фактором для забезпечення економічної безпеки, оскільки вона визначає здатність держави підтримувати стабільність, сприяти економічному розвитку та захищати інтереси громадян. Оцінка ефективності політичних інститутів дозволяє зрозуміти, наскільки добре функціонує система, і визначити

необхідні заходи для її вдосконалення. Це не лише підвищує якість управління, а й зміцнює довіру громадян до держави, що є критичним для довгострокової стабільності країни.

Ефективна політична система створює сприятливі умови для економічного зростання, захисту прав власності, дотримання законності та правопорядку, а також реалізації економічних реформ. Вона сприяє стабільній роботі державних інститутів і прийняттю зважених економічних рішень, які враховують як внутрішні потреби, так і зовнішні виклики. Така система забезпечує передбачуваність і стабільність економічної політики, знижуючи ризики для бізнесу та інвесторів. Політична ефективність прямо впливає на інвестиційний клімат. Коли система працює стабільно, інвестори впевнені у правовій безпеці, захисті своїх інвестицій і прогнозованості економічної політики, що сприяє припливу капіталу та розвитку нових секторів. Навпаки, політична нестабільність або неефективність державних інститутів підвищує ризики, відлякує інвесторів і гальмує розвиток економіки.

Таким чином, ефективність політичної системи є ключовим фактором для забезпечення економічної безпеки та успішного економічного розвитку країни. Від здатності цієї системи підтримувати стабільність, приймати обґрунтовані рішення та впроваджувати реформи залежить залучення інвестицій, зростання економіки та добробут населення.

Висновки. Стійкість та ефективність політичної системи є визначальними факторами для забезпечення економічної безпеки держави. Політична система, здатна зберігати стабільність та адаптуватися до зовнішніх і внутрішніх викликів, створює основу для сталого економічного розвитку та зростання. Інституційна стабільність, зокрема, сприяє ефективності державного управління, запобігає політичним кризам і забезпечує дотримання правопорядку та прозорість у прийнятті рішень.

Важливим аспектом політичної стабільності є політична легітимність, яка визначає рівень довіри громадян до державних інститутів. Легітимність влади знижує ризик соціальних конфліктів і забезпечує політичну стабільність, що є необхідною умовою для ефективного реагування на різноманітні виклики та загрози, як внутрішні, так і зовнішні.

Соціально-економічні чинники також мають істотний вплив на політичну стабільність. Економічне зростання, справедливий розподіл ресурсів і соціальна рівність сприяють зміцненню політичної стійкості, знижуючи рівень соціальної напруги та конфліктності в суспільстві. Зовнішні фактори, такі як геополітичні виклики, міжнародні санкції та військові конфлікти, можуть серйозно впливати на політичну систему та економічну безпеку. Тому здатність держави швидко адаптуватися до змін у міжнародному середовищі є важливою передумовою для підтримки економічної стабільності.

Корупція та політичні конфлікти, як внутрішні загрози, можуть значно послабити політичну систему та підірвати довіру громадян до державних інститутів, що негативно впливає на економічну безпеку. Тому важливими є заходи щодо боротьби з корупцією та створення прозорих механізмів державного управління.

Таким чином, стійка та ефективна політична система є критично важливою для забезпечення економічної безпеки держави. Її здатність підтримувати стабільність, передбачуваність, ефективність політики є вирішальними чинниками для сталого економічного зростання, залучення інвестицій і забезпечення високого рівня добробуту населення. Перспективи подальших досліджень полягають у детальному аналізі впливу зовнішніх чинників, зокрема міжнародних політичних, економічних відносин, на політичну стабільність і економічну безпеку держави, а також у дослідженні ролі інноваційних технологій та цифрової трансформації в зміцненні економічної безпеки держави.

Використані джерела:

1. Вербівська, Л. В., & Скрипчук, С. Ю. (2024). Система економічної безпеки як фактор стійкого розвитку промислових підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*, (17), 48–53. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.17.48>
2. Гонюкова, Л. (2010). Політичні партії в державному управлінні: Функціональний аспект. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президенті України*, (1), 191–198. http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpuadu_2010_1_21

3. Єлісеєва, Л. (2019). Корупція як форма антисоціального капіталу. *Economic Journal of Lesia Ukrainka Eastern European National University*, 1(17), 7–14. <https://doi.org/10.29038/10.29038/2411-4014-2019-01-7-14>
4. Кваша, О. (2017). Корупція як складова організованої злочинності. *Вісник Національної академії прокуратури України*, (4/2 (52)), 53–58.
5. Коваленко, В. (2010). Стратегічне управління системотвірними складовими фінансової стійкості банківської системи. *Банківська справа*, (6 (96)), 65–72.
6. Ладан, М. І., & Майстренко, К. М. (2023). Політична та військова стабільність в контексті безпеки. *Публічне урядування*, (2 (35)), 43–49. [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-2\(35\)-5](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-2(35)-5)
7. Лекар, С. І. (2012). Розвиток фінансового законодавства у сфері валютного регулювання як фактор забезпечення економічної безпеки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*, (6 (85)), 3–7.
8. Малишко, В. М. (2015). Актуальні проблеми економічної безпеки в системі національної безпеки України. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*, (4 (37)), 129–133.
9. Маркович, Х. М. (2022). Громадські організації: ідеологічно-правовий вплив на громадянське суспільство. *Прикарпатський юридичний вісник*, (2), 9–12. <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2.1008>
10. Наконечний, В. С. (2005). Політичний режим як фактор політичної безпеки. *Політологічний вісник*, (Вип. 20), 141–147.
11. Пильгун, Н. В., & Слущка, О. С. (2022). Теоретико-правовий аналіз політичної системи України. *Прикарпатський юридичний вісник*, (5), 11–15. <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.924>
12. Побоченко, Л. М. (2016). Інвестиційний клімат як фактор економічного зростання України. Проблеми та перспективи розвитку підприємництва: X міжнародна науково-практична конференція, 25 листопада 2016 року: тези доп. Харків. С.260–262. <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/29558>
13. Постов, О. В. (2013). Стабільність національної валюти як фактор економічної безпеки країни. *Актуальні проблеми розвитку підприємницької діяльності в Україні*, (Вип. 13), 128–133.
14. Скиба, О. (2024). Інституційна стійкість держави як фактор її сталого розвитку та економічної безпеки. *Сталий розвиток економіки*, (3(50)), 256–261. <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-50-38>
15. Стебляк, А. В., & Лісов, Д. А. (2021). Бюро економічної безпеки як суб'єкт забезпечення економічної безпеки. *Нове українське право*, (6), 187–191. <https://doi.org/10.51989/nul.2021.6.28>
16. Чернега, В. (2022). Вплив податкової політики на інвестиційний клімат країни. *Інтелект XXI*, (3, 2022). <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2022-3.14>

References:

1. Verbivska, L. V., & Skrypchuk, S. Yu. (2024). Systema ekonomichnoi bezpeky yak faktor stiikoho rozvytku promyslovykh pidpriemstv. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, (17), 48–53. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.17.48>
2. Honiukova, L. (2010). Politychni partii v derzhavnomu upravlinni: Funktsionalnyi aspekt. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*, (1), 191–198. http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnadu_2010_1_21
3. Yeliseieva, L. (2019). Koruptsiia yak forma antsotsialnoho kapitalu. *Economic Journal of Lesia Ukrainka Eastern European National University*, 1(17), 7–14. <https://doi.org/10.29038/10.29038/2411-4014-2019-01-7-14>
4. Kvascha, O. (2017). Koruptsiia yak skladova orhanizovanoi zlochynnosti. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*, (4/2 (52)), 53–58.
5. Kovalenko, V. (2010). Stratehichne upravlinnia systemotvirnymy skladovymy finansovoi stiikosti bankivskoi systemy. *Bankivska справа*, (6 (96)), 65–72.
6. Ladan, M. I., & Maistrenko, K. M. (2023). Politychna ta viiskova stabilnist v konteksti bezpeky. *Publichne uriaduvannia*, (2 (35)), 43–49. [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-2\(35\)-5](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-2(35)-5)
7. Lekar, S. I. (2012). Rozvytok finansovoho zakonodavstva u sferi valiutnoho rehuliuвання yak faktor zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, (6 (85)), 3–7.
8. Malyshko, V. M. (2015). Aktualni problemy ekonomichnoi bezpeky v systemi natsionalnoi bezpeky Ukrainy. *Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Yurydychnyi visnyk "Povitriane i kosmichne право"*, (4 (37)), 129–133.
9. Markovych, Kh. M. (2022). Hromadski orhanizatsii: ideolohichno-pravovyi vplyv na hromadianske suspilstvo. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, (2), 9–12. <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2.1008>
10. Nakonechnyi, V. S. (2005). Politychnyi rezhym yak faktor politychnoi bezpeky. *Politolohichnyi visnyk*, (Vyp. 20), 141–147.
11. Pylhun, N. V., & Slutska, O. S. (2022). Teoretyko-pravovyi analiz politychnoi systemy Ukrainy. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, (5), 11–15. <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.924>
12. Pobochenko, L. M. (2016). Investytsiinyi klimat yak faktor ekonomichnoho zrostannia Ukrainy. *Problemy ta perspektivy rozvytku pidpriemnytstva: Kh mizhnarodna nauково-praktychna konferentsiia*, 25 lystopada 2016 roku: tezy dop. Kharkiv. S.260–262. <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/29558>
13. Postov, O. V. (2013). Stabilnist natsionalnoi valiuty yak faktor ekonomichnoi bezpeky krainy. *Aktualni problemy rozvytku pidpriemnytskoi diialnosti v Ukraini*, (Vyp. 13), 128–133.

14. Skyba, O. (2024). Instytutsiitsna stiikist derzhavy yak faktor yii staloho rozvytku ta ekonomichnoi bezpeky. Stalyi rozvytok ekonomiky, (3(50)), 256–261. <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-50-38>
15. Steblianko, A. V., & Lisov, D. A. (2021). Biuro ekonomichnoi bezpeky yak subiekt zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky. Nove ukrainske pravo, (6), 187–191. <https://doi.org/10.51989/nul.2021.6.28>
16. Cherneha, V. (2022). Vplyv podatkovoi polityky na investytsiinyi klimat krainy. Intelekt KhKhI, (3, 2022). <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2022-3.14>

Vladyslav Pustovar,

doctoral student at the Educational and Research Institute of Law and Political Science,
Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University

Political Stability as a Key Factor of Economic Security: an Institutional Approach

The article examines the stability and efficiency of the political system as one of the key factors of economic security of the state. In modern conditions, political stability is becoming the basis for the effective functioning of state institutions, making strategically important decisions and ensuring stable economic development. The author emphasizes that the stability of the political system is determined by a number of factors, including institutional stability, political legitimacy, socio-economic conditions, and the impact of external threats. These factors interact with each other, creating a basis for sustainable development and risk reduction.

One of the main aspects of political resilience is institutional stability, which implies the reliable operation of public authorities such as the parliament, government and judiciary. Stable and effective institutions ensure compliance with laws, transparency of decisions, and predictability of political processes, which strengthens citizens' trust in the government. The article notes that institutional stability is an important element in preventing crises that can destabilize the political system and have a negative impact on economic security. Political legitimacy, which is the public recognition of the legitimacy of the government, also plays an important role in ensuring stability. It is noted that public trust in the political system and government reduces the risk of social conflicts, thus contributing to a stable political environment. In addition, the legitimacy of the government largely depends on its ability to respond to the demands of society and ensure the implementation of economic and social programs, which contributes to the strengthening of economic security.

The article also discusses socio-economic factors that have a significant impact on the sustainability of the political system. Economic growth, equitable distribution of resources, and access to basic services such as healthcare and education reduce social tensions and promote political stability. On the other hand, economic crises, high unemployment and social inequality can become catalysts for protests and political unrest that threaten the stability of the state.

Keywords: political stability, efficiency of the political system, economic security, institutional stability, political legitimacy.

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.36.08>

УДК 327:070.1]:17

Олександр Гоманюк,

здобувач за спеціальністю 291 Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії,

Волинський національний університет ім. Лесі Українки, м. Луцьк

ORCID: 0009-0001-7635-6519; e-mail: alex.ua.man@gmail.com

ПИТАННЯ ЕТИКИ ТА КОНФІДЕНЦІЙНОСТІ У ЦИФРОВИХ МІЖНАРОДНИХ КОМУНІКАЦІЯХ

У статті розглядаються проблеми конфіденційності даних та цифрових прав людини в сучасному глобальному середовищі, де інформаційні потоки перетинають кордони в реальному часі. Автор аналізує основні виклики для захисту персональних даних у міжнародних комунікаціях, звертаючи увагу на різноманітність правових підходів у різних країнах та ризики, пов'язані з обміном особистою інформацією. Поняття конфіденційності визначається як захист особистої інформації від несанкціонованого доступу, особливо в умовах, коли дані можуть бути передані через кордони з різними правовими стандартами. Стаття акцентує увагу на ролі великих корпорацій, таких як Google та Facebook, у збереженні й захисті даних користувачів, зважаючи на можливі загрози витоку або зловживання інформацією. Аналізуються заходи, які приймають держави, зокрема ЄС, для забезпечення захисту даних, проте глобальна природа інтернету створює проблеми у виконанні таких вимог. У контексті цифрових прав людини розглядаються аспекти права на приватність, свободу вираження поглядів, доступ до інформації та захист від цифрового стеження. Автор підкреслює, що ці права тісно пов'язані з базовими правами людини, проте сучасний розвиток технологій створює нові загрози. Зокрема, згадується випадок з Cambridge Analytica, який ілюструє можливість

використання персональних даних для маніпуляції громадською думкою. Порушується питання цифрового розриву, що обмежує доступ до інтернету значній частині населення, особливо у країнах, що розвиваються, і сприяє соціальній нерівності. Окремо розглянуто проблему цифрового стеження та можливість використання технологій, таких як розпізнавання облич, для дискримінації або порушення прав людини, як це відбувається у системі соціального кредиту в Китаї. Стаття також висвітлює питання етичного застосування штучного інтелекту та потребу в міжнародних стандартах для забезпечення прозорості, відповідальності та безпеки у використанні цифрових технологій.

Ключові слова: конфіденційність, захист персональних даних, етика, цифрові права людини, кібербезпека, штучний інтелект (ШІ).

Вступ. Дотримання етики та конфіденційності у цифрових міжнародних комунікаціях є ключовим аспектом із багатьох причин. Порушення етичних норм і приватності може значно нашкودити репутації та іміджу учасників комунікації, їх організацій. У багатьох країнах існують закони, що регулюють збереження конфіденційності та етичні норми в інтернет-комунікаціях. Порушення цих законів може мати юридичні наслідки. Цифрові комунікації часто передбачають обмін особистою інформацією. Збереження конфіденційності допомагає захистити особисті дані від несанкціонованого доступу та зловживань. Дотримання етичних норм сприяє підтримці професійної етики та створює здорове середовище для співпраці, довіри, що є критичним у бізнесі, політиці та міжнародних відносинах. Незаконне використання інформації, яка була отримана шляхом порушення конфіденційності, може призвести до кіберзлочинності, такої як шахрайство, крадіжка особистих даних тощо. Дотримання етики та конфіденційності є основними принципами в сучасних цифрових комунікаціях, сприяючи безпеці, довірі та ефективності у міжнародних взаємодіях. Сучасний світ, у якому цифрові технології відіграють вирішальну роль у міжнародних комунікаціях, стикається усе частіше з новими викликами в питаннях етики та конфіденційності. Інформаційні технології стали основою для міжнародної торгівлі, дипломатії, освітніх і культурних обмінів, але з цим зростають ризики щодо збереження конфіденційності даних, використання технологій в етичних межах і захисту прав людини в онлайн-середовищі. Розглянемо основні аспекти цих викликів, їх вплив на міжнародні комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання етики та конфіденційності у цифрових міжнародних комунікаціях досліджують багато науковців з різних галузей, зокрема з права, інформаційної безпеки, політології, етики та соціальних наук. Філософ, один із провідних дослідників етики інформаційних технологій, відомий роботами у сфері інформаційної етики та цифрової конфіденційності Л. Флоріді досліджує проблеми приватності, етики цифрових даних, вплив інформаційних технологій на суспільство (Floridi, 2014, Floridi, 2019, Floridi, 2023). Соціолог, авторка книги «Епоха спостережливого капіталізму» («*The Age of Surveillance Capitalism*») Ш.Зубофф аналізує, як великі технологічні компанії збирають і використовують персональні дані, в т.ч. етичні виклики, пов'язані з цим процесом (Zuboff, 2019). Дослідниця у галузі етики та технологій, яка працює над питаннями конфіденційності та безпеки у цифровому світі, Г. Ніссенбаум розробила концепцію «контекстуальної доброчесності» («*contextual integrity*»), що акцентує: захист конфіденційності залежить від того, в якому контексті використовується інформація (Nissenbaum, 2009; Brunton, Nissenbaum, 2015). Експерт у сфері конфіденційності, засновник Центру інформаційної приватності (Center for Information Privacy) М. Ротенберг займався питаннями регулювання та прав на приватність у цифровому світі (Rotenberg, 2006 Rotenberg 2007, Rotenberg 2010, Rotenberg 2020). Науковець в галузі комп'ютерної етики Д. Джонсон досліджує етичні питання, пов'язані з комп'ютерними системами та конфіденційністю. Вона фокусується на тому, як технологічні зміни впливають на особисті права і свободи (Johnson, 2020; Johnson, 2021). Засновник руху вільного програмного забезпечення Р. Столлман також піднімає питання конфіденційності та етики у цифрових комунікаціях, зокрема щодо прав користувачів на контроль над своїми даними (Stallman, 2023).

Українські науковці досліджують digital етикет і комунікації, їхній розвиток і сучасні тенденції, зокрема аналізується природа та функції digital етикету як форми поведінкової культури у віртуальному просторі, а також як одного зі способів реалізації особистої свободи

самовираження з повагою до інтересів інших (Андрійченко, Близнюк, Майстренко, 2021). Предметне поле для таких досліджень у рамках сучасних політичних наук розвивають напрацювання щодо інформаційно-аналітичної діяльності як частини політичної культури та міжнародної безпекової політики (Шуляк, 2020), стосовно політико-правового врегулювання суспільних відносин під час використання інформаційних і комунікативних можливостей інтернет-мережі (Шайгородський, 2022), з питань сучасних викликів застосування штучного інтелекту в політичному житті та публічному управлінні (Cholyshkina, Karnaukh, Volianiuk, 2024). Викликає інтерес і дослідження щодо ведення зовнішньополітичної діяльності з використанням новітніх технологій на просторах Всесвітньої мережі Інтернет. Автори зазначають, що вплив комунікаційних процесів на міжнародній арені та розвиток інформаційно-комунікаційних технологій в політичній сфері, котрі призвели до необхідності використання оновлених засобів ведення зовнішньої політики, є обґрунтованими (Шелемба, Симчера, 2020). В Україні досліджують і роль цифрової дипломатії в контексті публічної дипломатії, а також її значення в політичній діяльності; підкреслюють, що сучасне суспільство неможливо уявити без соціальних мереж як обміну інформацією та обговорення актуальних тем. Для більшості людей користування соціальними мережами є звичним явищем, а для дипломатів, політиків це не лише засіб спілкування з широкою аудиторією, але й можливість зрозуміти суспільні настрої в країні їхнього перебування. Цифровий простір дозволяє відстежувати реакцію громадськості на дії влади та використовувати його для впливу на громадську думку, формування позитивного іміджу своєї країни за кордоном (Мірошніченко, Федорова, 2022). Ці дослідники зробили вагомий внесок у розвиток розуміння етичних і конфіденційних аспектів цифрових комунікацій на глобальному рівні, але питання етики та конфіденційності у цифрових міжнародних комунікаціях в Україні є мало дослідженим, тому вважаємо цю тему актуальною для наукової розвідки.

Метою дослідження є вивчення інструментів захисту персональних даних у цифрових комунікаціях на міжнародному рівні, зокрема в умовах різних юридичних та етичних стандартів між країнами. Це оцінка впливу різних міжнародних законів і регуляцій, таких як GDPR (General Data Protection Regulation), на захист даних; аналіз загроз для конфіденційності користувачів у глобальному цифровому середовищі; аналіз етичних стандартів для забезпечення захисту конфіденційності та цифрових прав у міжнародних комунікаціях; дослідження впливу штучного інтелекту та автоматизованих систем на персональні дані та конфіденційність користувачів.

Методи дослідження, які використані для вивчення конфіденційності та етичних питань в міжнародних цифрових комунікаціях: контент-аналіз – вивчення наявних міжнародних законів, правил і політик щодо конфіденційності даних (наприклад, GDPR); аналіз контенту соціальних медіа, щоб визначити, як особиста інформація використовується або передається; порівняння міжнародних правових рамок у різних країнах, таких як ЄС, США, Китай, щоб зрозуміти різницю у законодавчому підході до конфіденційності даних; кейс-стаді – вивчення конкретних випадків порушення конфіденційності або використання даних, як у випадку Cambridge Analytica, для детального аналізу наслідків і виявлення вразливостей у системах захисту; порівняльний аналіз – порівняння політик конфіденційності у різних країнах, щоб зрозуміти, як відмінності в культурах і правових нормах впливають на захист особистих даних.

Результати та дискусії. У світі, де обмін інформацією між країнами відбувається в реальному часі, зберігання й захист персональних даних стають важливими питаннями. Кожна цифрова взаємодія – від реєстрації у соціальних мережах до міжнародних транзакцій – передбачає збирання великої кількості особистої інформації. Проблема конфіденційності загострюється у міжнародних комунікаціях, адже дані користувачів можуть бути передані через кордони, де закони щодо захисту конфіденційної інформації можуть відрізнятись.

Конфіденційність – це принцип, який передбачає захист особистої інформації від несанкціонованого доступу або розголошення. Вона охоплює збереження та захист даних, які можуть бути приватними або чутливими, щоб вони не потрапили до сторонніх осіб або

організацій без згоди власника. Конфіденційність важлива у багатьох сферах, зокрема в політичній, медичній, юридичній, бізнесовій, цифровій. У контексті цифрових комунікацій конфіденційність означає захист персональних даних користувачів інтернету, які можуть бути зібрані, передані або використані третіми сторонами. Це також передбачає забезпечення того, що тільки уповноважені особи мають доступ до таких даних, і що вони не будуть використані для шкідливих цілей без відома та згоди користувача (Bukaty, 2019).

Міжнародні корпорації, такі як Google, Facebook або Amazon, мають доступ до особистих даних мільярдів людей, що створює ризики неправомірного використання інформації або витоку даних. Багато держав приймають закони для регулювання цього питання, наприклад, Європейський Союз встановлює суворі правила щодо обробки персональних даних. Однак глобальна природа інтернету означає, що зобов'язання щодо конфіденційності часто не збігаються між країнами, створюючи ризики для користувачів.

Збираючи дані, організації повинні діяти відповідно до етичних стандартів. Прозорість і згода користувачів на збір інформації є центральними принципами етичного використання даних. У міжнародних комунікаціях це питання ускладнюється через різницю в культурних і юридичних стандартах. Що є прийнятним з етичної точки зору в одній країні, може бути неприпустимим в іншій. Це важливе питання: як створити універсальні етичні стандарти для захисту конфіденційності в глобальному цифровому середовищі (Бем, Городиський, 2021).

В епоху стрімкого розвитку цифрових технологій, коли інформаційні потоки перетинають кордони в реальному часі, виникає необхідність переосмислення традиційних прав людини в новому контексті. Поняття цифрових прав людини охоплює право на приватність, свободу вираження поглядів, доступ до інформації, а також захист від дискримінації та цифрового стеження. Ці права стають невід'ємною частиною демократичного суспільства, де технології впливають на кожен аспект життя людини.

Цифрові права мають тісний зв'язок з базовими правами людини, що закріплені у міжнародних документах, таких як Загальна декларація прав людини ООН або Європейська конвенція з прав людини. Проте розвиток інтернету, соціальних мереж і технологій штучного інтелекту створив нові загрози для цих прав. Термін «цифрові права» був запроваджений для того, щоб позначити специфічні права, які пов'язані з використанням інтернету та цифрових технологій. Це право на конфіденційність, свободу слова, право на доступ до інформації, а також захист від цензури та контролю з боку урядів або корпорацій.

Одним із центральних питань цифрових прав є право на приватність. У цифровому світі люди щоденно передають величезні обсяги персональних даних – від пошукових запитів до фінансових транзакцій. Ці дані можуть бути використані корпораціями для цілей таргетованої реклами або політичних кампаній, як це сталося у справі Cambridge Analytica, коли дані мільйонів користувачів Facebook використовувалися для маніпуляції виборами. Приватність також стає об'єктом порушення з боку держав. Наприклад, у деяких країнах активно використовуються технології для стеження за громадянами та збору особистої інформації без їхньої згоди. Це викликає занепокоєння у світовій спільноті, адже така практика може призводити до порушення основоположних прав людини. Захист приватності вимагає прийняття міжнародних законів, які гарантують збереження конфіденційної інформації та забороняють її несанкціоноване використання. Одним із прикладів такого регулювання є GDPR – загальноєвропейський закон про захист даних, який встановлює високі стандарти конфіденційності (Kuner, Bygrave, Docksey, Dreschler, 2020; Ukrow, 2018).

Свобода вираження поглядів є фундаментальним правом людини, яке має новий вимір у цифрову епоху. Соціальні мережі, блоги та інші онлайн-платформи дозволяють вільно висловлювати думку, обмінюватися інформацією з великою аудиторією. Проте це право часто обмежується цензурою або контролем над інформаційними потоками з боку урядів або компаній. У деяких країнах свобода слова в інтернеті жорстко контролюється, а доступ до певних вебсайтів блокується, що ставить під загрозу демократичні принципи. Наприклад, Китай активно використовує систему «Великого китайського фаєрвола», яка обмежує доступ до багатьох західних сайтів, зокрема й Google та Facebook. Такі дії викликають міжнародні

суперечки щодо порушення цифрових прав громадян (Нагнічук, 2015). Великий китайський фєрвол (Great Firewall of China) – це комплексна система інтернет-цензури та контролю, яку застосовує уряд Китаю для обмеження доступу до певних вебсайтів і сервісів за межами країни, а також для моніторингу інтернет-активності користувачів. Офіційно це частина більшої ініціативи під назвою «Золотий щит» (Golden Shield Project), яка спрямована на захист національної безпеки та забезпечення соціальної стабільності. Окрім того, зростає загроза дезінформації та маніпуляцій у цифрових середовищах. Поширення фейкових новин, дезінформаційних кампаній і маніпулятивних алгоритмів впливає на громадську думку, підриває демократичні процеси та створює нерівні умови для користувачів.

У сучасному світі інтернет стає не просто інструментом комунікації, а й важливим фактором для соціальної, економічної та політичної участі. Тому право на доступ до інтернету розглядається як важлива частина цифрових прав людини. Організація Об'єднаних Націй у своїх резолюціях визнає доступ до інтернету одним із основних прав, адже воно дозволяє людям отримувати інформацію, навчатися, вести бізнес і брати участь у громадському житті. Однак у світі досі існує значний розрив у доступі до інтернету між різними країнами та соціальними групами. Більше ніж 40% населення планети не мають доступу до глобальної мережі, що обмежує їхні можливості для розвитку та соціальної інтеграції. Цей цифровий розрив може стати джерелом нових форм нерівності та дискримінації (Гронь, Погореленко, 2018).

Одним із найсерйозніших порушень цифрових прав є цифрове стеження. Уряди та компанії можуть використовувати цифрові технології для відстеження поведінки громадян в інтернеті, зокрема пошукові запити, місцезнаходження, комунікації. Це викликає серйозні побоювання щодо порушення прав людини та вторгнення в приватне життя. Такі технології як розпізнавання облич, обробка великих обсягів даних можуть використовуватися для дискримінації та порушення прав. Наприклад, в Китаї активно використовується система соціального кредиту, де поведінка громадян оцінюється за допомогою цифрових алгоритмів, що можуть впливати на доступ до послуг, кредитів або навіть пересування (Сопілко, 2013).

На міжнародному рівні питання захисту цифрових прав стають дедалі важливішими. Організації як ООН, Європейський Союз та громадські ініціативи активно працюють над розробкою стандартів і законодавства для забезпечення захисту прав людини в цифровому просторі. Проте цифрові права залишаються предметом постійних дебатів, оскільки технології продовжують розвиватися. Важливим кроком до захисту прав людини в інтернеті є розвиток глобальної правової бази та механізмів захисту, що забезпечують прозорість, відповідальність та етичне використання цифрових технологій (Кравчук, 2013).

Серед викликів у сфері конфіденційності відсутність універсального міжнародного законодавства з регулювання захисту даних у глобальних комунікаціях. У різних країнах існують різні правові підходи до конфіденційної інформації, це може створювати проблеми для багатонаціональних компаній і користувачів. Наприклад, вимоги ЄС (GDPR) можуть бути зовсім іншими, ніж законодавство у США або Китаї. Необхідна глобальна співпраця, яка б сприяла гармонізації правових стандартів. Міжнародні організації, як ООН або ЄС, повинні відігравати активну роль у розробці загальних стандартів конфіденційності, щоб забезпечити надійніший захист даних у глобальному масштабі.

Важливою складовою сучасних цифрових комунікацій є використання штучного інтелекту. ШІ дозволяє обробляти величезні обсяги даних і приймати автоматизовані рішення, що може сприяти прискоренню міжнародної комунікації та обміну інформацією. Проте використання ШІ також ставить серйозні етичні питання. Насамперед, мова йде про прозорість алгоритмів та їхню справедливість. Як ШІ обробляє інформацію і чи не порушує він права людини під час прийняття рішень? Наприклад, використання ШІ для прогнозування поведінки користувачів або для автоматизації процесів у дипломатії може призвести до необ'єктивних висновків або навіть до політичних маніпуляцій.

Штучний інтелект – це галузь комп'ютерної науки, яка займається створенням машин і програм, здатних виконувати завдання, що зазвичай вимагають людського інтелекту. Це

навчання, розпізнавання мови, візуальне сприйняття, прийняття рішень, розв'язання проблем. Основною метою ШІ є моделювання та автоматизація інтелектуальних процесів (аналітика, розуміння контексту, планування, навіть креативність). Існує кілька підходів до ШІ: слабкий ШІ (або вузький ШІ) – спеціалізується на виконанні одного завдання, наприклад, розпізнаванні зображень або голосу; сильний ШІ – це система, яка здатна до універсальної інтелектуальної діяльності, подібної до людського мислення. Ці системи могли б виконувати будь-яке завдання, яке здатна виконати людина. ШІ активно застосовується в різних сферах: охороні здоров'я, фінансах, транспорті, маркетингу, освіті та інших (Нагнічук, 2015).

Основною темою застосування штучного інтелекту є питання етики, довіри та надійності, що відображено в основних документах ЄС, таких як Recommendation of the Council on Artificial Intelligence (OECD) (OECD, 2019) та Ethics Guidelines for Trustworthy AI (High-Level Expert, 2019a; High-Level Expert, 2019b). Такий підхід сприяє формуванню ключових принципів, які мають пріоритетне значення для всіх міжнародних і національних нормативно-правових документів, а також документів, що стосуються прав людини, захисту споживачів, персональних даних, інтелектуальної власності, відповідального бізнесу та конкуренції. Згідно з Recommendation of the Council on Artificial Intelligence (OECD, 2019) відповідальне управління надійним ШІ має базуватися на таких ключових принципах:

- інклюзивне зростання, сталий розвиток і добробут (підтримка людського потенціалу та креативності, залучення недостатньо представлених груп населення, зменшення соціальної, економічної та гендерної нерівності, а також захист природного середовища);
- людиноцентричні цінності та справедливність (дотримання верховенства права, прав людини, демократичних цінностей, в т.ч. свободу, гідність, рівність, конфіденційність та недискримінацію);
- прозорість та зрозумілість (надання достатньої інформації для розуміння систем ШІ, зокрема щодо взаємодії з ними, можливості оскарження результатів, отриманих від ШІ);
- надійність, безпека та захист (забезпечення безпечного функціонування систем ШІ, управління ризиками протягом усього їх життєвого циклу, включаючи захист даних та конфіденційність);
- відповідальність і підзвітність (користувачі ШІ повинні нести відповідальність за дотримання цих принципів) (Драч, Петроє, Бородієнко, та ін., 2023).

Одним із викликів для забезпечення етики і конфіденційності в міжнародних цифрових комунікаціях є необхідність глобальної співпраці. Окремі країни можуть мати свої власні закони та стандарти, але вони не завжди узгоджуються з глобальними вимогами. Необхідність міжнародних угод і регуляторних механізмів є ключовим елементом для створення безпечного й етичного цифрового простору. Міжнародні форуми, такі як G7, G20, ООН, ЄС, стають платформами для обговорення цих питань і розробки міжнародних норм, які забезпечують конфіденційність й етичні стандарти у цифрових комунікаціях.

Глобальна співпраця та регулювання штучного інтелекту стали ключовими питаннями через стрімкий розвиток технологій, що змінюють різні аспекти життя – від економіки до національної безпеки. ШІ пропонує великі можливості для покращення людського добробуту, але водночас несе значні ризики, зокрема пов'язані з конфіденційністю, етикою, безпекою та нерівністю. Тому міжнародна співпраця і регулювання стають важливими для забезпечення збалансованого використання цих технологій. Глобальна природа ШІ вимагає міжнародної координації та об'єднання зусиль для вирішення викликів, які виходять за межі окремих країн. Технології ШІ розробляються та використовуються по всьому світу, і їх вплив на суспільство може бути транснаціональним. Наприклад, алгоритми для обробки даних або автоматизації можуть бути розроблені в одній країні, але використовуватися в іншій, створюючи нові загрози для прав людини, безпеки, економічної стабільності. Спільні виклики, які вимагають міжнародної співпраці:

- захист конфіденційності та персональних даних;
- протидія дезінформації та маніпуляціям у політичній та соціальній сферах;
- забезпечення етичного використання ШІ у сфері працевлаштування та освіти;

- управління ризиками, пов'язаними з автономними системами (наприклад, військовими роботами чи автомобілями).

Ефективне регулювання ШІ вимагає встановлення міжнародних стандартів і норм для захисту прав людини, а також забезпечення прозорості та відповідальності технологій. Низка країн і міжнародних організацій уже роблять кроки в цьому напрямку. Європейський Союз став одним із піонерів у розробці законодавства щодо ШІ. Пропонований Акт про штучний інтелект (AI Act) ставить собі за мету регулювати використання високоризикових ШІ систем, зокрема в сферах охорони здоров'я, транспорту, правосуддя. Цей акт про вимоги до прозорості алгоритмів, відповідальності за помилки і дотримання етичних стандартів. У ЮНЕСКО приділяють увагу розробкам рекомендацій і міжнародних стандартів етичного використання ШІ. У 2021 році ЮНЕСКО ухвалила перший глобальний документ – Рекомендації з етичного використання ШІ, де закладені принципи, що мають на меті зменшити ризики, пов'язані з дискримінацією та порушенням прав людини. G7 та G20 обговорюють розробку глобальних принципів і підходів до регулювання ШІ. Вони закликають до підвищення прозорості, етичної відповідальності та розвитку інклюзивних ШІ технологій, щоб не допускати цифрової нерівності.

Сучасні підходи до регулювання ШІ ґрунтуються на кількох принципах:

- Прозорість – ШІ системи мають бути доступними для аналізу. Користувачі повинні знати, як алгоритми приймають рішення, мати можливість оскаржувати результати.
- Безпека – технології ШІ повинні бути перевірені і нести відповідальність за можливі помилки чи збої. Це особливо актуально для медичних і автономних систем.
- Етичність – використання ШІ має відповідати етичним нормам, щоб уникнути дискримінації, расизму, гендерної нерівності або упередженості в алгоритмах.
- Захист персональних даних – ШІ системи, які збирають і обробляють персональні дані, повинні діяти відповідно до законів про захист інформації, таких як GDPR у Європі.
- Відповідальність – розробники та користувачі ШІ мають нести відповідальність за наслідки використання цих систем. Негативні наслідки повинні бути компенсовані, а технології мають перевірятися на можливі ризики перед впровадженням.

Попри прогрес у регулюванні ШІ, існують значні виклики, пов'язані з узгодженням підходів між різними країнами та організаціями. Одним із таких викликів є національні інтереси та конкуренція. Різні країни, зокрема США та Китай, розвивають ШІ з різними пріоритетами. Це може призводити до того, що міжнародної угоди щодо регулювання ШІ важко досягти через економічні та геополітичні протиріччя. Викликом є і постійний розвиток технологій. Оскільки ШІ швидко еволюціонує, законодавство часто не встигає за цими змінами. Це вимагає більш динамічних механізмів регулювання та міжнародного моніторингу. У майбутньому глобальна співпраця у регулюванні ШІ стане ще необхіднішою. Розвиток штучного інтелекту надає великі можливості для покращення життя людей, але ці можливості потрібно реалізовувати етично та відповідально. Потрібен активний діалог між урядами, приватними компаніями, науковими установами та громадськістю, щоб розробити загальноприйняті стандарти та принципи, які забезпечуватимуть використання ШІ.

Висновки. Цифрові міжнародні комунікації відкривають великі можливості для розвитку глобальних зв'язків, обміну інформацією та співпраці. Проте разом з цими перевагами постають серйозні виклики в сфері етики та конфіденційності. Важливість захисту персональних даних, забезпечення етичного використання інформаційних технологій і глобальна співпраця у питаннях регулювання цифрового простору стають основними завданнями сучасного суспільства. Право на приватність і захист даних є важливою частиною сучасних прав людини. В ООН, Європейському Союзі та багатьох інших міжнародних організаціях дедалі більше уваги приділяється цифровим правам, зокрема праву на захист персональних даних, свободу слова та доступ до інформації. З одного боку, цифрові технології надають нові можливості для вираження думок і доступу до знань. З іншого боку, ці ж технології можуть використовуватися для порушення прав людини, наприклад, через державне стеження, цензуру або контроль над інформаційними

потоками. Використання технологій для стеження за громадянами в деяких країнах ставить під загрозу фундаментальні права людини, що створює напругу в міжнародних відносинах. Глобальна співпраця та регулювання штучного інтелекту є вирішальними для мінімізації ризиків і максимізації вигод від використання цієї технології. Міжнародні організації та національні уряди повинні спільно працювати над розробкою ефективних і гнучких правових механізмів, які будуть враховувати як етичні питання, так і технічні виклики, що виникають із розвитком ШІ. Тільки через співпрацю та обмін досвідом можна забезпечити, щоб штучний інтелект служив на благо всього людства, а не тільки окремих інтересів.

Використані джерела:

1. Bennett, C. J. (1992). *Regulating Privacy: Data Protection and Public Policy in Europe and the United States*. Ithaca, NY : Cornell University Press.
2. Brunton, F., Nissenbaum, H. (2015). *Obfuscation: A User's Guide for Privacy and Protest*. Cambridge, MA: MIT Press.
3. Bukaty, P. (2019). *The California Consumer Privacy Act (CCPA) : an implementation guide*. Ely, Cambridgeshire, United Kingdom: IT Governance Publishing.
4. Cholyshkina, O, Karnaukh, A, Volianiuk, O, Ostapenko, M, Holishevska, A. (2024). Public participation and innovative technologies: the role of artificial intelligence in public administration and sustainable development. *Salud, Ciencia y Tecnología - Serie de Conferencias [Internet]*. 30 [cited 2024 Aug. 12]; 3:974. Available from: <https://conferencias.saludcyt.ar/index.php/sctconf/article/view/974>
5. Finlyson, D., Moore M., (2019). *Data protection in legal practice : the Infolegal guide to GDPR and the Data Protection Act 2018*. London: Infolegal.
6. Floridi, L. (2019). *The Logic of Information: A Theory of Philosophy as Conceptual Design*. Oxford University Press . <https://doi.org/10.1093/oso/9780198833635.001.0001>
7. Floridi, L. (2023). *The Ethics of Artificial Intelligence: Principles, Challenges, and Opportunities*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198883098.001.0001>
8. Floridi, L. (2014). *The Fourth Revolution: How the Infosphere is Reshaping Human Reality*. Oxford University Press.
9. High-Level Expert Group on Artificial Intelligence. (2019a, April 8). A definition of AI: Main capabilities and scientific disciplines. European Commission. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/definition-artificial-intelligence-main-capabilities-and-scientific-disciplines>
10. High-Level Expert Group on Artificial Intelligence. (2019b, April 8). Ethics guidelines for trustworthy AI. European Commission. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai>
11. Johnson, D. G. (2020), *Engineering Ethics: Contemporary and Enduring Debates*, Yale University Press, New Haven and London. ISBN: 978-0-300-20924-2
12. Johnson, D. G. (2021). *Computer ethics*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
13. Kuner, C., Bygrave L.A., Docksey, C.A., Dreschler L. (2020). *The EU General Data Protection Regulation (GDPR): a commentary*. Oxford: Oxford University Press.
14. Nissenbaum, H.(2009). *Privacy in Context: Technology, Policy, and the Integrity of Social Life*. Stanford, CA: Stanford University Press.
15. OECD. (2019, May 22). *Recommendation of the Council on Artificial Intelligence (OECD/LEGAL/0449)*. <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0449>
16. Rotenberg M. (2006). *Privacy and Human Rights: An International Survey of Privacy Laws and Developments*. EPIC.
17. Rotenberg, M. (2007). *Information Privacy Law*. Aspen Publishing.
18. Rotenberg, M. (2010). *Litigation Under the Federal Open Government Laws*. EPIC.
19. Rotenberg, M. (2020). Other books include *The Privacy Law Sourcebook: United States Law, International Law, and Recent Developments*. EPIC.
20. Stallman, R. (2023). *GNU C Language Introduction and Reference Manual*. GNU.
21. Ukrow, J. (2018). Practitioner's Corner · Data Protection without Frontiers? On the Relationship between EU GDPR and Amended CoE Convention 108. *European data protection law review*. Vol. 4, No. 2. Pp. 239–247.
22. Zuboff, Sh. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. London: Profile Books. p. 22. ISBN 978-1-78125-685-5.
23. Андрійченко, Ж., Близнюк, Т., Майстренко, О. (2021). Digital етикет та комунікації: тенденції та вимоги сьогодення. *Економіка та суспільство*, (34). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-24>.
24. Бем, М., Городиський І. (2021). *Захист персональних даних: правове регулювання та практичні аспекти : науково-практичний посібник*. *Захист персональних даних: правове регулювання та практичні аспекти (coe.int)*
25. Гронь, О., Погореленко А. (2018). Проблеми захисту персональних даних у контексті сучасної комунікації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Вип. 19(1). С. 102–108.

26. Драч, І., Петрос, О., Бородієнко, О., Регейло, І., Базелюк, О., Базелюк, Н., Слободянюк, О. (2023). Використання штучного інтелекту у вищій освіті. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*, (15), 66-82. <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2023-15-66-82>
27. Кравчук, М. М. (2013). Міжнародний досвід правового регулювання захисту персональних даних в мережі Інтернет. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. № 3. С. 123–126.
28. Мірошниченко, Т., & Федорова, Г. (2022). Цифрова дипломатія як сучасний комунікаційний інструмент міжнародних відносин. *Науково-теоретичний альманах Грани*, 24(12), 58-65. <https://doi.org/10.15421/1721119>
29. Нагнічук, О. І. (2015). Співвідношення права на свободу вираження щодо публічних осіб та права на повагу до приватного та сімейного життя публічних осіб у практиці Європейського суду з прав людини. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. Т. 168. С. 72–77
30. Сопілко, І. М. (2013). Генезис змісту категорії «персональні дані». Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. № 4. С. 62–66.
31. Шайгородський, Ю. (2022). Масмедіа як суспільно-політичний інститут: структура і функції. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*, 22(31), 26–34. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2022.31.03>
32. Шелемба, М. та Симчера, М. (2020). Цифрові комунікації та тренди в Україні: напрацювання, виклики та можливості. *Політукус*, 6, 104-109. <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-6.17>
33. Шуляк, А., (2020). Інформаційно-аналітична діяльність у міжнародних відносинах: навч. посіб. 2-е вид., перероб. і доп. Луцьк : Вежа-друк. 274 с.

References:

1. Bennett, C. J. (1992). *Regulating Privacy: Data Protection and Public Policy in Europe and the United States*. Ithaca, NY : Cornell University Press.
2. Brunton, F., Nissenbaum, H. (2015). *Obfuscation: A User's Guide for Privacy and Protest*. Cambridge, MA: MIT Press. ISBN 9780262029735.
3. Bukaty, P. (2019). *The California Consumer Privacy Act (CCPA): an implementation guide*. Ely, Cambridgeshire, United Kingdom: IT Governance Publishing.
4. Cholyshkina, O, Karnaukh, A, Volianiuk, O, Ostapenko, M, Holishevska, A. (2024). Public participation and innovative technologies: the role of artificial intelligence in public administration and sustainable development. *Salud, Ciencia y Tecnología - Serie de Conferencias* [Internet]. 30 [cited 2024 Aug. 12]; 3:974. Available from: <https://conferencias.saludcyt.ar/index.php/sctconf/article/view/974>
5. Finlyson, D., Moore M. (2019). *Data protection in legal practice : the Infolegal guide to GDPR and the Data Protection Act 2018*. London: Infolegal.
6. Floridi, L. (2019). *The Logic of Information: A Theory of Philosophy as Conceptual Design*. Oxford University Press. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198833635.001.0001>
7. Floridi, L. (2023). *The Ethics of Artificial Intelligence: Principles, Challenges, and Opportunities*. Oxford University Press. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198883098.001.0001>
8. Floridi, L. (2014). *The Fourth Revolution: How the Infosphere is Reshaping Human Reality*. Oxford University Press.
9. High-Level Expert Group on Artificial Intelligence. (2019a, April 8). *A definition of AI: Main capabilities and scientific disciplines*. European Commission. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/definition-artificial-intelligence-main-capabilities-and-scientific-disciplines>
10. High-Level Expert Group on Artificial Intelligence. (2019b, April 8). *Ethics guidelines for trustworthy AI*. European Commission. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai>
11. Johnson, D. G. (2020), *Engineering Ethics: Contemporary and Enduring Debates*, Yale University Press, New Haven and London. ISBN: 978-0-300-20924-2
12. Johnson, D. G. (2021). *Computer ethics*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
13. Kuner, C., Bygrave, L.A., Docksey, C.A., Dreschler, L. (2020). *The EU General Data Protection Regulation (GDPR): a commentary*. Oxford: Oxford University Press.
14. Nissenbaum, H.(2009). *Privacy in Context: Technology, Policy, and the Integrity of Social Life*. Stanford, CA: Stanford University Press. ISBN 9780804772891.
15. OECD. (2019, May 22). *Recommendation of the Council on Artificial Intelligence (OECD/LEGAL/0449)*. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0449>
16. Rotenberg, M. (2006). *Privacy and Human Rights: An International Survey of Privacy Laws and Developments*. EPIC.
17. Rotenberg, M. (2007). *Information Privacy Law*. Aspen Publishing.
18. Rotenberg, M. (2010). *Litigation Under the Federal Open Government Laws*. EPIC.
19. Rotenberg, M. (2020). Other books include *The Privacy Law Sourcebook: United States Law, International Law, and Recent Developments*. EPIC.
20. Stallman, R. (2023). *GNU C Language Introduction and Reference Manual*. GNU.
21. Ukrow, J. (2018). *Practitioner's Corner · Data Protection without Frontiers? On the Relationship between EU GDPR and Amended CoE Convention 108*. *European data protection law review*. Vol. 4, No. 2. Pp. 239–247.

22. Zuboff, Sh. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. London: Profile Books. p. 22. ISBN 978-1-78125-685-5.
23. Andriichenko, Zh., Blyzniuk, T., Maistrenko, O. (2021). Digital etyket ta komunikatsii: tendentsii ta vymohy sohodennia [Digital etiquette and communications: Trends and demands of today]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (34). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-24>.
24. Bem, M., Horodyskyi I. (2021). Zakhyst personalnykh danykh: pravove rehulivannia ta praktychni aspekty: naukovo-praktychnyi posibnyk [*Protection of Personal Data: Legal Regulation and Practical Aspects: Scientific and Practical Guide*]. Zakhyst personalnykh danykh: pravove rehulivannia ta praktychni aspekty (coe.int)
25. Hron, O., Pohorelenko, A. (2018). Problemy zakhystu personalnykh danykh u konteksti suchasnoi komunikatsii [*Issues of Personal Data Protection in the Context of Modern Communication*]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia : Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*. Vyp. 19(1). S. 102–108.
26. Drach, I., Petroie, O., Borodiienko, O., Reheilo, I., Bazeliuk, O., Bazeliuk, N., Slobodianiuk, O. (2023). Vykorystannia shtuchnoho intelektu u vyshchii osviti [*The Use of Artificial Intelligence in Higher Education*]. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*, (15), 66-82. URL: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2023-15-66-82>
27. Kravchuk, M. M. (2013). Mizhnarodnyi dosvid pravovoho rehulivannia zakhystu personalnykh danykh v merezhi Internet [*International Experience in Legal Regulation of Personal Data Protection on the Internet*]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 3. S. 123–126.
28. Miroshnychenko, T., & Fedorova, H. (2022). Tsyfrova dyplomatiia yak suchasnyi komunikatsiinyi instrument mizhnarodnykh vidnosyn [Digital diplomacy as a modern communication tool in international relations]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh Hrani*, 24(12), 58-65. <https://doi.org/10.15421/1721119>
29. Nahnichuk, O. I. (2015). Spivvidnoshennia prava na svobodu vyrazhennia shchodo publichnykh osib ta prava na povahu do pryvatnoho ta simeinoho zhyttia publichnykh osib u praktytsi Yevropeiskoho cudu z prav liudyny [*Correlation between the Right to Freedom of Expression Regarding Public Figures and the Right to Respect for Private and Family Life of Public Figures in the Case Law of the European Court of Human Rights. Scientific Notes of NaUKMA*]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky*. T. 168. S. 72–77
30. Sopilko, I. M. (2013). Henezys zmistu katehorii «personalni dani» [*Genesis of the Content of the "Personal Data" Category*]. *Yurydychnyi visnyk. Povitriane i kosmichne pravo*. № 4. S. 62–66.
31. Shaigorodskyi, Yu. (2022). Masmedia yak suspilno-politychnyi instytut: struktura i funksi. *Naukovyi chasopys UDU imeni Mykhaila Dragomanova. Seriiia 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin*, 22(31), 26–34. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2022.31.03>
32. Shelemba, M. ta Symchera, M. (2020). Tsyfrovi komunikatsii ta trendy v Ukraini: napratsiuvannia, vyklyky ta mozhyvosti [Digital communications and trends in Ukraine: Developments, challenges, and opportunities]. *Politikus*, 6, 104-109. <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-6.17>
33. Shuliak, A. (2020). Informatsiino-analitychna diialnist u mizhnarodnykh vidnosynakh: navch. posib. 2-e vyd., pererob. i dop. Luts'k : Vezha-druk. 274 s.

Oleksandr Homaniuk,

*Candidate in the specialty 291 International Relations,
Public Communications and Regional Studies,
Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk*

Ethics and Confidentiality Issues in Digital International Communications

The article examines data privacy and digital human rights issues in today's global environment, where information flows across borders in real time. The author analyzes key challenges for personal data protection in international communications, focusing on the diversity of legal approaches in different countries and the risks associated with personal information sharing. Privacy is defined as the protection of personal data from unauthorized access, especially in contexts where data may cross borders with varying legal standards. The article highlights the role of large corporations, such as Google and Facebook, in safeguarding and protecting user data, given the potential threats of data breaches or misuse. It examines measures taken by governments, particularly within the EU, to ensure data protection, though the global nature of the internet presents obstacles to enforcing such requirements. In the context of digital human rights, aspects such as the right to privacy, freedom of expression, access to information, and protection from digital surveillance are discussed. The author emphasizes that these rights are closely linked to basic human rights, yet the current advancement of technology creates new threats. The Cambridge Analytica case is cited as an example of how personal data can be used to manipulate public opinion. The article raises the issue of the digital divide, which limits internet access for a large portion of the population, especially in developing countries, contributing to social inequality. The problem of digital surveillance and the potential for technology, such as facial recognition, to be used for discrimination or human rights violations is also addressed, with mention of China's social credit system as an example. Finally, the article explores the ethical application of artificial intelligence and the need for international standards to ensure transparency, accountability, and security in the use of digital technologies.

Keywords: confidentiality, personal data protection, ethics, digital human rights, cybersecurity, artificial intelligence (AI).

Артем Коновал,

аспірант кафедри політичних наук,

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ORCID: 0009-0002-7621-2539; email: artyom.konoval@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ МЕХАНІЗМАМИ НАТО: ПОЛІТИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ

Міжнародна безпека є складним і багатограним явищем, яке у сучасних політологічних дослідженнях вимагає врахування різноманітних факторів, таких як геополітичні зміни, глобальні виклики та внутрішні трансформації. Автор статті підкреслює роль міжнародних організацій, зокрема НАТО, у забезпеченні колективної безпеки. З огляду на загрози, такі як тероризм, кібератаки та нові форми конфліктів, НАТО продовжує адаптувати свою стратегію для реагування на мінливі умови. Управління кризами потребує міжнародних механізмів, перегляду таких їх неефективних на практиці форматів як Будапештський меморандум, які були покликані підтримувати стабільність. Для НАТО важливою є здатність держави та їх демократичних об'єднань забезпечити готовність до колективної дії в кризових ситуаціях. Системний підхід до управління також передбачає активну соціально-економічну підтримку країн-партнерів, що допомагає знижувати ризики конфліктів. У статті стверджується, що запровадження стандартів НАТО може усунути значні проблеми та забезпечити ЗСУ ресурсами для реагування на сучасні загрози. Важливо також враховувати політичні аспекти, зокрема координацію між державами-учасниками. Тільки інтегруючи нормативно-правові, організаційно-функціональні та інституційні механізми, НАТО може залишатися дієздатним механізмом для підтримки стабільності в світі. Для України це означає використання міжнародного досвіду для впровадження реформ, необхідних для досягнення стандартів НАТО, що посилить обороноздатність і стабільність у регіоні. Додатково відзначається роль економічної безпеки в контексті міжнародної стабільності. Сучасні конфлікти часто виникають на тлі економічних криз, і тому стійка економіка є важливим елементом як національної, так і міжнародної безпеки. Для України, яка зазнала значних економічних втрат через війну, пріоритетом є відновлення та диверсифікація економічних відносин, залучення іноземних інвестицій, розвиток стратегічних галузей. Економічна безпека також передбачає інтеграцію в глобальні ринки та формування нових торговельних угод, що дасть змогу Україні зміцнити свою позицію на міжнародній арені.

Ключові слова: НАТО, міжнародна безпека, глобальні виклики, економічна безпека, соціально-політична стійкість.

Вступ. Глобальні виклики та регіональні конфлікти роблять міжнародну безпеку все більш актуальною темою, яка потребує детального аналізу, всебічного вивчення, наукового викладу та експертного моніторингу. Організація Північноатлантичного договору (НАТО) є однією з основних структур, відповідальних за забезпечення стабільності та безпеки в євроатлантичному регіоні. Особливо важливу роль Альянс відіграє в контексті зростаючих загроз світового масштабу, а це і геополітичні конфлікти, і тероризм, і кіберзагрози, і зміни клімату. У цьому контексті розгляд як політичних, так і соціально-економічних аспектів діяльності НАТО є дискусійним майданчиком для розуміння його ролі у забезпеченні міжнародної безпеки. Політичні рішення, прийняті в межах НАТО, запускають стратегічні напрями співпраці між державами-членами, створюючи умови для спільних дій у відповідь на нові виклики. Соціально-економічні фактори при цьому мають значний вплив на здатність країни ефективно реагувати на виклики безпеки, пристосовуючись до змін. Таким чином політика Альянсу спрямована на підтримку стабільного соціально-економічного середовища як у країнах-членах, так і в країнах-партнерах, що знижує ризики конфліктів, сприяючи покращенню умов життя та розвитку. Ініціативи НАТО допомагають зміцнити стійкість країн, забезпечуючи можливість розвитку навіть у небезпечних регіонах, організація спрямовує інвестиційні стратегії на ключові напрями, такі як власне безпека, економічний розвиток, охорона здоров'я та освіти, допомагаючи країнам-партнерам підвищити рівень життя своїх громадян, а відтак і зменшити внутрішню напругу, що є одним із факторів запобігання конфліктам. Важливу роль також відіграють політичні механізми, за допомогою яких НАТО приймає рішення щодо пріоритетів соціально-економічного розвитку. Ці

механізми спрямовані на забезпечення стабільності, координацію зусиль і підвищення рівня готовності країни до спільних дій в кризових умовах. У такому підході особливе значення посідає координація між державними органами та міжнародними партнерами, що дає змогу забезпечити готовність до колективного реагування на загрози.

Завдяки багаторівневому підходу НАТО адаптується до регіональних потреб, інтегруючи військові, політичні та економічні ресурси для ефективного управління кризами. Прикладом цього є Україна, яка активно працює над зміцненням своєї системи безпеки, основний акцент робиться на координації між державними органами та на законодавчій базі, що забезпечує гіпотетичну готовність до оперативного реагування. Для таких механізмів НАТО вкладається в ефективну роботу над стримуванням загроз і підтримкою стабільності в регіонах. Під час реформування оборонної системи України, зокрема її фінансової структури, враховуються вимоги НАТО, проте проблема постає у значному обсязі бюджету, який спрямовується на утримання особового складу, а не на модернізацію та підготовку військових. Впровадження стандартів НАТО вимагає довгострокового планування, надійного фінансування, структурних змін у системах управління, логістики та забезпечення.

Крім того, ефективне реагування на сучасні загрози потребує систем моніторингу та прогнозування кризових ситуацій. Завдяки цьому державі вдається оцінити можливі загрози та підготуватися до них, що є актуальним і для НАТО. Такі системи дають змогу Альянсу швидко й злагоджено реагувати на виклики, зберігаючи стабільність у країнах-членах. Поряд із цим сучасна безпека охоплює також нові концепції, що стосуються нетрадиційних загроз, таких як кібербезпека та економічна нестабільність. Кібербезпека стає однією з головних складових сучасного функціонування НАТО, що демонструє приклад Німеччини, яка розробила стратегії з кіберзахисту для захисту критичної інфраструктури та цифрових мереж (Орлик, 2023). Таким чином, НАТО, як ключовий гравець у міжнародній безпеці, інтегрує класичні методи з новими стратегічними напрямками, забезпечуючи колективну безпеку в умовах сучасних загроз.

Мета статті – комплексний аналіз ролі НАТО в забезпеченні міжнародної безпеки, розкриття значення політичних і соціально-економічних аспектів діяльності Альянсу, а також висвітлення впливу його механізмів на глобальну стабільність та стійкість держав з огляду на сучасні виклики воєнного часу в Україні. Дослідження спрямоване на те, щоб показати, як НАТО адаптує свої підходи до нових викликів, наприклад, кіберзагроз, геополітичних конфліктів та економічної нестабільності, шляхом поєднання класичних оборонних стратегій із інноваційними підходами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про актуальність проблем забезпечення міжнародної безпеки та національної безпеки України в контексті сучасних викликів і механізмів роботи НАТО. Сучасні автори все більше уваги привертають до проблем політичної та соціальної стійкості у зв'язку з конкретними безпековими механізмами, при чому вбачають їх як в інституційних спроможностях, так і в освітніх, культурних, інформаційних процесах, тобто у довгострокових ціннісних змінах, яких неминуче потребує світ у світлі існуючих глобальних загроз для самозбереження воєнного часу (Міненко, Захаренко, Драпушко, Волянчук, 2023). Наприклад, Н. Близнюк (2021) розглядає фінансові аспекти військового забезпечення, підкреслюючи важливість адаптації до стандартів НАТО для підвищення ефективності збройних сил. Є. Кобко (2024) робить акцент на вдосконаленні адміністративно-правового механізму національної безпеки, що є критично важливим для створення належних умов для стабільності в державі, а також порозуміння між ключовими геополітичними гравцями. Напрацювання фахівців Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, а також Київського інституту Національної гвардії України стосуються нормативно-правових аспектів у кризових ситуаціях, підкреслюючи необхідність правових рамок для адекватної реакції на міжнародні загрози (Каптан та ін., 2023). Загалом, ці публікації демонструють, що для забезпечення міжнародної безпеки, як і національної безпеки України потрібен комплексний підхід, що враховує соціально-політичні, фінансові,

правові, інформаційні та адміністративні аспекти. Міждисциплінарний підхід лише посилює необхідність власне політологічного аналізу ролі НАТО в системі міжнародної безпеки, а погляд на проблематику з України, з позицій вітчизняних вчених у динаміці сучасних геополітичних подій також додає науковій новизни цій тематиці.

Методи дослідження в статті спрямовані на вивчення сучасних викликів у глобальній безпеці через аналіз ключових концептуальних підходів до соціополітичних і економічних вимірів, що визначають та спрямовують актуальні запити функціонування військового блоку. Основним методом є огляд сучасних наукових публікацій, де розглядаються питання залежності економічної, зокрема енергетичної безпеки від геополітичної стабільності, економічної політики та трансформації загроз. Використовується аналіз експертних публікацій та аналітичних даних, що дозволяє простежити основні тенденції в політиці НАТО, оцінити реакцію міжнародних організацій на нові виклики в глобальній безпеці. Принципи наукової критичності, об'єктивності дозволяють неупереджено вивчати динаміку та базові орієнтири такої політики, конкретні механізми її забезпечення, основні напрями роботи Альянсу, презентовані на офіційних його ресурсах (НАТО, 2024).

Результати та дискусії. В умовах сучасних глобальних викликів міжнародна безпека вивчається багатоскладово – на рівні інститутів, процесів, суспільно-політичних відносин, інструментів, механізмів, засобів політики тощо. Організація Північноатлантичного договору (НАТО) виступає з позиції ключових засад відповідальності за забезпечення безпеки в євроатлантичному регіоні, особливо в контексті зростаючих загроз, пов'язаних з геополітичними конфліктами, тероризмом, кіберзагрозами, зміною клімату. У цьому контексті важливо дослідити як політичні, так і соціально-економічні аспекти механізмів забезпечення міжнародної безпеки, що реалізуються НАТО. Політичні рішення, які приймаються в рамках Альянсу, пропонують стратегічні і тактичні напрями співпраці між державами-членами, тоді як соціально-економічні чинники впливають на здатність країни адаптуватися до нових викликів безпеки. Потрібно розглянути основні особливості цих механізмів, їх вплив на глобальну безпеку та роль НАТО в підтримці стабільності у світі.

У сучасному світі міжнародна безпека вимагає комплексного підходу, в якому одне з основних місць займає НАТО. Як один з ключових гравців організація застосовує багаторівневі механізми підтримки стійкості, залучаючи військові, політичні та соціально-економічні ресурси, що дає можливість пристосувати стратегічне управління до різних регіонів та їх потреб. Одним із важливих аспектів політики НАТО є створення стабільного соціально-економічного середовища в країнах-членах і партнерах, що дозволяє знизити ризики конфліктів шляхом покращення умов життя та створення можливостей для розвитку. На думку вчених, важливу роль в цьому відіграють соціальні інвестиції, які забезпечують розвиток інфраструктури, освітніх програм, підтримку охорони здоров'я в регіонах з підвищеною небезпекою. Соціально-економічні ініціативи допомагають стійкому розвитку, а також стабільності, що є метою організації. Інвестиційні стратегії в соціально-економічну сферу зі сторони НАТО мають групуватися за ключовими напрямками, такими як забезпечення безпеки, підтримка економічного розвитку, охорона здоров'я та освіти. НАТО використовує політичні механізми для впливу на рішення країн-учасниць, щодо пріоритетів соціально-економічного розвитку, спрямованого на підтримку стабільності країн. Особливу увагу організація приділяє підвищенню рівня життя, що мала би своєчасно знижувати напругу та ризик ще до того, як може виникнути середовище внутрішніх та міжнародних конфліктів (Шаповалов, 2022).

У вітчизняній науці також акцентується на необхідності комплексного розуміння механізмів забезпечення міжнародної безпеки. Україна намагається зміцнити свою систему безпеки, особливо у військовій сфері, з огляду на зовнішню агресію. Основний акцент робиться на важливості чіткої координації між державними органами в моменти загострення ситуації, що вимагає міцної законодавчої бази. Такий підхід є корисним і для НАТО, адже країни-члени мають діяти узгоджено, реагуючи на загрози, що виникають. Політичний аспект у сфері забезпечення безпеки в цьому випадку визначається в здатності держави

забезпечити готовність до злагодженої колективної дії, ґрунтуючись на узгоджені між країнами правила та з використанням усіх наявних інструментів для оперативного реагування в кризових ситуаціях. Системний підхід до управління кризами, що запропонований рядом українських дослідників, також наголошує на важливості міжнародних механізмів, на кшталт Будапештського меморандуму, який водночас був би дієво спрямований на підтримку стабільності. Для НАТО подібні механізми мають важливе значення, оскільки вони допомагають Альянсу працювати над стримуванням загроз і підтриманням стабільності. Для цього необхідна міцна правова та організаційна основа, на якій базуються колективні дії. До того ж врахування соціально-економічних аспектів є необхідним, нездатність суспільства пристосовуватися до кризових ситуацій та підтримувати стійкість у складних умовах впливає на рівень загальної стабільності та безпеки. Якщо НАТО надає соціально-економічну підтримку, то країни-партнери будуть підготовленішими до зовнішніх викликів, це посилює внутрішню стійкість. Для ефективного реагування на загрози важлива наявність систем моніторингу та прогнозування кризових ситуацій. Це, на думку вчених, дозволить державам заздалегідь оцінити можливі загрози та підготуватися до них, що є актуальним для НАТО, оскільки Альянс зможе швидко і злагоджено зреагувати на будь-який виклик (Каптан та ін., 2023).

Не менш цікаві аспекти забезпечення міжнародної та національної безпеки розкривають дослідники, які осмислюють проблеми трансформації фінансової системи Збройних Сил України для того, щоб відповідати стандартам НАТО. Однією з основних вимог Альянсу є витрати на оборону не менше 2% ВВП країни, значна частина бюджету має бути спрямована на модернізацію техніки та підготовку військових, а не тільки на їх утримання. Для України це є проблемним питанням, що потребує одразу комплексу різних механізмів ефективної реформи: потрібно покращити систему фінансового контролю, оптимізувати структуру фінансових служб, підвищити професійну компетентність персоналу, а також покращити законодавчу базу. Переваги запровадження стандартів НАТО полягають у тому, що вони повністю усунули залишки радянської системи, а також забезпечують необхідними силами для реагування на загрози сучасності, тобто не лише воєнні, а й економічні, інформаційні та інші соціальні виклики. Часто наголошується, що перехід до стандартів НАТО вимагає довгострокового планування та надійного фінансування, однак, крім власних витрат, подібні трансформації передбачають також структурні зміни в системі управління, логістики, створення резервів, забезпечення медичних та інших потреб військових (Близнюк, 2021). Отже, і зростання обороноздатності, і підсилення міжнародної підтримки демократії у світі часто залежить від спроможності відповідати вже напрацьованим безпековим стандартам і підтримувати їх у довгостроковій перспективі. Це механізми планування, які однак потребують як національних ресурсів, так і партнерської взаємодії в рамках НАТО.

У статті Є. Кобка розвиваються питання, які можуть бути адаптовані для розуміння особливостей міжнародної безпеки в контексті НАТО з акцентом на політичні та соціально-економічні аспекти. Знову ж підкреслено, що забезпечення ефективною безпекою потребує комплексного підходу, який інтегрує нормативно-правові, організаційно-функціональні та інституційні механізми, що є оптимальним співвідношенням елементів для функціонування НАТО. Політичні аспекти міжнародної безпеки НАТО полягають у необхідності координації між державами-учасниками та партнерськими структурами. Автор звертає увагу на те, як держави, такі як США, організують систему національної безпеки через адміністративні механізми, які охоплюють різні гілки влади та органи, зокрема Ради національної безпеки. Аналогічна координація та чітка структура НАТО сприяють прийнятним рішенням, що забезпечують ефективність реагування на спільні загрози, зокрема в питаннях політичної стабільності та міжнародної підтримки. Також соціально-економічні аспекти забезпечення міжнародної безпеки відображаються через приклади іноземних держав, що об'єднують зусилля у сферах кібербезпеки та економічної стабільності НАТО. У статті підкреслено, кібербезпека є основним елементом сучасної безпекової стратегії, це проглядається у

прикладі Німеччини, яка розробила спеціальні стратегії з кіберзахисту. Такий підхід є можливим до застосування і для НАТО, де соціально-економічна безпека забезпечує захист критичної інфраструктури, цифрових мереж і фінансових систем, що є ефективним рішенням для підтримки стабільності Альянсу (Кобко, 2024).

Основи міжнародної безпеки, які охоплюють як традиційні, так і нетрадиційні методи захисту та стримування загроз, мають своє логічне продовження як комплекс конкретних заходів, які охоплюють захист активів, людей, держав через стримування, оборону, баланс сил і створення союзів. Ці елементи присутні також у контексті діяльності НАТО, адже такий союз спрямований на забезпечення колективної безпеки через військове і політичне стримування, де кожна держава потенційно зменшує конфліктність і розвиває підтримку загальної стабільності. Важливим аспектом, на якому наголошують зарубіжні автори, є принцип «балансу сил», відповідно до якого країна використовує військові та невійськові ресурси для запобігання несправедливому домінуванню. Цей підхід є центральним і в стратегіях НАТО, де союзники співпрацюють для стримування агресії. Крім того, підкреслюється роль союзів як інструментів для забезпечення колективної безпеки – у ситуації НАТО, це формалізовані угоди, спрямовані на підтримку миру і стабільності, що демонструє прагнення до спільної оборони та координації зусиль. Нерідко зазначається також про розвиток нових концепцій безпеки, які відповідають сучасним викликам, такими як дії недержавних акторів і загрози, пов'язані з нестабільністю, що виникає як результат глобалізації. НАТО в такому контексті, балансує сили та інтереси, може зосередити свої зусилля на протидії нетрадиційним загрозам, тобто це конкретні механізми щодо кіберзагроз, терористичних актів, економічної незахищеності, тощо (Raza, 2023).

Міжнародна безпека у світі сучасних викликів вимагає інтегрованого підходу, що призводить до поєднання класичних методів стримування з новими стратегічними напрямками. У контексті діяльності НАТО це означає посилення взаємодії між військовими та цивільними аспектами захисту, щоб забезпечити адаптацію країн-учасниць до швидкозмінних загроз. Крім стимулювання та створення союзів, особливу увагу приділяють розвитку економічної стійкості, кібербезпеки та захисту критичної інфраструктури. Впровадження таких заходів забезпечує колективну безпеку в умовах гібридних загроз, включаючи нові ризики, пов'язані з дезінформацією та нестабільністю в регіонах.

Політичний аспект діяльності НАТО спрямований на зміцнення єдності союзників, особливо через розвиток спільних механізмів реагування на кризу. Після подій в Україні у 2014 р. Альянс посилив свою підготовку та координацію заходів для забезпечення швидкої та узгодженої реакції на нові загрози. Цивільна підготовка є вагомим частиним стратегії НАТО, тобто дозволяє країнам-учасникам забезпечити функціонування критично важливих послуг і підтримувати військові операції в умовах кризи. У цьому контексті НАТО встановило сім базових вимог до національної стійкості, включно з безперервністю роботи уряду, стійкістю енергопостачання та захистом системи охорони здоров'я, що має соціально-економічний вплив на країни. Підхід НАТО до безпеки це підхід підтримки здатності країн-учасників адаптуватися до нових викликів, гарантуючи стабільність функціонування критичної інфраструктури. Це захист і комунікаційних, і транспортних систем, і енергопостачання, і реагування на масові втрати під час кризи. Погоджуємося з авторами, що йдеться про весь комплекс заходів і механізмів, спрямований на зменшення вразливості економіки та суспільства загалом в умовах гібридної війни, даючи можливість Альянсу залишитися стабілізуючим фактором у міжнародній системі безпеки. На цьому полі НАТО активно співпрацює з ЄС у галузі кіберзахисту та протидії дезінформації, що має значення для збереження громадської довіри та політичної стабільності у країнах-учасниках. Відтак, політичні та соціально-економічні механізми НАТО, на думку і зарубіжних авторів, сприяють комплексному забезпеченню міжнародної безпеки, гарантуючи не лише оборону, але й стійкість країн перед сучасними різноплановими загрозами (Jasuch, 2020).

Роль НАТО в сучасній глобальній безпеці є надзвичайно важливою, при чому зараз ще виразніше, ніж будь-коли, адже зумовлено це швидкими змінами ландшафту загроз: гібридна

війна, кібератаки, складні регіональні конфлікти тощо. У такому середовищі адаптивність і стійкість є ключовими. Альянс повинен посилити свій військовий потенціал, водночас забезпечивши надійну політичну структуру для сприяння єдності серед держав-членів. Ця єдність необхідна не тільки для прийняття ефективних рішень, але й для упорядкованого реагування на нові загрози. Одним із наріжних каменів стратегії НАТО є принцип колективної оборони, закріплений у статті 5 Північноатлантичного договору. Цей принцип стверджує, що напад на одного союзника вважається нападом на всіх, зміцнюючи почуття солідарності, яке є життєво важливим для оборони. Дотримуючись цього зобов'язання, НАТО надає гарантії, що потенційні агресори, які нападуть на одну з держав-членів, отримають відповідь від усіх держав союзу. Цей механізм колективної безпеки відіграв важливу роль у збереженні миру в Європі після закінчення Другої світової війни. Крім військової готовності, НАТО все більше надає пріоритет партнерствам за мажами держав-учасників Альянсу. Співпраця з країнами, що не є членами, а також із міжнародними організаціями розвиває здатність реагувати на кризи в глобальному масштабі. Такі партнерства відкривають можливість обмінюватися розвідувальними даними, ресурсами, досвідом, що є критично важливим для боротьби з асиметричними загрозами, які можуть не відповідати традиційним військовим парадигмам. Погодимось з дослідниками: акцент НАТО на модернізації очевидний в його постійних зусиллях із впровадження нових технологій і стратегій на операційному рівні. Це інвестиції в можливість кіберзахисту та адаптація військових структур для кращого реагування на гібридні загрози, коли звичайна війна поєднується з нетрадиційними тактиками, наприклад, як кампанії дезінформації. Крім того Альянс відданий вирішенню викликів безпеки пов'язаних зі зміною клімату та дефіцитом ресурсів, визнаючи, що ці проблеми можуть загострити геополітичну напруженість. Вносячи екологічні міркування у своє стратегічне планування, НАТО прагне бути проактивним у зменшенні ризиків, які можуть дестабілізувати регіони та спричинити конфлікти. Оскільки НАТО призначений справлятися зі складнощами сучасного ландшафту безпеки, його подальший розвиток є життєво важливим для сприяння глобальній справедливості та миру. Альянс повинен залишатися гнучким, адаптуючи свої стратегії для протидії новим загрозам, одночасно зміцнюючи єдиний фронт серед своїх членів (Karadeli, 2024).

Окрім перелічених аргументів у сучасних джерелах звертається увага на те, що НАТО отримує зростаюче визнання у сфері економічної безпеки, як життєво необхідного компонента загальної безпеки Альянсу, а це відображає значну зміну його традиційної виключно військової ролі. Взаємозв'язок економічної стабільності з обороною, особливо в технологіях, інфраструктурі, ланцюгах поставок, стає центральним на порядку денному НАТО. У зв'язку зі зростанням загроз, таких як кібератаки на критично важливу інфраструктуру, економічний примус із боку держав, що не є учасниками, і збоїв в глобальному ланцюзі поставок, НАТО визнає, що економічна стійкість є важливою для запобігання вразливостям, які можуть бути використані ворогом. Кіберзагрози посилюють необхідність участі НАТО в політиці кібербезпеки та координації для захисту критичної інфраструктури країн-членів. Альянс ще й покликаний зменшити залежність від іноземних організацій щодо ключових ресурсів і технологій, сприяючи створенню автономнішого та стійкішого економічного середовища. Позиція НАТО також передбачає сприяння економічній політиці, яка надає пріоритет стійкості та здатності до адаптації, особливо в секторах, вразливих до зовнішнього контролю чи впливу. Ця еволюція узгоджується з місією Альянсу щодо захисту не лише фізичних, а й економічних основ безпеки для держав-учасників, роблячи економічну безпеку основним пріоритетом. Посилюючи свою увагу на цих сферах, НАТО позиціонує себе для вирішення сучасних викликів, де економічні та військові загрози дедалі більше збігаються. Ця стратегія підкреслює важливість альянсів і партнерства з державами, що не є членами, особливо в технологічному та енергетичному секторах, для захисту від економічного примусу, який може вплинути на колективну оборону (Benson & Alvarez-Aragones, 2024). Тож відбираючи адаптивні механізми

забезпечення міжнародної безпеки, наразі Альянс максимально зорієнтований на принципи гнучкості, варіативності, інноваційності, технологічності, стійкості.

Висновки. Огляд сучасних наукових та аналітичних джерел дозволяє підкреслити критичну важливість глибокого аналізу сучасних викликів глобальної безпеки, особливо в контексті багатокomпонентних соціально-економічних і політичних аспектів, де беззаперечною цінністю є спроможність об'єднувати зусилля для збереження демократичного світу. Сучасний світ стикається з безпрецедентними викликами, що зумовлені не лише традиційними загрозами, але й новими феноменами, такими як зміна клімату, дезінформація, глобалізаційні виклики, тероризм, зростаюча нестабільність в окремих регіонах. Це вимагає від держав і міжнародних організацій адаптації своїх стратегій до нових реалій, що стало особливо очевидним на прикладі української ситуації. Дослідження, проведене в статті, демонструє, що інтеграція підходів до інформаційної, енергетичної, економічної, військової, продовольчої та інших вимірів безпеки є важливою умовою для забезпечення стабільності та розвитку на міжнародному рівні, а відтак визначає основи функціонування демократичних союзів і альянсів. Важливо зазначити, що ефективна політика в одній із цих сфер може суттєво впливати на інші, що підкреслює важливість комплексного підходу. Своєчасність відповідних безпекових механізмів зумовлена не лише геополітичними змінами, які спостерігаються у світі загалом, а й необхідністю адаптації національних політик до цих нових реалій. Проаналізований вплив НАТО на формування ефективних стратегій реагування на згадані вище виклики дозволяє окреслити наскрізну ідею стійкості, яка закладається у сучасні безпекові та політичні програми як міжнародного, так і національного рівнів. Це свідчить про важливість колективних зусиль у забезпеченні безпеки, де співпраця між державами та міжнародними структурами стає ключовою умовою для досягнення стабільності. Однак ситуація глобальної безпеки перебуває у стані постійної динаміки, тож є полем постійних наукових пошуків, зокрема й політологічних – у світлі розуміння перспективних шляхів вирішення міжнародних конфліктів, наростаючих соціально-економічних і ціннісних викликів, перегляду системи міжнародного політико-правового порядку загалом.

Використані джерела:

1. Близнюк, Н. (2021). Проблемні питання фінансового забезпечення військових частин у контексті переходу на стандарти НАТО. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 1(45), 44–50.
2. Кобко, Є. В. (2024). До питання вдосконалення адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки держави. *Вісник кримінологічної асоціації України*, 31(1), 384–391. <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.32>.
3. Каптан, М. та ін. (2023). Нормативно-правові аспекти механізму забезпечення національної безпеки у воєнній сфері в кризових ситуаціях. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ імені Івана Черняхівського*, 95–103. <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2023-1-77/95-103>.
4. Міненко, Є., Захаренко, К., Драпушко, Р., Воляннюк О. (2023). Суспільно-політична стабільність як складова системи інформаційної безпеки: виклики в умовах воєнного стану. *Міждисциплінарні дослідження складних систем = Interdisciplinary Studies of Complex Systems : [збірник наукових праць]*. Київ: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова. № 23. С. 41-54. <https://doi.org/10.31392/iscs.2023.23.041>
5. Орлик, В. (2023). Основні положення стратегії національної безпеки Німеччини. *Національний інститут стратегічних досліджень*. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/osnovni-polozhennya-stratehiyi-natsionalnoyi-bezpeky-nimechchynu>.
6. Шаповалов, Г. М. (2022). Організаційний механізм державного управління міжнародним військовим співробітництвом: досвід країн-членів НАТО та держав ЄС. *Журнал «Інвестиції: практика та досвід»*, (23), 120–123. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2022.23.120>.
7. Benson, E., & Alvarez-Aragones, P. (2024). NATO and economic security: a political oxymoron or inevitability? *Center for Strategic and International Studies*. <https://www.csis.org/analysis/nato-and-economic-security-political-oxymoron-or-inevitability>
8. Jacuch, A. (2020). Countering hybrid threats: resilience in the EU and NATO's strategies. *The Copernicus Journal of Political Studies*, (1), 5. <https://doi.org/10.12775/cjps.2020.001>.
9. Karadeli, A. S. (2024). NATO's role in contemporary global security dynamics: beyond adaptability and resilience. *European Security & Defence*. <https://euro-sd.com/2024/01/articles/36199/natos-role-in-contemporary-global-security-dynamics-beyond-adaptability-and-resilience/>.

10. NATO. (2024). NATO: The North Atlantic Treaty Organization. NATO. <https://www.nato.int/>
11. Raza, A. (2023). Core concepts of international security within the realm of international relations. SSRN Electronic Journal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4504853>.

References:

1. Blyzniuk, N. (2021). Problemni pytannia finansovoho zabezpechennia viiskovykh chastyn u konteksti perekhodu na standarty NATO. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 1(45), 44–50.
2. Kobko, Ye. V. (2024). Do pytannia vdoskonalennia administratyvno-pravovoho mekhanizmu zabezpechennia natsionalnoi bezpeky derzhavy. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*, 31(1), 384–391. <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.32>.
3. Kaptan, M. ta in. (2023). Normatyvno-pravovi aspekty mekhanizmu zabezpechennia natsionalnoi bezpeky u voiennoi sferi v kryzovykh sytuatsiiah. *Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen NUOU imeni Ivana Cherniakhovskoho*, 95–103. <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2023-1-77/95-103>.
4. Minenko, Ye., Zakharenko, K., Drapushko, R., Volianyuk, O. (2023). *Suspilno-politychna stabilnist yak skladova systemy informatsiinoi bezpeky: vyklyky v umovakh voiennoho stanu. Mizhdystsyplynarni doslidzhennia skladnykh system = Interdisciplinary Studies of Complex Systems: [collection of scientific works]*. Kyiv: Vyd-vo UDU imeni Mykhaila Drahomanova. No. 23, pp. 41–54. <https://doi.org/10.31392/iscs.2023.23.041>
5. Orlyk, V. (2023). Osnovni polozhennia stratehii natsionalnoi bezpeky Nimechchyny. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/osnovni-polozhennya-stratehiyi-natsionalnoi-bezpeky-nimechchyny>.
6. Shapovalov, H. M. (2022). Orhanizatsiyni mekhanizm derzhavnoho upravlinnia mizhnarodnym viiskovym spivrobotnytstvom: dosvid krain-chleniv NATO ta derzhav YeS. *Zhurnal "Investytsii: praktyka ta dosvid"*, (23), 120–123. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2022.23.120>.
7. Benson, E., & Alvarez-Aragones, P. (2024). NATO and economic security: a political oxymoron or inevitability? Center for Strategic and International Studies. <https://www.csis.org/analysis/nato-and-economic-security-political-oxymoron-or-inevitability>
8. Jacuch, A. (2020). Countering hybrid threats: resilience in the EU and NATO's strategies. *The Copernicus Journal of Political Studies*, (1), 5. <https://doi.org/10.12775/cjps.2020.001>.
9. Karadeli, A. S. (2024). NATO's role in contemporary global security dynamics: beyond adaptability and resilience. *European Security & Defence*. <https://euro-sd.com/2024/01/articles/36199/natos-role-in-contemporary-global-security-dynamics-beyond-adaptability-and-resilience/>.
10. NATO. (2024). NATO: The North Atlantic Treaty Organization. NATO. <https://www.nato.int/>
11. Raza, A. (2023). Core concepts of international security within the realm of international relations. SSRN Electronic Journal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4504853>.

Artem Konoval,

Postgraduate student, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University

Features of International Security Mechanisms of NATO: Political and Socio-Economic Aspects

International security is a complex and multifaceted phenomenon that, in modern political science research, requires consideration of various factors, such as geopolitical shifts, global challenges, and internal transformations. The author of the article emphasizes the role of international organizations, particularly NATO, in ensuring collective security. Given threats such as terrorism, cyberattacks, and new forms of conflicts, NATO continues to adapt its strategy to respond to changing conditions. Crisis management necessitates international mechanisms, along with a revision of ineffective formats in practice, such as the Budapest Memorandum, which were intended to support stability. For NATO, the ability of states and their democratic alliances to ensure readiness for collective action in crisis situations is crucial. A systemic approach to management also includes active socio-economic support for partner countries, which helps mitigate the risks of conflicts. The article argues that the implementation of NATO standards can address significant issues and provide the Armed Forces of Ukraine with resources to respond to modern threats. It is also important to consider political aspects, particularly coordination among member states. Only by integrating regulatory, organizational-functional, and institutional mechanisms can NATO remain a viable mechanism for maintaining global stability. For Ukraine, this entails utilizing international experience to implement reforms necessary to meet NATO standards, which will enhance defense capabilities and stability in the region. Additionally, the role of economic security is highlighted in the context of international stability. Modern conflicts often arise against the backdrop of economic crises, making a resilient economy a vital element of both national and international security. For Ukraine, which has suffered significant economic losses due to war, priorities include restoring and diversifying economic relations, attracting foreign investment, and developing strategic sectors. Economic security also involves integration into global markets and forming new trade agreements, which will allow Ukraine to strengthen its position on the international stage.

Keywords: NATO, international security, global challenges, economic security, socio-political resilience.

Антон Пастовенський,
кафедри політичних наук,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID: 0009-0004-7905-6871; email: pastovenskyu@gmail.com

ГЕОПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ВІДНОСИНАХ ЄС ТА РОСІЇ: ВПЛИВ ВНУТРІШНІХ І ЗОВНІШНІХ ФАКТОРІВ

Стаття аналізує геополітичні зміни у відносинах між Європейським Союзом (ЄС) і Російською Федерацією (РФ), що мали суттєвий вплив на глобальну безпеку та стабільність. З часу розпаду Радянського Союзу у 1991 році відносини між ЄС і Росією зазнавали різних фаз: від прагнень до співробітництва і стратегічного партнерства до відкритої конфронтації, яка посилилася після окупації Криму в 2014 році. Кульмінацією конфлікту стало повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року. У статті аналізуються як внутрішні, так і зовнішні фактори, що спричинили ці зміни, з акцентом на негативні наслідки російської політики для міжнародної безпеки. Серед внутрішніх факторів, таких як концентрація влади, репресії проти опозиції та контроль над медіа під керівництвом Володимира Путіна, склалися умови для розвитку авторитарного режиму в Росії. Економічна залежність від експорту енергоносіїв і суворі санкції ЄС та США, запроваджені після окупації Криму, посилюють проблеми. Також пропаганда сприяла формуванню суспільних настроїв, що підтримували агресивну зовнішню політику Москви. До зовнішніх факторів автор відносить розширення ЄС і НАТО на схід, яке Росія сприйняла як загрозу безпеці. Конфлікти на пострадянському просторі, зокрема в Грузії та Україні, стали яскравими проявами агресивної політики Росії. Війна на сході України значно погіршила відносини між ЄС і Росією, що призвело до її подальшої міжнародної ізоляції. Стаття також досліджує вплив геополітичних змін на міжнародну безпеку, включаючи військову напруженість, енергетичну безпеку та кібербезпеку. Збільшення військової активності, розвиток альтернативних джерел енергії та боротьба з кіберзагрозами стали ключовими відповідями ЄС на ці виклики. У висновках наголошується на необхідності суттєвих змін у зовнішній політиці Росії для відновлення діалогу та партнерства з ЄС. Також підкреслюється важливість того, щоб ЄС продовжував розробляти стратегії для посилення своєї безпеки та зменшення залежності від Росії, що сприятиме стабільності та безпеці як в Європі, так і в усьому світі загалом.

Ключові слова: Європейський Союз, Російська Федерація, геополітичні відносини, внутрішні фактори, зовнішні фактори, санкції, конфронтація.

Вступ. Актуальність дослідження геополітичних трансформацій у відносинах між ЄС та Росією зумовлена глибокими змінами в міжнародній політиці та безпековій архітектурі, які відбуваються на сучасному етапі. Європейський Союз та Російська Федерація є одними з ключових акторів світової політики, і їхні взаємовідносини значною мірою визначають стабільність і безпеку на європейському континенті. Однак останні десятиліття стали періодом серйозного загострення цих відносин, що вимагає аналізу причин і наслідків змін.

Внутрішні фактори, такі як зростаючий вплив націоналістичних рухів у ЄС, кризові явища у сфері управління, а також економічні виклики, значною мірою впливають на зовнішньополітичну стратегію Союзу щодо Росії. На цьому тлі Росія також переживає значні зміни, зокрема централізацію влади та зростання напруженості у відносинах зі Заходом. Ці процеси вимагають ретельного дослідження для розуміння того, як внутрішньополітичні зрушення формують зовнішню політику обох сторін.

Зовнішні виклики, такі як зміна світового порядку, зростання нових центрів впливу та глобальна конкуренція за ресурси й політичний вплив, також додають значущості темі. Загострення конфліктів, таких як російсько-українська війна, економічні санкції та енергетична безпека, ще більше підсилюють необхідність детального вивчення трансформацій у відносинах між ЄС і Росією. Ця тема є важливою не лише для дослідників міжнародної політики, але й для політиків та дипломатів, оскільки розуміння цих процесів допоможе передбачити майбутні тенденції та уникнути подальших кризових ситуацій.

Метою дослідження є виявлення ключових аспектів геополітичних трансформацій у відносинах між Європейським Союзом та Росією, з акцентом на вивчення внутрішніх і зовнішніх факторів, що впливають на їхню динаміку, а також російсько-української війни

Важливо визначити, як політичні зміни всередині цих акторів, зокрема внутрішні кризи та перебудова інституцій, формують їхню зовнішню політику, стратегії взаємодії один з одним.

Методи дослідження. Пропонується порівняльний аналіз ключових подій та рішень, що призвели до перегляду відносин між ЄС та РФ. Дослідження також має на меті оцінити, як зовнішні геополітичні виклики, в т.ч. зміни у світовому порядку та роль нових центрів, впливають на взаємовідносини між ЄС і РФ. Особливу увагу приділено вивченню того, як глобальні події, зокрема економічні санкції, енергетичні виклики та конфлікти, переформатовують геополітичний ландшафт, в якому діють обидві сторони. Цей аспект дозволяє глибше розкрити механізми взаємодії між внутрішньою політикою ЄС і РФ та їхньою роллю у міжнародних відносинах. Основи прогнозування допомагають у визначенні перспектив розвитку відносин між ЄС та Росією в контексті їхнього стратегічного майбутнього. У цьому аспекті дослідження враховуватимуться як можливі шляхи розвитку співпраці, так і потенційні точки конфлікту. Зокрема, зроблено акцент на тому, як різні сценарії розвитку можуть вплинути на стабільність і безпеку європейського континенту, а також на загальний стан міжнародної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні джерела загалом охоплюють широкий спектр внутрішніх та зовнішніх факторів, що впливають на геополітичну динаміку між ЄС і РФ. У політологічних, історичних, юридичних, економічних, соціологічних напрацюваннях все частіше йдеться про економічні санкції, енергетичну політику, безпекові виклики, а також про роль України як ключового чинника в цьому процесі.

Тему нестабільних відносин між РФ та ЄС політичні аналітики вже тривалий час називають серед найважливіших питань політики і безпеки в Європі, оскільки ці відносини можуть визначити суспільно-політичну ситуацію в усій Східній і Центральній Європі не лише сьогодні, але й в стратегічному майбутньому; це також питання історичного вибору Росією європейського покликання або навпаки – остаточне її перетворення в ізольований тоталітарний режим; ці відносини також суттєво вплинуть на здатність ЄС ефективно функціонувати та розширюватися (Roberts, 2014). Однак навіть після 2014 року наукова спільнота неоднозначно розцінювала загрози, що постають перед ЄС з боку РФ, недооцінювала роль заходів з протидії гібридній агресії: процес прийняття рішень, який призвів до запровадження санкцій проти Росії у відповідь на окупацію Криму та подальше військове втручання в Україну, був дуже складним для ЄС, деякі країни-члени стверджували, що вони постраждали, оскільки експорт до Росії є важливим для їхніх економік; однак дослідники доводили, що економічні витрати у вигляді втрати експорту чи робочих місць, насправді були незначними (Gros, Mustilli, 2015).

Дослідження американських вчених, знавців зовнішньої політики попереджали про геополітичну стратегію РФ у контексті відносин із Заходом загалом, і з ЄС зокрема, про прагнення РФ формувати багатополарний світовий порядок: російський диктатор «створив параноїдальний і поляризований світ», керується гіперболізованою ідеєю підвищити статус РФ на світовій арені, входить у вакуум, створений відволіканням ЄС на внутрішні проблеми та амбівалентністю США (Walton, 2020). Важливими стали також наукові напрацювання, які допомогли ЄС підготуватися до скорочення економічної залежності від РФ, зокрема у контексті геополітики європейської зеленої угоди. Вчені писали, що такий план глибокої трансформації економіки вимагає від ЄС: усвідомлення наслідків своїх внутрішніх рішень за кордоном, зокрема у відносинах з РФ, Алжиром та глобальними гравцями – США, Китаєм, Саудівською Аравією; покращення безпеки постачання критичної сировини та обмеження залежності від інших країн; створення міжнародного «кліматичного клубу»; сприяння глобальним коаліціям і платформам тощо (Leonard, Shapiro, 2021).

Напередодні повномасштабного вторгнення РФ в Україну, дослідники все частіше писали про стратегічний розворот Росії від Європи в бік Азії на тлі напруженості між США і Китаєм, про вплив цього зсуву на геополітичну динаміку загалом та європейську консолідацію зокрема: в останнє десятиліття російський президент неухильно повертався до Східної Азії, щоб запобігти впливу західних санкцій; у прагненні диверсифікувати свої

стратегічні відносини за межами китайсько-американського суперництва, країни Південно-Східної Азії привітали розширення стратегічних зв'язків з Москвою (від оборонної та енергетичної співпраці до «дипломатії вакцин»); відтак Росія позиціонує себе як «третю силу», альтернативний полюс у все більш біполярному геополітичному ландшафті (Heydarian, 2022). Все більше сучасних гуманітаріїв також сходяться на думці, що агресію РФ слід розглядати у ширшому контексті – як зазіхання на демократію, тобто у геополітичному протистоянні між ЄС та Росією, головним чином у російсько-українській війні вбачається боротьба між демократичними цінностями та авторитаризмом (Snyder, 2022).

Загалом сучасна наукова література частково розкриває розвиток відносин між РФ та ЄС, пояснюючи їх межі як через класичні аспекти (історичні, політичні, економічні чинники), так і через сучасні виміри проблеми (наприклад, роль кіберстратегії як інструменту впливу). Потребує подальшого вивчення комплекс цих чинників, їх пріоритетів для європейської політики безпеки загалом, і для України зокрема.

Результати та дискусії. *Внутрішні чинники, що впливають на геополітичні відносини між ЄС і РФ.* Політична структура ЄС є складною через міждержавну організацію, що об'єднує 27 країн із різними політичними режимами, економічними моделями та культурними традиціями. Відсутність єдиної зовнішньої політики у ЄС часто ускладнює формування узгодженої позиції щодо РФ. Країни Східної Європи, такі як Польща та країни Балтії, які мають історичні конфлікти з РФ, займають жорстку антиросійську позицію, тоді як Західна Європа, зокрема Німеччина та Франція, схильніші до дипломатії та економічної співпраці. Така розбіжність у поглядах ослаблює ефективність спільної політики ЄС і дає РФ можливість експлуатувати ці розбіжності для власних геополітичних цілей.

Внутрішні політичні кризи у ЄС, такі як Брекзїт або зростання популізму в країнах-членах, також суттєво впливають на взаємини з РФ. Ці процеси підривають єдність ЄС, ускладнюючи координацію спільних дій у сфері зовнішньої політики. Водночас, підтримка популістських рухів РФ, що часто виступають за ізоляціоністські або антиглобалістські політики, сприяє посиленню внутрішньої дестабілізації в ЄС і послаблює його позиції як глобального гравця. Уряди, що симпатизують Москві, можуть перешкоджати запровадженню нових санкцій або послаблювати критичність позиції ЄС стосовно дій РФ, що робить Євросоюз уразливим до зовнішнього впливу з боку Москви.

Політична ситуація в самій РФ також відіграє ключову роль у її відносинах з ЄС. РФ є автократією з потужною централізованою системою управління, де влада концентрується в руках президента Володимира Путіна. Це дозволяє Росії швидко приймати рішення в зовнішній політиці, не залежачи від політичної опозиції або громадської думки, як це відбувається в демократичних системах ЄС. Проте така централізація робить РФ вразливою до впливу внутрішніх економічних і політичних криз. Відсутність демократичного процесу, систематичні порушення прав людини та корупція стають причиною запровадження санкцій із боку ЄС, що ускладнює взаємодію між обома сторонами.

Економічні інтереси ЄС також є ключовим фактором у відносинах із РФ. ЄС, як один із найбільших економічних блоків у світі, має потужний вплив на глобальні ринки та тривалий час був найбільшим торговим партнером Росії. Залежність Європи від російських енергоносіїв, особливо природного газу, робила енергетичний сектор ключовим елементом їхніх відносин. Однак прагнення ЄС до енергетичної незалежності та перехід на відновлювані джерела енергії поступово змінюють економічну взаємодію з РФ. Зменшення залежності від російського газу та нафти послаблює економічні зв'язки між сторонами, що впливає на політичну динаміку: ЄС дедалі менше зацікавлений у співпраці з РФ, яка втрачає свій економічний вплив на європейський ринок. Російська економіка значною мірою залежить від експорту енергоресурсів, зокрема нафти та газу. Це робить її вразливою до коливань цін на глобальних ринках і санкційних обмежень з боку ЄС. Після окупації Криму у 2014 р. ЄС запровадив низку санкцій проти РФ, що негативно вплинуло на її економіку. Проте Росія намагалася компенсувати втрати шляхом розвитку нових економічних відносин із країнами Азії та Близького Сходу, зокрема з Китаєм. Однак внутрішня економічна

ситуація в РФ залишається складною: залежність від експорту сировинних ресурсів, недостатній розвиток інноваційних технологій і постійні санкційні обмеження з боку Заходу зумовлюють потребу Москви в перегляді своєї економічної стратегії.

Соціальні та культурні відмінності між ЄС і Росією також мають глибокий вплив на їхні взаємини. ЄС підтримує демократичні цінності, тобто права людини, свободу слова, верховенство права тощо. Ці цінності є невід'ємною частиною ідентичності ЄС і формують його політику щодо сусідніх країн. Водночас у Росії, згідно з європейськими оцінками, спостерігається систематичне порушення цих принципів, зокрема через утиски опозиції, контроль державних медіа, обмеження свободи слова. Ці культурні розбіжності ускладнюють політичний діалог і знижують рівень довіри між сторонами.

Внутрішні соціальні процеси в Росії, зокрема зростання націоналістичних настроїв і підтримка авторитарного правління, лише поглиблюють цей розрив. Російська пропаганда активно використовує антизахідну риторику, яка спрямована на дискредитацію європейських цінностей, змальовуючи Захід як «занепалий і ворожий до Росії простір». Це не тільки формує негативну громадську думку про ЄС серед росіян, але й надає російському уряду інструменти для зміцнення власної легітимності в умовах зовнішнього тиску.

Географічна близькість Росії до країн ЄС, зокрема до східних членів союзу, таких як Польща, Латвія, Литва та Естонія, додає ще один вимір у відносини між ними. Розширення НАТО на схід, яке Росія сприймає як загрозу своїй національній безпеці, створює постійну напруженість у регіоні. Багато східноєвропейських країн, які мають історичні конфлікти з Росією, побоюються військової агресії з боку Москви, що змушує їх посилювати співпрацю з НАТО та ЄС у галузі оборони. Це відтак викликає агресивну реакцію з боку Росії, яка розглядає розширення західних військових альянсів як спробу її ізоляції та послаблення.

Безпекові аспекти також впливають на внутрішні процеси в ЄС і РФ. У той час як ЄС намагається зміцнити оборону, особливо після військових дій РФ в Україні, у Росії зростає мілітаризація та посилюється роль армії в політичному житті країни. Військові маневри та інциденти на кордонах стають все частішими, що створює небезпеку для стабільності у регіоні. Внутрішні політичні сили як в ЄС, так і в РФ використовують ці безпекові загрози для мобілізації підтримки населення, що поглиблює антагонізм між сторонами.

Отже, внутрішні фактори, включаючи політичну структуру, економічні інтереси, соціальні процеси та культурні розбіжності, суттєво впливають на геополітичні відносини між ЄС і РФ. Політичні розбіжності всередині ЄС ослаблюють його здатність вести єдину політику щодо Росії, тоді як авторитарна система управління в РФ робить її гнучкішою на міжнародній арені, але водночас вразливою до санкцій, економічного тиску. Економічна взаємозалежність, особливо у сфері енергетики, поступово зменшується, що посилює політичну напругу. Соціо-культурні відмінності поглиблюють конфлікти, а географічна близькість і безпекові виклики створюють додаткові труднощі у взаєминах між гравцями.

Зовнішні фактори у геополітичних відносинах між ЄС і РФ. Геополітичні трансформації останніх років суттєво змінили відносини між Європейським Союзом та Російською Федерацією, створивши нові виклики та можливості для обох сторін. Одним із найбільш значущих чинників стало повномасштабне російське вторгнення в Україну у 2022 році, яке спричинило значне погіршення відносин між ЄС та РФ, перегляд європейських безпекових стратегій та посилення ролі НАТО. Вступ Фінляндії до Альянсу в 2023 році та Швеції у 2024 році свідчать про зміщення безпекових пріоритетів на півночі Європи, що Росія сприймає як пряму загрозу. Згідно з дослідженням Стокгольмського міжнародного інституту досліджень проблем миру (SIPRI), російські військові витрати у 2023 році зросли на 9%, що підкреслює стратегічний наголос на продовженні агресивної політики. При цьому проект бюджету РФ на 2025 рік передбачає збільшення штату збройних сил та зростаючу інфляцію в країні (Stockholm International Peace Research Institute, 2023). Проте суверенітет країн, які вирішують вступати до НАТО, залишається фундаментальним принципом міжнародного права, і для ЄС питання безпеки континенту є безпосередньо пов'язаним із колективними заходами проти агресивної політики РФ.

Енергетика продовжує відігравати ключову роль у відносинах між ЄС і РФ. До 2022 р. ЄС значно залежав від російського газу через проєкти, такі як «Північний потік-1» та «Північний потік-2», однак вторгнення в Україну стимулювало Європу до скорочення цієї залежності. ЄС активно працює над диверсифікацією джерел енергії, укладаючи нові контракти з постачальниками з Близького Сходу та Північної Африки, а також збільшує інвестиції у відновлювані джерела енергії. З 2022 по 2024 рік імпорт російського газу до ЄС суттєво скоротився, що значно послабило економічні позиції РФ (European Union, 2024). Водночас Росія намагається переорієнтувати свої енергетичні потоки на азійські ринки, зокрема Китай та Індію. Однак такі спроби стикаються з інфраструктурними та фінансовими проблемами, оскільки нові газопроводи на Схід вимагають капіталовкладень, а ціни, які готові платити азійські країни, значно нижчі за європейські.

Економічні санкції, введені ЄС проти РФ, мали комплексний характер і охоплювали не лише енергетичний сектор, але й технології, фінанси, доступ до ринків. За даними МВФ, у 2022 році економіка Росії скоротилася, і ця тенденція продовжується (International Monetary Fund, 2022). Особливо гостро санкції вдарили по військово-промислому комплексу РФ через обмеження доступу до передових технологій, таких як мікроелектроніка. Водночас ЄС також зіткнувся з труднощами, зокрема через високі ціни на енергоносії, які боляче вдарили по економіках таких країн, як Німеччина та Італія. Проте, завдяки заходам економічної стимуляції, диверсифікації енергопостачання та активним інвестиціям у «зелену» енергетику, європейські країни поступово адаптувалися до нових умов.

ЄС інвестує значні кошти у розвиток відновлюваних джерел енергії, зокрема вітрової та сонячної енергетики. Наприклад, згідно з даними Європейської комісії, у 2022 році ЄС виділив понад 210 мільярдів євро на реалізацію «Зеленої угоди», що передбачає досягнення вуглецевої нейтральності до 2050 року (European Commission, 2022). Ці кроки не тільки зміцнюють енергетичну незалежність Європи, але й послаблюють економічні позиції РФ.

Кібербезпека є ще однією важливою сферою взаємодії між ЄС та РФ. Росію неодноразово звинувачували у проведенні кібератак на критичну інфраструктуру європейських країн, а також у кампаніях дезінформації, спрямованих на дестабілізацію європейських демократичних процесів. Наприклад, під час виборів у Франції та Німеччині виявлялися спроби впливу на громадську думку через російські інформаційні кампанії. Під час виборів у Франції в 2017 році російські хакери здійснили кілька атак на кампанію Еммануеля Макрона, що підтверджують звіти Агентства з кібербезпеки Франції (Kovacs, 2017). Також ЄС регулярно стикається з дезінформаційними кампаніями, метою яких є підірив довіри до демократичних інституцій. Згідно зі звітом Європейської служби зовнішніх дій (EEAS), у 2022 році Росія здійснила понад 5 тисяч спроб поширення фейкових новин, що сприяло поляризації європейського суспільства (European External Action Service, 2022). У відповідь на це ЄС посилив заходи колективного кіберзахисту та розробив спільні протоколи для боротьби з кіберзагрозами. Важливим кроком стало створення Агентства ЄС, яке у 2023 році розробило нову стратегію захисту критичної інфраструктури від кібератак (European Commission, 2023). Співпраця з НАТО у сфері кіберзахисту також посилюється, що відповідає концепції колективної безпеки. Зокрема, під час саміту НАТО в Мадриді у 2022 році було прийнято рішення про збільшення ресурсів для кіберзахисту країн-членів Альянсу (НАТО, 2022). Однак РФ продовжує активно розвивати свої кіберзбройні сили та інформаційні операції, прагнучи впливати на європейську громадську думку.

Поглиблення співпраці РФ та Китаю, на тлі санкційного тиску з боку ЄС і США, створює нові виклики для глобальної стабільності. Хоча цей альянс базується на спільних економічних та геополітичних інтересах, його характер залишається асиметричним. Китай розглядає Росію переважно як джерело енергоресурсів і сировини, уникаючи прямих кроків на підтримку російських військових чи політичних ініціатив. Потенціал цього союзу для зміни глобального балансу сил є обмеженим, що створює можливості для ЄС та США маневрувати на міжнародній арені. РФ також відіграє ключову роль у конфліктах на Близькому Сході та Південному Кавказі. Ця її активна участь у конфліктах дозволяє

зміцнювати вплив у цих регіонах, де ЄС також прагне стабільності. Однак вирішення цих конфліктів без урахування російського фактору залишається проблематичним, що змушує ЄС шукати баланс між дотриманням міжнародного права та необхідністю взаємодії з РФ.

Питання прав людини залишаються важливою точкою протиріч між ЄС та РФ. Європейський Союз засуджує Росію за переслідування політичних опонентів, порушення прав людини та обмеження свободи слова, що спричинило нову хвилю санкцій. Водночас РФ відкидає ці звинувачення та звинувачує ЄС у втручанні у внутрішні справи. Незважаючи на це, Росія не демонструє готовності до політичних реформ, що стає додатковою перешкодою для відновлення діалогу та покращення відносин між сторонами.

Російсько-українська війна як каталізатор змін у відносинах між ЄС і РФ. Геополітичні відносини між ЄС та РФ зазнали кардинальних трансформацій у світлі російсько-української війни, яка розпочалася у 2014 році з анексії Криму та ескалації конфлікту на Донбасі, а в 2022 році перейшла у фазу повномасштабного військового вторгнення. Цей конфлікт став не лише регіональним протистоянням, але й суттєво вплинув на структуру міжнародних відносин, викликавши переосмислення безпекових і стратегічних підходів як ЄС, так і Росії.

Окупація Криму Росією у 2014 році та збройна агресія на сході України порушили принципи суверенітету та територіальної цілісності, закріплені в Статуті ООН та Гельсінкському заключному акті. Україна звернулася до Міжнародного суду ООН та Європейського суду з прав людини, звинувачуючи РФ у порушенні міжнародного права. Міжнародні організації, включаючи ООН та Раду Європи, визнали дії Росії незаконними та закликали до відновлення територіальної цілісності України. Зі свого боку, Росія обґрунтовує дії правом на самовизначення народів і захистом російськомовного населення, стверджуючи, що т.зв. «референдум» у Криму відповідав міжнародним стандартам і відображав волю населення півострова. Однак більшість міжнародної спільноти не визнає результатів цього псевдореферендуму, вважаючи його нелегітимним.

Енергетичний фактор традиційно відігравав ключову роль у відносинах між ЄС та РФ. Після початку конфлікту ЄС активізував зусилля з диверсифікації енергопостачання: Південний газовий коридор спрямований на постачання газу з Каспійського регіону в обхід Росії; збільшення імпорту зрідженого природного газу (ЗПГ) через будівництво терміналів для прийому ЗПГ зі США, Катару та інших країн; розвиток відновлюваних джерел енергії відповідно до «Зеленої угоди» ЄС, в т.ч. інвестиції в сонячну, вітрову та інші види чистої енергії. РФ, реагуючи на зменшення європейського попиту, переорієнтовує свої енергетичні потоки на Азію, зокрема до Китаю, через проекти «Сила Сибіру» та «Сила Сибіру 2».

Конфлікт в Україні виявив вразливість східних кордонів ЄС та НАТО. У відповідь відбулося посилення присутності НАТО через розгортання багатонаціональних батальйонів у Польщі, Литві, Латвії та Естонії, збільшення оборонних бюджетів країн-членів НАТО до 2% ВВП та розширення НАТО. Росія сприймає це як загрозу національній безпеці, заявляючи про необхідність вжити відповідних військових заходів для захисту інтересів.

Інформаційна війна стала невід'ємною складовою конфлікту. Поширення фейкових новин та пропаганди з метою впливу на громадську думку в ЄС, а також кібератаки російських хакерських груп, таких як "Fancy Bear", на урядові та корпоративні системи в Європі, стали серйозними викликами. ЄС у відповідь створив Європейський центр протидії гібридним загрозам для координації дій між країнами-членами та збільшив інвестиції в кібербезпеку, розвиваючи нормативну базу для захисту критичної інфраструктури.

Війна призвела до масштабної гуманітарної кризи. Мільйони українців знайшли притулок у країнах ЄС, які надають доступ до освіти, медицини, ринку праці для біженців. ЄС виділяє кошти на гуманітарні та економічні потреби України, демонструючи солідарність та підтримку (European Commission, 2024).

Економічні (контр)санкції вплинули на економіки обох сторін. ЄС запровадив секторальні санкції, обмеження в енергетиці, фінансах, обороні, індивідуальні санкції проти окремих осіб і компаній. РФ відповіла контрсанкціями, забороняючи імпорт продовольчих

товарів із ЄС, зокрема європейських фермерів, переорієнтуючи економіку на нові ринки. Російська економіка зазнала зниження ВВП, інфляції, відтоку іноземних інвестицій; ЄС відчув втрати в окремих секторах, але загалом залишився стійким завдяки диверсифікації.

Конфлікти на пострадянському просторі, такі як війна в Грузії у 2008 р. та в Україні після 2014 р., є прямими проявами російської політики підтримки «сфер впливу». РФ активно підтримує сепаратистські рухи, зокрема в Абхазії, Південній Осетії, що ставить її у конфлікт з міжнародним правом. Рішення міжнародних судів про незаконність дій Росії в Україні ще більше ізолює РФ на міжнародній арені.

Інші глобальні актори також грають роль у цих процесах. Китай, хоч і є важливим економічним партнером Росії, утримується від надання відкритої підтримки її агресії в Україні, обережно ставиться до порушення міжнародних санкцій. У 2022 році торгівля між РФ та Китаєм досягла високого рівня, така співпраця зосереджена на енергоресурсах, що підтверджує асиметричність цього альянсу (SIPRI, 2023). США посилили санкції проти РФ, надали військову допомогу Україні, продемонстрували лідерство в НАТО, посилили трансатлантичні зв'язки між ЄС та США. ООН виявила обмежену ефективність через право вето РФ в Раді Безпеки. Україна як активний суб'єкт проводить реформи в антикорупційній сфері, децентралізації, євроінтеграційних процесах. Активна дипломатія України охоплює участь у міжнародних організаціях, зміцнення відносин з ЄС та НАТО. В оборонній сфері здійснюється модернізація збройних сил та співпраця з західними партнерами.

Екологічні наслідки війни вбачаються у забрудненні довкілля через руйнування промислових об'єктів, ризик радіаційних аварій. Війна відволікає ресурси від боротьби зі зміною клімату, що викликає занепокоєння міжнародної спільноти та заклики до екологічної оцінки, відновлення постраждалих територій. Питання ядерної безпеки та контролю над озброєннями набули критичної важливості. Росія призупинила участь у Договорі про стратегічні наступальні озброєння, що викликає занепокоєння щодо ризику нової гонки озброєнь і необхідності відновлення діалогу для підтримки глобальної безпеки.

Російсько-українська війна суттєво змінила геополітичний ландшафт Європи та світу загалом. Відносини між ЄС та РФ перебувають на найнижчому рівні з часів Холодної війни. ЄС стоїть перед викликами збереження єдності, підтримки України, протидії гібридним загрозам, пошуку шляхів для діалогу. Майбутнє відносин залежатиме від розвитку ситуації в Україні, внутрішніх змін у РФ та ролі міжнародної спільноти в наданні зброї, ефективності санкцій та дипломатичних зусиль.

Висновки. Відносини між ЄС та РФ за останні десятиліття зазнали суттєвих змін, мали вагомий вплив на міжнародну безпеку та стабільність. Аналіз внутрішніх та зовнішніх факторів, які сприяли трансформації цих відносин, дозволяє зробити кілька висновків.

Одним із головних внутрішніх факторів стала політична ситуація в самій РФ. Під правлінням Володимира Путіна країна відійшла від спроб побудувати демократичне суспільство та перейшла до авторитарного режиму. Централізація влади, репресії проти опозиції та контроль над засобами масової інформації стали нормою. Це викликало занепокоєння в ЄС, оскільки підірвало основні демократичні цінності та верховенство права, які є фундаментом європейської спільноти. Політика Росії в цьому напрямку ускладнила двосторонні відносини, адже ЄС неодноразово засуджував порушення прав людини та політичні репресії в Росії. Економічні фактори також значно вплинули на відносини між ЄС та РФ. Економіка РФ значною мірою залежить від експорту енергоресурсів, що робить її вразливою до коливань світових цін на нафту та газ. Після окупації Криму в 2014 році, ЄС і США запровадили економічні санкції, які погіршили становище російської економіки. Санкції обмежили доступ Росії до міжнародних фінансових ринків, заборонили експорт технологій та заморозили активи високопосадовців і бізнесменів. У відповідь РФ запровадила контрсанкції, які мали незначний вплив на економіки країн ЄС, але завдали серйозного удару по економіці РФ, спричинивши падіння курсу рубля та зростання цін на товари першої необхідності. Суспільні настрої в Росії також зіграли важливу роль у формуванні її зовнішньої політики. За допомогою державної пропаганди було створено образ

Заходу, зокрема ЄС та США, як ворогів, які прагнуть послабити та принизити Росію. Це стало інструментом для виправдання агресивної зовнішньої політики. Такі дії викликали різку критику з боку міжнародної спільноти та сприяли ізоляції РФ на міжнародній арені. Внутрішні політичні зміни відбулися як в ЄС, так і в Росії. У ЄС тривають процеси консолідації позицій щодо санкцій та підтримки України, посилення проєвропейських сил та зменшення впливу проросійських партій. В Росії посилюється авторитаризм, обмеження свободи слова та репресії проти опозиції, що підтримує стабільність режиму, незважаючи на економічні труднощі. Культурні та ідеологічні розбіжності між ЄС та РФ посилюють напруженість. Росія позиціонує себе як захисника традиційних цінностей і критикує «західний лібералізм»; ЄС підтримує права людини, демократію та плюралізм. Ці розбіжності ускладнюють діалог та сприяють поглибленню конфлікту. Загалом, ці фактори призвели до поглиблення напруженості у відносинах між ЄС та РФ, ускладнивши перспективи їх нормалізації без суттєвих змін у політиці РФ.

Зовнішні фактори, такі як розширення ЄС та НАТО на схід, конфлікти на пострадянському просторі, суттєво вплинули на відносини між ЄС та РФ. Розширення НАТО було сприйнято Росією як пряма загроза її національній безпеці, що призвело до зміцнення військових позицій поблизу її західних кордонів. У відповідь НАТО вжило заходів для захисту своїх членів, розмістивши додаткові військові контингенти в Східній Європі. Це посилює ризик конфронтації. Конфлікти на пострадянському просторі, такі як війни в Грузії 2008 р. та в Україні після 2014 р., стали прикладами агресивної зовнішньої політики Росії. Використання РФ військової сили призвели до серйозних наслідків для міжнародної безпеки. Окупація Криму, війна на сході України, а потім повномасштабне вторгнення в Україну стали найбільшими кризами у відносинах між ЄС та РФ з часів завершення Холодної війни. Ці події викликали запровадження жорстких економічних санкцій проти РФ з боку ЄС та США, що погіршило економічну ситуацію в країні та посилює її міжнародну ізоляцію.

Геополітичні трансформації мали багатогранний вплив на міжнародну безпеку. Одним із найпомітніших наслідків стало зростання військової напруженості в Європі. РФ активно посилювала свої військові позиції, розміщувала додаткові війська та проводила масштабні військові навчання поблизу кордонів із країнами НАТО. У відповідь НАТО вжило заходів для стримування, що призвело до нових перегонів озброєнь. Енергетична безпека стала ще одним важливим аспектом впливу геополітичних трансформацій у відносинах між ЄС та РФ. ЄС активно шукає альтернативні джерела енергоресурсів, щоб зменшити свою залежність від російського газу та нафти. Це включає розвиток власних енергетичних ресурсів, збільшення інвестицій у відновлювані джерела енергії та розширення інфраструктури для імпорту зрідженого природного газу з інших регіонів. Кібербезпека та інформаційні війни також стали ключовими аспектами геополітичного впливу. РФ активно використовує кіберінструменти та дезінформаційні кампанії для втручання у політичні процеси в країнах ЄС. Хакерські атаки на державні та приватні установи, втручання у виборчі процеси, підтримка популістських і крайніх правих партій сприяють дестабілізації політичних систем і посиленню недовіри до демократичних інституцій. У відповідь на це ЄС розробив стратегії для посилення кібербезпеки та боротьби з дезінформацією, однак ці заходи вимагають постійного вдосконалення, координації між країнами-членами.

Сучасні відносини між ЄС та РФ характеризуються глибокою недовірою та майже повною відсутністю конструктивного діалогу. Для покращення ситуації необхідні кардинальні зміни у зовнішній політиці РФ, зокрема зобов'язання дотримуватись міжнародних норм та принципів. ЄС має продовжувати розробляти та впроваджувати стратегії, спрямовані на зміцнення власної безпеки, зменшення залежності від РФ та захист стратегічних інтересів на міжнародній арені. Відновлення стабільності та безпеки в Європі та світі загалом можливе лише за умови дотримання міжнародного права всіма сторонами. Таким чином, політична ситуація в РФ, запроваджені економічні санкції, військова напруженість, енергетична залежність та кіберзагрози стали ключовими викликами, а

геополітичні трансформації у відносинах між ЄС та РФ потребують подальших досліджень у контексті розвитку сучасної політичної науки та міжнародної безпеки.

References:

1. European Commission (2022). *Investing in Europe's Green Future*. https://ec.europa.eu/stories/european-green-deal/index_en.html
2. European Commission (2024). *Support for Ukraine: Solidarity in Action* https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine_en.
3. European Commission. (2023). *Critical Infrastructure Protection and Resilience: EU Strategic Foresight Report 2023*. <https://ec.europa.eu/newsroom/cipr/items/806201/>.
4. European External Action Service (EEAS). (2022). *2022 Report on Foreign Information Manipulation and Interference*. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/EEAS-AnnualReport-WEB_v3.4.pdf
5. European Union (2024). *EU Energy Report: Gas Dependency Trends*. https://energy.ec.europa.eu/index_en
6. Gros, D. & Mustilli, F. (2015). The Economic Impact of Sanctions against Russia: Much ado about very little. CEPS Papers 11036, Centre for European Policy Studies.
7. Heydarian, R. J. (2022) Russia's Pivot to Asia: An Emerging "Third Force" amid Sino-American Rivalry. Trends Research Institute. (n.d.). <https://trendsresearch.org/insight/russias-pivot-to-asia-an-emerging-third-force-amid-sino-american-rivalry/>
8. International Monetary Fund (IMF) (2022). *World Economic Outlook: War and Inflation*. <https://www.elibrary.imf.org/display/book/9781616359423/9781616359423.xml>
9. Kovacs, E. (2017). *French Presidential Candidate Targeted by Russia-Linked Hackers*. SecurityWeek. <https://www.securityweek.com/french-presidential-candidate-targeted-russia-linked-hackers/>
10. Leonard, M., Shapiro, J., Tagliapietra, J., Wolf, S. (2021). The geopolitics of the European Green Deal. *International Organisations Research Journal*. 16. 204-235. 10.17323/1996-7845-2021-02-10.
11. NATO. (2022). *Madrid Summit ends with far-reaching decisions to transform NATO*. NATO Official Website. https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_197574.htm
12. Roberts, C. (2014), *Russia And The European Union: The Sources And Limits Of "Special Relationships"*. Strategic Studies Institute. 144 p.
13. SIPRI (2023). *Russia-China Trade Dynamics*. <https://www.sipri.org/media/newsletter/2024-april>
14. Snyder, T. (2022). *Ukraine Holds the Future: The War Between Democracy and Nihilism*. Foreign Affairs.
15. Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) (2023). *Trends in World Military Expenditure, 2023*. <https://www.sipri.org/publications/2023/sipri-insights-peace-and-security/russias-military-expenditure-during-its-war-against-ukraine>
16. Walton, C. (2020). *Putin's world: Russia against the west and the rest*: by Angela Stent, New York, NY: Twelve, 2019, 448 pp. *Comparative Strategy*. 39. 403-405.

Anton Pastovenskyi,

Postgraduate student, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University

Geopolitical Transformations in Eu-Russia Relations: Impact of Internal and External Factors

This article analyzes the geopolitical changes in the relations between the European Union (EU) and the Russian Federation (RF), which have significantly affected global security and stability. Since the collapse of the Soviet Union in 1991, EU-Russia relations have gone through various phases, ranging from aspirations for cooperation and strategic partnership to open confrontation, which escalated after the annexation of Crimea in 2014. The culmination of this conflict was Russia's full-scale invasion of Ukraine on February 24, 2022. The article examines internal and external factors that have driven these changes, focusing on the negative consequences of Russia's policies for international security. Among the internal factors, such as the concentration of power, repression of the opposition, and control over the media under the leadership of Vladimir Putin, conditions created the development of an authoritarian regime in Russia. Economic dependence on energy exports and the severe sanctions imposed by the EU and the USA following the annexation of Crimea exacerbated these issues. Propaganda has also played a significant role in shaping public sentiment that supports Moscow's aggressive foreign policy. External factors include the eastward expansion of the EU and NATO, which Russia perceived as a security threat. Conflicts in the post-Soviet space, particularly in Georgia and Ukraine became vivid manifestations of Russia's aggressive policy. The war in eastern Ukraine and support for separatist movements significantly worsened relations between the EU and Russia, leading to Russia's further international isolation. The article also explores the impact of geopolitical changes on international security, including military tensions, energy security, and cybersecurity. Increased military activity, the development of alternative energy sources, and the fight against cyber threats have become key responses by the EU to these challenges. The conclusions emphasize the need for substantial changes in Russia's foreign policy to restore dialogue and partnership with the EU. It also stresses the importance of the EU continuing to develop strategies to strengthen its security and reduce dependence on Russia, which will contribute to stability and security both in Europe and globally.

Keywords: *European Union, Russian Federation, geopolitical relations, internal factors, external factors, sanctions, confrontation.*

ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС І НАЦІОНАЛЬНІ ЦІННОСТІ

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.36.11>

УДК 323.1+94(477)

Вікторія Тімашова,
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних відносин та гуманітарних студій,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID: 0000-0001-5717-9476; email: tavitum2020@gmail.com

**ЕТНОПОЛІТИЧНІ ДИСКУСІЇ В УКРАЇНІ ХХ-ХХІ СТОЛІТЬ:
ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНІСТЬ**

У статті досліджено питання етнополітики в Україні, зокрема зосереджено увагу на актуальності інтеграції національних меншин у суспільне життя країни. В умовах політичної та соціальної нестабільності, з розгортанням зовнішньої збройної агресії, питання забезпечення рівних прав для всіх громадян, незалежно від їхнього етнічного походження, залишається критично важливим. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю формування стабільної національної політики, яка сприяла б гармонійному співіснуванню різних етнічних груп, їхній культурній самореалізації та збереженню ідентичності, не порушуючи при цьому загальнонаціональних цінностей і норм. Метою роботи є аналіз усталених і сучасних підходів до етнополітики в Україні, зокрема методів і засобів, спрямованих на інтеграцію національних меншин та забезпечення їхніх прав. Основними завданнями дослідження є виявлення та оцінка ключових проблем, з якими традиційно пов'язують етнополітику, а також визначення перспективних напрямів її розвитку. Результати дослідження демонструють неоднозначність поточного стану етнополітики в Україні: попри зусилля щодо забезпечення прав меншин, існують проблеми впровадження ефективної політики, яка забезпечувала б належний рівень інтеграції. Виявлено, що хоча сучасна політика спрямована на захист прав меншин, її практичне втілення нерідко стикається з соціально-економічними та культурними перешкодами та загрозами ззовні. Це свідчить про необхідність подальшого вдосконалення політики для врахування потреб усіх етнічних груп та зміцнення національної єдності. У висновках зазначено, що забезпечення прав національних меншин є важливою складовою демократичного розвитку України, проте для досягнення гармонійної інтеграції необхідно приділяти більше уваги механізмам реалізації прийнятих законодавчих норм. Акцентовано на важливості подальших наукових досліджень у цій сфері та розвитку нових, гнучких підходів до етнополітики, які дозволили б врахувати специфіку різних етнічних груп та сприяли б збереженню суспільної стабільності.

Ключові слова: етнополітика, етнополітичні відносини, етнополітичні дискусії, етнічність.

Вступ. Етнополітичні дискусії відіграють важливу роль у соціально-політичному житті України, визначаючи національну ідентичність та пріоритети державної політики. З моменту українського національного відродження і до сучасності, коли країна стикається з серйозними викликами, пов'язаними із зовнішньою агресією та питанням національної єдності, етнополітична сфера залишається актуальною темою для наукових і громадських обговорень. В Україні, як у державі з різноманітним етнічним складом, культурні, мовні та історичні фактори впливають на формування політичного курсу та державної ідеології. Складність питання зумовлена потребою збереження міжетнічної гармонії при одночасному утвердженні національних цінностей, що часто стає предметом політичних маніпуляцій.

Значний вплив на розвиток української етнополітики справили історичні події: колоніальний статус у складі Російської імперії, а також спадщина Австро-Угорської імперії, революційні події 1917–1921 років, які відкрили шлях до перших спроб інституційного закріплення національної ідентичності та прав національних меншин, період радянського експерименту в етнополітичній царині тощо.

Революційний період початку ХХ століття став особливим випробуванням для української влади, що прагнула інтегрувати всі етнічні групи до нової держави та в демократичний спосіб забезпечити їм права і свободи. Це включало рішення таких важливих питань, як культурне відродження, мовні права та політична участь представників різних національних громад. Протягом радянського періоду етнополітичні питання в Україні піддавалися значним трансформаціям. З одного боку, політика коренізації в 1920-х роках

дозволила зберегти та розвивати українську мову і культуру, а також мови й культурні особливості інших національностей. З другого боку, з посиленням сталінського режиму курс на національне відродження був замінений на русифікацію та асиміляцію, що позбавляло етнічні групи можливостей для самовираження, формуючи внутрішній спротив. Вплив радянської етнополітики на українське суспільство був багатограним, а його наслідки досі відчуваються в політичних та культурних розбіжностях, що виникають у сучасних дискусіях щодо етнополітики.

Сучасні виклики, зокрема війна, загрози національній ідентичності та територіальній цілісності надали етнополітичним питанням нової гостроти. На тлі зростаючої поляризації між регіонами та впливу зовнішніх ідеологічних факторів, таких, як концепція «руського миру», питання національної єдності та інтеграції національних меншин стали критичними. У цьому контексті особливого значення набуває створення інтеграційних моделей, здатних об'єднати громадян різних етнічних і культурних груп на основі спільних цінностей, таких, як суверенітет, демократія, рівність прав.

Метою статті є дослідження розвитку дискусій щодо етнополітики в Україні, зокрема вивчення основних етапів і змін, що вплинули на формування державної політики у сучасності щодо національних меншин та етнічних груп. Стаття спрямована на аналіз ключових факторів, що вплинули на становлення етнополітичних відносин в Україні, а також на виявлення можливих шляхів подальшого вдосконалення політики для забезпечення соціальної згуртованості та гармонійного розвитку суспільства.

Аналіз досліджень і публікацій. Етнополітика в Україні є предметом численних досліджень, в яких аналізується проблема національної ідеї, міжетнічних конфліктів, взаємодія держави з етнічними групами, інтеграція національних меншин тощо. Вагомий внесок у розвиток етнополітики як науки та сфери політичної діяльності здійснив І. Варзар. Значну частину напрацювань професора становили наукові дискусії щодо термінологічного інструментарію етнополітичних відносин і процесів. Вчений віддавав належне розумінню теоретичної генези базових категорій етнополітики, їх понятійним супутникам, різним формам прояву, а також історико-об'єктивним джерелам та об'єкт-предметним засадам. Наприклад, концепцію національної ідеї в одній із численних наукових статей автора «відреставровано на широкому фоні та історичному тлі процесу генезування політолого-етнологічної думки Європи Нового та Новітнього часів, – від Англійської революції середини XVII ст. аж до українського сьогодення» (Варзар, 2012). Такий підхід сьогодні особливо цінний, бо підкреслює значимість історичного аналізу етнополітики, а також вже сам по собі став частиною історії політичної думки України. Паралельно з появою великого спектру перекладної літератури етнополітика в Україні активно збагачувалася підходами та концептами західної науки, на зразок вчення про «уявленні спільноти» (Андерсон, 2001).

Важливо, що саме етнополітичні дослідження в Україні дали суттєвий поштовх розвитку історико-порівняльного дискурсу в політології. Наприклад, О. Нельга дослідив вплив радянської спадщини на етнополітику, підкреслюючи, що деякі радянські підходи все ще присутні в державному управлінні; водночас науковці етнополітичні процеси у посткомуністичних країнах часто бачать як взаємопов'язані/взаємозумовлені та окреслюють як етнічний «ренесанс», а також зафіксували такі його історичні ознаки: зростання етнічної та національної самосвідомості, піднесення політичної свідомості етносів, поглиблення національної інтеграції, посилення етнічної/національної мобілізації етнічних груп, корінних народів, національних меншин, зміна етнополітичної культури, утвердження етнонаціональних спільнот як суб'єктів політичного життя, а також акторів міжнародної політики (див. Римаренко, 2021).

Політичні аспекти етнічності впливають на міжнародну безпеку, державну стабільність, суспільний розвиток, цінності та поведінкові установки громадян. Відтак у науковій літературі розгорнулися дискусії довкола різних проблем етнополітики. Наприклад, відомі політологи, такі, як В. Котигоренко (2010), В. Кулик (2023) справедливо зосереджуються і на питаннях модернізації законодавства у відповідній сфері, і на значенні

освіти у формуванні етнічної толерантності та на багатьох інших аспектах етнонаціональної сфери. Водночас комплекс таких питань із часом не вичерпується, а лише розширюється в дискусійному форматі та потребує подальшого дослідження.

Методи дослідження у статті зосереджуються на аналізі концептуальних підходів до вивчення етнополітики та проблем національних меншин в Україні. Це огляд сучасних наукових публікацій, в яких розглядаються питання етнічної політики, національної ідентичності та інтеграції національних меншин. Додатково застосовується компаративний аналіз публікацій, що дозволяє оцінити дискусійні аспекти щодо суспільних настроїв і ставлення до національних меншин. Ці методи дають змогу комплексно проаналізувати ситуацію в Україні, зосереджуючи увагу на проблемах, з якими стикаються національні меншини, а також на основних викликах, що постають перед етнополітикою країни.

Результати та дискусії. Невід'ємною частиною політичного та соціального життя в Україні є етнополітичні дискусії, які мають глибокі історичні корені, зокрема в контексті XX і XXI століть. Від періоду українського національного відродження і до сучасних викликів, пов'язаних із воєнним конфліктом, ці дискусії формували не лише національну ідентичність, а й окреслювали політичні орієнтири держави. В Україні, як країні з численними етнічними групами, важливо окреслювати та враховувати дію культурних, етнічних та історичних факторів на процеси політики.

Переломним етапом у розбудові української національної влади стала українська революція 1917–1921 років Цей процес був надзвичайно складним через значущі внутрішні та зовнішні виклики. Крізь інституційну історію революції проглядається те, як формувалися державні установи, а також стратегії державотворення, що обумовлювалися національно-етнічними особливостями населення та впливом інших країн, таких, як радянська Росія та Польща. Ключовою складовою стало вирішення етнополітичних проблем, що включали захист прав національних меншин та створювали умови для їх мирного співіснування з українською державою. Ці питання чітко відображались у документах Центральної Ради та урядів УНР, які прагнули інтегрувати етнічні меншини до нової держави, при цьому забезпечуючи їм права та свободи. Оцінити етнополітичні процеси цього періоду дозволяє застосування комплексного міждисциплінарного підходу, що включає методи історії, політології, соціології.

З початком демократичних перетворень кінця 1980-х років дослідники повернулися до архівних праць діячів революції, таких, як М. Грушевський, В. Винниченко та інші. По закінченню десятиліття ідеологічних обмежень радянської історіографії відновлення їхньої спадщини стало важливим кроком до переосмислення етнополітичних аспектів революції. В сучасності науковці навчаються досліджувати етнополітику без обмежень, нав'язаних радянською ідеологією, та об'єктивно оцінювати національно-етнічні відносини, відновивши значення демократичних цінностей, закладених тоді у міжетнічні стосунки та підходи держави. Особливу увагу на той період часу приділяли залученню національних меншин у процес державотворення, тобто вже тогочасні українські уряди у своїй політиці передбачали розвиток національно-культурних прав, забезпечення політичної участі представників різних етнічних груп. Етнічні питання, зокрема пов'язані з російською, єврейською, польською громадами, мали суттєвий вплив на політичне та культурне життя країни, однак запропоновані в той час демократичні моделі етнополітики так і не були реалізовані повною мірою і фактично були на довгий час втрачені радянським періодом.

Утім революція 1917 року заклала важливі традиції етнополітичного світогляду та політики майбутнього, сприяла ідеї зв'язку національної та політичної ідентичності, виводила політичні практики за рамки колоніальних у складі Російської імперії, розвивала подальші уявлення щодо суверенітету, державотворчості, самоврядності громад тощо. Українська національна ідентичність вийшла за межі етнічних вимірів та зростала як основа громадянської нації для всіх представників етнічних груп, що поділяють цінності свободи і демократії. Ці ідеї перегукуються із сучасністю, коли етнополітичні дискусії не лише

розвиваються довкола проблем збереження культурної спадщини, а й щодо укріплення єдиної громадської ідентичності.

Революція стала важливим етапом у формуванні української національної свідомості, коли прагнення українців до незалежності стало видимим. Впродовж радянського періоду етнополітика в Україні зазнавала значних трансформацій. Спершу політика коренізації зверталася до культурних прав українців, однак згодом цей курс змінився на централізовану русифікацію та асиміляцію. Такий підхід обмежував етнічну самобутність, викликаючи внутрішній опір у суспільстві. Сьогодні, з урахуванням уроків минулого, етнополітика України спрямована на інтеграцію національних меншин і збереження культурного розмаїття, що підтримує єдність і стабільність держави.

Радянська етнополітика, яка стосувалась України, характеризувалася складними і часто спостережливими процесами, що мінялися від сприяння розвитку національної самобутності до тотального ігнорування потреб нації під маскою інтернаціоналізму. На початку 1920-х років радянська влада слідує курсу коренізації, сприяла розвитку української мови та культури, а також національних мов і культур інших етнічних спільнот, які населяли Україну. Така політика дозволила місцевим кадрам бути «вхожими» до державного апарату, засновувати національні школи, видавництва та культурні заклади, що було значним кроком для національного відродження.

Однак із кінця 1920-х років, разом із посиленням сталінської командно-адміністративної системи, в етнополітиці відбулися кардинальні зміни. Відбулася кардинально різка зміна політики, відхід від підтримки культури та особливостей націй, розпочалась широка кампанія русифікації та асиміляції. Ліквідували мережі національних шкіл, стигматизувались етнічні меншини як «зрадники й шпигуни», що було вигадано для виправдання їхньої депортації та масових репресій. Курс 1930-х років сприяв поновленню імперського великодержавництва, завульованим під гаслами «дружби народів», що фактично призвів до згорання національного життя.

По закінченню другої світової війни, з розповсюдженням радянської влади на землі Західної України, влада продовжувала централізовану політику асиміляції, офіційно ігноруючи національне питання. У другій половині ХХ століття, слідує ідеології «радянського народу», під гаслами «розквіту і зближення націй» влада посилювала русифікацію, що негативно позначалося на етнічній самобутності як українців, так й інших етнічних груп. Цей підхід, як слушно узагальнюють відомі українські етнополітологи, викликав посилення етнічного спротиву, зокрема серед кримських татар, русинів та представників інших етносів України (Антонюк, 1999).

В Україні ХХ століття етнополітичні дискусії були тісно пов'язані з історичними подіями, такими, як Голодомор, друга світова війна та становлення незалежності в 1991 році. Ці події, на думку багатьох вчених, зіграли важливу роль у формуванні національної свідомості, а також сприяли зростанню різних етнічних і політичних ідентичностей. Протягом цього періоду український націоналізм стикався з впливом радянської ідеології, яка намагалася асимілювати українську культуру в загальний радянський контекст.

З початком ХХІ століття в Україні продовжувалися етнополітичні дискусії, зокрема через вплив ідеології «русского мира». Така концепція була спочатку представлена як підтримка російських діаспор, швидко трансформувалась в ідеологічну платформу, що намагалася заперечити українську ідентичність. Активна підтримка надавалася від російських пропагандистських організацій проросійським групам в Україні, які представляли український націоналізм як загрозу для російськомовних громад. Беручи за основу історичні наративи та акцентуючи увагу на мові, культурі, традиціях, ці групи намагалися формувати альтернативні етнічні цінності, що перетворювалося на потужний інструмент для політичних маніпуляцій. Як вважають дослідники, разом з тим, такі дії підкреслювали глибокі внутрішні суперечності в українському суспільстві – ці заходи навіть поділяли соціум між проукраїнськими та проросійськими наративами (Zhurzhenko, 2014).

Важливу роль у етнополітиці відіграє ідентичність. Феномен ідентичності в українському суспільстві тісно переплітається з системою ціннісних деформацій, що є особливо актуальним на фоні сучасних політичних перетворень.

Зі здобуттям незалежності в Україну прийшло багато демократичних перетворень, що спричинили низку змін у колективній свідомості громадян та звертали увагу дослідників до аспектів формування суспільних цінностей. Такі дослідники, як М. Михальченко, О. Поліщук, Н. Кононенко та ін., приділяли увагу теоретичним та практичним аспектам ціннісних орієнтацій, досліджуючи їх роль в ідентичності та консолідації українського народу. Їхнім висновком було те, що цінності можуть бути як об'єднавчим фактором, так і джерелом розколу в суспільстві, особливо в регіонах, що вирізняються соціокультурною самобутністю. Особливу увагу звертають на ціннісні орієнтири Сходу та Південної України, де спостерігаються видимі відмінності між іншими регіонами. Скажімо, на Донбасі домінує особлива система цінностей, що сформувалася під впливом радянського минулого та пропаганди «русского мира». Дослідник О. Єрмоєнко, досліджуючи цей феномен, описує ціннісну систему жителів Донбасу через поділ на «ідейних» і «користувальних» учасників конфлікту. Водночас ідейні прихильники підтримують російську імперську ідеологію чи залишаються вірними радянському минулому, будучи орієнтованими на матеріальну вигоду. Формування такої ідентичності значною мірою сталося через замкнутість регіону, обмеженість контактів з Європою та домінування великих державних підприємств, що впливали на світогляд місцевого населення.

Вплив російської агресії додатково підживив регіональні відмінності, штовхаючи частину населення до збереження своєї, так званої «донбаської ідентичності». Проте українська незалежність і нові виклики консолідували іншу частину суспільства навколо національних цінностей та ідей суверенної держави. І. Дзюба зауважує на тому, що на Донбасі глибоко вкорінилися міфи радянської пропаганди, які, підтримані вже новими російськими інформаційними кампаніями, перешкоджають формуванню єдиної української ідентичності. Це робить завдання інтеграції та подолання регіональних відмінностей критичними для національної єдності (Етнополітика в Україні, 2023, с. 124–128).

В Україні ХХ–ХХІ століть дискусії на тему етнополітики відображають складну трансформацію національної та етнічної ідентичності, яка відбулася під впливом як історичних, так і сучасних подій.

Погодимося, що в ХХ столітті етнічні ідентичності часто сприймалися як стабільні, а етнічність ототожнювалася з певною фіксованою групою. Зокрема в період створення Радянського Союзу етнічні та мовні розбіжності не мали можливості розвинути повністю через політику асиміляції та маргіналізації національних культур. Після здобуття незалежності у 1991 році дискусії щодо національної ідентичності загострилися, адже питання про етнічність і національну приналежність отримали нове значення. У ХХІ столітті українська ідентичність трансформувалась у напрямку інтегрованої етнонаціональної моделі.

Як зазначає В. Кулик, процес націєтворення в незалежній Україні призвів до злиття етнічної та національної ідентичності, формуючи етнонаціональну ідентичність. Цей процес частково з'являється завдяки внутрішній потребі в єдності та зростанні зовнішніх загроз. Після Євромайдану та російської агресії в 2014 році національна єдність і громадянська згуртованість набули вагомшого значення і для українців російського походження та російськомовних громадян, що дедалі частіше почали ідентифікувати себе як частину української нації. Сталося поступове переосмислення ідентифікації: традиційні етнічні категорії, такі, як «українець» або «росіянин», тепер стали охоплювати не лише етнокультурну, а й громадянську належність (Kulyk, 2023).

Етнополітична ситуація в Україні має глибоке історичне коріння, пов'язане з багатонаціональним складом серед громадян, що сформувався протягом століть. І такий поліетнічний склад зумовив виникнення унікальної етнокультурної динаміки, що містить взаємодію різних національних, релігійних і мовних груп. У часи української незалежності

стало особливо актуальним питання узгодження специфічних інтересів цих груп з метою створення стабільного політичного простору.

Наукове дослідження етнополітики, на думку авторитетних політологів сучасності, дає можливість розглянути комплекс взаємовідносин між етнічними групами та державою як складну систему, що впливає на соціальну згуртованість та політичну стабільність. У сучасності демократична етнополітика спрямована на забезпечення інтеграції різних національних громад і максимального зменшення конфліктного потенціалу між ними. Основним аспектом є потреба запобігання конфліктам, що можуть виникнути на ґрунті мовних відмінностей, культурних і релігійних традицій окремих регіонів.

До прикладу, мовне питання все ще залишається одним із найгостріших, оскільки воно показує як етнічну, так й історичну пам'ять громад. У численних випадках політизація мовних відмінностей призводить до напруги в суспільстві, що спонукає окремі політичні сили використовувати це для мобілізації електорату. Політизація етнічності стає найбільш помітною в рамках виборчих кампаній та внутрішніх політичних протистоянь, що часто супроводжується ідеологізацією етнічних відмінностей. Таким чином, у політичному дискурсі нерідко порушується тема різних мовних, культурних і релігійних пріоритетів регіонів. Це штучно посилює розкол населення на західні та східні регіони, посилюючи відмінності між ними у політичних симпатіях і зовнішньополітичних орієнтаціях громадян.

Зумовив регіональні відмінності також економічний фактор, що впливає на якість життя та соціальну стабільність у різних областях. Диспропорції між регіонами в плані економіки, що посилюють нерівність у можливостях місцевого самоврядування, так само можуть впливати на рівень міжетнічної напруги. Надто мала інтеграція окремих областей у загальнонаціональний економічний простір сприяє консолідації локальних інтересів, що може призвести до тенденцій зворотної інтеграції. Адміністративно-територіальний устрій країни, що був успадкований від радянської епохи, недостатньо враховує етнічні та культурні відмінності між регіонами, що створює додаткові перешкоди для гармонійної етнополітики (Котигоренко, 2010).

Держава пройшла складний шлях від розбудови національних основ у багатонаціональному суспільстві до забезпечення інтеграції різних етнічних груп. Питання інтеграції та забезпечення прав національних меншин стають постійними темами в етнополітичних дискусіях України, адже у своїй системі історія української політики дуже тісно пов'язана зі змінами в політичній системі від радянського періоду, коли політика коренізації короткочасно підтримувала розвиток місцевих культур, до періодів насильницької русифікації та обмеження національної самобутності.

Зі здобуттям незалежності у 1991 році дискусії на тему етнополітики стали особливо актуальними через необхідність створення нових політичних механізмів для інтеграції етнічних груп, зокрема таких, як кримські татари, угорці, румуни та інші меншини.

У XXI столітті ці питання набули більшої значимості через політичну та соціальну поляризацію між регіонами, особливо після Революції Гідності 2014 року та військового конфлікту на сході країни. Це загострило дискусії щодо того, як державна політика має підтримувати права меншин і одночасно сприяти єдності української нації. Вчені прогнозують, що в Україні буде продовжуватись обговорення культурних і мовних прав національних спільнот, а також їхньої ролі в політичному процесі. Держава перебуває у пошуках балансу між збереженням національної ідентичності та інтеграцією меншин, а також протидією впливам ззовні, які використовують етнічні питання для внесення нестабільної ситуації у країні (Białobłocki, 2014).

Отже, міжетнічні відносини є багатограним процесом, на який впливають як культурні, так і економічні фактори, як внутрішні процеси, так і зовнішні тиски. Гуманістичні ідеали все ще залишаються важливими орієнтирами політики XXI століття (Akorian, Timashova, 2023), зокрема й етнополітики як практичної сфери захисту національних інтересів людей.

Етнополітичні дискусії залежать не тільки від усталених практик, а й від реалій суспільно-політичного життя, тобто традиції можуть змінюватися залежно від динаміки, і навпаки – реформи часом впроваджуються складніше через консервативні ідеї або недостатньо гнучке мислення еліт. Особливо складним для політологічного дискурсу є комплекс питань, пов'язаних із національною ідентичністю. Адже вимоги політичної модернізації та трансформації державних інститутів переглядаються під впливом війни. Етнополітика в умовах війни має слугувати принципам консолідаційним і обороноспроможним, ґрунтуватись на засадах рівності та недискримінації, забезпечувати культурне різноманіття та єдність, бути відкритою до міжнародної співпраці та відстоювання національних інтересів. Різні підходи та висновки вчених часто сходяться на позиціях гострої необхідності посилення постійних аналітичних спроможностей і стратегічних пропозицій у цій царині.

Висновки. Проведене дослідження дискусій щодо етнополітичних процесів в Україні виявляє складність формування національної ідентичності і в історичній ретроспективі, і в постійній динаміці сучасного світу. Воно показує як багатоетапний розвиток етнополітики, так і сучасні виклики, пов'язані з інтеграцією національних меншин, впливом зовнішніх загроз, таких, як ідеологія «руського мира», а також із забезпеченням балансу між громадянськими цінностями та етнічними особливостями.

Український досвід етнополітики ХХ століття показав перехід від культурного відродження до централізованої асиміляції та русифікації в радянські часи, що викликало внутрішній опір і формувало регіональні відмінності. У період незалежності з 1991 року держава почала активно відроджувати національні цінності, враховуючи особливості різних етнічних груп, які є частиною українського суспільства. Значущою частиною сучасних етнополітичних дискусій є питання мовної та культурної політики, самоврядності громад, законодавчого забезпечення оголошених принципів демократичної етнополітики. В умовах зовнішньої агресії національна ідентичність українців, незалежно від етнічного походження, отримала нове, об'єднане значення, що є етапом стабілізації та розвитку українського суспільства на засадах спільних цінностей.

Перспективи подальших досліджень можуть зосередитися на глибшому аналізі ціннісних орієнтацій різних регіонів України, що допоможе краще визначити фактори, які сприяють або перешкоджають консолідації й розвитку національної ідентичності. Важливим є також дослідження впливу етнічної та мовної політики на соціальну згуртованість і політичну стабільність. Також необхідно розробити нові підходи до інтеграції національних меншин, які враховують їхні культурні та мовні потреби, сприяючи посиленню єдиної громадянської ідентичності. Порівняння українського досвіду з досвідом інших пострадянських держав у сфері етнополітики може бути корисним для адаптації ефективних моделей до українських умов. Подальші дослідження етнополітики в Україні можуть сприяти розбудові гармонійного, стабільного та соціально згуртованого суспільства, яке визнає цінність культурного різноманіття та зосереджене на спільних цілях розвитку.

Використані джерела:

1. Андерсон, Б. (2001). Уявлені спільноти: міркування щодо походження і поширення націоналізму. Київ: Критика. 271 с.
2. Антонюк, О. В. (1999). Етнополітика в Україні: історія та сучасний стан. *Український Історичний журнал*, (4), 15–28.
3. Варзар, І. М. (2012). Політолого-етнологічний сенсозміст «національної ідеї» в історіолого-релятивних аспектах. *Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 22.* [Відп. ред. О. В. Бабкіна]. Київ: Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Вип. 7. С. 9–17.
4. Войналович, В. А. та ін. (2023). Етнополітика в Україні в умовах сучасних суспільнополітичних змін: реальний стан, виклики, перспективи: монографія. Київ: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
5. Котигоренко, В. (2010). Етнополітика в Україні: загальне та регіональне як об'єкт і предмет наукового пізнання. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*, (40).
6. Римаренко, С. (2021). Державна етнонаціональна політика України. Уявне та реальне. *Гілея: науковий вісник*. Київ: «Видавництво «Гілея», 2021. Вип. 164 (№ 8-9). С.102–105.

7. Akopian, V., Timashova, V. (2023). The Discourse of Humanism in the Context of the Civilizational Process in the 21st century. *Philosophy and Cosmology*. Vol. 30. S. 24–32.
8. Białobłocki, T. (2014). On the essence of subjectivity and subjectivation of national minorities in ethnopolitical process: theoretization on the background of events in Ukraine. *Studium europy środkowej i wschodniej*, 56–71. <https://doi.org/10.59861/ansgk.2353-8392.2020.pp56-71>.
9. Kulyk, V. (2023). What have we learned about ethnonational identities in Ukraine?. *Nationalities papers*, 1–16. <https://doi.org/10.1017/nps.2023.41>.
10. Zhurzhenko, T. (2014). A divided nation? Reconsidering the role of identity politics in the Ukraine crisis. *Berliner Wissenschafts-Verlag*, (89), 249–267.

References:

1. Anderson, B. (2001). *Uiavlenni spilnoty: mirkuvannia shchodo pokhodzhennia i poshyrennia natsionalizmu*. Kyiv: Krytyka. 271 s.
2. Antoniuk, O. V. (1999). Etnopolityka v Ukraini: istoriia ta suchasnyi stan. *Ukrainskyi Istorychnyi zhurnal*, (4), 15–28.
3. Varzar, I. M. (2012). Politolohe-etnolohichni sensozmist "natsionalnoi idei" v istoriolohe-reliatyvnykh aspektakh. *Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin*. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P.Drahomanova. Seriya 22. [Vidp. red. O.V.Babkina]. K.: Vydavnytstvo Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P.Drahomanova. Vypusk 7. S. 9-17.
4. Voinalovych, V. A. ta in. (2023). Etnopolityka v Ukraini v umovakh suchasnykh suspilnopolitychnykh zmin: realnyi stan, vyklyky, perspektyvy: monohrafiia. Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy.
5. Kotyhorenko, V. (2010). Etnopolityka v Ukraini: zahalne ta rehionalne yak ob'iekt i predmet naukovooho piznannia. *Gileia: naukovyi visnyk*. Zbirnyk naukovykh prats, (40).
6. Rymarenko, S. (2021). Derzhavna etnonatsionalna polityka Ukrainy. Uivne ta realne. *Hileia: naukovyi visnyk*. K.: "Vydavnytstvo "Hileia", 2021. Vyp. 164 (No 8-9). S.102-105.
7. Akopian, V., Timashova, V. (2023). The Discourse of Humanism in the Context of the Civilizational Process in the 21st century. *Philosophy and Cosmology*. Vol. 30. S. 24-32.
8. Białobłocki, T. (2014). On the essence of subjectivity and subjectivation of national minorities in ethnopolitical process: theoretization on the background of events in Ukraine. *Studium europy środkowej i wschodniej*, 56–71. <https://doi.org/10.59861/ansgk.2353-8392.2020.pp56-71>.
9. Kulyk, V. (2023). What have we learned about ethnonational identities in Ukraine?. *Nationalities papers*, 1–16. <https://doi.org/10.1017/nps.2023.41>.
10. Zhurzhenko, T. (2014). A divided nation? Reconsidering the role of identity politics in the Ukraine crisis. *Berliner Wissenschafts-Verlag*, (89), 249–267.

Victoria Timashova,

doctor of political sciences, professor,

Ukrainian State University Mykhailo Drahomanov University

Ethno-Political Discussions in Ukraine of the XX-XXI Centuries: Traditions and Modernity

The article studies the issues of ethnic policy in Ukraine, in particular, focuses on the relevance of the integration of national minorities into the social life of the country. In the context of the political and social instability that periodically arises in Ukraine, the issue of ensuring equal rights for all citizens, regardless of their ethnic origin, remains critical. The relevance of the study is due to the need to form a stable national policy that would contribute to the harmonious coexistence of different ethnic groups, their cultural self-realization and preservation of identity, without violating national values and norms. The purpose of the work is to analyze modern approaches to ethnic policy in Ukraine, in particular methods and means aimed at integrating national minorities and ensuring their rights. The main objectives of the study are to identify and assess the key problems faced by Ukrainian ethno-policy, as well as to identify promising directions for its development. The results of the study demonstrate the ambiguity of the current state of ethnic policy in Ukraine: despite efforts to ensure the rights of minorities, there are problems with the implementation of effective policies that would ensure an adequate level of integration of national minorities into society. It has been found that although modern policies are aimed at protecting the rights of minorities, their practical implementation often faces socio-economic and cultural obstacles. This shows the need to further improve policies to take into account the needs of all ethnic groups and strengthen national unity. The conclusions indicate that ensuring the rights of national minorities is an important component of the democratic development of Ukraine, however, in order to achieve harmonious integration, it is necessary to pay more attention to the mechanisms for implementing adopted legislative norms. The author emphasizes the importance of further scientific research in this area and the development of new, flexible approaches to ethnic policy that would allow taking into account the specifics of different ethnic groups and contribute to the preservation of social stability.

Key words: *ethno-politics, ethno-national relations, ethno-political discussions, ethnicity.*

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.36.12>

УДК 32.019.5:355.02:323.2:342.3

Ольга Воляннюк,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук, старший науковий співробітник НДЦ
«Інститут соціально-правових та політичних досліджень імені Олександра Яременка»,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID: 0000-0002-1606-7416; email: volyanyuk@ukr.net

НАЦІОНАЛЬНІ ЦІННОСТІ ТА ОБОРОННА СВІДОМІСТЬ У ФОКУСІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті аналізуються трансформації державної політики України у сфері розвитку оборонної свідомості громадян, а також ціннісних орієнтирів політичної нації в умовах війни. Це переосмислення політологічних категорій свідомості, цінностей, ідентичності через безпековий вимір, що вплинув на наукові дослідження, освітні програми, нормативно-правові документи, політичні практики. Оборонна свідомість, як політико-аксіологічний феномен і елемент національної ідентичності, розглядається у контексті її взаємозв'язку з патріотичним вихованням, громадянською освітою, політичною консолідацією. Державна політика у цій сфері вкотре осмислюється як мистецтво можливого, через цінності, пріоритети, суб'єктність, межі втручання. У дослідженні використовуються політико-аксіологічний підхід, аналіз нормативно-правових актів, наукових текстів, даних соціологічних опитувань. Розкрито, як війна сприяла зростанню пріоритетів безпеки, патріотизму, соціальної зрілості українського суспільства, трансформації цінностей і структури ідентичностей. Визначено, що оборонна свідомість є комплексним явищем, яке потребує міждисциплінарного аналізу, водночас виклики політики ідентичності (пов'язані з політичними маніпуляціями, популізмом, зовнішніми загрозами тощо) потребують якісного політологічного дослідження. Стверджується, що прийняття нових нормативно-правових документів свідчить про спроби посилення ролі держави у сфері національної ідентичності. Водночас важливо уникати міжвидомчих дублювань і суперечностей, прагнути подальшого узгодження такої політики з новими стратегічними цілями, врахувати досвід у сфері розбудови демократичної моделі етнополітики, політики пам'яті, реінтеграції у документах з політики ідентичності. Результати дослідження вказують на необхідність розвитку державної політики у сфері національної ідентичності (та оборонної свідомості як її складової) через науково обґрунтовані концепти та поширення політичних цінностей, які відповідають викликам сучасності.

Ключові слова: політичні цінності, оборонна свідомість, державна політика, громадянська ідентичність, політика ідентичності, національна безпека, патріотичне виховання.

Вступ. В умовах війни категоріальний апарат політичної освіти та науки переосмислюється, передусім у безпековому сенсі. Нові покоління підручників і словників, сучасні освітні програми, наукові збірники, тематика актуальних політологічних конференцій і симпозіумів все виразніше підтверджують цю думку. Лише в Науковому часописі Українського державного університету імені Михайла Драгоманова «Політичні науки та методики викладання соціально-політичних дисциплін», за нашими підрахунками, з 2022 року опубліковано 5 випусків, це зокрема 57 статей, з яких кожна друга безпосередньо стосується проблематики війни та національної безпеки (з роками тенденція лише посилювалась), до того ж абсолютна більшість авторів згадували цей контекст в обґрунтуванні актуальності, у висновках і рекомендаціях із обраних тематик дослідження. Сучасні наукові школи звертають увагу на те, які концепти можуть зміцнювати стійкість держави та суспільства, а які навпаки – інструменталізуються автократіями на користь війни, згортають вікна можливостей для демократичної політики. Зокрема нового сенсу набувають і такі категорії як «політичні цінності», «демократична культура», «громадянська свідомість», «війни ідентичностей», «війни пам'ятей», «конфлікти досвідів» та інші. Такі концепти у науковому вжитку давно, мають виразний політико-аксіологічний вимір, але безпекові виклики формують нові горизонти їх теоретичного осмислення та практичного втілення. Оборонна свідомість є одним із тих феноменів, які могли би сприяти перегляду сучасної теорії політичної культури та ідеологій.

Війна загалом внесла корективи у світогляд людей, ціннісні установки та орієнтири – все те, що в умовах відносної суспільної стабільності розвивається достатньо повільно, в наш

час отримало значний імпульс перетворень, а відтак закладає суттєві основи трансформації національної політики. Соціологічні заміри (див. напр. Фонд «Демократичні ініціативи», 2024; Матета, 2018) вказують: в українському суспільстві різко зросли пріоритети безпеки та патріотизму; право на життя піднесене до першочергових, і при цьому громадсько-політичні прагнення не втрачають значення, навпаки – набувають стійкості; на шкалі домінантних орієнтирів більше немає маловажливих цінностей, за роки війни український соціум прискорено «дорослішає» в усвідомленні значення як цінностей самореалізації, підприємницької ініціативи, участі у релігійному житті, національно-культурного відродження, так і базових демократичних прав і сенсів. Водночас зрушення у структурі ідентичностей потребують і наукового аналізу, і професійної політичної комунікації. Оборонна свідомість, як і будь-який інший подібний феномен, може й надалі зазнавати деструктивного зовнішнього впливу, особливо у перспективі технологічних змін, нових можливостей штучного інтелекту, посилення міжнародної конфронтації тощо.

Війна змінює і роль держави у політичних процесах: готовність протистояти агресору є суттєвим показником як інституційної спроможності державних органів, так і їх ціннісних трансформацій. У структурі державної політики пріоритети та можливості визначаються не тільки встановленими формальними нормами, практиками, суб'єктами, вони залежать від цінностей. Державна політика лише тоді ефективна, коли спроможна і відгукуватися на суспільні запити, і опиратися на науково обґрунтовані положення та концепти. Сьогодні чимало ціннісних концептів зі сфер наукового пошуку і громадського активізму перенесено у політико-правову площину, такими зокрема є вже згадані поняття національної ідентичності, громадянської освіти, оборонної свідомості та інші. Лише у цій статті пропонуємо до розгляду 9 тематичних нормативно-правових документів останніх років. Водночас досі актуальною є дискусія довкола меж і можливостей держави у сфері цілеспрямованого формування оборонної свідомості, цінностей чи ідентичності загалом.

Мета дослідження – охарактеризувати трансформації державної політики України у сфері розвитку оборонної свідомості громадян та загалом їх ціннісних орієнтирів. Конкретизувати цю ціль видається можливим через: 1) виявлення зв'язку ключової проблеми з ширшими категоріями національної ідентичності та патріотичного виховання, які закладені в національному законодавстві; 2) аналіз відповідного нормативно-правового поля у політологічному ключі, на предмет окреслених в цих актах пріоритетів і суб'єктів; 3) осмислення можливостей і перспектив розвитку політики у сфері оборонної свідомості та національної ідентичності.

Методи дослідження. Оборонна свідомість (та відповідна державна політика) осмислюється з політико-аксіологічного підходу, через усталений у політології концепт цінностей, суспільних загалом і політичних зокрема. Водночас це поняття все ще рідко трапляється у політологічних джерелах, увага до нього прикута передусім з огляду на законодавчі новації. Тому важливою частиною дослідження є аналіз нормативно-правових документів, що розвивають концепт оборонної свідомості поряд із викликами громадянської та національної ідентичності. Здійснюється спроба порівняльного аналізу державницьких підходів за різні роки та за різними напрямками політики у відповідній сфері. Це також ретроспективний огляд, що дозволяє зрозуміти, як змінилися пріоритети держави до та після повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Аналіз наукових текстів і даних соціологічних опитувань покликаний обґрунтувати актуальність дослідження, виявити деякі тенденції розвитку аксіологічної площини політичного життя сучасного українського суспільства.

Аналіз останніх публікацій. У політико-філософській традиції цінностям відводять значиме місце, від них часто відштовхуються при аналізі політичної соціалізації, культури політичної діяльності, різних поведінкових моделей у політиці тощо. Про політичну свідомість у політології часто пишуть саме як про сукупність цінностей, складову суспільної свідомості, а вже відтак вирізняють її види, прояви, особливості. «Вибух» безпекових досліджень в умовах війни неминуче потребує конкретизації такої методології, в т.ч. концептуалізації оборонної свідомості. Сучасну систему глобальної безпеки важливо

розвивати не лише із позицій інституціоналізму, але й із урахуванням здобутків крос-культурних, етнополітичних, аксіологічних досліджень політики, масштабних проєктів (на зразок World Values Survey).

У політологічних словниках і енциклопедіях концепт оборонної свідомості ще дослівно не відображений. Водночас політичні цінності розглядаються саме як «орієнтири й регулятиви політичної свідомості, політичних відносин і політичних практик», тобто як явище з подвійним значенням: цінності і походять з історичного досвіду людей, і проявляються у політичній реальності як явища, структури, процеси, орієнтації, ідентифікації, практики (Політична енциклопедія, 2011, с. 772). Далекосяжним виявився концепт державної безпеки, прописаний А. Романюком, який зазначав: державна безпека є деяким станом рівноваги між військовим, соціально-економічним потенціалом країни та комплексом загроз; ця рівновага формує відповідний стан суспільної свідомості, коли усвідомлення рівня оборонного потенціалу власної країни не викликають страху / небезпеки у перспективі суспільного розвитку та домінуючих цінностей (Політична енциклопедія, 2011, с. 200). Після 2014 р. політологічна спільнота ще більше уваги приділила окресленню цього зв'язку цінностей, свідомості та безпеки. І хоча у нових словниках із політичних наук поняття оборонної свідомості не з'явилося, однак тлумачення терміну «обороноздатність» (defensive potentialities) охоплює не лише військовий та економічний, але й соціально-політичний та морально-психологічний потенціал суспільства, держави, організації; ця здатність відбиття зовнішньої агресії відображається у комплексі заходів – від розробки військових доктрин, зміцнення матеріального та науково-технічного потенціалу збройних сил, координації центральних органів державної влади та місцевих органів управління до саме патріотичного виховання населення та зміцнення національної єдності (Новітня політична лексика, 2015, с. 267).

Важливо, що динаміка ціннісних орієнтацій населення продовжувала вивчатися політологами і в умовах російської агресії, а на противагу зовнішнім загрозам розроблялися пропозиції та рекомендації актуалізованої в наші дні консолідаційної політики. Наприклад, дослідники Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України опублікували ґрунтовні результати аналізу еволюції національно-громадянських цінностей, демографічного розподілу мовних ідентичностей, стану релігійно-конфесійних преференцій населення, поведінки основних акторів етнокультурної сфери (Ієрархія цінностей населення Сходу та Півдня України..., 2021). З розвитком державної політики у відповідній сфері з'явилися і достатньо критичні зауваги окремих вчених і колективів авторів, наприклад, аналітична доповідь співробітників Національного інституту стратегічних досліджень: авторський підхід є дискусійною спробою описати проблеми ідентичностей, в т.ч. на тимчасово окупованих територіях, у контексті паралельних процесів війни та євроінтеграції (Аналіз основних тенденцій у сфері колективних ідентичностей..., 2024). Зауважимо, що умови екстремального насильства звужують можливості об'єктивного вивчення таких складних феноменів як культура, свідомість, ідентичність українського суспільства, і це виразно помітно у соціологічних дослідженнях. Наприклад, О. Злобіна (2024) описує тенденції змін національно-громадянської ідентичності під час війни, опираючись на фрагменти глибинних інтерв'ю, отриманих у 2023 р. в дослідженні життєвих історій вимушених мігрантів: частина респондентів після початку війни виїхала з України і продовжувала залишатися за кордоном, частина повернулася додому. Усе це вказує на пришвидшену динаміку ціннісних трансформацій, яку все складніше вивчати традиційним науковим інструментарієм, в рамках однієї галузі науки.

Відтак оборонна свідомість як частина політики ідентичності стає предметом міждисциплінарним. Розгорнуту характеристику проблемі пропонують, наприклад, сучасні правознавці: оборонна свідомість – культурно-психологічний феномен, сегмент національної ідентичності, фактор групової консолідації в боротьбі з агресором, гарантування майбутнім поколінням права на життя, на культурну автохтонність, цивілізаційну виразність; солідарна оборонна позиція є результатом системної реалізації гуманітарної, правової, безпекової,

воєнної, кримінологічної політики; водночас кримінологічні дослідження сучасної російської дійсності доводять і інверсивні комбінації оборонної свідомості, які також працюють й на детермінацію злочинів агресії, продукування ненависті тощо (Сокурєнко, 2024, с. 172). Важливо розуміти, на яких засадах конструювалася парадигма державної політики України у цій сфері, тому звертаємося до попередніх текстів її розробників. Зокрема у цьому аспекті згадується французький досвід, де основними завданнями формування оборонної свідомості є донесення державою національних цінностей: по-перше, захист французької мови і культури, в т.ч. вміння читати національні філософські трактати, розуміти їх історичний контекст; по-друге, вміння верифікувати джерела інформації; по-третє, вміння захищати інформацію, в т.ч. і військового змісту, в інтересах нації та громади; по-четверте, вміння аналізувати глобальні, геополітичні процеси та національні інтереси, в т.ч. військові операції у контексті захисту цінностей держави тощо (Ляхович, 2017).

Зарубіжна наукова література з проблематики потребує подальшого вивчення, адже у ній трапляється також і багато суміжних понять, наприклад, осмислюється питання безпекової свідомості, захисної свідомості; важливою є конкретизація різних вимірів питання, зокрема трансформаційний розвиток свідомості кібербезпеки. Прикметно, що до цих питань часто звертаються саме у зв'язку з викликами системи освіти, наприклад, дослідники відстоюють підхід до розвитку оборонної свідомості через модель колективної навчальної діяльності: інтерналізація знань, навичок, цінностей; залежність від спільноти підтримки; робота з іншими через розподіл праці; навчання в командах тощо (Gross, Но, 2021). В Україні також часто йдеться про інформаційну безпеку, кібербезпеку як один із вимірів оборонної свідомості, однак поки (закономірно для воєнного часу) переважає підхід до осмислення концепту в традиціях мілітарного світогляду, з акцентом на педагогічні технології, спортивне виховання, молодіжний активізм тощо (див. напр. Шаповалов, 2018).

Повертаючись від технологій трансформації до природи оборонної свідомості (як частини свідомості політичної та як предмета державної політики), важливо все ж акцентувати на домінуючих в суспільстві політичних цінностях. У цьому зв'язку вчені помічають амбівалентні тенденції. Наприклад, в умовах війни позиція соціально-політичного абсентеїзму стає все більше чужою громадянам України (для суспільної відстороненості залишається все менше простору), але якісно соціально-політична залученість не обов'язково від цього «виграє»; брак ідеологічних сенсів часто заповнюють саме популістські політичні сили, зокрема й ті, що імітують патріотизм і загрожують обороноздатності. Закономірно сучасні науковці чимало уваги приділяють цій проблемі (див. напр. Популістські орієнтації в українському суспільстві, 2024). Тому наш погляд на проблему політичної трансформації оборонної свідомості має бути комплексним і науково об'єктивним. У цій статті концепт оборонної свідомості розглядається як частина політико-правової практики та її ціннісного наповнення.

Результати та дискусії. Для українського суспільства серед різних предметних цінностей (демократія, держава, партія, легітимність, влада, порядок, рівність, свобода, самоврядування, справедливість тощо) виразно простежується пріоритет такої цінності як безпека. Коли ж звертаємося до традиційної класифікації цінностей за ідеологічним чи цивілізаційним спрямуванням (консервативні, ліберальні, соціалістичні, демократичні, ізоляціоністські, революційні, патерналістські, західні, азійські тощо), в умовах війни бачимо також виразний запит на цінності саме консолідаційні. Для суспільства і держави, які чинять спротив зовнішній агресії, на умовній шкалі «цінності-антицінності» вочевидь пріоритетними будуть ті, що сприяють обороноздатності (солідаризм, патріотизм, професіоналізм, взаємодовіра, відповідальність, лояльність тощо), критичніше сприймаються деструктивні явища (правовий нігілізм, містечковість, сепаратизм, клієнтелізм, кумівство, партикуляризм, змовництво та ін.), дещо суперечливими видаються багатовимірні орієнтири (пацифізм, індивідуалізм, компроміс, популізм та ін.). Водночас в умовах війни варто пам'ятати і про можливі загрози в ціннісній площині: гострі конфлікти інтерпретацій,

радикалізацію свідомості, догматизм, фанатизм тощо. Комплексно окреслені ціннісні пріоритети може об'єднувати концепт оборонної свідомості.

Чинне законодавство України пропонує таке визначення цього поняття: «оборонна свідомість – свідоме сприйняття та готовність громадянина до захисту незалежності і територіальної цілісності України, конституційних засад державного ладу, національних інтересів та суспільно-державних (національних) цінностей України»; до того ж це пріоритетне завдання державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: «...формування у громадян України, у тому числі дітей та молоді: активної громадянської позиції на основі поваги до прав людини, духовних цінностей українського народу, національної самобутності; оборонної свідомості та громадянської стійкості...» (Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, 2022).

У науковій і широкій громадській практиці, а також у міжнародній площині термін може викликати різночитання та/або необхідність доповнення. Залежно від контексту «оборонна свідомість» може пов'язуватися з ідеєю загального сприйняття населенням питань оборони та захисту країни (у військовій термінології "public defense consciousness"). З іншого боку, таким поняттям може окреслюватися і особливий менталітет або тип мислення, спрямований на захист, психологічну готовність до оборони ("defensive mindset"). Також може йтися про прагнення законодавця підвищити обізнаність громадян щодо оборонних питань ("defense awareness"), власне про державну політику, коли цей термін переважно пов'язують із мовою офіційних документів, що стосуються безпеки, національної оборони, просвіти населення у напрямку підтримки й поширення національних цінностей тощо. До того ж, попри згадані раніше наукові підходи, серед інтелектуальних кіл поширеним є і скептичний підхід до політичної свідомості, національних цінностей, колективної ідентичності; часто такі чи подібні конструкти вважають штучними (теоретичним перебільшенням індивідуальних властивостей особистості, невиправданим перенесенням їх на групи і великі спільноти людей). Інструменталізація цих концептів державою може також посилювати критичні оцінки відповідної галузі публічної політики.

Такі застереження потребують наукової аргументації чи навпаки – спростування. Для цього проаналізуємо окремі аспекти державної політики України у сфері патріотичного виховання та ідентичності, що за останні роки була найближчою до проблематики оборонної свідомості. Найвиразніша особливість зміни політики у відповідній сфері – трансформація змістовних акцентів навіть на рівні ключових понять. На сайті Міністерства молоді та спорту України замість окремого розділу діяльності «національно-патріотичне виховання» з'явився розділ із ширшим означенням – «національна ідентичність». З одного боку, така трансформація засвідчила демократичні орієнтири політики в Україні, здатної оперативно оновлюватися відповідно до конкуруючих інтересів, запитів, викликів, загроз у суспільстві. Проте перманентні зміни у державній політиці, що й до того були характерними для політичних процесів в Україні, не завжди додавали ресурсів національній стійкості, радше навпаки – сприяли конформізму, безвідповідальності, сповільненню реальних дій, імітаційним практикам, репутаційним втратам тощо. Показово, що домен відповідного інтернет-ресурсу досі вказує на поняття виховання, а не ідентичності (Національна ідентичність. Міністерство молоді...). Однак на інституційному, комунікаційному рівнях, у документообігу все частіше йдеться про трансформацію: від державної політики у сфері національно-патріотичного виховання частково відходять на користь політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. Передусім таку трансформацію спричинив вже згаданий вище Закон України, прийнятий 13 грудня 2022 р., який «визначає мету, завдання, принципи, напрями, особливості формування та реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності як складової забезпечення національної безпеки України».

Чинний Закон у широкій рамці державної політики з утвердження української національної та громадянської ідентичності відводить національно-патріотичному

вихованню відносно самостійну роль. Окрема стаття (9) розкриває особливості розуміння законотворцем такої ролі, водночас у цьому зв'язку нерідко повторюються базові категорії (наприклад, формування оборонної свідомості, громадянської стійкості, соціальної активності, відповідальності, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку), їх ми можемо знайти і у випадку з військово-патріотичним вихованням, і у роз'ясненні сутності громадянської освіти, які в Законі подаються окремими складовими нового напрямку політики. Роз'яснюються і конкретні напрями національно-патріотичного виховання: 1) громадянсько-патріотичне виховання; 2) духовно-моральне виховання; 3) співпраця із закордонними українцями. На цьому рівні також помічаємо змістовні дублювання, а також брак деталізації та конкретики саме в тих положеннях, які можна розцінити як відносно нові (наприклад, у частині роботи зі закордонним українством).

Про державну політику визначення основних пріоритетів національно-патріотичного виховання (розвиток відповідних інститутів держави і суспільства, забезпечення змістового наповнення такого виховання, формування у громадян високої патріотичної свідомості, почуття вірності та любові до Батьківщини, готовності до виконання громадянського обов'язку зі захисту національних інтересів України тощо) йшлося й раніше, в т.ч. у Стратегії національно-патріотичного виховання, затвердженій 18 травня 2019 р. Документ втратив чинність у 2024 р., та для якісного аналізу політики у відповідній сфері важливо враховувати не лише формальні, а й фактичні причини подібних рішень. Це рішення викликане актуалізацією підходів. З моменту прийняття Стратегії відбулися значні зміни в суспільно-політичній ситуації України, повномасштабна агресія РФ увиразнила необхідність ще уважнішого розуміння інтересів, потреб, мотивації громадян до дії. Феноменальний вияв готовності протистояти агресору став одним із виразних показників зрілості суспільства як патріотичного, і водночас новою вихідною точкою для наслідування кращих практик і досвідів, набутих у різних регіонах і соціальних групах. Назріла необхідність узгодження нормативно-правової бази, удосконалення державної політики у відповідній сфері. Для забезпечення послідовності та ефективності державної політики було необхідно скасувати попередні документи, уникати дублювання, конфліктів між різними нормативними актами.

Водночас окремі положення нової Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року, яку схвалено Постановою Кабінету Міністрів України 15.12.2023, фактично дублюють тези Стратегії, затвердженої Указом Президента України 18.05.2019. Роль прийнятої Стратегії вбачається у визначенні пріоритетних напрямів діяльності для формування спільної української ідентичності, яка враховує нові реалії війни та культурне розмаїття країни. Вона також спрямована на покращення інформаційної, просвітницької роботи, розвиток інфраструктури, співпрацю між органами влади, громадянським суспільством, міжнародними організаціями, бізнесом. Мета нової Стратегії помітно ширша та вбачається в утвердженні суспільно-державних цінностей України, формуванні оборонної свідомості, громадянської стійкості, соціальної активності, відповідальності. Йдеться про забезпечення консолідації українського суспільства з опорою на українську мову, культуру, історію, збереження автентичних ідентичностей, участь у суспільному житті тощо. Складові утвердження української національної та громадянської ідентичності, за Стратегією: національно-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання, громадянська освіта. Тут очевидне часткове зміщення і самих понять, і їх взаємозв'язку. Про духовно-моральне вдосконалення у документі фактично не згадується, за винятком тези про системну організацію військово-патріотичного виховання, що повинна враховувати в т.ч. морально-духовну готовність до служби в Збройних Силах.

Відзначимо, що сучасна Стратегія відрізняється конкретністю у плануванні. Наприклад, визначено три етапи її реалізації (за роками) і одразу ж подається операційний план заходів з реалізації у 2023-2025 роках. Загалом порівняння документів 2023 та 2019 років дозволяє виокремити деякі спільні особливості: в обох документах основою моніторингу є аналіз виконання завдань і оцінка ефективності реалізації; подібні методи оцінки (використання індикаторів та аналіз результатів виконання заходів, включення

звітності про результати до КМ України); обидві стратегії передбачають залучення наукових, громадських і державних інституцій. Відмінності, найперше вбачаємо в підході до етапності: у 2023 р. наголошується на етапному моніторингу з регулярною оцінкою та щорічним аналізом, щоб коригувати майбутні плани (у 2019 р. моніторинг і оцінка були менш деталізованими; фокус здебільшого на загальному виконанні плану дій). У 2019 р. урядовцями надається детальний перелік індикаторів, таких як кількість культурних заходів, залученість молоді, рівень знань про видатних діячів тощо. У новому документі конкретні індикатори ефективності не зазначені (їх згадують пізніше – в операційному плані заходів, а також як очікувані результати Стратегії), увага приділяється суспільному аналізу ситуації на різних рівнях (державному, регіональному, місцевому). Це загалом про кількісний і якісний підхід до політики: фокус лише на кількісних показниках, таких як зростання числа україномовних видань чи відвідувачів музеїв, може надати досить умовну картину результатів, натомість його доповнення якісними показниками ефективності, врахування суспільного становища дозволить краще прорахувати досягнення та недоліки державної політики у відповідній сфері. Важливим кроком вперед є деталізація щодо рекомендацій на основі звітності, що не було враховано у попередній Стратегії. Додамо також, що у 2023 р. окремо підкреслено роль незалежних організацій та експертів у процесі моніторингу. Загалом Стратегія 2023 р. на рівні виконавської культури вдосконалює підхід до моніторингу, пропонує динамічну та систематичну модель оцінки ефективності з акцентом на етапність, якість, інтеграцію результатів у майбутнє планування.

У концептуальному розумінні, порівняння документів дозволяє узагальнити, що галузева політика держави після 2022 р. робить все більший акцент на спільній ідентичності, заснованій на українській культурі, історії, мові (як основі суспільної єдності), і водночас розробці програм для включення корінних народів і національних меншин у процеси формування такої спільної ідентичності, а також презентації української культури на міжнародній арені для підтримки позитивного іміджу України. Це спроба поєднати під відносно новим у нормативно-правовому полі поняттям ідентичності кілька схожих між собою та взаємопов'язаних напрямів роботи. Серед ключових акцентів такої політики також: координація інформаційних кампаній для розширення знань про українську ідентичність; підготовка професіоналів для реалізації програм і проектів у цій сфері; розвиток закладів, які популяризують українську культуру та цінності; підтримка ініціатив, які сприяють участі громадян у суспільному житті; адаптація стратегічних завдань під регіональні особливості; залучення закордонного українства, неурядових організацій і громад.

Досить виразним із комплексу результатів проведеного вище компаративного аналізу постає питання суб'єктності у відповідній сфері політики. З одного боку, продовження напрацювань політики у сфері національно-патріотичного виховання дозволяє поглибити демократичні традиції суспільно-політичного життя України. Цю тяглість головним чином спостерігаємо в освітній галузі. Тут відповідальними суб'єктами є не тільки профільне Міністерство освіти та науки України, але й цілий ряд структур у їх складній субординації: від органів, що визначають змістовні орієнтири освітньої політики, до власне закладів освіти, від яких безпосередньо залежить спроможність держави реалізовувати намічені цілі політики. З іншого боку, окреслення законотворцем національно-патріотичного виховання у ширшій рамці державної політики ідентичності (тобто зміна системи підпорядкувань) ускладнює процеси прийняття рішень саме на рівні суб'єктності, а отже й відповідальності за результати політики; це вносить додаткові непорозуміння, плутанину в регуляторні та моніторингові механізми політики. Ризик закладений і на рівні визначення відповідальних суб'єктів, і на рівні їх звітності, коли, наприклад, один і той самий результат роботи може представлятися за різними державними програмами та планами.

Оновлена Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України та Заходи щодо її реалізації до 2025 р. з'явилися вже в червні 2022 р., тобто у перші місяці повномасштабної війни. Серед ключових суб'єктів відповідної політики там вказуються департаменти (управління) освіти і науки обласних, Київська міська державна (військово-

цивільна) адміністрація та ін. Їм доручалося забезпечити виконання заходів, спрямованих на «становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей Українського народу, національної самобутності» (Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України, 2022). Натомість згадана вище Стратегія утвердження української національної та громадянської ідентичності, де головним відповідальним виконавцем є Мінмолодьспорт, з'явилися лише у грудні 2023 р.; ще пізніше (у лютому 2024 р.) КМУ схвалив Концепцію Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 р. З огляду на рівень погодження та схвалення, що відрізняється в окреслених випадках, це закономірний процес; новий операційний апарат закономірно потребував більшого часу для підготовки виважених рішень. Однак на практиці реалізації високий ступінь бюрократизованості процесу не лише сповільнює прийняття рішень, а й потенційно загрожує розмиванням центральної ідеї на рівні суб'єктів.

Окрім цього, Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України визнавала складовою частиною також військово-патріотичне виховання. Водночас ця категорія все більше набуває автономного значення, зокрема з серпня 2024 р. Наказом Міністерства оборони України затверджено Концепцію військово-патріотичного виховання. Серед усіх проаналізованих тут стратегій та концепцій, саме у цій найчіткіше окреслене коло суб'єктів та об'єктів такої політики: по-перше, Міноборони, Генеральний штаб Збройних Сил України, органи військового управління та командири (начальники) всіх рівнів; по-друге, вищі військові навчальні заклади, військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти, заклади культури, наукові установи, медіа, професійні та аматорські творчі колективи ЗСУ. Також у документі йдеться про залучення потенціалу закладів освіти, культури, фізичної культури та спорту, військово-патріотичних об'єднань, наукових, громадських, молодіжних, ветеранських, релігійних, спортивних, культурно-просвітницьких та інших організацій (установ). Об'єктами військово-патріотичного виховання названо, по-перше, військовослужбовців, державних службовців та працівників Міноборони, ЗСУ, Державної спеціальної служби транспорту, розвідувального органу Міноборони, курсантів, студентів і ліцеїстів закладів освіти усіх типів, що належать до сфери управління Міноборони; по-друге, військові підрозділи та трудові колективи. До того ж сенсоутворюючий зміст патріотичного виховання тут найвиразніше підсилений актуальними категоріями: оборонна свідомість, національний спротив, повага до військової служби, компетентності у сфері безпеки і оборони, психологічна стійкість, конституційний обов'язок, захист національних інтересів тощо (Про затвердження Концепції військово-патріотичного виховання, 2024).

У контексті актуальних зовнішніх загроз і внутрішніх запитів суспільства саме заходи військово-патріотичного виховання могли би скласти основу окресленої політики, втім у запропонованій народними депутатами структурі політики ідентичності на рівні з цим напрямом зберігається ідея і національно-патріотичного виховання, і громадянської освіти. Обидва напрями значною мірою залежать від МОН України. Зокрема державна візія громадянської освіти отримала суттєвий поштовх ще до повномасштабного вторгнення РФ в Україну, з прийняттям у 2018 р. відповідної Концепції. У документі не окреслені чітко суб'єкти політики, але задана досить широка рамка розуміння сутності громадянської освіти, що мала би стимулювати залученість до процесу і досить широкого кола учасників. Громадянська освіта має практичний і наскрізний характер, за задумом, вона мала би охопити формальну, неформальну, інформальну освіту, всі складники, рівні освіти і вікові групи громадян, зокрема освіту дорослих. Серед переваг цього документу слід вказати особливу увагу до ситуації з освітою та вихованням на тимчасово окупованих територіях, де «окупаційні адміністрації Російської Федерації реалізують політику, спрямовану на знищення української громадянської ідентичності, зокрема через освітні інституції» (Про

схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, 2018). У суб'єкт-об'єктному вимірі політики дуже важливо, щоб усі стратегічні плани України враховували реальний стан і перспективи реінтеграції незаконно захоплених РФ територій, а також відповідний комплекс існуючих і потенційних проблем і завдань, що пов'язаний із цими перспективами.

Загалом у сучасній політиці ідентичності від деяких органів відмовились, зокрема це координаційні ради з питань національно-патріотичного виховання при місцевих державних адміністраціях, які створювалися з 2017 р. (ці положення втратили чинність вже у 2023 р.). Водночас у чинному Законі відведено фактично цілий розділ для представлення суб'єктів здійснення політики утвердження української національної та громадянської ідентичності (ст.13-24). У найзагальніших рисах це: органи державної влади, органи місцевого самоврядування, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів АРК, сили безпеки і оборони, юридичні особи та громадяни України, міжнародні організації, іноземні юридичні особи, іноземці та особи без громадянства, сім'я та інші соціальні інститути (Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, 2022). Отже, йдеться про широке коло суб'єктів (інституціоналізованих і новостворених), що часто може свідчити як про потенційні проблеми управлінської координації та політичної відповідальності, так і про нові можливості комплексного, партнерського підходу до складної соціально-політичної проблеми. Найближчий до порядку денного перелік суб'єктів політики ідентичності дає затверджена у липні 2024 р. Державна цільова соціальна програма з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року: серед виконавці заходів Програми згадується Мінмолодьспорт, Міноборони, Мінветеранів, МКІП, МОН, МВС, Мінреінтеграції, МОЗ, МЗС, Український інститут національної пам'яті, обласні, Київська міська державні адміністрації (військові адміністрації). Водночас показово, що політична система, яка на рівні державних органів зазнає частих реорганізацій, навіть у цій короткій часовій ретроспективі вкотре змінила місце та роль окремих міністерств і відомств.

Загальну ж логіку вибору таких суб'єктів політики в окресленій сфері спробували обґрунтувати у лютому 2024 р. Зазначалося, що у прийнятті відповідного рішення керувалися принципами «налагодження міжгалузевої взаємодії на загальнодержавному та регіональному рівні для реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності шляхом національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання, громадянської освіти населення України, популяризації суспільно-державних (національних) цінностей України (самобутність, соборність, воля, гідність) та формування на їх основі української національної та громадянської ідентичності». При цьому недоцільним визнано залучення традиційної управлінської вертикалі (центрального органу виконавчої влади – місцеві органи виконавчої влади – цільова аудиторія), відтак запропоновано «поєднання управлінської вертикалі з інститутами громадянського суспільства, в тому числі через роботу координаційних рад з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності при КМУ, Раді міністрів АРК, місцевому органі виконавчої влади, органі місцевого самоврядування» (Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року, 2024). Загалом варто відзначити пошук державою кращих моделей політики, враховуючи саме суб'єкт-об'єктний вимір сучасної політики, коли чимало організацій та інститутів можуть володіти різними ресурсами і ступенем впливу, та одночасно за різних обставин можуть бути або ініціаторами, або виконавцями певних політичних рішень. Цей підхід також актуалізує необхідність осмислення трансформації політико-правових основ політики національно-патріотичного виховання з точки зору закладених орієнтирів і принципів такої політики.

Акцентуємо, що у Стратегії 2019 р., яка втратила чинність у вересні 2024 р., про принципи практично не йшлося, ціннісні орієнтири окреслені у загальних формулюваннях, окрему роль відведено принципам «взаємозацікавленої взаємодії між державою та організаціями громадянського суспільства». Натомість принципам відведений окремий

розділ Концепції розвитку громадянської освіти в Україні: акцент на принципах освітньої діяльності, зокрема «навчання через участь», наскрізний і поступальний підходи. Увага до орієнтирів і принципів політики в системі МОН України ще виразніше простежується на прикладі згаданої Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України: це і загальнопедагогічні принципи (дитиноцентризм, природовідповідність, культуровідповідність, гуманізм, врахування вікових, індивідуальних особливостей), і специфічні принципи (національна спрямованість, самоактивність, саморегуляція, полікультурність, культуровідповідність, соціальна відповідність, історична і соціальна пам'ять, міжпоколінна наступність). Зі зміною структурно-функціонального підходу до проблеми, з окресленням відносно нової сфери політики ідентичності до принципів підійшли ще системніше. У Законі охарактеризовано 14 ключових орієнтирів: 1) верховенство права; 2) принцип законності; 3) ефективності; 4) відсутності дискримінації; 5) відкритості; 6) наступності; 7) диспозитивності; 8) партнерства; 9) патріотизму; 10) системності; 11) обґрунтованості; 12) результативності; 13) політичної неупередженості; 14) міжвідомчої, міжсекторальної взаємодії (Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, 2022).

10 позицій військово-патріотичного виховання з відповідної Концепції змістовно доповнюють вище описані орієнтири: 1) державна і патріотична спрямованість, відповідність національним інтересам України; 2) науковий підхід, новизна практик; 3) демократизм і гуманізм, повага до людини, її конституційних прав і свобод; 4) пріоритетність духовних, національно-історичних і військових цінностей, традицій українського народу, його культурної спадщини, традицій ЗСУ та військових формувань українців у минулому; 5) цілеспрямованість; 6) тісний взаємозв'язок із національним, громадянським і патріотичним вихованням особового складу в системі Міноборони та повсякденної діяльності військ (сил); 7) особистісно орієнтований, компетентнісний підхід; 8) єдність навчання, виховання, розвитку, психологічної підтримки та самовдосконалення особистості; 9) усвідомленість суб'єктами та об'єктами мети, завдань, принципів, методів військово-патріотичного виховання; 10) системний підхід, конкретність, узгодженість змісту, форм і методів (Про затвердження Концепції військово-патріотичного виховання, 2024).

Загалом стратегічні документи у сфері розвитку національної ідентичності, оборонної свідомості, патріотичного виховання закладають сучасні та цінні принципи як організації роботи зацікавлених у цій сфері суб'єктів політики, так і змістовного наповнення відповідного процесу. Такі принципи іноді повторюються, але найчастіше доповнюють один одного як наскрізні орієнтири окремих напрямів і відомств у згаданій політиці. Важливо також, щоб держава об'єктивно оцінювала свій репутаційний потенціал та інші свої ресурси й спроможності в суспільстві, враховувала загальні наукові застереження щодо політики як мистецтва можливого, стосовно меж втручання державної влади у різні аспекти життя громадян (більше про це див.: Волянчук, 2024). Також роки трансформацій політики у сфері національної та громадянської ідентичності сформували досить виразний орієнтир на консолідацію суспільства. Темі єдності наразі приділяється особлива увага в публічному дискурсі, у другій половині 2024 р. йдеться про самостійні спроби інституціоналізації цього запиту в державному секторі, переважно акцент ставиться на можливостях роботи з громадянами України, які вимушено покинули країну. Однак важливо, щоб і попередні напрацювання у сфері політики ідентичності були також враховані у цьому процесі.

Висновки. Тривають процеси зміни державних підходів до патріотичного виховання, національних цінностей, оборонної свідомості; це переорієнтація на ширші контексти – формування української національної та громадянської ідентичності, що враховує сучасні виклики та потреби суспільства в умовах війни. Реорганізація та зміна акцентів у політиці ідентичності відбувається через переосмислення ролі та місця різних її складових (національно-патріотичної, громадянської, військово-патріотичної, духовно-моральної), а також на різних рівнях – внутрішньому та зовнішньому. У цьому зв'язку рекомендуємо підтримувати наступність політики, тобто забезпечити врахування раніше напрацьованих

концепцій і стратегій при розробці нових документів у сфері ідентичності. Попри реорганізації, у нових стратегічних документах зберігаються принципи й підходи, що забезпечують наступність, однак тяглість розвитку має також належним чином відображатися в інституційній пам'яті, кадровому забезпеченні, каналах і механізмах взаємодії між ключовими акторами, тобто у фактичному, а не лише формальному вимірі.

Після повномасштабного вторгнення РФ в Україну політика ідентичності зростає у статусі, як частина безпекової та оборонної політики. Прийнятий окремих закон, відбувається актуалізація нормативно-правової бази. Однак важливо продовжити цю роботу, систематизувати напрацювання, узгодити основні принципи і стратегії у сфері ідентичності, сприяти підвищенню їх прозорості та доступності, уникати декларативності. Нові норми мають підтримувати вже функціонуючі механізми, а не створювати труднощі для ефективних практик. Таке державне регулювання мало би стимулювати розвиток здобутків у етнополітиці, політиці національної пам'яті, мовній політиці, інформаційній політиці та інших сферах, що вже успішно реалізуються, але майже не враховані у сучасній концепції політики ідентичності, а часом не виправдано дублюються.

Увагу заслуговує процес інституційної трансформації у згаданій сфері політики. Політика ідентичності охоплює численних суб'єктів: від центральних органів влади до громадських організацій. В умовах війни вкрай необхідна також подальша адаптація державних інститутів, громадянського суспільства, бізнесу, міжнародних організацій до нових викликів у сфері утвердження ідентичності та консолідації суспільства. Багатосаровість інституцій і процедур іноді ускладнює прийняття рішень, водночас дає простір для розвитку цінностей партнерства. У нормативних актах справедливо підкреслено важливість міжвідомчої та міжсекторальної співпраці у реалізації політики ідентичності. Тому кожен захід в рамках такої політики важливо організувати з огляду інституційну складність і багатосуб'єктність, потенційні виклики бюрократизації, потреби системності та взаємодії. Рекомендуємо сприяти координації зусиль між Міністерством освіти та науки України, Міністерством оборони України, Міністерством молоді та спорту України, Міністерством культури та стратегічних комунікацій, іншими суб'єктами для реалізації узгоджених підходів стосовно національної ідентичності та оборонної свідомості.

У боротьбі за життя майбутніх поколінь громадян України, за місце нашої держави на геополітичній карті демократичного світу важливо об'єднувати зусилля у сфері оборони, культури, інформаційних комунікацій, просвітництва, дипломатії, в т.ч. засобами «м'якої сили» політики. Поки не у всіх проаналізованих документах, які стосуються політики ідентичності, наголошується на необхідності врахування викликів і перспектив реінтеграції тимчасово окупованих територій, на роботі з національними меншинами та корінними народами України. Громадянська освіта як напрямок, що передбачає практичний і наскрізний характер, вже акумулювала певний досвід осмислення сучасних безпекових проблем, пов'язаних з російською агресією, окупацією, ксенофобією, його важливо розвивати і в інших напрямках політики ідентичності. Цей комплекс питань щодо оборонної свідомості та національних цінностей потребує подальшого політологічного аналізу.

Використані джерела:

1. Аналіз основних тенденцій у сфері колективних ідентичностей українського суспільства: виклики національної безпеки : аналіт. доп. (2024). [Потапенко В., Тищенко Ю., Каплан Ю., Степико М., Валевський О. та ін.] ; за ред. В. Потапенка, Ю. Каплан. Київ : НІСД. 68 с. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.13>
2. Волянчук, О. (2024). «Primum non nocere» та інші фундаментальні основи національно-патріотичного виховання. Молодь та молодіжна політика в Україні в умовах воєнного стану [Електронний ресурс]: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (21 червня 2024 р.). Київ: УДУ імені Михайла Драгоманова. С. 38-43. <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/46260>
3. Злобіна, О. (2024). Тенденції змін національно-громадянської ідентичності під час війни: нарративний аналіз. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 3. С. 5-24. DOI 10.15407/sociology2024.03.5
4. Ієрархія цінностей населення Сходу та Півдня України: етнополітичний аспект в умовах російської агресії : монографія. (2021). Авт. кол.: В. А. Войналович (керівник, наук. ред.), В. С. Єленський, О. Я. Калакура, В. О. Котигоренко, В. М. Кулик, Ю. О. Ніколаєць, Ю. М. Поліщук, М. Ю. Рябчук. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 344 с.

5. Ляхович, М. (серпень, 2017). Формування оборонної свідомості як основа військово-патріотичного виховання. Україна патріотична. С. 25-28.
6. Матета, О. (2018). Ціннісні виміри трансформації сучасного українського суспільства. Сучасне суспільство. Випуск 1 (15). С. 87-99.
7. Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методики викладання соціально-політичних дисциплін. Архіви. <https://sj.udu.edu.ua/index.php/pnspd/issue/archive>
8. Національна ідентичність. Міністерство молоді та спорту України: Офіційний сайт. <https://mms.gov.ua/nacionalno-patriotichne-vihovannya>
9. Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) (2015). За заг. ред. Н. Хоми [П. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]. Львів : «Новий Світ – 2000». 492 с.
10. Політична енциклопедія (2011). Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво. 808 с.
11. Популістські орієнтації в українському суспільстві (2024). За наук. ред. О. Резніка. Київ: Інститут соціології НАН України. 165 с.
12. Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641 : Наказ; МОН України від 06.06.2022 № 527. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0527729-22>
13. Про затвердження Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року : Постанова Кабінету Міністрів України; Програма, Паспорт, Заходи, Перелік від 30.07.2024 № 864. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/864-2024-%D0%BF>
14. Про затвердження Концепції військово-патріотичного виховання в системі Міністерства оборони України : Наказ; Міноборони України від 14.08.2024 № 554. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0554322-24>
15. Про затвердження Типового положення про координаційну раду з питань національно-патріотичного виховання при місцевій державній адміністрації : Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 07.12.2016 № 999. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/999-2016-%D0%BF>
16. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/2834-20>
17. Про Стратегію національно-патріотичного виховання : Указ Президента України; Стратегія від 18.05.2019 № 286/2019. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/286/2019>
18. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 16.02.2024 № 141-р. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/141-2024-%D1%80>
19. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція, Перелік від 03.10.2018 № 710-р. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/710-2018-%D1%80>
20. Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках : Постанова Кабінету Міністрів України; Стратегія, План, Заходи від 15.12.2023 № 1322. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/1322-2023-%D0%BF>
21. Сокурєнко, В. (2024). Концепт оборонної свідомості у структурі кримінології війни. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*, 5(1), 166–175. <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2022-1-5-31>
22. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. (2024). Що українці знають і думають про права людини: четверта хвиля (2016-2018-2020-2023) / Загальнонаціональне дослідження. Київ. 123 с.
23. Шаповалов, Б. (2018). Сучасні вітчизняні та закордонні педагогічні технології формування готовності до захисту вітчизни в екстремальних ситуаціях. Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2017 р. / [За ред. І.Д. Беґа, Р.В. Малиношевського]. Вип.6. Івано-Франківськ: НАІР. 356 с.
24. Gross, M. and Ho, Shuyuan M. (2021). Collective Learning for Developing Cyber Defense Consciousness: An Activity System Analysis. *Journal of Information Systems Education*: Vol. 32 : Iss. 1 , 65-76.

References:

1. Analiz osnovnykh tendentsii u sferi kolektyvnykh identychnosti ukrainskoho suspilstva: vyklyky natsionalnii bezpetsi: analit. dop. (2024). [Potapenko V., Tyshchenko Yu., Kaplan Yu., Stepiko M., Valevskiy O. ta in.] ; za red. V. Potapenka, Yu. Kaplan. Kyiv : NISD. 68 s. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.13>. [in Ukrainian].

2. Volianiuk, O. (2024). "Primum non nocere" ta inshi fundamentalni osnovy natsionalno-patriotychoho vykhovannia. *Molod ta molodizhna polityka v Ukraini v umovakh voiennoho stanu [Elektronnyi resurs]: zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (21 chervnia 2024 r.)*. Kyiv: UDU imeni Mykhaila Drahomanova. S. 38-43. <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/46260>. [in Ukrainian].
3. Zlobina, O. (2024). Tendentsii zmin natsionalno-hromadianskoi identychnosti pid chas viiny: naratyvnyi analiz. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*. 3. S. 5-24. DOI 10.15407/sociology2024.03.5 . [in Ukrainian].
4. Hierarkhiia tsinnosti naseleння Skhodu ta Pivdnia Ukrainy: etnopolitychnyi aspekt v umovakh rosiiskoi ahresii: monohrafiia. (2021). Avt. kol.: V. A. Voinalovych (kerivnyk, nauk. red.), V. Ye. Yelenskyi, O. Ya. Kalakura, V. O. Kotyhorenko, V. M. Kulyk, Yu. O. Nikolaets, Yu. M. Polishchuk, M. Yu. Riabchuk. Kyiv : IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. 344 s. [in Ukrainian].
5. Liakhovych, M. (2024). Formuvannia oboronnoi svidomosti yak osnova viiskovo-patriotychoho vykhovannia. *Ukraina patriotychna*. S. 25-28. [in Ukrainian].
6. Mateta, O. (2018). Tsinnisni vymiry transformatsii suchasnoho ukrainskoho suspilstva. *Suchasne suspilstvo. Vypusk 1 (15)*. S. 87-99. [in Ukrainian].
7. Naukovyi chasopys Ukrainskoho derzhavnogo universytetu imeni Mykhaila Drahomanova. Serii 22. Politychni nauky ta metodyky vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin. Arkhivy. <https://sj.udu.edu.ua/index.php/pnspd/issue/archive>. [in Ukrainian].
8. Natsionalna identychnist. Ministerstvo molodi ta sportu Ukrainy: Ofitsiyni sait. <https://mms.gov.ua/nacionalno-patriotichne-vihovannya>. [in Ukrainian].
9. Novitnia politychna leksyka (neolohizmy, okazionalizmy ta inshi novotvory) (2015). Za zah. red. N. M. Khomy [I. Ya. Vdovychyn, L. Ya. Uhryn, H. V. Shypunov ta in.]. Lviv : «Novyi Svit – 2000». 492 s. [in Ukrainian].
10. Politychna entsyklopediia (2011). Redkol.: Yu. Levenets (holova), Yu. Shapoval (zast. holovy) ta in. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo. 808 s. [in Ukrainian].
11. Populistski oriientsatsii v ukrainskomu suspilstvi (2024). Za nauk. red. O. Reznika. Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy. 165 s. [in Ukrainian].
12. Pro deiaki pytannia natsionalno-patriotychoho vykhovannia v zakladakh osvity Ukrainy ta vyznannia takym, shcho vtratyv chynnist, nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 16.06.2015 № 641: Nakaz; MON Ukrainy vid 06.06.2022 № 527. // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0527729-22>. [in Ukrainian].
13. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi tsilovoi sotsialnoi prohramy z utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti na period do 2028 roku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy; Prohrama, Pasport, Zakhody, Perelik vid 30.07.2024 № 864. // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/go/864-2024-%D0%BF>. [in Ukrainian].
14. Pro zatverdzhennia Kontseptsii viiskovo-patriotychoho vykhovannia v systemi Ministerstva oborony Ukrainy: Nakaz; Minoborony Ukrainy vid 14.08.2024 № 554. // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0554322-24>. [in Ukrainian].
15. Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro koordynatsiinu radu z pytan natsionalno-patriotychoho vykhovannia pry mistsevii derzhavnii administratsii: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy; Polozhennia vid 07.12.2016 № 999. // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/go/999-2016-%D0%BF>. [in Ukrainian].
16. Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti: Zakon Ukrainy vid 13.12.2022 № 2834-IX. // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/go/2834-20>. [in Ukrainian].
17. Pro Stratehii natsionalno-patriotychoho vykhovannia: Ukaz Prezydenta Ukrainy; Stratehiia vid 18.05.2019 № 286/2019. // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/go/286/2019>. [in Ukrainian].
18. Pro skhvalennia Kontseptsii Derzhavnoi tsilovoi sotsialnoi prohramy z utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti na period do 2028 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy; Kontseptsiiia vid 16.02.2024 № 141-r. // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/go/141-2024-%D1%80>. [in Ukrainian].
19. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy; Kontseptsiiia, Perelik vid 03.10.2018 № 710-r. // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/go/710-2018-%D1%80>. [in Ukrainian].
20. Pro skhvalennia Stratehii utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti na period do 2030 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu zakhodiv z yii realizatsii u 2023-2025 rokakh: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy; Stratehiia, Plan, Zakhody vid 15.12.2023 № 1322. // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/go/1322-2023-%D0%BF>. [in Ukrainian].
21. Sokurenko, V. (2024). Kontsept oboronnoi svidomosti u strukturi kryminolohii viiny. *Ukrainska politseistyka: teoriia, zakonodavstvo, praktyka*, 5(1), 166–175. <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2022-1-5-31>
22. Fond "Demokratychni initsiatyvy" imeni Ilka Kucheriva. (2024). Shcho ukraintsi znaut i dumaiut pro prava liudyny: chetverta khvyliia (2016-2018-2020-2023). *Zahalnonatsionalne doslidzhennia*. Kyiv. 123 s. [in Ukrainian].

23. Shapovalov, B. (2018). Suchasni vitchyzniani ta zakordonni pedahohichni tekhnolohii formuvannia hotovnosti do zakhystu vitchyzny v ekstremalnykh sytuatsiakh. *Suchasnyi vykhovnyi protses: sutnist ta innovatsiinyi potentsial: materialy zvit. nauk.-prakt. konf. Inst-tu problem vykhovannia NAPN Ukrainy za 2017 r.* / [Za red. I. D. Bekha, R. V. Malynoshevskoho]. Vyp. 6. Ivano-Frankivsk: NAIR. 356 s. [in Ukrainian].

24. Gross, M. and Ho, Shuyuan M. (2021). Collective Learning for Developing Cyber Defense Consciousness: An Activity System Analysis. *Journal of Information Systems Education*: Vol. 32 : Iss. 1 , 65-76.

Olha Volianiuk,

*Candidate of Political Science, Associate Professor,
Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University*

National Values And Defensive Consciousness in the Focus of State Policy

The article examines the transformations in Ukraine's state policy in fostering citizens' defensive consciousness and the value orientations of the political nation during wartime. This involves a reinterpretation of political science categories such as consciousness, values, and identity through a security dimension, which has influenced academic research, educational programs, legal frameworks, and political practices. Defensive consciousness, as a politico-axiological phenomenon and an element of national identity, is explored in the context of its interrelation with patriotic education, civic education, and political consolidation. State policy in this sphere is reconsidered as the "art of the possible," shaped by values, priorities, agency, and limits of intervention. The study employs a politico-axiological approach, analyzing legal acts, scientific texts, and sociological survey data. It reveals how war has fostered the prioritization of security, patriotism, and social maturity within Ukrainian society, leading to a transformation of values and identity structures. Defensive consciousness is identified as a complex phenomenon requiring interdisciplinary analysis, while the challenges of identity politics (e.g., political manipulation, populism, external threats) demand rigorous political science investigation. It is argued that the adoption of new legal documents reflects attempts to enhance the state's role in shaping national identity. At the same time, it is crucial to avoid interdepartmental duplications and contradictions, strive for further alignment of such policies with new strategic goals, and incorporate lessons learned in building a democratic model of ethnopolicy, memory policy, and reintegration into identity policy documents. The findings underscore the need to develop state policy in the field of national identity (and defensive consciousness as its component) through scientifically grounded concepts and the promotion of political values that address contemporary challenges.

Keywords: *political values, defensive consciousness, state policy, civic identity, identity politics, national security, patriotic education.*

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.36.13>

УДК 321.7:323(477)

Анна Карнаух,

*кандидатка політичних наук, доцентка, доцентка кафедри політичних наук,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID: 0000-0002-4329-5684; email: annakarnayh76@gmail.com*

Богдан Вовк,

*студент спеціальності «Політологія»
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID: 0009-0007-1476-2769; email: 24nnp.b.vovk@std.udu.edu.ua*

ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Актуальність теми статті полягає у тому, що навіть на сучасному етапі свого існування в Україні простежується нелінійність політичного розвитку, пов'язана з транзитивними стрибками та системною напруженістю, яка обумовлена російсько-українською війною. По суті наявні зміни політичного режиму в Україні пов'язані з відстоюванням державної сутності, які є рефлексією на зовнішні виклики. Для того, щоб визначити тип політичного режиму в Україні, необхідно, в першу чергу, врахувати взаємодію та вибір різних чинників у контексті історичного становлення української державності. Тому дуже актуально міркувати над поточним періодом часу, в якому опинилася Україна, адже зазвичай саме після таких періодів відбувається зміцнення демократичних процесів і трансформаційні підйоми. У першу чергу, потрібно враховувати колишній стан політичної системи в Україні, який може виступати основним чинником розуміння цінності сучасних демократичних перетворень, адже довгий час місія Української держави залишалася невизначеною, що потребує уточнення цієї місії та інших завдань, цілей, напрямів, векторів розвитку. Демократизація повинна стати ключовим механізмом реформування державного управління, що на сьогоднішній день є однією з найголовніших та найважливіших складових політичного процесу в Україні. Дуже цікаво відстежувати як саме відбувається у нашій державі демократичне державотворення та визначити характерні риси цього

процесу з точки зору транзитології як однієї з посткомуністичних країн, які спрямовані на консолідацію демократії. Метою статті є визначення специфіки трансформації політичного режиму в Україні, який не тільки змінювався, а ще й набував нових якостей та характерних рис, що вплинуло на державотворчий процес і суспільно-політичний розвиток. Це стосується спроби визначити особливості українського варіанту переходу від авторитарного політичного режиму до демократичного ладу для з'ясування особливостей сценарію демократизації.

Ключові слова: політичний режим, транзит, демократія, демократизація, авторитаризм, Україна, Помаранчева революція, Революція Гідності.

Вступ. Поняття демократичного транзиту є одним із усталених проблем, що характеризує стан пострадянських країн, які є перехідними. Прикладом таких країн є Україна. Протягом усього часу існування нашої держави транзитивні процеси та перетворення, які були спрямовані на вдосконалення політичної системи, так і не спричинили значних змін у функціонуванні політичних інститутів, не призвели до суттєвого покращення економічної, соціально-культурної та правової систем, а також не сприяли зростанню добробуту населення. Після оголошення незалежності, в Україні починають відбуватися суттєві зміни. Незважаючи на значні відмінності в суспільно-політичних процесах, які відбувалися і продовжують відбуватися в Україні, існує певна внутрішня логіка модернізації нашого суспільства.

Транзитивний період розвитку українського суспільства означає політичну ситуацію, яка зумовлена переходом від старого режиму до більш нового та вдосконаленням самої політичної системи. Такий поміркований тип переходу передбачає перемогу опозиції на виборах, після чого вона або веде переговори зі старою елітою щодо способів проведення реформ, або дозволяє представникам старої еліти інтегруватися в нові владні структури. Цей підхід займає тривалий час, а при збереженні впливу старої еліти існує ризик відхилень чи зупинок у процесах демократизації. Саме таким шляхом і розвивається наша країна.

В Україні наразі проводяться реформи в усіх сферах життєдіяльності суспільства, включаючи політичне управління, охорону здоров'я, судову та податкову системи, а також ключові напрямки діяльності держави, тому для наукового розгляду це залишається цікавим питанням. **Мета дослідження** вбачається у необхідності окреслення специфіки трансформації політичного режиму в Україні, його змін, нових якостей та характерних рис, що вплинуло на державотворчий процес і суспільно-політичний розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняному політичному дискурсі відстеження демократичних перетворень та інших режимних змін в Україні є дуже актуальною проблематикою, яка не залишилася без уваги. Наразі існує безліч матеріалів із вказаної тематики (В. Томахів, Г. Кривчик, М. Олійник, Г. Редькіна, М. Михальченко, О. Фісун, О. Бабкіна, Н. Міненкова та ін.). Проте, незважаючи на це, було б важливо здійснити узагальнюючий аналіз того, як відбувався демократичний транзит в Україні, з якою швидкістю, інтенсивністю, циклічністю, надати цьому якісну характеристику. Сьогодні доречно говорити саме про демократичний транзит, який за своїм змістом витіснив пересічну дефініцію «перехід до демократії». Власне проблематика еволюції та поетапності політичного режиму є ґрунтовно дослідженою. **Методи дослідження.** У рамках наукової статті були використані такі методи загальнотеоретичного рівня як аналіз і синтез, індуктивний і дедуктивний методи, узагальнення, компаративний, принцип об'єктивності. Враховуючи те, що була приділена увага різним аналітичним джерелам, науковим статтям у вісниках, часописах, записках, матеріалах конференцій і тез інтернет-конференцій, сформовано уявлення про перехідні режимні процеси в Україні.

Результати та дискусії. Після проголошення незалежності Україна задекларувала намір створити вільне та демократичне суспільство. Держава взяла на себе зобов'язання захищати права і свободи людини й громадянина, що було закріплено в Конституції України 1996 р. Вона гарантувала право на участь в управлінні державними справами, мирні зібрання та маніфестації, а також на звернення до органів державної влади, місцевого самоврядування і посадових осіб. Громадянам надано право на свободу політичної діяльності, а також на об'єднання в політичні партії та громадські організації (цит. за Кривчик, 2019, с. 83).

Перший Президент України Л. Кравчук, з одного боку, відкинув догми комунізму і норми тоталітарного правління; з іншого – залишився ідеологом, подібним до інших, для яких компроміс був важливішим за досягнення перемоги будь-якою ціною. Політичний режим України того часу був таким самим – суперечливим, з тим, що політична воля Президента слабо впливала на діяльність інститутів влади, а пошук компромісів у політичній та економічній сферах більше нагадував маневрування без чіткої мети (Михальченко, 2010, с. 86). Цей режим був відносно демократичним і ліберальним, проте вразливим, що зрештою призвело до його занепаду. Найбільшу роль у цьому зіграв Л. Кучма (Михальченко, 2010, с. 87). З грудня 1992 р. по травень 1993 р., після рішення Верховної Ради України про надання Уряду України надзвичайних повноважень, політичний режим набув парламентсько-прем'єрської моделі. У травні 1993 р. були спроби впровадити президентську форму правління за ініціативою глави держави, однак Верховна Рада України не підтримала ці пропозиції, режим залишився президентсько-парламентським (Мінєнкова, 2012, с. 65).

Короткий термін президентства Л. Кравчука виглядав як адаптація до обставин – як для самого Президента України, так і для всього державного управлінського апарату, народу, що боровся за виживання, фінансово-промислових груп, які тільки починали зміцнювати свої позиції та претендувати на владу, а також частини опозиції, готової до співпраці з Президентом України після здобуття Україною незалежності. Не були встановлені й закріплені на законодавчому рівні чіткі правила для українського політичного середовища, політичних партій і їхніх лідерів, а також для суспільства загалом; інституційні зміни в політичних структурах не відбулися, а самі інститути залишалися незмінними по суті; громадянське суспільство залишалося слабким і нерозвинутим; не було створено стратегії економічного розвитку країни; збільшувалося зубожіння населення; розширювався тіньовий сектор в економіці та політиці; корупція швидко поширювалася (Дем'яненко, 2014, с. 41). Крім того, під час президентства Л. Кравчука почала формуватися така система центральних органів державної влади, яка надавала президенту можливість стояти «над» іншими гілками влади та впливати на їхні рішення, «коригуючи» їхні дії (Дем'яненко, 2010, с. 28-29).

Спочатку режим президентства Л. Кучми називали «виборчим клієнтелізмом» через процес «демократизації номенклатури». Деякі науковці відійшли від лінійної концепції транзитології як поступового переходу від комунізму до демократії, а політичний режим України в той період часто описувався як «виборчий авторитаризм», що дозволяло уникати використання терміну «демократія» для його характеристики. Водночас у 1994-1998 рр. питання реформування державної служби, місцевого самоврядування та судової системи навіть не піднімалися на офіційному рівні (Зеленько, Бевз, Брехарь, 2021, с. 49).

Серед численних класифікацій у політології, найбільш прийнятними є гібридна держава та «конкурентний авторитаризм». Країни, як-от наприклад Україну за часів Л. Кучми, можна вважати авторитарними державами (Зеленько, Бевз, Брехарь, 2021, с. 49) та демократіями в перехідному періоді, які не намагаються досягти консолідованої демократії. Україна за періоду правління Л. Кучми була і «конкурентоспроможною авторитарною» державою. Приклад свідчить про те, що гібридні режими можуть залишатися стабільними навіть після революцій. Важко не погодитися з думкою українського політолога Ю. Мацієвського, який стверджує, що гібридизація, а не демократизація чи відродження авторитаризму, є ключовою тенденцією постреволюційного розвитку в Україні. У гібридизації він вбачає процес відтворення та збереження підривного впливу неформальних інститутів, таких як клієнтелізм, корупція, кумівство, на формальні інститути, тобто конституцію, закони, нормативно-правові акти (цит. за Зеленько, Бевз, Брехарь, 2021, с. 50).

Громадяни, перебуваючи в межах посттоталітарної політичної культури, сподівалися на чергового «рятівника» як всенародно обраного президента чи іншої політично відповідальної особи. Ці сподівання, разом із широкими повноваженнями президента, визначеними новою Конституцією України, стали однією з причин того, що в період з 1996 по 2004 рр. в процесах трансформації та функціонування політичного режиму не лише домінували авторитарні тенденції, але й фактично сформувався режим президента Л. Кучми

в його найбільш негативному прояві – кланово-олігархічному (Ісків, 2021). Президентські вибори 1999 р. підтвердили домінування глави держави, який успішно контролював ключові ресурсні позиції на політичній арені та встановлював формальні й неформальні правила гри. При цьому президент покладався більше на державно-адміністративні канали впливу клієнтарного характеру, а не на публічно-політичні, зокрема через зміну та призначення регіональних лідерів, контроль над важливими позиціями в державному апараті, силових міністерствах і основних секторах економіки (Фісун, 2008, с. 10). Переломним моментом у розвитку неопатримоніального режиму став «касетний скандал» і парламентські вибори 2001-2002 рр., які підірвали міжелітний компроміс. Протягом 2001-2002 рр. від «партії влади» відокремилася значна частина впливових економічних груп і більшість національно-демократичних субеліт, які вийшли з клієнтарно-патронажної мережі Л. Кучми та стали основою альтернативної коаліції В. Ющенка (Фісун, 2008, с. 10).

Саме у грудні 2004 року в Україні після масштабних політичних протестів, підтриманих значною частиною населення, авторитарний режим Л. Кучми зазнав поразки. Проте нова влада за президентства В. Ющенка не змогла подолати наслідки «кучмізму», що призвело до збереження гібридного політичного режиму в країні. Хоча В. Ющенко обіцяв боротися з корупцією та олігархією, а також захищати простих громадян, його зусилля виявилися недостатньо рішучими. Через псевдодемократичну риторичку та політичну непослідовність він втратив підтримку як серед олігархічних кланів, так і серед звичайних українців, які не отримали обіцяних змін після «помаранчевої революції».

Події листопада – грудня 2004 р. мали деякі характеристики, які можна розглядати як ознаки революційності, так і як політичну кризу (тривала від оголошення результатів другого туру виборів до рішення Верховного Суду України про їхню недійсність та призначення переголосування), політичну мобілізацію великої кількості громадян, протистояння між владою та опозицією, а також політичну поляризацію в суспільстві. Ці обставини не дозволяють вважати ці події революцією або путчем, заколотом, переворотом. Оцінку цих подій з більш широкої перспективи рекомендують здійснювати через призму транзитології (Мацієвський, 2006, с. 24). У цій сфері політичних досліджень розрізняють кілька типів політичної трансформації: реформа, революція, переворот і перехід. Якщо революція передбачає насильницьку зміну існуючих інститутів, то перехід характеризується зміною інститутів без порушення правових норм. Реформа і переворот також не відповідають цим критеріям (Мацієвський, 2006, с. 25). «Помаранчева революція» призвела до кількісних змін у владній верхівці та спричинила деякі зміни у складі еліти, але не принесла значних якісних змін. Перехід в Україні ускладнився неефективністю політичних еліт, проте має шанс завершитись консолідацією демократії (Мацієвський, 2006, с. 26). Тому події, які відбувалися в зазначений час, потрібно розглядати крізь призму транзиту.

Події листопада 2004 – січня 2005 рр. стали періодом невизначеності, що завадило консолідації політичного режиму, який формувався на попередніх етапах трансформації. Згідно з нелінійною логікою процесу, постреволюційний період мав знижувати рівень невизначеності, сприяти стабільному формуванню політичних акторів, інститутів, ресурсів, стратегій. Однак єдність дій колишньої опозиції та нових переможців була порушена вже під час консультацій щодо змін до Закону про вибори та Конституції України. Зокрема, соціалісти погодилися на пропозицію В. Литвина та комуністів підтримати такі зміни в «пакетному» голосуванні. «Наша Україна» та особливо БЮТ виступали проти такого підходу. Врешті-решт, 8 грудня 2004 р. ВРУ ухвалила «пакет» законів, який не лише змінював Закон про вибори, а й відкривав шлях до трансформації України в парламентсько-президентську республіку (цит. за Романова, 2008, с. 68). Особливої уваги заслуговує конституційна реформа. З 1 січня 2006 р. було запроваджено зміни до Конституції України, які перетворюють Україну на парламентсько-президентську республіку. Крім того, Президент України В. Ющенко виступив із ініціативою продовжити процес реформування Основного закону. У лютому 2008 р. відбулося перше засідання Конституційної ради – позапарламентського органу, завданням якого було розробити нову редакцію Конституції

України. Дискусії щодо процедури внесення змін до Конституції України, зокрема через референдум замість Верховної Ради України, досі тривають (Романова, 2008, с. 68-69).

Влада виявилася неспроможною повною мірою реалізувати потенціал демократії. Зміна форми правління на парламентсько-президентську республіку, протистояння між В. Ющенком і Ю. Тимошенко призвели до появи в режимі ознак охлократії, характерних для початкового етапу трансформації. Це стало однією з причин реваншу В. Януковича в 2010 р. Однак, підсумовуючи цей період, слід зазначити, що демократичні тенденції в розвитку українського політичного режиму все ж переважали (Іськів, 2021).

Прихід до влади В. Януковича призупинив демократичні процеси і призвів до зворотного руху в бік авторитаризму. Відправною точкою цього стало скасування в жовтні 2010 р. Конституційної реформи 2004 р. та повернення до президентсько-парламентської форми правління. Мета цього кроку була дуже очевидною – концентрація державної влади та виконавчої вертикалі в одних руках, що характерно для авторитарних режимів. Протягом трьох років при владі В. Янукович зумів підпорядкувати не тільки судову владу, відому корумпованістю та залежністю від чиновників, але й законодавчу. Україна почала швидко рухатися в бік авторитаризму, наслідуючи приклад РФ та Білорусі. В. Янукович та його оточення вирішили «добудувати» авторитаризм, ухваливши так звані «закони 16 січня» 2014 р. під час Революції Гідності, з метою придушення громадянських свобод і «викорінення демократії». Розстріл демонстрантів у трагічні дні зими 2014 р. став кульмінацією сформованого клептократичного авторитаризму. Показовим є те, що політична кар'єра В. Януковича завершилася так само, як у багатьох авторитарних диктаторів, – втечею з країни з нагробованим майном. Враховуючи це, відповідно до наявних класифікацій авторитаризму в політології, цей політичний режим можна визначити як авторитарний, олігархічно-клептократичний (Томахів, 2014, с. 338).

Стосовно процесуальних особливостей демократичного транзиту в Україні можна виокремлювали такі: невиконання ключового завдання перехідного періоду, а саме зміни еліт; неспроможність правлячих кіл усвідомити пріоритетність правил і процедур управління, а також процесу їх формальної інституціалізації; повільний темп реформ та постійне невиконання ключових завдань на кожному етапі переходу, що мало б слугувати основою для наступних перетворень; відносна слабкість головної опозиційної сили – національних демократів, регіональна обмеженість їх впливу, а з часом – все більша зосередженість на внутрішніх конфліктах, фрагментація; їхня неоднозначна роль як рушіїв реформ, оскільки вони більше зосереджувалися на питаннях державності, через що стали надто м'якою «конструктивною» опозицією; вкорінення неформальних інституцій протягом перехідного періоду через затримки в створенні офіційних інституцій і подальше їх ігнорування або невдалі спроби реформування; слабкість, нестабільність і низька легітимність офіційно встановлених демократичних інституцій і через постійне гальмування реформ, і через їх постійну критику, реформування в інтересах окремих партійних груп; проходження посткомуністичного та антиолігархічного процесів, відповідних проблемам відбору / реструктуризації / консолідації нової політичної еліти; поступова зміна залишкового посткомуністичного авторитаризму новим олігархічно-клієнтельним авторитаризмом (Срібна, 2012, с. 8-9).

Виділяли і основні чинники гальмування трансформації політичного режиму в Україні:

- непрофесіоналізм політичної еліти та зосередження влади в руках старої партійно-державної номенклатури, що схильна до корупції й не зацікавлена у радикальних змінах;
- залучення частини правлячої еліти з маргінальних верств суспільства, їх прагнення швидкого підвищення свого соціального статусу та матеріального достатку;
- гальмування формування прошарку «середнього прошарку» – основного носія суспільних цінностей і природного стабілізатора влади;
- нерозвинене громадянське суспільство (Редькіна, 2012, с. 226-227).

Досліджуючи режим В. Януковича, західні дослідники його називають «керованою демократією», «султанським режимом». Режим залишився гібридним, оскільки в ньому

одночасно співіснували авторитарні інститути та практики разом із демократичними. Всі спроби В. Януковича розширити свої повноваження призвели «не до встановлення авторитаризму, а до його квазіформи: гіпертрофованої виконавчої вертикалі без чіткої інституційної основи та підтримки знизу». Кількість його повноважень виявилася обернено пропорційною кількості прихильників. Якщо на президентських виборах він отримав підтримку від 35% виборців у першому турі до 48% – у другому, то до кінця першого року його рейтинг знизився до 24-28%, а навесні 2011 р. впав до менш ніж 20% (цит. за Євтушенко, 2016, с. 14). Концентрація влади авторитарного режиму В. Януковича була досягнута шляхом антиконституційних дій. Це і створення «коаліції» через підкуп депутатів, і ігнорування політичного вибору українців на дострокових виборах 2007 р. Також порушенням стало неконституційне перенесення місцевих виборів, їх не визначення в низці міст, в т.ч. Києві, зміна виборчого законодавства на маніпулятивне і недемократичне, а також зміна Конституції України не через Верховну Раду України, як це передбачено законом, а через Конституційний Суд України. Оприлюднена «чорна бухгалтерія» Партії регіонів свідчила про масштабні фальсифікації, підкуп виборчих і судових структур (Буравченко, 2016, с. 354). Все це склало базис протестів, які вилилися в Революцію Гідності 2013-2014 рр. Відмова підписувати договір про асоційоване членство в ЄС стала лише приводом, а не причиною народного виступу. В Україні так і не відбулося повної інституціалізації демократичного режиму, і не були створені політичні інститути, які б ефективно сприяли вирішенню соціально-економічних проблем, успадкованих від тоталітарного минулого. Причиною цього стала й агресія з боку РФ проти України. У ситуації, коли існує загроза суверенітету країни, демократичні засоби, як правило, дають більше важелів супротивникам демократії, зв'язуючи ініціативність демократичних груп (Буравченко, 2016, с. 355).

До того ж, на думку дослідників, демократичні перетворення повністю відображають протиріччя між владою та свободою, індивідуальними і суспільними інтересами, егалітаризмом та елітаризмом, а також підкреслюють значення лідерства і політичної участі громадян у формуванні та реалізації політичних рішень і визначенні політичного курсу країни; демократичний перехід часто засвідчує неготовність політичного класу, елітних груп та громадянського суспільства до реалізації моделі «шокової терапії», а демократизація політичного процесу виявляється не одномоментним актом переходу (Олійник, 2013, с. 91).

Революція Гідності, так само як і Помаранчева революція, підтвердила прагнення українців до євроінтеграції, що також означає прагнення до впровадження демократичних ідей та цінностей у державне управління. Дестабілізація внутрішньої політичної системи значно знизили ефективність державного управління, зробивши країну вразливою до зовнішніх впливів. Через це, хоча Україна повернулася до парламентсько-президентської форми правління, роль президента П. Порошенка, обраного у травні 2014 р., виявилася значно більшою, ніж передбачено офіційними повноваженнями. Попри це, він досяг певних успіхів у просуванні демократизації в Україні. Угода про асоціацію між Україною та ЄС стала ключовим орієнтиром для подальшого розвитку держави, не втрачаючи актуальності й сьогодні. Її положення зобов'язали країну провести низку реформ, спрямованих на розвиток демократичних інститутів і закріплення європейських цінностей. У рамках цієї Угоди в період 2014-2019 рр. було ініційовано реформи децентралізації, судової, освітньої систем і системи охорони здоров'я (цит. за Інтеграція освіти, науки, 2021, с. 231).

До згаданого можна додати, що однією з головних ініціатив після Революції Гідності став старт процесу децентралізації, який передбачав передачу більшої влади та фінансових ресурсів місцевим громадам. Цей процес мав на меті зміцнення місцевого самоврядування та забезпечення більшого впливу громадян на рішення, що стосуються їхніх регіонів. Однак Україна продовжує стикатися з низкою важливих зовнішніх викликів, таких як війна і важливий процес європейської інтеграції в умовах воєнного стану. Країна зміцнює зв'язки з міжнародними партнерами та працює над євроатлантичним напрямом. Це потребує реалізації реформ, а також гарантій демократії та прав людини для забезпечення зовнішньої безпеки. Однак одночасно Україна стикається з внутрішніми політичними конфліктами,

корупцією, обмеженнями влади. Ці проблеми під час війни ставлять під загрозу стабільність демократичних інститутів і вимагають проведення реформ (Головко, 2024, с. 34).

Політичний режим, який сформувався при П. Порошенко, можна охарактеризувати як конкурентна та нестабільна електоральна демократія. Це і милітаризація, і демократизація механізмів політичної участі, і прозахідна орієнтація та мобілізаційна спрямованість. Ситуація спричинена збройною агресією, через яку потрібно було проводити масштабні реформи, щоб подолати в т.ч. економічну кризу. На відміну від періоду президентства В. Ющенка, в 2014-2016 рр. не спостерігалось ефектів роздвоєного правління. З одного боку, П. Порошенко, завдяки найбільшій фракції в парламенті, підтримці уряду, кулуарним угодам з іншими політичними гравцями, контролював роботу парламентсько-урядової коаліції. З іншого боку, після виборів до ВРУ виникла така структура влади, при якій президент і його партія не могли зосередити всю владу в своїх руках. Фактично утворилася «картельна» партія влади (БПП + НФ), де кожна її частина мала свої, часто суперечливі інтереси. Однак через існуючий баланс сил реалізувати їх без погодження з партнером було неможливо. Наслідком такого симбіозу стало створення двох конкуруючих патрон-клієнтських мереж навколо президента та прем'єра, а також кулуарно-квотний принцип розподілу посад у державних органах і компаніях. Також тривало розподілення силового та адміністративного ресурсів, що сприяло процесам демократизації. Протягом 2014-2019 рр. «Народний фронт» через міністра А. Авакова зберігав контроль над Міністерством внутрішніх справ (поліція, Національна гвардія, прикордонна служба), що стало стримуючим фактором для розширення впливу президента (Пашков та Хомерікі, 2023, с. 151).

З середини 2016 р., після створення вузької коаліції між БПП і НФ в парламенті, почалася поступова трансформація політичного режиму в напрямку напівконкурентного, «м'якого» президентсько-олігархічного авторитаризму. Президент України зміцнив своє домінування в органах влади завдяки законним повноваженням, неформальному впливу, маніпуляціям. Відставка другого уряду А. Яценюка в квітні 2016 р. спрямована на посилення політичного впливу президента. У новому уряді БПП значно посилило представництво, отримавши 19 з 24 міністерських портфелів, серед яких була й посада прем'єр-міністра, яку обійняв спікер парламенту В. Гройсман. Адміністрація П. Порошенка бачила його в ролі технічного виконавця своїх рішень, але дуже швидко новий прем'єр почав створювати власну патрон-клієнтську мережу. Протягом цього ж часу до президентських виборів 2019 р. особливістю політичного режиму було існування всередині владної структури 3 конкуруючих патронажних мереж: президента, прем'єр-міністра та «Народного фронту». Окрему клієнтську групу мав також мер Києва В. Кличко. Після реорганізації правлячої коаліції, хоча «Народний фронт» і втратив посаду голови уряду, він отримав контроль над «ресурсними» міністерствами, зберігаючи вплив на політичні рішення (Пашков та Хомерікі, 2023, с. 152). Конфлікти між цими владними групами за контроль над державними установами та фінансовими потоками супроводжувалися зіткненнями. У період 2016-2019 рр. політичний режим П. Порошенка змінився з нестабільної електоральної демократії на неконсолідований змагальний авторитаризм. Основними його рисами стали неформальна концентрація влади в руках президента, спроби утримати владу за допомогою м'яких репресій, а також тиск на медіа та опозицію (Пашков та Хомерікі, 2023, с. 153).

Велика війна проти України, яку розпочала РФ 24 лютого 2022 р., суттєво вплинула на політичний режим країни, який був змушений адаптуватися до вимог оборони. У зв'язку з цим можна говорити про тимчасовий характер цього політичного режиму, обумовлений воєнними обставинами. Агресія суттєво трансформувала політичне середовище України з огляду на зміну пріоритетів країни, впроваджуючи правовий режим воєнного стану (Рафальський та Майборода, 2023, с. 10). Це призвело до значних змін як у структурі органів державної влади, так і в їхніх функціях, вплинуло на характер політичного режиму. Варто говорити про особливий екстремальний політичний режим, визначений Законом «Про правовий режим воєнного стану в Україні», який слід розглядати як тимчасовий, а не постійний. Він зумовлений необхідністю захисту країни та швидкого реагування на виклики,

викликані російською агресією, такими як ракетні обстріли, заміновані території, внутрішньо переміщені особи, біженці, людські втрати тощо. З іншого боку, тривала дія такого режиму створює передумови для формування певних політичних процесів в Україні та впровадження окремих політичних практик (Рафальський та Майборода, 2023, с. 11).

Указом Президента України від 24.02.2022 р. № 68/2022 «Про утворення військових адміністрацій», після повномасштабного вторгнення РФ, на всій території України були створені військові адміністрації для забезпечення оборони, громадської безпеки та порядку. Відповідно до статті 4 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року, передбачені такі види військових адміністрацій: обласні, районні та адміністрації населених пунктів (міські, селищні, сільські). Військово-цивільні адміністрації, які створюються на період дії воєнного стану, беруть на себе частину функцій обласних рад і представницьких органів. Це певний виклик для демократії, особливо з огляду на зростання довіри до силових структур (Бабкіна та Дячок, 2024, с. 9). Парламент в Україні став розбалансованим. Він і далі займається ключовими державними питаннями, але через воєнний стан і військовий спротив у його роботі простежується стагнація, відсутність насичення новими кадрами. У діяльності ВРУ простежується певна криза, зокрема через посилення концентрації влади в органах виконавчої влади, фактично під керівництвом Президента. Це призводить до того, що парламент не повною мірою виконує свої функції, зокрема контроль за виконанням обов'язків і повноважень органами виконавчої влади. Додатково, негативно впливає зниження рівня довіри населення і законодавчого органу, і до політичних партій, особливо тих, які представлені у Верховній Раді України. Це створює серйозні виклики для розвитку демократії в Україні (Бабкіна та Дячок, 2024, с. 10).

Для того, щоб зрозуміти сутність сучасного демократичного процесу в Україні, потрібно звертати увагу на показники. Упродовж 2023 р. Україна підвищила свій показник демократії серед 29 країн Центральної Європи та Центральної Азії, незважаючи на російське вторгнення та загальне погіршення якості демократичного управління в регіоні упродовж останніх 20 років. Дані наведені в останньому звіті міжнародної організації «Freedom House» під назвою «Країни перехідного періоду 2024»: 29 «перехідних» країн у 2023 р. 10 країн втратили рейтингові позиції щодо демократичності управління, проте в 5 країнах показники покращилися порівняно з попереднім роком. Серед них Україна, яка досягла результату в 3,43 бали з можливих 7 та продемонструвала найкращу динаміку зростання рівня демократизації. Відзначено, що Україна досягла значного прогресу в забезпеченні прозорості роботи судових, антикорупційних органів, однак все ще відноситься до країн перехідного періоду, гібридного режиму (цит. за Томахів, Качуровський, 2024, с. 142).

Унікальний характер процесів впровадження демократії впливає на соціально-політичне життя сучасної України, стимулюючи активізацію діяльності її ключових інститутів: державної влади, політичних партій, громадських організацій та народу як головного джерела влади. Це сприяє ефективній співпраці як на національному рівні, так і на міжнародній арені. Особливу роль відіграє систематична та цілеспрямована взаємодія України з Європейським Союзом, узгодження соціальної та економічної політики у майбутньому (Машталір та Леськів, 2020, с. 21). На думку вчених, наразі Україна переживає період швидких змін і трансформацій, які глибоко впливають на основні риси суспільства. Одночасно триває так званий «політичний транзит», тобто пошук нових форм розподілу влади, встановлення нових повноважень, закріплення механізмів їх делегування, а також впровадження нових форм демократичного контролю та участі. Цей процес в Україні супроводжується певною напругою, драматизмом, що занурює країну у стан динамічного хаосу; це поєднання окремих аспектів традиційного суспільства та сучасної держави, охоплюючи значну кількість елементів, що перейшли з минулого або були сформовані за останні десятиліття. Політичний режим в Україні ґрунтується на існуванні як політичного, так і ідеологічного плюралізму, тобто свободи світоглядних та ідеологічних переконань свідомих громадян у рамках політичної системи (Атаманова та Бандиш, 2022, с. 16). Просування ж України до кінцевої мети політичної трансформації – консолідованої

демократії, яка передбачає прийняття узгоджених правил політичної взаємодії, створених на основі суспільного компромісу, значною мірою залежатиме від успішності політичних реформ, від співпраці з Європейським Союзом, від розвитку громадянського суспільства, від стану демократії в сусідніх країнах (Атаманова та Бандиш, 2022, с. 17).

Українська держава на сучасному етапі свого розвитку повинна усвідомлювати ключові світові тенденції та визначити свій стратегічний шлях для організації державної діяльності. В межах євроінтеграції перед Україною стоять кілька важливих факторів, що впливатимуть на її розвиток: економічні, політичні, державне управління. Модернізація цих напрямів із використанням найкращих практик європейських країн може стати поштовхом для позитивних змін у політичній системі, економіці та суспільстві країни. Виконання нових вимог євроінтеграційного процесу може допомогти вирішити давні проблеми України, зміцнити її стратегічні позиції на міжнародній арені та створити ефективну систему державного управління (цит. за Машталір, Леськів, 2020, с. 21).

Висновки. В період здобуття незалежності України в державі не відразу можна було відстежити швидкі транзитивні зміни, це питання еволюції. Загалом можна відстежити пряме тяжіння до демократії, адже транзитивні перетворення окреслюються певною циклічністю, яка обумовлена президентством того чи іншого діяча в той чи інший період розвитку та зміною форми правління. При Л. Кравчуку існував неконсолідований змагальний авторитаризм, при Л. Кучмі – конкурентний виборчий авторитаризм, при В. Ющенку – крихка електоральна демократія, при В. Януковичу – кланово-олігархічний клептократичний авторитаризм, при П. Порошенку – нестабільна конкурентна електоральна демократія, а відтак і неконсолідований змагальний авторитаризм. Без сумнівів, це шлях зі своїми процесуальними змінами та циклічними напрямками. В джерелах часто акцентується, що режим констатувався як перехідний, гібридний, при цьому з виразними елементами розвитку електоральної демократії, однак демократичні новоутворення ще достатньо імітаційні, не набули завершеності чи досконалих форм. Це також поставторитарний тип політичного режиму, в якому поєднуються як авторитарні, так і демократичні методи здійснення влади. Конкретніше його можна визначити як персоналістсько-популістичний. Кінцевою «станцією» демократичного транзиту в Україні має бути консолідована демократія, в якій розмитість кордонів між демократичними та авторитарними рисами правління буде відсутня, а «відкати» до автократичних типів управління стануть неможливими, проте цьому перешкоджає повномасштабне вторгнення РФ.

Наразі заслуговує політологічного аналізу шлях транзитного руху в Україні, який був започаткований з оголошенням воєнного стану як правового режиму, і має тимчасове існування до закінчення війни. Важливо продовжувати дискусію, чи можлива демократія в такий період нашої країни, яким може бути режим після закінчення війни, якщо наявний режим не вкорениться в суспільному ладі, прогнозувати і те, як може трансформуватись сучасна політична система. Наразі в Україні прогнозованість подальшого транзиту та перебігу політичних подій залишається досить умовною і потребує подальших політологічних досліджень.

Використані джерела:

1. Томахів, В., Качуровський, О. (2024) Концептуальні засади дослідження демократичних трансформаційних процесів. Актуальні проблеми філософії та соціології. 142 с. http://www.apfs.nuoua.od.ua/archive/47_2024/27.pdf
2. Іськів, В. (2021) Еволюція сучасного політичного режиму в Україні. Соціально-політичні комунікації як чинник консолідації та демократизації українського суспільства: щорічн. наук. праць / відп. за вип. Т. В Гончарук (Чолач). Тернопіль: ЗУНУ. 46 с. <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/46397/1/%d0%86%d1%81%d1%8c%d0%ba%d1%96%d0%b2.pdf>
3. Кривчик, Г. (2019) Врядкування та політичні режими в УРСР і сучасній Українській державі: порівняльний нарис. Науково-теоретичний альманах Грані. Т. 22, № 12. С. 77-87.
4. Мацієвський, Ю. (2006) Між авторитаризмом та демократією: політичний режим після «помаранчевої революції». Політичний менеджмент. № 5. С. 18-32. file:///C:/Users/Asus/Downloads/PoMe_2006_5_4.pdf
5. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні: монографія / авт. кол.: Г. Зеленько (керівник, наук. ред.), Т. А. Бевз, С. Г. Брехаря, М. С. Кармазіна, В. О. Ковалевський,

О. Ю. Кондратенко, Н. В. Конаненко, Т. М. Ляшенко, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 416 с. <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/12/ZMINY-POLITYChNYKh-REZhYMIV.pdf>

6. Олійник, М. (2013) Моделі демократичних перетворень та особливості демократизації політичного процесу в Україні. Актуальні проблеми політики. Вип. 49. С. 87-94. http://app.nuoua.od.ua/archive/49_2013/12.pdf

7. Машталір, Х., Леськів, С. (2020) Реалізація демократії в Україні: політико-правовий аналіз. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. Том 31 (70). Ч. 1. № 2. С. 20-24. https://www.juris.vernadskyyournals.in.ua/journals/2020/2_2020/part_1/6.pdf

8. Срібна, Т. (2012) Тенденції розвитку демократичної трансформації політичних режимів України і Республіки Польщі у порівняльному аналізі. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. № 4. С. 7-11.

9. Редькіна, Г. (2012) Особливості політичного режиму в Україні. Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. Вип. 6 (62). С. 224-233. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/redkina_osoblyvosti.pdf

10. Томахів, В. (2014) Трансформація політичного режиму в незалежній Україні: загальні тенденції, особливості дефініцій. Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. Тернопіль: ТНЕУ. Вип. 19. Ч. 1. С. 336-342.

11. Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: зимові диспути: тези доп. II Міжнародної науково-практичної інтернетконференції, 4-5 лютого 2021 р. Дніпро, Україна, 2021. Т. 1. 502 с. <http://www.wayscience.com/wp-content/uploads/2021/02/WD-2021-Part-1-1.pdf#page=230>

12. Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни: монографія за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 672 с.

13. Михальченко, М. (2010) Кланово-олігархічний режим: негативи і позитиви функціонування. Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. № 5 (49). С. 83-94. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/mykhalchenko_klanovo.pdf

14. Головка, А., Лавренко, Д. (2024) Політичний режим України та його особливості в умовах воєнного стану. Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 30 квітня 2024 р.). Одеса: ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Центр соціально-політичних досліджень «Politicus». С. 32-25. <http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/19601/1/Golovko.pdf>

15. Гуманітарний і інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих вчених: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених, 18 листопада 2022 р., м. Одеса. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2022. 400 с. https://docs.mgu.edu.ua/docs/aspirantura/181122_konf_tezi.pdf#page=15

16. Євтушенко, О. (2016) Політичний режим та його роль у регулюванні взаємовідносин суспільства й держави. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія: Політологія. Т. 284, Вип. 272. С. 12-16. file:///C:/Users/Asus/Downloads/Npchdupol_2016_284_272_4.pdf

17. Міненкова, Н. (2012) Політичний режим незалежної України: чому не вийшло «справжньої демократії»? Вісник ХНУ імені В. Н. Кармазіна. Серія «Питання політології». № 1007. С. 63-66.

18. Фісун, О. (2008) Політичний режим України у порівняльній перспективі. Стратегічні пріоритети. № 1 (6). С. 5-12. https://www.libr.dp.ua/text/sp2008_1_2.pdf

19. Пашков, В., Хомерікі, О. (2023) Політико-режимні трансформації в Україні (1991-2019): біг по колу на шляху до демократії. Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. № 1 (56). С. 135-158.

20. Бабкіна, О., Дячок, С. (2024) Політичний режим в Україні до і під час дії воєнного стану: нові виклики. Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методики викладання соціально-політичних дисциплін. Вип. 35. С. 5-13.

21. Буравченко, Р. (2016) Політичний режим сучасної України: перспективи еволюції. Гілея: науковий вісник. Вип. 109. С. 352-356. file:///C:/Users/Asus/Downloads/gileya_2016_109_92.pdf

22. Дем'яненко, Б. (2010) Генезис інституту президентства в Україні. Сучасна українська політика. Політики та політологи про неї. К.: Український центр політичного менеджменту, Вип. 19. С. 24-38. <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26663/03-Demyanenko.pdf?sequence=1>

23. Дем'яненко, Б. (2014) Ефективність/неефективність інституту президентства в сучасній Україні. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних: [збірник наукових праць]. М-во освіти і науки України, Нац. Пед. Ун-т ім. М. П. Драгоманова. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова. Спецвипуск: Політика і духовність в умовах глобальних викликів: матеріали Міжнар. Наук.-практ. Конференції, 2-3 квітня 2014 р. С. 39-46.

24. Романова, В. (2008) Помаранчева революція як етап трансформації політичного режиму в Україні. Магістеріум. Вип. 31. Політичні студії / [упоряд. Кисельов С. О.]. С. 65-70.

References:

1. Tomahiv, V., Kachurovskiy, O. (2024) Kontseptualni zasady doslidzhenia demokratychnykh transformatsiynnykh protsesiv [Conceptual principles of the study of democratic transformational processes]. Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii. 142 s. http://www.apfs.nouua.od.ua/archive/47_2024/27.pdf [in Ukrainian].
2. Iskiv, V. (2021) Evoliutsia suchasnoho polituchnoho rezhymu v Ukraini [Evolution of the modern political regime in Ukraine]. Sotsialno-politychni komunikatsii yak chynnyk konsolidatsii ta demokratyzatsii ukraïnskoho suspilstva: schorichn. nauk. prats / vidp. za vyp. T. V. Honcharuk (Cholach). Ternopil: ZUNU. 46 s. <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/46397/1/%d0%86%d1%81%d1%8c%d0%ba%d1%96%d0%b2.pdf> [in Ukrainian].
3. Kryvchyk, G. (2019) Vriyduvannya ta polituchni rezhymy v URSR i suchasniy Ukraïnskiy derzhavi: porivnialnyi narys [Governance and political regimes in the Ukrainian SSR and the modern Ukrainian state: a comparative essay]. Naukovo-teoretychni almanach Grani. T. 22, № 12. S. 77-87. [in Ukrainian].
4. Matsievskiy, Y. (2006) Mizh avtorytaryzmom ta demokratiyeu: politychni rezhym pislya «pomaranchevoyi revoliutsii» [Between Authoritarianism and Democracy: The Political Regime After the Orange Revolution]. Politychni menezhment. № 5. S. 18-32. file:///C:/Users/Asus/Downloads/PoMe_2006_5_4.pdf [in Ukrainian].
5. Zminy politychnykh rezhymiv i perspektyvy zmitsnennya demokratii v Ukraini: monohrafia [Changes in political regimes and prospects for strengthening democracy in Ukraine: monograph] / avt. kol.: H. Zelenko (kerivnyk, nauk. red.), T. A. Bevz, S. G. Breharya, M. S. Karmazina, V. O. Kovalevskiy, O. Y. Kondratenko, N. V. Kononenko, T. M. Lyashenko, O. M. Mayboroda, Y. Zh. Shaigorodskiy. Kyiv: IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2021. 416 s. <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/12/ZMINY-POLITYChNYKh-REZHyMIV.pdf> [in Ukrainian].
6. Oliynyk, M. (2013) Modeli demokratychnykh peretvoren ta osoblyvosti demokratyzatsii politychnoho protsesu v Ukraini [Models of democratic transformations and features of the democratization of the political process in Ukraine]. Aktualni problemy polityky. Vyp. 49. S. 87-94. http://app.nouua.od.ua/archive/49_2013/12.pdf [in Ukrainian].
7. Mashtalir, H., Leskiv, S. (2020) Realizatsiya demokratii v Ukraini: polityko-pravovyi analiz [Implementation of democracy in Ukraine: political and legal analysis]. Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Yurydychni nauky. Tom 31 (70). Ch. 1. № 2. S. 20-24. https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/2_2020/part_1/6.pdf [in Ukrainian].
8. Sribna, T. (2012) Tendentsii rozvytku demokratychnoi transformatsii politychnykh rezhymiv Ukrainy i respubliky Polshi u porivnyalnomu analizi [Trends in the development of democratic transformation of the political regimes of Ukraine and the Republic of Poland in a comparative analysis]. Visnyk Natsionalnoho technichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politehnikhnyi instytut». Politologia. Sotsiologia. Pravo. № 4. S. 7-11. [in Ukrainian].
9. Redkina, G. (2012) Osoblyvosti politychnoho rezhymu v Ukraini [Peculiarities of the political regime in Ukraine]. Naukovi zapysky IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy. Vyp. 6 (62). S. 224-233. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/redkina_osoblyvosti.pdf [in Ukrainian].
10. Tomahiv, V. (2014) Transformatsia politychnoho rezhymu v nezalezhniy Ukraini: zahalni tendentsii, osoblyvosti definitsii [Transformation of the political regime in independent Ukraine: general trends, peculiarities of definitions]. Ternopil: TNEU. Vyp. 19. Ch. 1. S. 336-342. <http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/5582/1/%D0%A2%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%85%D1%96%D0%B2%20%D0%92..pdf> [in Ukrainian].
11. Intehratsiya osvity, nauky ta biznesu v suchasnomu seredovyshi [Integration of education, science and business in the modern environment]: zymovi dysputy: tezy dop. II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internetkonferentsii, 4-5 liutoho 2021 r. Dnipro, Ukraina, 2021. T. 1. 502 s. <http://www.wayscience.com/wp-content/uploads/2021/02/WD-2021-Part-1-1.pdf#page=230> [in Ukrainian].
12. Adaptivni zminy politychnoho polya Ukrainy v umovach viyny [Adaptive changes of the political field of Ukraine in the conditions of war]: monohrafia za red. O. O. Rafalskoho, O. M. Mayborody. Kyiv: IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy. 2023. 672 s. [in Ukrainian].
13. Myhalchenko, M. (2010) Klanovo-oliharhichnyi rezhym: nehatyvy i pozytyvy funktsionuvannya [Clan-oligarchic regime: negatives and positives of functioning]. Naukovi zapysky IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy. № 5 (49). S. 83-94. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/mykhalchenko_klanovo.pdf [in Ukrainian].
14. Golovko, A., Lavrenko, D. (2024) Politychni rezhym v Ukraini ta yoho osoblyvosti v umovah voyennoho stanu [The political regime of Ukraine and its peculiarities in the conditions of martial law]. Suchasna ukrainska derzhava: vektory rozvytku ta shlyzhy mobilizatsii resursiv materialy VII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Odesa, 30 kvitnya 2024 r.). Odesa: DZ «Pivdenno-ukrainskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni K. D. Ushynskoho», Tsentr sotsialno-politychnykh doslidzhen «Politicus». S. 32-35. <http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/19601/1/Golovko.pdf> [in Ukrainian].
15. Humanitarni i innovatsiyni rakurs profesynoi maysternosti [Humanitarian and innovative perspective of professional skill]: poshuky molodyh vchenyh: materialy VIII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii studentiv, aspirantiv ta molodyh vchenyh, 18 lystopada 2022 r., m. Odesa. Lviv – Torun: Liha-Pres, 2022. 400 s. https://docs.mgu.edu.ua/docs/aspirantura/181122_konf_tezi.pdf#page=15 [in Ukrainian].
16. Yevtushenko, O. (2016) Politychni rezhym ta yoho rol u reguliuvanni vzayemovidnosyn suspilstva y derzhavy [Political regime and its role in regulating relations between society and the state]. Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyyevo-Mohylyanska akademii»].

Seriya: Politologia. T. 284, Vyp. 272. S. 12-16. file:///C:/Users/Asus/Downloads/Npchdupol_2016_284_272_4.pdf [in Ukrainian].

17. Minienkova, N. (2012) Politychnyi rezhym nezaleznoi Ukrainy: chomu ne vyishlo «spravzhnoi demokratii» [The political regime of independent Ukraine: why did «real democracy» fail]? Visnyk HNU imeni V. N. Karmazina. Seriya «Pytannya Politologii». № 1007. S. 63-66. [in Ukrainian].

18. Fisun, O. (2008) Politychnyi rezhym Ukrainy u porivnyalnyi perspektyvi [Political regime of Ukraine in a comparative perspective]. Stratehichni priorityty. № 1 (6). S. 5-12. https://www.lib.dp.ua/text/sp2008_1_2.pdf [in Ukrainian].

19. Pashkov, V., Homeriki, O. (2023) Polityko-rezhymni transformatsii v Ukraini (1991-2019): bih po kolu na shlyahu do demokratii [Political and regime transformations in Ukraine (1991-2019): running in circles on the way to democracy]. Visnyk Nacionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: Filosofiya, filosofiya prava, politologia, sotsiologia. № 1 (56). S. 135-158. [in Ukrainian].

20. Babkina, O., Dyachok, S. (2024) Politychnyi rezhym v Ukraini do i pid chas dii voyennoho stanu: novi vyklyky [Political regime in Ukraine before and during martial law: new challenges]. Naukovyi chasopys UDU imeni Myhaila Drahomanova. Seriya 22. Politychni nauky ta metodyky vykladannya sotsialno-politychnyh doslidzhen. Vyp. 35. S. 5-13. [in Ukrainian].

21. Buravchenko, R. (2016) Politychnyi rezhym suchasnoi Ukrainy: perspektyvy evoliutsii [Political regime of modern Ukraine: perspectives of evolution]. Hileya: naukovyi visnyk. Vyp. 109. S. 352-356. file:///C:/Users/Asus/Downloads/gileya_2016_109_92.pdf [in Ukrainian].

22. Demyanenko, B. (2010) Henezis instytutu prezidentstva v Ukraini [The genesis of the institution of the presidency in Ukraine]. Suchasna ukrainska polityka. Polityky ta politolohy pro nei. K.: Ukrainskyi centr politychnoho menedzhmentu, Vyp. 19. S. 24-38. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26663/03-Demyanenko.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

23. Demyanenko, B. (2014) Efektyvnist/neefektyvnist instytutu prezydentstva v suchasnyy Ukraini [Effectiveness/ineffectiveness of the institution of the presidency in modern Ukraine]. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 22: Politychni nauky ta metodyky vykladannya sotsialno-politychnyh dystsyplin: [zbirnyk naukovykh prats]. M-vo osvity i nauky Ukrainy, Nats. Ped. un-t im. M. P. Drahomanova. K.: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova. Spetsvypusk: Polityka i duhovnist v umovah hlobalnykh vyklykiv: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. Konferentsii, 2-3 kvitnya 2014 r. S. 39-46. [in Ukrainian].

24. Romanova, V. (2008) Pomarancheva revoliutsiya yak etap transformatsii politychnoho rezhymu v Ukraini [The Orange Revolution as a stage of transformation of the political regime in Ukraine]. Magisterium. Vyp. 31. Politychni studii / [uporyad. S. O. Kyselov S. O.]. S. 65-70. [in Ukrainian].

Anna Karnaukh,

Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the Department of Political Sciences of the Educational and Scientific Institute of Law and Political Science, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University

Bohdan Vovk,

student of the Political Science major at the Educational and Scientific Institute of Law and Political Science, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University

Features of Democratic Transformations in Modern Ukraine

The relevance of the topic of the article lies in the fact that even at the current stage of its existence in Ukraine, the non-linearity of political development associated with transitory jumps and systemic tension caused by the modern Russian-Ukrainian war can be traced. In essence, the existing changes in the political regime in Ukraine are connected with the defense of the state essence, which are a reflection on external challenges. In order to determine the type of political regime in Ukraine, it is first of all necessary to take into account the interaction and choice of various factors in the context of the historical formation of Ukrainian statehood. Therefore, it is very important to reflect on the current period of time in which Ukraine found itself, because it is usually after such times that the strengthening of democratic processes and transformational upsurges take place. First of all, it is necessary to take into account the former state of the political system in Ukraine, which can be the main factor in understanding the value of modern democratic transformations, because for a long time the mission of the Ukrainian state remained undefined, which requires clarification of this mission and other tasks, goals, directions and vectors of development. Democratization should become a key mechanism for reforming public administration, which is currently one of the most important and important components of the political process in Ukraine. It is very interesting to track exactly how democratic state formation is taking place in our country and to determine the characteristic features of this process from the point of view of transitology as one of the post-communist countries, which are aimed at the consolidation of democracy. The purpose of the article is to determine the specifics of the transformation of the political regime in Ukraine, which not only changed every time, but also acquired new qualities and characteristics, which affected the state-building process and socio-political development. This refers to an attempt to determine the peculiarities of the Ukrainian version of the transition from an authoritarian political regime to a democratic system in order to clarify the peculiarities of the democratization scenario.

Keywords: political regime, transit, democracy, democratization, authoritarianism, Ukraine, Orange Revolution, Revolution of Dignity.

Іван Леонтєв,

доктор філософії з політології,

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

ORCID: 0000-0003-3889-7098; email: i.leontief@gmail.com

ВПЛИВ ЗАХИСТУ УКРАЇНСЬКОГО СУВЕРЕНІТЕТУ НА РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНОЇ СВОБОДИ В УКРАЇНІ

У статті розглядається питання розвитку політичної свободи в умовах, які диктуються захистом українського суверенітету. Завдяки використанню структурно-функціонального та нормативно-ціннісного підходів автор приходять до висновку, що принципових суперечностей між захистом суверенітету та розвитком політичної свободи немає. Проаналізовано, що політична свобода в наукових джерелах тлумачиться доволі різноманітно, а серед специфічних моральних, громадянсько-республіканських чи деліберативних її визначень головними залишаються позитивна свобода та негативна свобода. Водночас конкретно-історична особливість українських цінностей вимагає створення нового типу свободи – свободи творчості як діяльності окремої елітистської спільноти гуманітаріїв на інтуїтивному плані, як розтлумачення змісту цінностей, які панують у суспільстві. Ідеал свободи творчості не є схожим із ідеалом експерткратії, позаяк суб'єкти, які мають свободу творчості, знаходяться поза політичними інститутами. Свобода творчості підсилюватиме позитивну свободу та вимагатиме деякого зменшення обсягу негативної свободи разом із її принциповим збереженням. Критерієм істинності інтерпретації цінностей є життя згідно з цінностями. Іноземний вплив на спільноту гуманітаріїв мінімізується завдяки характерній особливості українських цінностей, які ставлять цінності вищими за принципи, та невторчанням гуманітаріїв у саме політичне життя. У дослідженні автор відштовхується насамперед від українських праць, зокрема політична свобода осмислюється політичною цінністю, яка створює мережу взаємозв'язків у політичному житті, відтак проблема проаналізована за допомогою структурно-функціонального та нормативно-ціннісного підходів. Стверджується, що інституціоналізація свободи творчості вимагає подальших досліджень.

Ключові слова: російсько-українська війна, політичне життя, політична свобода, суверенітет, Україна.

Вступ. Захист суверенітету наразі є найактуальнішою потребою для сучасної України, а позаяк Росія вельми вірогідно продовжить своє існування навіть після такої чи такої перемоги України у війні, в майбутньому ця потреба нікуди не зникне. Позірно це вимагатиме низки змін у політичному житті суспільства, які будуть дотичними його засадам: свободі, справедливості, суспільному благу. Особливе питання тут варто приділити політичній свободі, позаяк одним із найбільших здобутків революції 2014 року було збільшення політичної свободи в державі. Тож, чи не призведе потреба в захисті суверенітету до знищення всіх цих здобутків? Ми вважаємо, що ні. Навпаки, захист суверенітету, відкриває можливості до розвитку політичної свободи.

Мета статті – дослідити вплив захисту українського суверенітету на розвиток політичної свободи в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Політична свобода в англomовній науковій літературі тлумачиться доволі різноманітно, однак серед специфічних моральних, громадянсько-республіканських чи деліберативних її визначень головними залишаються позитивна свобода та негативна свобода: добре відомі в Україні «свобода від» та «свобода для» (Goldfinger, 2008, Katerino, 2008, Kramer, 2011). Вважається, що ці визначення знаходяться в опозиції. І. Берлін у своїх есеях про свободу взагалі стверджує про принципову неможливість поєднання елементів позитивної та негативної свободи (Berlin, 2002). Хоча важливість позитивної свободи визнається, негативна свобода вважається важливішою, позаяк аргументами від позитивної свободи можна легко виправдати тиранію. Це зрозуміло з огляду на конкретно-історичний контекст, в якому західні держави боролися проти абсолютизму та надмірного державного втручання в справи особи.

В Україні питанням політичної свободи досі приділялося надзвичайно мало уваги: з усіх наукових праць можна виділити матеріали конференції «Проблеми сутності свободи: методологічні та соціальні виміри», яку проводив Інститут філософії НАН України ще

2007 року (Попович, 2007). Поза цим можна лише погодитися з висновком В. Климончука, який присвятив питанням політичної свободи низку статей: в Україні політичні науковці цим проблемам окремої уваги приділяли мало (Климончук, 2013, 2014, 2015a, 2015b, 2015c). Крім цього, в переважній більшості наявних праць політична свобода інтерпретувалася або з боку правознавства, або емпірично, або прикладним чином, а аж ніяк не з позицій політичної теорії (Вдовичин, 2011; Віннічук, 2015; Гедікова, 2019; Заворотченко, 2013; Кисельов, 2014; Кононенко, 2013; Литвиненко, 2013; Пехник, 2020; Семенченко, 2014; Скляр, 2014; Скляр, 2016; Ханстантинов, 2014).

Методи дослідження. На відміну від англomовних праць, і в наукових словниках, і в наукових дослідженнях вітчизняних вчених політична свобода визначається як поєднання позитивної та негативної свободи (Бичко, 2002; Калакура, 2011). Фактично політична свобода тлумачиться як здатність держави до розвитку зі збереженням негативної свободи. Це вже свідчить про інтуїтивні спроби поєднати захист державності та політичну свободу. Крім цього, конкретно-історичний контекст українства з тривалим браком державності, досвідом тоталітаризму та поточною потребою захисту суверенітету точно не дозволяє відкинути ані негативну, ані позитивну свободу. Тому в цьому дослідженні ми відштовхуватимемося насамперед від українських праць. З огляду на те, що політична свобода є політичною цінністю, яка створює мережу взаємозв'язків у політичному житті, в цьому дослідженні ми використовуватимемо структурно-функціональний та нормативно-ціннісний підходи.

Результати та дискусії. Суверенітет – це «незалежність держави в зовнішніх зносинах і верховенство у внутрішніх справах; верховенство, сукупність верховних прав, що належать державі або її главі» (Гнатівський, 2011). Такий стан речей вимагає двох умов:

- потужних інституцій та інститутів, які спроможні це верховенство забезпечувати;
- ексклюзивності в політичному житті, тобто виключенні тих акторів, які принципово не погоджуються з поточними інституціями та інститутами.

На важливості потужних інститутів тривалий час наголошували та наголошують неоінституціоналісти, чий праці є науковим забезпеченням неолібералізму в політичному житті. Їхня теза про те, що без дієвих інститутів, які забезпечують правила гри в суспільстві, захист від насильства та свавілля в суспільстві в принципі неможливий, а значить неможлива і реальна політична свобода, жодних заперечень не викликає. Вона справедлива і для негативної, і для позитивної свободи. Тому цей фактор не є проблемою для політичної свободи.

Ексклюзивність є необхідним наслідком будь-яких потужних політичних інститутів, позаяк вони мусять мати запоруку від тих, хто прагне ці інститути знищити. Інакше кажучи, вона зменшує обсяг потенційної негативної свободи, проте є одночасною передумовою негативної свободи реальної. Ексклюзивність є й одним із наслідків розвитку позитивної свободи, позаяк вона вимагає чітко окресленого предмета, завдяки якому розвивається, та відповідного відкидання тих явищ, які її не стосуються. Тому ексклюзивність сама по собі проблемою для політичної свободи не є. Водночас надмірна ексклюзивність дійсно може призвести до тиранії, тому належить окреслити її межі. Виключати належить того, хто діє проти змісту політичних інститутів та предмету політичної свободи, проте для цього потрібно спочатку їх окреслити.

Простою повторення неоінституціоналістської догматики тут недостатньо. Українська держава займалася розбудовою інститутів і перед повномасштабним вторгненням Росії, і перед революцією 2014 року, проте результати цього процесу були та залишаються невтішними: замість інститутів працюють неформальні фактори та персоналістські зв'язки. Тому ми маємо відповісти на питання, як розбудувати такі інститути, які дійсно працюють?

Політичні інститути існують завдяки політичним інституціям, а ті тісно пов'язані з політичними цінностями. Цінності – це те, що має значущість. Проте, якщо та чи та сукупність цінностей має значущість, всі інші сукупності цієї значущості не мають, тобто різні цінності взаємовиключають одні одних. Таке жорстке взаємовиключення відокремлює

цінності від потреб і принципів, які теоретично поєднувати можна. Значущість в суспільному житті може мати лише те, згідно з чим суб'єкт дійсно живе, тобто те, що для нього дійсно існує, те, у що він дійсно вірить, а не хоче вірити чи думає, що вірить. Така віра є пов'язаною лише з інтуїтивним планом існування, тобто існуванням-самим-по-собі. Відповідно, пов'язаними з ним є й самі цінності.

Існування-самого-по-собі можна інтерпретувати щонайменше подвійним чином: як абсолютну повноту або ж як абсолютну порожнечу. Конкретно-історичний контекст теж накладає свою відмітку на те, як саме торувати шлях до існування-самого-по-собі тут і зараз. Тому, щоб розбудувати такі політичні інститути, які дійсно працюють, належить, щоб вони відповідали політичним інституціям, і політичні інституції відповідали політичним цінностям, які мають відповідати конкретно-історичній інтерпретації існування-самого-по-собі та шляху до нього.

Тут можна дійти до висновку, що на ціннісному рівні належить виключати з політичного життя тих суб'єктів, чії цінності не відповідають українським політичним цінностям, зокрема, шляхом позбавлення їх тих чи тих політичних прав. Проте він є передчасним. Дійсно, той, хто має інші цінності, може виступати проти українських цінностей, проте він не завжди це робить. Власне, Україна має велику кількість як іноземців, так і представників автохтонних національних меншин, які не виступають проти українських політичних цінностей, інституцій чи інститутів. Інакше кажучи, на ціннісному рівні об'єкт виключення завжди різний. Інколи його може взагалі не бути, інколи їх може бути декілька. Тож, щоб не привести до тиранії, ексклюзивність на ціннісному рівні має бути націлена тільки на тих суб'єктів, хто активно діє проти українських політичних цінностей. Те саме можна сказати й про політичні інституції. На рівні політичних інститутів все значно легше: інститути захищаються законами, тож їх порушник і є той, кого виключають.

Водночас яким же є зміст український політичних цінностей? Тут постає проблема. Український рух десятиліттями концентрувався на питаннях, які були дотичними потребам і принципам. Вважалося самим собою зрозумілим, що цінності в українському суспільстві є тотожними європейським у сенсі раціоналістичним. Однак раціоналізм, за визначенням, не терпить цінностей і ґрунтується лише на принципах. І дійсно, західноєвропейські країни здобули деякі успіхи в розбудові держав, які ставлять принципи вище за цінності. Однак в Україні виявилось, що тоді, коли раціональнішим було б здатися або почати перемовини, і суспільство, і наукова спільнота, і військово-політичне керівництво замість цього почали боротися за те, що має значущість.

Ба більше, раціоналізм в чистому вигляді несумісний із притаманним українству кордоцентризмом, тобто наданням переваги інтуїтивному, а не раціональному плану. Варто зауважити, що інколи кордоцентризм тлумачиться як схильність до почуттів, ірраціоналізму, ліричності, що є грубою помилкою інтерпретації праці «Серце» П. Юркевича. У самому тексті роль серця пов'язується радше з інтуїцією як прямим схопленням очевидного, а не ірраціональними емоціями: «Християнські аскети часто нарікали на отягання розуму в признанні того, що безпосередньо і просто стає відомим серцю і нерідко називали людський розум чуттєвим і тілесним; і звичайно, він може здатися таким, якщо порівняти його посередню діяльність із тими безпосередніми й одкровеннями істини, що виникають раптово, які мають місце в нашому серці» (Юркевич, 1984, с. 90). Ба більше, інтерпретатори зовсім ігнорують контекст праці, яка була розбудована як полемічна відповідь позитивістам, тож серце тут є способом привести біблейські істини до спільного знаменника зі здобутками сучасної автору науки, а не центром філософської позиції П. Юркевича. Власне, аргументами від позитивізму багаті й ранні праці учня П. Юркевича – В. Соловйова. Крім цього, такий діонісизм взагалі не узгоджується з київською духовною школою, плодом якої був П. Юркевич, і зокрема з працями Г. Сковороди.

Хоча кордоцентризм вимагає детальнішого розтлумачення, тобто низки окремих досліджень, перевага інтуїтивного плану над раціональним вже дає нам змогу зрозуміти, які риси має мати політична свобода в сучасній Україні. Таке визнання інтуїтивного плану

мусить привести до забезпечення державою свободи діяльності, яка сягає цього рівня та всілякого сприяння цій діяльності. Діяльність, яка сягає інтуїтивного плану – це творчість, яка має низку унікальних рис. Вона не обтяжена причинно-наслідковими зв'язками, бо ж їх на цьому плані взагалі не існує: інтуїтивний план просто є. Це означає, що її результат може повністю відрізнятись від об'єктів, явищ, ідей, які наявні в суспільстві наразі. Водночас вона обтяжена цінностями, бо ж цінності тотожні інтуїтивному плану. Тобто її результат не може суперечити цінностям, які панують в тій чи іншій державі, і з необхідністю суперечить іншим цінностям.

З одного боку, творчість ніхто ніде ніколи нікому не може заборонити, позаяк ніхто ніде ніколи нікому не може заборонити дістатися інтуїтивного плану. Проте творчості можна створити максимально несприятливі умови та відмовитися від результатів творчої діяльності на державному рівні. Це відбувається як в країнах Заходу, так і в Росії. Західний раціоналізм взагалі не визнає існування інтуїтивного плану, тож свобода діяльності на Заході починається та закінчується на свободі раціональної діяльності. Хоча креативність і заохочується, творчістю вона не є, бо вона обтяжена причинно-наслідковими зв'язками, а креативні суб'єкти мають не суперечити будь-яким цінностям інших суспільств. Хоча деякі російські філософи визнають існування інтуїтивного плану, на практиці творчість в Росії неможлива з огляду на російський державоцентризм, в якому між цінностями та принципами завжди обираються принципи.

Свобода творчості конче потрібна українській державі, позаяк український кордоцентризм не тотожний ані західному раціоналізму, ані російському цезаропапізму, а зміст цього кордоцентризму досі не розтлумачений належним чином. Наприклад, відома максима Г. Сковороди про «нерівну всім рівність» як ідеал соціальної справедливості не є ані демократичною, ані тиранічною за змістом, та потребує роз'яснення. Свобода творчості є й позитивним ідеалом, якого наразі бракує українській державі. Наявність позитивного ідеалу значно підвищить бойовий дух українців. Крім цього, свобода творчості є можливим виходом з ідеологічної кризи, в якій наразі знаходиться західний світ. Її просування може дозволити Україні отримати більше ресурсів для свого захисту, а в перспективі й зайняти значно кращу позицію в міжнародній спільноті.

Водночас свобода творчості не має бути порожньою егалітаристською декларацією. Хоча кожна людина і придатна до творчості в можливості, інтуїтивного плану на ділі сягає невелика кількість людей. Інакше кажучи, творча діяльність потребує тривалої підготовчої роботи та особливого складу розуму. Здебільшого вимоги для творчої діяльності задовольняються потужною гуманітарною освітою, тож забезпечення свободи творчості має відбуватися шляхом плекання українською гуманітаристики. Це завдання особливо важливо з огляду на вкрай низьку якість гуманітаристики як в Україні зокрема, так і у світі загалом. Проте сама по собі освіта не гарантує того, що суб'єкт займатиметься творчою діяльністю, тож тут має відбуватися ексклюзивний відбір тих суб'єктів, які є правдивими творцями.

Цінності не є монолітними, позаяк на нижчому рівні абстракції їх можна інтерпретувати прямо протилежним чином, та й сам зміст інтуїтивного плану висловити словами вкрай важко, тому монополізації, догматизму в гуманітарній сфері належить уникати. Тут в пригоді стає комунікативістика. В публічній сфері комунікативізм працює погано, позаяк будь-яка комунікація вимагає правильного розуміння предмета комунікації та згоди навколо засад комунікації, і кожному з цих вимог в публічній сфері втілити вкрай складно, якщо не неможливо. Проте в елітарній сфері ці вимоги виконуються без особливих проблем. Це дозволить створити майданчик, в якому творчі ідеї можна буде випробувати та поліпшувати ще до їх втілення в інституціях та інститутах.

Зазначимо, що не варто плутати ідеал свободи творчості та важливу роль у ньому гуманітаристики з ідеалом експертократії. Ідеальні експерти є складовою політичних інститутів і мають вплив на прийняття рішень, а гуманітарна спільнота знаходиться поза політичними інститутами та лише частково – в політичних інституціях. Реальні експерти та їхні рекомендації часто є лише інструментами політичної боротьби з боку тих, хто цих

експертів наймає та рекомендує, проте навіть у такому випадку вони є складовою політичних інститутів. Спільнота гуманітаріїв же фактично є ближчою до церкви, ніж до політичного керівництва. І так само як і з церквою, тут важливо уникнути теократії як втручання церкви в діяльність політичних інститутів: якщо суб'єкт виступає за те чи те політичне рішення, він виступає за ту чи ту інтерпретацію політичних цінностей на нижчому рівні абстракції, що автоматично робить його пропагандистом, який не має кваліфікації займатися сутністю цінностей.

Свобода творчості не тільки цілком узгоджується з позитивною політичною свободою, а й закономірно її доповнює: нарешті стає зрозумілим, для чого, власне, можна діяти в державі. Негативна свобода дещо звучується, позаяк свобода творчості не може суперечити цінностям, проте все ж таки залишається, бо ж цінності містять в собі свободу інтерпретації. Таким чином, завдяки свободі творчості ми повертаємося до популярного в Україні визначення політичної свободи як об'єднання позитивної та негативної свободи, однак тепер це визначення перетворюється з наслідків конкретно-історичного розвитку українства на шлях до дії, до активного розвитку.

Для свободи творчості залишаються й деякі питання. Які критерії істини цінностей, які розтлумачують гуманітаріїв? Позаяк на інтуїтивному плані не існують причинно-наслідкові зв'язки, типові критерії верифікації тут не працюватимуть. Однак це не означає, що ми не маємо можливостей визначити істинність тієї чи тієї інтерпретації. Якщо інтерпретація є істинною, значить всі інші інтерпретації істинними не є, значить, в неї єдину можна вірити. Віра є почуттям внутрішнім, і на словах відокремити хотіння вірити, думку, про те що суб'єкт вірить, та віру правдиву один від одного неможливо. Проте це можна зробити по діяннях. Якщо суб'єкт дійсно вірить в інтерпретацію, він живе згідно з нею, він може бути готовим за нею померти. Це аргументація власним життям.

Ще одним питанням є уникнення зовнішнього впливу на цю спільноту гуманітаріїв. Якщо в Україні свого часу майже все політичне керівництво контролювалося Росією, чи не легше буде їй чи будь-якій іншій ворожій країні контролювати суб'єктів, які мають свободу творчості? Часткова запорука цього вбудована в саму свободу творчості, бо ж дія згідно з неукраїнською сукупністю цінностей автоматично суперечитиме свободі творчості як такій, а разом із нею й українському кордоцентризму. Спроби використати суб'єкта для впливу на політичне життя унеможливлюються його невтручанням у саме політичне життя. Вектор атаки на політичне життя через інші сфери суспільного життя залишатиметься, тому небажаним є й втручання таких гуманітаріїв-творців у світське життя загалом. За таких умов єдиним можливим вектором атаки є втілення такої інтерпретації політичних цінностей, яка дозволить послабити українську державу. Це вимагатиме великої кількості гуманітарних ресурсів, проте така атака не є неможливою. З огляду на це та на потребу збереження свободи інтерпретації, доцільним може бути створення колегіального органу гуманітаріїв, який здатен займатися саморегуляцією їхньої діяльності аж до позбавлення свободи творчості.

І все ж таки обсяг негативної свободи буде зменшено, тож належить розглянути, які наслідки це матиме. Насамперед вона зменшуватиметься шляхом виключення зі суспільного життя явищ, які не відповідають українському кордоцентризму. Позаяк в українському суспільному житті майже на всій території країни істотний вплив мала Росія, зменшення негативної свободи втілюватиметься насамперед шляхом знищення цього впливу.

Варто розглянути і деякі прикладні питання, які хоча і знаходяться на нижчому рівні абстракції, є надзвичайно актуальними. Одним із них є мобілізація. Безумовно, мобілізаційна армія конче потрібна для захисту українського суверенітету. Хоча Україна й мусить робити ставку на якість, а не кількість. Водночас питання про мобілізацію – це не стільки «чи мобілізувати?», скільки «кого мобілізувати?» Воно дотичне не стільки питанням політичної свободи, скільки питанням політичної справедливості: мобілізувати кожного громадянина неможливо: армії потрібне фінансування, державі потрібна критична інфраструктура та державний апарат тощо. Тому проблема мобілізації вимагає окремого дослідження.

Інше питання – це вибори під час війни. Можливість обирати владу вважається однією з головних політичних свобод, проте тоді, коли сотні тисяч вояків знаходяться в таких умовах, де доставити бюлетені є щонайменше проблематичним, репрезентативність таких «загальнонаціональних» виборів і сама можливість їхнього належного технічного забезпечення виглядають сумнівними. До того ж, хоча джерелом влади за Конституцією України вважається народ, очевидно, що головним завданням держави залишається захист її суверенітету. Якщо влада продовжує цим займатися, і робить це достатньо ефективно, чи втрачає вона легітимність після того, як закінчуються формальні межі її тривання? Питання легітимності пов'язані більше з цінностями, ніж із принципами, зі змістом, ніж із формою, тож відповідати на це потрібно відповідно до духу закону, а не його літери. Дух закону каже, що доти, доки влада має легітимність, продовження її легальності є суто формальною процедурою. Тому загальнонаціональні вибори під час війни доти, доки керівництво держави захищає суверенітет, є недоцільним. Хоча в історії є інші приклади, зокрема президентські вибори 1864 року під час Громадянської війни у США, вони свідчать лише про перевагу принципів над цінностями в державі, яка такі вибори зорганізувала. Водночас ці аргументи не діють на місцеві вибори на більшості територій, які контролювані Україною, і тому ці вибори теоретично проводити можливо.

Висновки. Таким чином, у дослідженнях вітчизняних вчених цілком закономірно категорія політичної свободи постає як концепт політичної цінності, як творення мережі взаємозв'язків у суспільно-політичному житті. Історичний, порівняльний, структурно-функціональний, нормативно-ціннісний та інші сучасні підходи розкривають політологічне значення цієї проблематики. Захист українського суверенітету вимагає деякого обмеження негативної свободи, насамперед шляхом виключення тих суб'єктів, які активно діють проти українських цінностей, з політичного життя, проте загалом залишає простір для її збереження. Він цілком узгоджується з позитивною свободою, і з огляду на специфіку українських цінностей залишає простір для нового типу свободи діяльності на інтуїтивному плані – свободи творчості. Свобода творчості має бути ексклюзивною та елітарною, проте вона дозволить краще розтлумачити українські цінності, що конче потрібно для розвитку української державності. У подальших дослідженнях належить краще розтлумачити можливу інституціоналізацію свободи творчості. Окремого аналізу вимагає й питання мобілізації, проте воно дотичніше соціальній справедливості.

Використані джерела:

1. Бичко, І. (2002). Свобода. В Шинкарук, В. (Ред.). *Філософський енциклопедичний словник (570-571)*. Київ: Абрис.
2. Вдовичин, І. (2011). Свобода особи як цінність: політичний зміст. *Перспективи*, № 2(48), 19–23.
3. Віннічук, О. (2015). Особливості трансформації політичних цінностей українського суспільства у постреволюційний період. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*, № 1, 33–41.
4. Гедікова, Н. (2019). Поняття свободи у соціально-філософському контексті. *Наукове пізнання: методологія та технологія*, № 2 (43), 18–23.
5. Гнатівський, М. (2011). Суверенітет. В Ю. Левенець (Ред.). *Політична енциклопедія*. (697). Київ: Парламентське видавництво.
6. Заворотченко, Т. (2013). Загальні характеристики суб'єктивних політичних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Форум права*, № 1, 312–317.
7. Калакура, О. (2011). Свободи політичні. В Ю. Левенець (Ред.). *Політична енциклопедія*. (697). Київ: Парламентське видавництво.
8. Кисельов, С. (2014) Політична свобода: дилема індивідуального та соціального. *Магістеріум, Вип. 58*, 3–7.
9. Климончук, В. (2013). Загальноєвропейські політичні цінності та перспективи їх реалізації в сучасній Україні. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія, Вип. 6-7*, 38–43.
10. Климончук, В. (2014). Політичні свободи як інституційний вимір політичної участі громадян України. *Перспективи*, № 3(61), 109–114.
11. Климончук, В. (2015). Дискурс політичних свобод у сучасній вітчизняній політичній науці. *Гілея: науковий вісник, Вип. 93*, 302–306.

12. Климончук, В. (2015). Інтерпретація категорії «свобода» в українській політичній думці. *Гілея: науковий вісник*, Вип. 94, 403–407.
13. Климончук, В. (2015). Антропологічна форма здійснення політичних свобод. *Актуальні проблеми політики*, Вип. 54, 41–50.
14. Кононенко, Н. (2013). Політичні права і свободи в сучасній Україні: проблеми політичної практики. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, Вип. 6(68), 145–167.
15. Литвиненко, Н. (2013). Свобода: сутність, форми та їх емпіричні виміри. *Соціальна економіка*, № 2-3, 75–83.
16. Пехник, А. (2020). Політичні права та свободи: актуалізація питання та оцінка рівня забезпечення. *Політичне життя*, № 4, 74–78. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2020.4.10>
17. Попович, М. (2007, жовтень, 26) *Проблеми сутності свободи: методологічні та соціальні виміри* [Науково-теоретична конференція]. Інститут філософії імені Г. Сковороди НАН України. Київ: Інститут філософії імені Г. Сковороди НАН України.
18. Семенченко, Ф. (2014). Політичні свободи як базові цінності політичної діяльності та суспільного розвитку. *Нова парадигма*, Вип. 119, 131–141.
19. Скляр, О. (2014). Рівні виміру та реалізації політичної свободи. *Політологічний вісник*, Вип. 74, 245–254.
20. Скляр, О. (2016). Співвідношення політичної свободи громадян із їхньою повинністю перед державою. *Гілея: науковий вісник*, Вип. 108, 253–257.
21. Ханстантинов, В. (2014). Свобода як проблема вітчизняної політичної еліти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*, Вип. 14, 3-9.
22. Юркевич, П. (1984). *Вибрані твори*. (С. Ярмусь). Вінніпег: Колегія Св. Андрея в Вінніпезі. (Оригінальна робота опублікована 1860 р.).
23. Berlin I. (2002). *Liberty*. Oxford: Oxford University Press. (Original work published in 1969).
24. Goldfinger, J. (2008). Liberty. In Darity Jr., W. A. (Ed.). *International Encyclopedia of the Social Sciences, 2nd edition*. (Vol. 4). (439–441). Farmington Hills: The Gale Group.
25. Katerino, B. (2008). Freedom. In Darity Jr., W. A. (Ed.). *International Encyclopedia of the Social Sciences, 2nd edition*. (Vol. 3). (197–199). Farmington Hills: The Gale Group.
26. Kramer, M. (2011). Liberty. In Badie, B. Berg Schlosser, D, Morlino L. (Ed.). *International Encyclopedia of Political Science*. (1447-1458). Los Angeles: Sage Publications, Inc.

References:

1. Bychko, I. (2002). Svoboda. V Shynkaruk, V. (Red.). *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk (570-571)*. Kyiv: Abrys. [in Ukrainian].
2. Vdovychyn, I. (2011). Svoboda osoby yak tsinnist: politychnyi zmist. *Perspektyvy*, № 2(48), 19–23. [in Ukrainian].
3. Vinnichuk, O. (2015). Osoblyvosti transformatsii politychnykh tsinnosti ukrainskoho suspilstva u postrevoliutsiyni period. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Serii: Filosofiia. Sotsiologiia. Politologiia*, № 1, 33–41. [in Ukrainian].
4. Hedikova, N. (2019). Poniattia svobody u sotsialno-filosofskomu konteksti. *Naukove piznannia: metodologiia ta tekhnologiia*, № 2 (43), 18–23. [in Ukrainian].
5. Hnatovskyi, M. (2011). Suverenitet. V Yu. Levenets (Red.). *Politychna entsyklopediia*. (697). Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo. [in Ukrainian].
6. Zavorotchenko, T. (2013). Zahalni kharakterystyky sub'iektyvnykh politychnykh prav i svobod liudyny ta hromadianyna v Ukraini. *Forum prava*, № 1, 312–317. [in Ukrainian].
7. Kalakura, O. (2011). Svobody politychni. V Yu. Levenets (Red.). *Politychna entsyklopediia*. (697). Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo. [in Ukrainian].
8. Kyselov, S. (2014) Politychna svoboda: dylema indyvidualnoho ta sotsialnoho. *Mahisterium*, Vyp. 58, 3–7. [in Ukrainian].
9. Klymonchuk, V. (2013). Zahalnoievropeiski politychni tsinnosti ta perspektyvy yikh realizatsii v suchasni Ukraini. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Politologiia*, Vyp. 6-7, 38–43. [in Ukrainian].
10. Klymonchuk, V. (2014). Politychni svobody yak instytutsiyni vymir politychnoi uchasti hromadian Ukrainy. *Perspektyvy*, № 3(61), 109–114. [in Ukrainian].
11. Klymonchuk, V. (2015). Dyskurs politychnykh svobod u suchasni vitchyzniani politychnii nautsi. *Hileia: naukovyi visnyk*, Vyp. 93, 302–306. [in Ukrainian].
12. Klymonchuk, V. (2015). Interpretatsiia katehori «svoboda» v ukrainskii politychnii dumtsi. *Hileia: naukovyi visnyk*, Vyp. 94, 403–407. [in Ukrainian].
13. Klymonchuk, V. (2015). Antropolohichna forma zdiisnennia politychnykh svobod. *Aktualni problemy polityky*, Vyp. 54, 41–50. [in Ukrainian].

14. Kononenko, N. (2013). Politychni prava i svobody v suchasni Ukraini: problemy politychnoi praktyky. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, Vyp. 6(68), 145–167. [in Ukrainian].
15. Lytvynenko, N. (2013). Svoboda: sutnist, formy ta yikh empirychni vymiry. *Social'naja jekonomika*, № 2-3, 75–83. [in Ukrainian].
16. Pekhnyk, A. (2020). Politychni prava ta svobody: aktualizatsiia pytannia ta otsinka rivnia zabezpechennia. *Politychne zhyttia*, № 4, 74–78. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2020.4.10> [in Ukrainian].
17. Popovych, M. (2007, zhovten, 26) *Problemy sutnosti svobody: metodolohichni ta sotsialni vymiry* [Naukovo-teoretychna konferentsiia]. Instytut filosofii imeni H. Skovorody NAN Ukrainy. Kyiv: Instytut filosofii imeni H. Skovorody NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
18. Semenchenko, F. (2014). Politychni svobody yak bazovi tsinnosti politychnoi diialnosti ta suspilnoho rozvytku. *Nova paradyhma*, Vyp. 119, 131–141. [in Ukrainian].
19. Skliar, O. (2014). Rivni vymiru ta realizatsii politychnoi svobody. *Politolohichni visnyk*, Vyp. 74, 245–254.
20. Skliar, O. (2016). Spivvidnoshennia politychnoi svobody hromadian iz yikhnoiu povynnistiui pered derzhavoiu. *Hileia: naukovyi visnyk*, Vyp. 108, 253–257. [in Ukrainian].
21. Khanstantynov, V. (2014). Svoboda yak problema vitchyznianoï politychnoi elity. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Seriia № 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin*, Vyp. 14, 3-9. [in Ukrainian].
22. Yurkevych, P. (1984). *Vybrani tvory*. (S. Iarmus). Vinnipeh: Kolehiia Sv. Andreia v Vinnipezi. (Oryhinalna robota opublikovana 1860 r.). [in Ukrainian].
23. Berlin I. (2002). *Liberty*. Oxford: Oxford University Press. (Original work published in 1969).
24. Goldfinger, J. (2008). Liberty. In Darity Jr., W. A. (Ed.). *International Encyclopedia of the Social Sciences*, 2nd edition. (Vol. 4). (439–441). Farmington Hills: The Gale Group.
25. Katerino, B. (2008). Freedom. In Darity Jr., W. A. (Ed.). *International Encyclopedia of the Social Sciences*, 2nd edition. (Vol. 3). (197–199). Farmington Hills: The Gale Group.
26. Kramer, M. (2011). Liberty. In Badie, B. Berg Schlosser, D, Morlino L. (Ed.). *International Encyclopedia of Political Science*. (1447-1458). Los Angeles: Sage Publications, Inc.

Ivan Leontiev,

PhD in political science,

Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine

The Impact of the Defense of Ukrainian Sovereignty on the Development of Political Freedom in Ukraine

The article deals with the issue of development of political freedom in the conditions dictated by the protection of Ukrainian sovereignty. Using the structural-functional and normative-value approaches, the author comes to the conclusion that there are no fundamental contradictions between the protection of sovereignty and the development of political freedom. It is analyzed that political freedom is interpreted quite diversely in scholarly sources. Among its specific moral, civic-republican, or deliberative definitions, positive and negative freedoms remain central. At the same time, the specific historical peculiarity of Ukrainian values requires the creation of a new type of freedom: freedom of creation as an activity of a separate elitist community of humanities scholars on an intuitive plane, as an interpretation of the content of the values prevailing in society. The ideal of freedom of creation is not similar to the ideal of expertocracy, since the subjects who have freedom of creation are outside of political institutions. This freedom is conceptualized as the activity of a distinct elitist community of humanities scholars at an intuitive level, interpreting the content of values prevailing in society. Freedom of creation will enhance positive freedom and require some reduction of negative freedom, while preserving it in principle. The criterion for the truth of the interpretation of values is living in accordance with the values. Freedom of creativity will reinforce positive freedom while requiring a certain reduction in the scope of negative freedom, though its fundamental preservation remains necessary. Foreign influence on the humanities community is minimized due to the characteristic feature of Ukrainian values that place values above principles, and the non-interference of humanitarian scholars in political life itself. The institutionalization of freedom of creation requires further research.

Keywords: *Russian-Ukrainian war, political life, political freedom, sovereignty, Ukraine.*

Ескендер Барієв,

аспірант навчально-наукового інституту права та політології,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID 0009-0004-3738-1414; email: ebariiev@gmail.com

МЕДЖЛІС КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО НАРОДУ: ВІД НАЦІОНАЛЬНОГО САМОВРЯДУВАННЯ ДО МІЖНАРОДНОГО ВПЛИВУ

У статті досліджується роль Меджлісу кримськотатарського народу як інституту національного самоврядування в сучасному політичному просторі України та на міжнародній арені. Розглядається історичне підґрунтя створення Меджлісу кримськотатарського народу, його структурні особливості та функціонування в умовах окупації Криму Російською Федерацією. Особлива увага приділяється аналізу взаємодії Меджлісу кримськотатарського народу з українською державою та міжнародними організаціями, а також його впливу на формування політичних процесів як на національному, так і на глобальному рівнях. Описано історичний розвиток Меджлісу кримськотатарського народу як інституту національного самоврядування, який виник у відповідь на необхідність консолідації кримськотатарського народу під час його повернення з місць депортації. Акцентовано увагу на принципах самоорганізації, демократичності та ненасильства, які стали основою діяльності Меджлісу кримськотатарського народу. Проведено аналіз сучасної діяльності Меджлісу кримськотатарського народу в контексті співпраці з органами державної влади України та міжнародними організаціями. Досліджується роль в розробці та реалізації політики щодо окупованих територій, а також внесок у захист прав кримських татар. Підкреслюється значущість Меджлісу кримськотатарського народу як інституції, яка, попри окупації, зберегла свою легітимність і продовжує активно діяти в інтересах кримськотатарського народу. Проаналізовано міжнародний аспект діяльності, розглянуто співпрацю з міжнародними правозахисними організаціями та урядами різних країн, а також участь у глобальних форумах, спрямованих на захист прав людини та колективних прав корінних народів. Особлива увага приділяється визнанню Меджлісу кримськотатарського народу як легітимного представницького органу корінного кримськотатарського народу як на національному рівні, так і на міжнародній арені. Досліджено виклики та можливості у контексті сучасних глобальних політичних змін. Проаналізовано вплив міжнародних санкцій проти Росії на діяльність Меджлісу кримськотатарського народу та його можливості впливати на міжнародні процеси, спрямовані на захист прав кримських татар і відновлення територіальної цілісності України. Підкреслено, що Меджліс кримськотатарського народу продовжує залишатися важливим політичним і представницьким органом корінного народу, здатним ефективно реагувати на виклики сучасності та забезпечувати захист інтересів кримських татар як в Україні, так і на міжнародній арені.

Ключові слова: Меджліс кримськотатарського народу, Курултай кримськотатарського народу, національне самоврядування, інституційна спроможність, окупація Криму, захист прав людини, громадянське суспільство, демократія, представницький орган корінного народу, ідентичність, самоорганізація, самовизначення, колективні права.

Вступ. Меджліс кримськотатарського народу є інститутом національного самоврядування, представницьким органом корінного народу, який відіграє центральну роль у збереженні культурної ідентичності та захисті прав кримськотатарського народу, а його діяльність заснована на принципах демократії, ненасильства та самоорганізації. Скликання II Курултаю (національного з'їзду) кримськотатарського народу та обрання Меджлісу кримськотатарського народу стало відповіддю на необхідність консолідації ініціативних груп кримськотатарського національного руху та кримськотатарського народу під час масового повернення на історичну Батьківщину з місць депортації у 1991 році.

Кримські татари мають багатовікову історію з утворення Кримського ханства у XV столітті. Після анексії Криму Російською імперією у 1783 році кримські татари зазнавали численних утисків, кульмінацією яких стала депортація 1944 року, що стала справжньою трагедією для народу. Масове повернення кримських татар до Криму почалось у 1989 році та супроводжувалося новими викликами, зокрема потребою у відновленні етнічної ідентичності та колективних прав. Для відстоювання інтересів своєї спільноти, в тому числі через діалог із владою, кримськотатарський національний рух обрав шлях утворення представницького

органу народу. У червні 1991 року вперше після депортації скликаний II Курултай (національний з'їзд), на якому були прийняті політичні рішення щодо подальшого розвитку кримськотатарського народу; регламент Курултаю кримськотатарського народу; утворено та обрано Меджліс кримськотатарського народу як органу самоврядування народу, місцеві меджліси як органи національного місцевого самоврядування.

В сучасній політичній системі України Меджліс кримськотатарського народу виконує важливу функцію, репрезентуючи кримськотатарський народ і захищаючи його права. Він виконує роль посередника між кримськими татарами й органами державної влади, а також сприяє інтеграції кримськотатарського народу в українське суспільство. Це і участь у політичних процесах, і правозахисна діяльність, і підтримка розвитку громадянського суспільства. Сучасні політичні процеси, які відбуваються в Україні, зокрема з початку окупації Криму Росією у 2014 році та повномасштабного вторгнення у 2022 році, значно підвищили актуальність дослідження феномену Меджлісу кримськотатарського народу. Цей інститут не лише продовжує виконувати свою історичну місію, але й адаптується до нових умов, зокрема в умовах окупації Криму та репресій з боку окупаційної влади. Дослідження ролі та значення Меджлісу кримськотатарського народу дозволяє глибше зрозуміти процеси, що відбуваються у сфері національного самоврядування та правозахисної діяльності, а також їхній вплив на загальну політичну ситуацію в Україні та на міжнародному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інституційний та системний підхід у політологічному дослідженні проблематики є можливим завдяки проаналізованій низки нормативно-правових актів, наукових статей і публікацій у медіа на тему діяльності Меджлісу кримськотатарського народу, зокрема публікації Б. Губернського, В. Притули, Г. Юксель та інших.

Метою статті є дослідження ролі Меджлісу кримськотатарського народу як інституту національного самоврядування в сучасному політичному просторі України та на міжнародній арені, а також аналіз його взаємодії з державними органами, міжнародними організаціями та впливу на формування політичних процесів на національному та глобальному рівнях. **Завданнями** статті є розгляд історичного підґрунтя створення Меджлісу кримськотатарського народу, його структурних особливостей і функціонування в умовах окупації Криму, аналіз взаємодії Меджлісу кримськотатарського народу з українською державою та міжнародними організаціями, а також його впливу на політичні процеси на національному та глобальному рівнях, оцінка викликів і можливостей, з якими стикається Меджліс кримськотатарського народу у контексті сучасних глобальних політичних змін, зокрема впливу міжнародних санкцій проти Росії.

Методи дослідження. Запропоноване дослідження побудоване на принципах історизму, системності, об'єктивності, з урахуванням можливостей загальнонаукових і політологічних методів, у політико-правовому ключі, тобто через аналіз нормативних документів та їх політико-ціннісних передумов і наслідків.

Результати та дискусії. Система самоорганізації Меджлісу кримськотатарського народу має глибокі історичні корені, що сягають часів становлення кримськотатарської спільноти та її боротьби за збереження національної ідентичності. Витоки цієї системи вбачаються у прагненні кримських татар до самовизначення, створення власних інститутів самоврядування, які забезпечують захист прав та інтересів народу в умовах постійних викликів і загроз. Формування Меджлісу кримськотатарського народу як інституту національного самоврядування стало можливим завдяки активному політичному та соціальному розвитку кримськотатарського народу. Історичні передумови цього процесу пов'язані зі скликанням I Курултаю та намаганням створення Кримської Народної Республіки у 1917 році, існуванням Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки з 1921 до 1945 року, тотальною депортацією кримських татар у 1944 році, що стала переломним моментом в історії кримськотатарського народу. З початком масового повернення на Батьківщину в 1989 році кримські татари почали шукати шляхи для консолідації зусиль і відновлення історичної справедливості. Проведенні двоступеневі

вибори делегатів II Курултаю кримськотатарського народу – вищого представницького органу корінного народу. Курултай обрав Меджліс кримськотатарського народу – представницько-виконавчий орган. Меджліс кримськотатарського народу взяв на себе роль представництва інтересів кримськотатарського народу на всіх рівнях, тобто національній і міжнародній аспекти.

Внутрішня ієрархія Меджлісу кримськотатарського народу передбачає існування кількох рівнів представництва, зокрема місцеві, регіональні та центральні органи. Порядок обрання місцевих і регіональних Меджлісів визначається відповідно до демократичних процедур, тобто це вибори на основі загального голосування серед кримськотатарського народу та членів їхніх сімей на місцевому та регіональному рівнях. Основні функції центрального Меджлісу кримськотатарського народу охоплюють координацію діяльності різних структур, захист прав кримських татар, формування політичної стратегії та представництво інтересів народу в органах влади України та на міжнародному рівні.

Принципи ненасильства є фундаментальним елементом діяльності Меджлісу кримськотатарського народу, відображаючи як ідеологічні, так і практичні аспекти боротьби за права та свободи кримських татар. Історичний досвід репресій і депортації додав до цієї ідеології усвідомлення необхідності уникати насильницьких методів, які могли би призвести до ще більших страждань і втрат.

Практичні приклади ненасильницького спротиву в діяльності Меджлісу кримськотатарського народу виявляються у різноманітних формах мирного протесту, громадянської непокори та дипломатичних зусиль. Яскравим прикладом є організація мирних демонстрацій і мітингів кримськотатарської громади, що проводяться з метою привернення уваги до проблем народу як в Україні, так і на міжнародній арені. Таким став і мітинг 26 лютого 2014 року під стінами Верховної Ради Автономної Республіки Крим в Сімферополі, де кримські татари вимагали не допустити розгляду питання про призначення референдуму про статус Криму, запланованого в той день на парламентській сесії (*Мітинг 26 лютого 2014 року*, 2021). Відповідно до Указу Президента України цей день було відзначено як День спротиву окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя (*Про День спротиву окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя*, 2020).

Крім того Меджліс кримськотатарського народу активно використовує юридичні та правозахисні механізми для захисту прав кримських татар, зокрема шляхом подання позовів до міжнародних судів та участі у роботі міжнародних організацій, таких як ООН і ОБСЄ.

Місьцеве представництво відіграє важливу роль у системі національного самоврядування кримськотатарського народу, забезпечуючи ефективну комунікацію та координацію між громадами та Меджлісом. Місьцеві органи Меджлісу кримськотатарського народу як ключові структури, що забезпечують зв'язок між центральним рівнем управління та безпосередніми потребами й інтересами кримськотатарських громад на місцях.

Співвідношення між центральним і місцевим рівнями представництва ґрунтується на принципах децентралізації та демократичного управління. Національний Меджліс кримськотатарського народу виконує функції загального керівництва та стратегічного планування, визначаючи основні напрями політики та дій. Водночас місцеві меджліси мають автономію у вирішенні питань, що безпосередньо стосуються їхніх громад, та у виконанні рішень національного рівня на місцях. Структура дозволяє враховувати специфіку кожного регіону та забезпечувати адаптацію загальнонаціональних рішень до місцевих умов і потреб.

Залучення громади до процесу прийняття рішень через місцеві меджліси є одним із ключових елементів ефективного функціонування цієї системи. Місьцеві меджліси організовують громадські зібрання, на яких члени громади мають можливість висловити свої думки, пропозиції та зауваження щодо різних аспектів життя громади. Це забезпечує прозорість і підзвітність у процесі прийняття рішень, а також сприяє залученню широких верств населення до управлінських процесів. Крім того місцеві меджліси відіграють важливу роль у підтримці етнічної ідентичності та соціальної згуртованості кримськотатарської

громади, організовуючи культурні заходи, освітні програми та інші ініціативи, спрямовані на збереження традицій і звичаїв народу.

Таким чином, місцеве представництво в структурі Меджлісу кримськотатарського народу не лише забезпечує ефективну взаємодію між різними рівнями управління, але й сприяє активному залученню громади до процесів самоврядування, що є важливим для підтримки національної єдності та розвитку кримськотатарського народу в сучасних умовах. Адаптація та інтеграція Меджлісу кримськотатарського народу в систему державного управління України є складним і багатограним процесом, що суттєво впливає на політичну систему країни.

Разом з тим, Постановою Верховної Ради України від 20 березня 2014 р. № 1140-VII Курултай і Меджліс визнано офіційними представницькими органами кримськотатарського народу (Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави, 2014).

Роль Меджлісу кримськотатарського народу в українській державності визначається як формальними, так і неформальними механізмами взаємодії з органами державної влади. Формальні механізми охоплюють участь представників Меджлісу кримськотатарського народу в публічних консультаціях, робочих групах і комісіях при державних органах, що займаються питаннями Криму та прав кримськотатарського народу.

Неформальні механізми взаємодії вбачаються у партнерстві та співпраці з політичними партіями, громадськими організаціями та окремими політиками, які підтримують кримськотатарський народ. Меджліс кримськотатарського народу активно використовує дипломатичні канали та громадську дипломатію для просування своїх ідей і захисту прав кримських татар на міжнародному рівні. Така діяльність дозволяє зміцнити позиції Меджлісу кримськотатарського народу в Україні та привернути увагу міжнародної спільноти до проблем кримськотатарського народу.

Однак процес інтеграції Меджлісу кримськотатарського народу до української політичної системи не є безпроблемним. Одним із головних викликів є те, що з початку тимчасової окупації Криму Росією в 2014 році, Меджліс кримськотатарського народу фактично опинився у вигнанні, що значно ускладнило його діяльність.

Незаконним рішенням т.зв. «Верховного Суду Республіки Крим» від 26 квітня 2016 року Меджліс кримськотатарського народу було заборонено. Рішенням Верховного Суду РФ від 29 вересня 2016 року було відхилено апеляційну скаргу адвокатів Меджлісу кримськотатарського народу і залишено в силі рішення «суду» від 26 квітня 2016 року. 19 квітня 2017 року Міжнародний суд ООН виніс проміжне рішення у справі «Україна проти РФ» в частині скарги про порушення Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, яким зобов'язав Росію відновити діяльність Меджлісу кримськотатарського народу – представницького органу корінного народу Криму. Однак РФ досі не виконала це рішення (Барієв, 2021).

Попри ці виклики, Меджліс кримськотатарського народу досяг значних успіхів у діяльності на материковій частині України. Зокрема, було налагоджено тісну співпрацю з державними органами щодо захисту прав кримськотатарського народу, організації допомоги переселенцям із Криму, а також у популяризації кримськотатарської культури та історії в Україні. Меджліс кримськотатарського народу активно працює над тим, щоб кримськотатарське питання залишалось в центрі уваги української та міжнародної політики, використовуючи для цього всі доступні інструменти.

Таким чином, адаптація та інтеграція Меджлісу кримськотатарського народу в систему державного управління України є процесом, що постійно розвивається та пристосовується до нових викликів. Попри всі труднощі, Меджліс кримськотатарського народу продовжує відігравати важливу роль у політичному житті України, бути гарантом захисту прав кримськотатарського народу та сприяти зміцненню української державності.

Співпраця Меджлісу кримськотатарського народу з громадськими організаціями України є важливим елементом його діяльності, спрямованим на посилення впливу

кримськотатарського народу в суспільно-політичному житті країни та на міжнародній арені. Формування партнерств між Меджлісом кримськотатарського народу та українськими громадськими організаціями допомагає забезпечити ефективну реалізацію спільних ініціатив, спрямованих на захист прав людини, розвиток громадянського суспільства та популяризацію кримськотатарської культури.

Спільні ініціативи Меджлісу кримськотатарського народу та українських громадських організацій охоплюють широкий спектр діяльності, від правозахисних акцій до освітніх і культурних програм. Одним із важливих напрямків такої співпраці є організація акцій і кампаній, що привертають увагу громадськості до проблем окупації Криму та становища кримськотатарського народу. Наприклад, Меджліс кримськотатарського народу спільно з українськими правозахисними організаціями організовує міжнародні конференції, форуми та публічні дискусії, присвячені питанням окупації та порушень прав людини в Криму. Такі заходи не тільки підвищують обізнаність громадянського суспільства про проблеми кримських татар, але й сприяють формуванню міжнародної підтримки. Так, наприклад, до COVID-19 та повномасштабної збройної агресії росії проти України 2022 року Меджліс кримськотатарського народу спільно з такими громадськими організаціями як «Кримськотатарський Ресурсний Центр», «Кримська родина», «Ліберально-демократична Ліга України», «Центр зовнішньополітичних досліджень ОРAD», «Рух опору капітуляції», «Автомайдан Київ», «Об'єднані прапором - #LiberateCrimea» та ін. у Києві, інших обласних центрах України та в політичних столицях світу проводив мітинги, пікети, флешмоби, присвячені Дню кримського спротиву російській окупації – 26 лютого, Дню пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу – 18 травня, Дню національного прапора кримських татар – 26 червня, Дню прав людини – 10 грудня. Наразі багато заходів проводяться онлайн та у вигляді інформаційних кампаній, а за кордоном – зустрічі та мітинги.

Важливим аспектом співпраці є також участь Меджлісу кримськотатарського народу в спільних проєктах з українськими громадськими організаціями, спрямованих на підтримку та інтеграцію переселенців з Криму. Ці проєкти передбачають надання юридичної, психологічної та соціальної допомоги переселенцям, а також організацію освітніх програм, спрямованих на збереження кримськотатарської культури та мови серед молоді. Меджліс кримськотатарського народу також активно співпрацює з українськими освітніми організаціями та закладами у питаннях викладання кримськотатарської мови та історії в українських освітніх установах.

Загалом, співпраця з громадськими організаціями дозволяє Меджлісу кримськотатарського народу не лише посилювати свої позиції у політичній системі України, але й сприяє розвитку громадянського суспільства. Взаємодія між Меджлісом кримськотатарського народу та українськими громадськими організаціями є прикладом ефективного партнерства, що дозволяє досягати значних результатів у боротьбі за права кримськотатарського народу та зміцнення демократичних інститутів в Україні.

Російська агресія, зокрема спроба анексії Криму в 2014 році, мала суттєвий вплив на діяльність Меджлісу кримськотатарського народу. Окупація Криму стала переломним моментом, що вимагав від представницького органу кардинальних змін у стратегії та тактиці, а також адаптації до нових політичних умов.

Реакція Меджлісу кримськотатарського народу на окупацію Криму була негайною та рішучою. З перших днів окупації Меджліс активно виступав проти незаконних дій Росії та захищав права кримських татар, які опинилися під владою окупантів. В умовах нової політичної реальності Меджліс кримськотатарського народу став ключовим «голосом» кримськотатарського народу, який постійно наголошував на незаконності російської окупації та вимагав повернення Криму під контроль України. У 2016 році була розроблена Стратегія публічної дипломатії кримськотатарського народу на 2016-2020 роки. Одним із основних напрямків діяльності Меджлісу кримськотатарського народу стало інформування міжнародної спільноти про порушення прав кримських татар в умовах окупації, зокрема про репресії, арешти та зникнення людей, що посилювалися з кожним роком.

Зміни у стратегії та тактиці Меджлісу кримськотатарського народу після 2014 року були продиктовані необхідністю адаптації до нових умов. Оскільки окупаційна влада оголосила Меджліс кримськотатарського народу «екстремістською організацією» і заборонила його діяльність на території тимчасово окупованого Криму, розпочала кримінальне переслідування низки його членів, Меджліс кримськотатарського народу був змушений перенести свою публічну діяльність на материкову частину України. Ця зміна стала серйозним викликом, оскільки Меджліс кримськотатарського народу втратив можливість безпосередньо впливати на події в Криму. Однак це також відкрило нові можливості для розширення співпраці з українською владою та міжнародними партнерами.

У контексті такої співпраці варто згадати створення Міжнародної Кримської Платформи – міжнародний координаційний механізм для повернення питання Криму до порядку денного, захисту прав людини в Криму та сприяння деокупації півострова, зміцнення європейської та глобальної безпеки (*Про Кримську платформу*).

Стратегічно Меджліс кримськотатарського народу зосередився на двох основних напрямках. Перший – це правозахисна діяльність, спрямована на захист прав кримських татар і привернення уваги міжнародної спільноти до ситуації в Криму. Другий – це збереження етнічної ідентичності та підтримка кримськотатарської громади, яка змушена була залишити Крим і переселитися на материкову частину України та третьої країни. У цьому контексті Меджліс кримськотатарського народу активно працює над інтеграцією кримських татар в українське суспільство, зберігаючи при цьому їхню національну самобутність.

Меджліс кримськотатарського народу став одним із головних партнерів української влади у питаннях, пов'язаних із Кримом, та активно залучався до розробки та реалізації державної політики щодо окупованого півострова. На міжнародній арені Меджліс кримськотатарського народу виступав ініціатором численних резолюцій і звернень, що закликали до посилення санкцій проти Росії та захисту прав людини та колективних прав корінних народів України.

Таким чином, російська агресія суттєво змінила умови діяльності Меджлісу кримськотатарського народу, однак не зупинила його боротьбу за права кримськотатарського народу. Меджліс кримськотатарського народу продовжує відігравати важливу роль у захисті інтересів кримських татар, використовуючи всі доступні інструменти для протидії окупації та відновлення суверенітету України над Кримом.

Визнання Меджлісу кримськотатарського народу міжнародними організаціями та державами стало важливим кроком у легітимації його діяльності на світовій арені. З початку окупації Криму орган отримав значну підтримку від ряду міжнародних організацій, таких як ООН, ОБСЄ, Європейський Союз, а також урядів багатьох країн. Міжнародне визнання Меджлісу кримськотатарського народу підкріплюється резолюціями та заявами, що закликають до захисту прав кримських татар і негайного скасування заборони діяльності Меджлісу в окупованому Криму (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/76/179 «Ситуація з правами людини в тимчасово окупованій Автономній Республіці Крим та м. Севастополь, Україна», Звіти Amnesty International та Human Rights Watch про порушення прав людини в Криму, Резолюція Європейського Парламенту щодо українських ув'язнених в Росії та ситуації в окупованому Криму, тощо).

Активність Меджлісу кримськотатарського народу на міжнародних форумах та в дипломатичних структурах є важливим аспектом його роботи. Меджліс кримськотатарського народу бере участь у міжнародних конференціях, форумах і засіданнях, присвячених правам людини та питанням окупації Криму. Представники Меджлісу кримськотатарського народу виступають на сесіях ООН, ОБСЄ, Ради Європи, ПАЧЕС, інформуючи про ситуацію в Криму та порушення прав людини та колективних прав кримськотатарського народу. Крім того, Меджліс кримськотатарського народу активно співпрацює з міжнародними правозахисними організаціями, такими як Amnesty International та Human Rights Watch, що дозволяє привертати увагу до проблем кримських татар на глобальному рівні.

Дипломатична діяльність Меджлісу кримськотатарського народу також охоплює двосторонні зустрічі з представниками урядів та парламентів інших держав, спрямовані на залучення міжнародної підтримки у боротьбі за права кримських татар. Ці зустрічі часто проводяться у співпраці з українською дипломатією, що дозволяє синхронізувати зусилля на міжнародній арені та посилювати тиск на Росію. Таким чином, міжнародна діяльність є невід'ємною частиною роботи, спрямованої на захист прав кримськотатарського народу та боротьбу за відновлення територіальної цілісності України. Завдяки активній дипломатичній діяльності та міжнародному визнанню, Меджліс кримськотатарського народу не лише зміцнює свої позиції як представницький орган корінного кримськотатарського народу, але й робить вагомий внесок у боротьбу за права людини та міжнародне право.

Світові політичні тенденції мають значний вплив на діяльність і стратегію Меджлісу кримськотатарського народу, зокрема в умовах повномасштабного вторгнення Росії на територію України. Глобальні політичні зміни, такі як зростання міжнародної напруги, посилення геополітичних конфліктів і зміни в політиці великих держав, безпосередньо впливають на можливості Меджлісу кримськотатарського народу в захисті прав кримських татар і в боротьбі за деокупацію Криму.

Ці зміни відображаються у зміні акцентів у міжнародній діяльності Меджлісу кримськотатарського народу та адаптації до нових умов. Посилення міжнародної підтримки України після 2014 року дало Меджлісу кримськотатарського народу додаткові можливості для просування своїх ідей і залучення міжнародної допомоги. Водночас зміни в політичних пріоритетах окремих країн можуть створювати нові виклики, змушуючи Меджліс кримськотатарського народу шукати нові шляхи впливу на міжнародну спільноту.

Важливу роль у діяльності Меджлісу кримськотатарського народу відіграють міжнародні санкції проти Росії, запроваджені з початку тимчасової окупації Криму. Ці санкції стали основним інструментом тиску на Росію і ключовим елементом стратегії Меджлісу кримськотатарського народу. Санкції не лише підтримують позицію України на міжнародній арені, але й слугують важелем у боротьбі за права кримських татар.

Однак санкції також створюють виклики для Меджлісу кримськотатарського народу. Ефективність санкцій залежить від їх суворого дотримання та єдності міжнародної спільноти. Крім того, ізоляція Росії може ускладнити ситуацію з правами людини в окупованому Криму. Тому Меджліс кримськотатарського народу повинен постійно моніторити санкційну політику та вносити пропозиції щодо її вдосконалення, співпрацюючи з міжнародними партнерами.

З іншого боку, санкції відкривають нові можливості для співпраці Меджлісу кримськотатарського народу з міжнародними організаціями та урядами, які підтримують Україну. Це створює нові шляхи для залучення допомоги, реалізації правозахисних ініціатив і посилення тиску на Росію. Крім того, санкції сприяють формуванню міжнародної солідарності навколо питання окупації Криму та порушень прав кримських татар.

Таким чином, координація з міжнародними організаціями є ключовим аспектом діяльності Меджлісу кримськотатарського народу у захисті прав кримських татар. Завдяки співпраці з цими організаціями та залученню міжнародної спільноти, представницький орган продовжує боротися за права кримськотатарського народу та дотримання міжнародних норм у сфері прав людини в Криму.

Висновки. Меджліс кримськотатарського народу відіграє унікальну роль у політичному житті України та на міжнародній арені. Як інститут національного самоврядування, він має глибоке історичне коріння та залишається центральним органом, що представляє інтереси кримськотатарського народу. Важливо виокремити кілька ключових аспектів, які визначають інституційну спроможність, взаємодію з державою та міжнародну суб'єктність Меджлісу кримськотатарського народу.

Інституційна спроможність Меджлісу ґрунтується на принципах самоорганізації, демократичності, ненасильства. Його структура ефективно поєднує національний і місцевий рівні управління, залучаючи громаду до процесу прийняття рішень. Попри виклики, пов'язані

з окупацією Криму, Меджліс кримськотатарського народу зберіг легітимність і здатність представляти інтереси кримських татар як в Україні, так і за її межами.

Взаємодія з українською державою є важливим елементом діяльності Меджлісу кримськотатарського народу. З початку окупації Криму його роль значно зросла, оскільки цей інститут активно співпрацює з органами влади України, бере участь у розробці та реалізації політики щодо окупованих територій і захисту прав кримських татар. Співпраця з громадськими організаціями та міжнародними правозахисними структурами дозволяє Меджлісу кримськотатарського народу ефективно діяти в нових політичних реаліях, використовуючи всі доступні інструменти для захисту свого народу та України загалом.

На міжнародній арені Меджліс кримськотатарського народу активно привертає увагу до ситуації в Криму та захисту прав кримських татар. Визнання Меджлісу кримськотатарського народу як легітимного представницького органу кримських татар і його співпраця з міжнародними організаціями та урядами різних країн підсилюють його вплив, дозволяючи брати участь у глобальних процесах, спрямованих на захист прав людини.

Перспективи подальшого розвитку Меджлісу кримськотатарського народу залежать від його здатності адаптуватися до нових викликів і використовувати наявні можливості. В умовах складної політичної ситуації, зумовленої окупацією Криму, варто зміцнювати свою роль як представницького органу корінного народу, активно працюючи на міжнародній арені. Це і продовження дипломатичної діяльності, і залучення міжнародної спільноти до питання Криму, і підтримка внутрішньої єдності кримськотатарського народу.

Важливість Меджлісу кримськотатарського народу для збереження етнічної ідентичності та прав кримських татар не можна переоцінити. Інститут не лише представляє політичні інтереси кримськотатарського народу, але й відіграє ключову роль у збереженні його культурної спадщини, традицій, мови. В умовах окупації Криму ця роль набуває особливої важливості, оскільки Меджліс кримськотатарського народу залишається головним захисником кримськотатарської ідентичності та колективних прав, гарантуючи їх збереження для майбутніх поколінь.

Отже, Меджліс кримськотатарського народу залишається важливим політичним і представницьким інститутом, здатним ефективно реагувати на виклики сучасності, захищати права кримських татар і сприяти зміцненню національної ідентичності в складних умовах сучасного світу. Перспективним є подальше політологічне осмислення його інституційного розвитку, ролі в Україні та світі загалом, внутрішніх і зовнішніх факторів, що супроводжують функціонування представницького органу корінного народу.

Використані джерела:

1. Конституція України, № 254к/96-ВР (2020) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Губернський, Б. (2020, 9 червня). Демонстрація кримських татар у Москві 6 червня 1969 року. Крим. Реалії. <https://ua.krymr.com/a/27057222.html>
3. Про День спротиву окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, Указ Президента України № 58/2020 (2020). <https://www.president.gov.ua/documents/582020-32537>
4. Мітинг 26 лютого 2014 року. Крим. Як це було (фотогалерея). (2021, 26 лютого). Крим. Реалії. <https://ua.krymr.com/a/29063350.html>
5. Притула, В. (2014, 26 лютого). Кримські татари знову рятують Україну – від сепаратизму. Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/25278454.html>
6. Про Кримську платформу. Кримська платформа. <https://crimea-platform.org/>
7. Про окремі заходи, спрямовані на деокупацію та реінтеграцію тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, Указ Президента України № 78/2021 (2021). <https://www.president.gov.ua/documents/782021-36853>
8. Резолюція Європейського Парламенту щодо українських в'язнів в Росії та ситуації в Криму. (2017, 16 березня). Представництво України при Європейському Союзі. <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/news/55750-ukrainian-political-prisoners-in-russia-and-situation-in-crimea-european-parliament-resolution-of-16-march-2017>
9. Human rights: Zimbabwe, Ukrainian political prisoners in Russia, and Philippines. (2017, 16 березня). European Parliament. <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20170308IPR65685/human-rights-zimbabwe-ukrainian-political-prisoners-in-russia-and-philippines?quizBaseUrl=https://quizweb.europarl.europa.eu>

10. Ситуація з правами людини в тимчасово окупованій Автономній Республіці Крим та м. Севастополь, Україна, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 76/179 (2022). <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n21/404/00/pdf/n2140400.pdf?token=QWLUIODZf0ZRDwQlw0&fe=true>

11. Необхідні термінові дії щодо порушень прав людини в Криму після рішення Європейського суду з прав людини. (2024, 27 червня). Amnesty International Ukraine. <https://www.amnesty.org.ua/neobhidni-terminovi-diyi-shhodo-porushen-prav-lyudyny-v-krymu-pislya-rishennya-yevropejskogo-sudu-z-prav-lyudyny/>

12. Барієв, Е. (2021). Аналіз ситуації в окупованому Криму станом на 2020 рік. / Е. Барієв, Л. Коротких, Б. Бабін. Кримськотатарський Ресурсний Центр. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Українська культура», 68 с.

13. Юксель, Г. (2021). Інформаційно-організаційна діяльність Меджлису кримськотатарського народу в період окупації Криму (2014–2021). Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика, 3(6), 199–203. <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.6-3/35>

14. Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави, Постанова Верховної Ради України № 1140-VII (2014) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1140-18#Text>

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy, № 254k/96-VR (2020) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> [in Ukrainian].

2. Hubernskiy, B. (2020, 9 chervnia). Demonstratsiia krymskykh tatar u Moskvі 6 chervnia 1969 roku. Krym. Realii. <https://ua.krymr.com/a/27057222.html> [in Ukrainian].

3. Pro Den sprotyvu okupatsii Avtonomnoi Respubliky Krym ta mista Sevastopolia, Ukaz Prezydenta Ukrainy № 58/2020 (2020). <https://www.president.gov.ua/documents/582020-32537> [in Ukrainian].

4. Mitynh 26 liutoho 2014 roku. Krym. Yak tse bulo (fotohalereia). (2021, 26 liutoho). Krym. Realii. <https://ua.krymr.com/a/29063350.html> [in Ukrainian].

5. Prytula, V. (2014, 26 liutoho). Krymski tatory znovu riatuiut Ukrainu – vid separatyizmu. Radio Svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/25278454.html> [in Ukrainian].

6. Pro Krymsku platformu. Krymska platforma. <https://crimea-platform.org/> [in Ukrainian].

7. Pro okremi zakhody, spriamovani na deokupatsiiu ta reintehratsiiu tymch asovo okupovanoi terytorii Avtonomnoi Respubliky Krym ta mista Sevastopolia, Ukaz Prezydenta Ukrainy № 78/2021 (2021). <https://www.president.gov.ua/documents/782021-36853> [in Ukrainian].

8. Rezoliutsiia Yevropeiskoho Parlamentu shhodo ukraïnskykh viazniv v Rosii ta sytuatsii v Krymu. (2017, 16 bereznia). Predstavnytstvo Ukrainy pry Yevropeiskomu Soiuzi. <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/news/55750-ukrainian-political-prisoners-in-russia-and-situation-in-crimea-european-parliament-resolution-of-16-march-2017> [in Ukrainian].

9. Human rights: Zimbabwe, Ukrainian political prisoners in Russia, and Philippines. (2017, 16 bereznia). European Parliament. <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20170308IPR65685/human-rights-zimbabwe-ukrainian-political-prisoners-in-russia-and-philippines?quizBaseUrl=https://quizweb.europarl.europa.eu> [in Ukrainian].

10. Sytuatsiia z pravamy liudyny v tymchasovo okupovaniï Avtonomnii Respublitsi Krym ta m. Sevastopol, Ukraina, Rezoliutsiia Heneralnoi Asamblei OON № 76/179 (2022). <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n21/404/00/pdf/n2140400.pdf?token=QWLUIODZf0ZRDwQlw0&fe=true> [in Ukrainian].

11. Neobkhidni terminovi dii shhodo porushen prav liudyny v Krymu pislia rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. (2024, 27 chervnia). Amnesty International Ukraine. <https://www.amnesty.org.ua/neobhidni-terminovi-diyi-shhodo-porushen-prav-lyudyny-v-krymu-pislya-rishennya-yevropejskogo-sudu-z-prav-lyudyny/> [in Ukrainian].

12. Bariiev, E. (2021). Situation analysis in the occupied Crimea as of 2020. / E. Bariiev, L. Korotkykh, B. Babin; Ed. by Crimean Tatar Resource Center. Kyiv: LLC «Publishing house «Ukrainian culture». 68 p. [in Ukrainian].

13. Yuksel, H. (2021). Informatsiino-orhanizatsiina diialnist Medzhliisu krymskotatarskoho narodu v period okupatsii Krymu (2014–2021). Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnogo universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Filolohiia. Zhurnalistyka, 3(6), 199–203. <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.6-3/35> [in Ukrainian].

14. Pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy shhodo harantii prav krymskotatarskoho narodu u skladi Ukrainskoi Derzhavy, Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy № 1140-VII (2014) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1140-18#Text> [in Ukrainian].

Eslander Bariiev,

*PhD student at the Educational and Research Institute of Law and Political Science,
Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University*

The Mejlis of the Crimean Tatar People: from National Self-Government to International Influence

The article examines the role of Mejlis of the Crimean Tatar people as an institution of national self-government in the modern political space of Ukraine and in the international arena. The author examines the historical background

of Mejlis, its structural features and functioning under the occupation of Crimea by the Russian Federation. Particular attention is paid to the analysis of the interaction of Mejlis with the Ukrainian state and international organizations, as well as its influence on the formation of political processes at both national and global levels. The author describes the historical development of Mejlis as an institution of national self-government that emerged in response to the need to consolidate the Crimean Tatar people after their return from deportation. Attention is focused on the principles of self-organization, democracy and non-violence, which became the basis of Mejlis' activities. The author analyzes the current activities of Mejlis in the context of cooperation with the state authorities of Ukraine and international organizations. The role of Mejlis in the development and implementation of policy on the occupied territories, as well as its contribution to the protection of the rights of Crimean Tatars is studied. The significance of Mejlis as an institution that, despite the occupation, has retained its legitimacy and continues to act actively in the interests of the Crimean Tatar people is emphasized. The author analyzes the international aspect of Mejlis's activities, examines its cooperation with international human rights organizations and governments of different countries, as well as participation in global forums aimed at protecting human rights. Particular attention is paid to the recognition of Mejlis as a legitimate representative body of the Crimean Tatars in the international arena. The challenges and opportunities faced by Mejlis in the context of current global political changes are explored. The author analyzes the impact of international sanctions against Russia on the activities of Mejlis and its ability to influence international processes aimed at protecting the rights of Crimean Tatars and restoring the territorial integrity of Ukraine. It is emphasized that Mejlis continues to be an important political and cultural institution capable of effectively responding to the challenges of our time and ensuring the protection of the interests of the Crimean Tatars both in Ukraine and in the international arena.

Keywords: Mejlis of the Crimean Tatar people, Kurultai of the Crimean Tatar people, national self-government, institutional capacity, occupation of Crimea, human rights protection, civil society, democracy, representative body of the indigenous people, identity, self-organization, self-determination, collective rights.

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.36.16>

УДК 352:323.2:316.334.3:355.02

Євген Вергелюк,

аспірант кафедри політичних наук,

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ORCID: 0009-0007-9266-200X; email: ye.o.verheliuk@udu.edu.ua

ВПРОВАДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ВЗАЄМОДІЇ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА З ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ

У статті осмислюється поняття «громадянське суспільство» та основні засади функціонування органів місцевого самоврядування в громадянському суспільстві, а також проаналізовано роль громадянського суспільства, особливо важливе місце в умовах війни в Україні. Всі українці беруть активну участь у суспільному житті держави та роблять свій внесок у спільну перемогу над ворогом. Саме тому роль громадянського суспільства є такою важливою. Майбутнє нашої нації залежить від колективної сили та єдності кожної людини. У статті пояснюється значення інститутів громадянського суспільства в розвитку та функціонуванні демократичної держави. Досліджено нормативно-правову базу, яка регулює взаємодію організацій громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування. Результати дослідження показали, що нормативно-правова база, яка регулює взаємодію та правові відносини між органами місцевого самоврядування та організаціями громадянського суспільства в Україні, охоплює Конституцію України, міжнародне право, окремі закони України та підзаконні акти. Важливою ознакою громадянського суспільства є його незалежність не тільки від держави, а й від публічної влади, до якої належить і місцеве самоврядування. Місцеве самоврядування не можна вважати частиною громадянського суспільства, оскільки це прямо заборонено законом. Навпаки, структура громадянського суспільства формується за бажанням громадян, а не за конкретними законами. У демократичній державі громадянське суспільство взаємодіє з державною владою. Публічна влада – вид суспільно-політичної, суверенної та законної влади, заснованої на публічному інтересі та безособовості. Ця, заснована на праві та законодавстві, система соціальних, публічно-політичних, вольових відносин, що виникають між фізичними та юридичними особами (як суб'єктами громадянського суспільства), державними установами та організаціями (як суб'єктами владних повноважень), має перспективу подальших досліджень.

Ключові слова: органи державної влади, місцеве самоврядування, громадянське суспільство, права і свободи, населення, громадянин, війна, влада, конституція.

Вступ. За сучасних умов наукового аналізу потребують окремі аспекти взаємовідносин інститутів громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування, їх ролі у формуванні демократичного суспільства. До уваги важливо прийняти характер місцевої автономії як імітації центральної влади, з одного боку, та форми народної влади, з іншого. Місцева автономія дає людям можливість трансформувати свою волю в публічну владу, забезпечуючи відтак реалізацію права народу на місцеву автономію та повну гарантію демократичного розвитку сучасного суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у дослідження різних аспектів громадянського суспільства та його взаємодії з інститутами держави зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені: В. Бабкін, О. Боднар, М. Вайда, Т. Войтенко, Ю. Габермас, О. Косілова, Є. Романенко, І. Федірко, П. Шляхтун, Г. Щедрова та інші.

Необхідно зосередити увагу на роботах таких авторів, як В. Барков «Соціально-політичне становище громадянського суспільства в Україні», Б. Андрусюк «На шляху до громадянського суспільства: європейський контекст суспільно-політичного розвитку України», колективні праці В. Сіренка, В. Тимошенко, Т. Ковальчука «Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення», М. Беренштейна, П. Панченка, О. Реєнта «Розбудова громадянського суспільства в Україні», колективну працю за загальною редакцією В. Буреги, В. Заблоцького «Суспільство в період транзиції: український контекст». Також увагу заслуговує монографія «Громадянське суспільство: історія та сучасність» за загальною редакцією професора Т. Розової, де здійснюється аналіз актуальних питань формування громадянського суспільства, а також сучасних положень про вплив держави на громадянське суспільство. У праці подана характеристика історичного розвитку концепції громадянського суспільства. У монографіях «Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку», «Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні» та «Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії» за загальною редакцією професора А. Кудряченка досліджено проблеми становлення українського громадянського суспільства. Застосування методу порівняльного аналізу дало змогу вченим розкрити діалектичну взаємозалежність соціально-правової держави та інститутів громадянського суспільства.

Метою статті є визначення механізмів забезпечення взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами місцевого самоврядування в умовах глобальних викликів та загроз, а саме під час війни.

Методи дослідження. Дослідження всебічно аналізує динаміку становлення та розвитку громадянського суспільства на теоретичному та практичному рівнях; це виявлення основних закономірностей і факторів впливу на формування громадянського суспільства в умовах воєнного стану, тобто тих процесів і явищ, що впливають на процес його роботи. Доречно за такого предметного поля використовувати аналітичні, теоретичні узагальнення, історичні, науково-аналітичні методи, що сприятимуть виявленню науково-теоретичних засад громадянського суспільства. Узагальнимо, що проблеми громадянського суспільства, зокрема й методологічні аспекти питання, досліджували українські вчені: О. Гарань, В. Полохало, С. Рябов, В. Сидоренко, В. Ткаченко, М. Томенко, В. Шинкарук та ін. До питання взаємин особистості й держави зверненні праці А. Карася, М. Мокляка, М. Поповича. Різні аспекти функціонування громадянського суспільства є предметом аналізу в роботах В. Андрусенка, О. Бабкіної, В. Баркова, Ю. Баумана, А. Білоуса, В. Беха, М. Бойчука, А. Волкова, В. Воронкової, В. Горбатенка, Г. Зеленько, Б. Кухти, О. Кіндратець, А. Колодій, І. Кресіної, С. Рудницького, Ю. Резника, Ф. Рудича, В. Селіванова, О. Скрипнюка, І. Хмелька, Є. Цокура, О. Чувардинського, Ю. Шайгородського, Л. Шкляра та ін. Ці праці заклали основи теоретичного аналізу проблеми.

Результати та дискусії. Сьогодні є різні означення громадянського суспільства, найпоширеніше розкриває його суть як соціуму «із високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних властивостей, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від

держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага» (Кресіна, 2005, с. 3). Загалом у сучасній політології часто зазначається, що це не є інституційний феномен (на зразок держави, партії чи іншої політичної організації): «Це не утворення, яке в інституційному сенсі чимось відрізняється від суспільства як соціального феномена. Громадянське суспільство є характеристикою суспільства з точки зору його самоорганізації, ступеня розвитку демократії, реалізації прав і свобод людини і громадянина, виконання громадянами своїх політичних обов'язків як носіїв суверенітету, як джерела влади, як свідомих суб'єктів політичної діяльності, як людей, відповідальних за наслідки своїх дій, за майбутнє всього суспільства» (Кресіна, 2005, с. 3).

Згідно з Конституцією, місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Наведене визначення місцевого самоврядування в Конституції України та Законі України не охоплює зміст цього важливого суспільного явища, а тому не зводиться до права територіальних громад та виборних органів (організацій місцевого самоврядування) самостійно вирішувати певні суспільні проблеми. Вивчаючи природу місцевого самоврядування, важливо пам'ятати, що місцеве самоврядування є одним з базових інститутів здійснення влади в державі, яка прагне до верховенства права (Погорілко, 2003).

Основними принципами функціонування органів місцевого самоврядування в умовах громадянського суспільства, що закріплені в Європейській Хартії місцевого самоврядування, є принципи правової, організаційної та фінансової автономії. Місцеве самоврядування в умовах громадянського суспільства повинно мати певні характерні риси. Різні вчені їх бачать по-різному, але ми погоджуємося із Е. Сенктоном, який до подібних рис місцевого самоврядування відносить такі:

- це не адміністративний підрозділ іншої організації, а окрема юридична особа;
- ним керує орган, до складу якого входять переважно місцеві жителі;
- він має законодавчо визначений спосіб доступу до державних коштів або платежів, які регулюються державою;
- існує певна автономія у вирішенні принаймні одного питання державної політики в межах її кордонів (Сенктон, 2001, с. 13).

На сучасному етапі розвитку України становлення демократичної, правової держави та інституціоналізація громадянського суспільства йдуть пліч-о-пліч та взаємно підсилюють одне одного: повномасштабна війна, розв'язана Російською Федерацією проти України 24 лютого 2022 року, встановила та розвинула міцну та скоординовану взаємодію між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства. Накопичені механізми для налагодження та розвитку міцної та скоординованої взаємодії між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства. Однак шлях до перемоги не є безпроблемним і потребує постійного реформування та вдосконалення механізмів. Важливо, що конституційність і легітимність державної влади сьогодні має бути повною мірою реалізована в контексті громадянського суспільства. Ступінь цього критерію прямо пропорційний стабільності інститутів громадянського суспільства, розвитку правової та політичної культури громадян.

Єдність українців у всіх аспектах боротьби з російськими окупантами викликала велике захоплення та підтримку в міжнародній спільноті. Після перемоги у війні з окупантами українське суспільство почне низку нових демократичних змін, у тому числі й щодо інститутів громадянського суспільства.

Розвиток механізмів взаємодії між державою та громадянським суспільством зумовлений тим, що насамперед мають бути вдосконалені існуючі відносини між державою та громадянським суспільством. З цією метою слід визначити нові форми такої співпраці, створивши умови для подальшого розвитку інститутів громадянського суспільства та зміцнення конституційних прав громадян на участь у національних адміністративних процесах.

Подібно до європейських угод, що визначають принципи, форми та засади взаємодії органів місцевої влади, громади, громадських активістів та держави, Міністерство юстиції України тривалий час працювало над проектом документа, який визначав би взаємовідносини між державою та громадянським суспільством у Україні. Проте у Верховній Раді України так і не обговорювали цей варіант ідеї. Натомість у сучасну епоху було прийнято низку інших важливих інструментів для налагодження співпраці між організаціями громадянського суспільства, органами місцевого самоврядування та державними органами.

Відтак актуалізовано проблему зв'язків з громадськістю (паблік рилейшнз). Основною функцією паблік рилейшнз у діяльності органів державної влади є встановлення та формування сприйняття влади, що безпосередньо впливає на розвиток атмосфери, сприятливої для продуктивного спілкування між двома сторонами (Колосок, 2003, с. 6–7). Слід зазначити, що Україна все ще шукає креативні шляхи максимізації комунікації між організаціями громадянського суспільства та представниками держави та місцевого самоврядування.

Розроблення механізмів взаємодії між державою та громадянським суспільством зумовлене тим, що в першу чергу необхідно вдосконалити існуючі взаємовідносини урядового та громадянського секторів. Для цього, відповідно, мають бути визначені нові форми такої співпраці, створені умови, що сприятимуть подальшому розвитку інститутів громадянського суспільства, зміцнені гарантії у забезпеченні громадянами своїх конституційних прав щодо участі в процесах державного управління. Протягом тривалого часу у Міністерстві юстиції України розроблявся проєкт документа, що мав би визначати взаємодію держави та громадянського суспільства в Україні, на кшталт подібних європейських угод, де визначалися засади, форми та принципи співпраці органів державної влади з неурядовими організаціями. Однак такий варіант концепції так і не був винесений на обговорення у Верховній Раді України. Натомість для налагодження партнерських відносин між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та організаціями громадянського суспільства сьогодні прийнято низку інших важливих документів

Громадянське суспільство України показало високий ступінь стійкості завдяки підтримці міжнародних фондів і національних програм, особливо в країнах ЄС. Активісти об'єднувалися та спиралися на набуті якості та досвід, і тому могли швидко реагувати на виклики війни та адаптувати свою діяльність до мінливих потреб суспільства. Війна також привела до лав активістів багато людей, які раніше не брали участі в подібних заходах. В умовах глобальних загроз згуртованість українського суспільства та готовність до волонтерської праці досягли нових здобутків. У нинішній ситуації громадянське суспільство в Україні та інших країнах відіграє одну з ключових ролей у підтримці України, доглядаючи за доставкою та розподілом гуманітарних вантажів, захищаючи країну, допомагаючи біженцям, документуючи порушення прав людини та військові злочини, сприяючи підтримці України за кордоном.

Наразі конституційні положення в Україні не сприяють розвитку місцевого самоврядування і можуть розглядатися як перешкоди для прогресу. Неefективність місцевого самоврядування частково пояснюється його конституційним устроєм. Як наслідок, Конституція України гарантує право територіальної громади села, селища, міста самостійно вирішувати справи місцевого значення. Це положення дає можливість громадам відмовитися від реалізації своєї автономії повністю або частково, або здійснювати її неправильно чи неадекватно, якщо рівень правових знань і правової культури серед місцевого населення низький.

Відповідно статті 58 частини другої Закону України «Про місцеве самоврядування» виконавчі органи районних та обласних рад не виконують управлінських функцій, а їх діяльність зводиться до організації, правового, інформаційного, аналітичного та матеріально-технічного забезпечення діяльності рад. Тому, повноваження місцевих державних адміністративних органів є надто широкими, а закон вимагає від регіональних

представницьких органів самоврядування делегувати адміністративні функції місцевому самоврядуванню.

Таким чином, українська модель організації місцевого самоврядування характеризується тим, що органи державної влади створюються і функціонують не для контролю і нагляду за законністю місцевого самоврядування (як у Західній Європі), а для перебирання на себе основних сфер діяльності місцевого самоврядування. Таким чином, рівень державної влади для управління відповідними регіонами реалізується за допомогою дуальної системи, за якої існує централізовано призначуваний глава державної виконавчої влади, а місцеві органи влади обираються місцевими громадами. У цьому полягає складність децентралізації та місцевого самоврядування.

Громадське суспільство відіграє важливу роль у діяльності держави, мотивує хід історії та розвиток системних відносин в державі. Сценарій, який впливає на суспільство і державну владу, можуть різнитися: від підтримки й допомоги до протидії та революції. У сучасних війнах і збройних сутичках цивільні люди також відіграють важливу роль, на це вказує і досвід у війнах Європи наприкінці ХХ століття.

Україна, котра все ще сприяє демократичному порядку, складається з великої спільноти громадсько-активних людей, що справляє відчутний вплив на хід подій у країні. За всю історію сили українських громадських організацій протистояли зовнішньому та внутрішньому ворогові. Лише в останні кілька років наша країна пережила кілька революцій: Революція на граніті (1990), Помаранчева Революція (2004-2005), Революція Гідності (2013-2014). Відповідно, громадянське суспільство в Україні є постійним учасником публічно-політичних процесів. Саме таким чином діяло українське громадянське суспільство у 2014 році на тлі гібридної агресії РФ та фактичного занепаду оборонної системи України. Саме громадянське суспільство вагомо компенсувало брак кадрових військових, матеріального забезпечення війська та дозволило Україні відстояти значну частину своїх територій, які прагнув захопити ворог. Кардинальним чином сприйняття ролі громадянського суспільства у країні, що воює, змінив досвід війни РФ проти України, починаючи з 2014 року, включно з етапом повномасштабного вторгнення. Цю війну низка політичних аналітиків та світових засобів масової інформації вже охрестили «народною війною» через вагому частку народного спротиву та підтримку Збройних Сил України громадянським суспільством. Про це зазначає статті В. Легкодух, ад'юнкт штатний науково-організаційного відділу Національної академії сухопутних військ імені Гетьмана Петра Сагайдачного в статті «Взаємодія Збройних Сил України та громадянського суспільства у питанні протидії російській пропаганді» (Легкодух, 2023).

Влада також звернулася до громадянського суспільства за підтримкою: відкрита військова агресія проти України з боку Російської Федерації поставила під загрозу не лише свободу, життя та здоров'я мільйонів українських громадян, а й саме існування Української держави. Усвідомлення цього факту призвело до широкої мобілізації громадянського суспільства для надання підтримки органам державної влади та місцевого самоврядування, які працюють над захистом держави, а також для організації вирішення проблем громадян, що потрапили в оточення та в окупованих населених пунктах і зонах конфлікту. Прикладами такої підтримки є заклик Федерації промисловців і підприємців України допомогти Збройним силам України та містам із забезпеченням життєдіяльності, що дозволило десяткам тисяч вимушених переселенців знайти тимчасове житло; збір коштів українською діаспорою; гуманітарна допомога; політичний тиск на уряди країн (Міпер, 2022).

Висновки. Таким чином, українське суспільство поступово усвідомлює важливу роль, яку відіграють інститути громадянського суспільства в житті держави. Інститути громадянського суспільства діють у соціальній, культурній та комунікаційній сферах, у сфері захисту прав людини та аналізу політики, беруть участь у процесах реформ, у тому числі децентралізації. Так, організації громадянського суспільства безпосередньо впливають на діяльність органів влади, виконуючи консультативно-дорадчі (робота в громадських радах, участь у підготовці та аналізі законопроектів) та управлінські функції (антикорупційна

діяльність, контроль за ефективним використанням коштів органами влади та їх посадовими особами). Органи державної влади та органи місцевого самоврядування здійснюють свою діяльність відповідно до умов воєнного стану.

Взаємодія між владою та громадянським суспільством є важливою у протидії військовій агресії проти України. Українське суспільство проявило громадянську зрілість і активно займається волонтерством, організовує допомогу Збройним Силам України, внутрішньо переміщеним особам та іншим людям, які опинилися в складних життєвих обставинах внаслідок збройної агресії російської федерації проти України. При цьому організації громадянського суспільства в більшості випадків виступали партнерами держави, допомагаючи владі оперативно вирішувати проблеми, які неможливо було вирішити в короткі терміни в умовах воєнного стану.

Дієвим інституційним механізмом стимулювання розвитку громадянського суспільства в країнах світу є створення консультативно-дорадчих органів як ефективного засобу безпосередньої участі населення у формуванні та реалізації політики на всіх рівнях, а також при окремих органах законодавчої та виконавчої влади, відповідальних за реалізацію політики. Однак у більшості випадків механізми взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства потребують вдосконалення і подальших досліджень у цій сфері.

Українське громадянське суспільство у воєнний час відіграє важливу роль у розбудові правової та демократичної європейської держави. Сьогодні існує потреба у реформуванні українського законодавства з метою доповнення правового статусу громадянського суспільства, зокрема в частині здійснення контролю над органами державної влади у воєнний час та створення сприятливого правового режиму для роботи волонтерських фондів і благодійних організацій. Від початку війни і до сьогодні ці організації громадянського суспільства є основою для змін в Україні.

З огляду на те, що Україна все ще перебуває у стані війни, організації громадянського суспільства не повинні послаблювати свій контроль над органами державної влади. Громадянам варто розвивати інструменти контролю за діяльністю органів державної влади під час війни, а науковій громадськості й надалі варто приділяти належну вагу професійним дослідженням відповідної сфери політичного життя.

Використані джерела:

1. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства: роз'яснення Міністерства юстиції України від 03.02.2011. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0018323-11#Text>
2. Системи міського управління. (2001). Е. Сенктон ; пер. англ. С. Куц. Х. : Центр освітніх ініціатив, 95 с. (Демократична освіта). Бібліогр.: с. 87-92.
3. Захистимо Україну разом. Фонд «Повернись живим». <https://savelife.in.ua/>
4. Ковальчук, С. В. (2019). Правові засади взаємодії громадянського суспільства та органів публічної влади в умовах становлення демократичної правової держави в Україні : dissertation. Львів, 216 с. <https://ena.lpnu.ua/handle/ntb/52883>
5. Колосок, С.В. (2003). Зв'язки з громадськістю у формуванні іміджу органів державного управління: Автореф. Дис. ... канд. наук з держ упр. К. 20с.
6. Конституційне право України (2003). За ред. В. Ф. Погорілка К.: Наукова думка, 732 с.
7. Кресіна, І. (2005). До питання про визначення поняття громадського суспільства і української революції 2004 року. Політичний менеджмент. № 6 (15). С. 3-6.
8. Легкодух, В. (2023). Взаємодія Збройних Сил України та громадянського суспільства у питанні протидії російській пропаганді. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Історія. Вип. 2. С. 57-65.
9. Мірер, П. (2022). Допомогти та не нашкодити. Як стати волонтером під час війни. Суспільне мовлення України. <https://susplne.media/231159-dopomogti-ta-ne-nashkoditi-ak-stati-volonterom-pid-cas-vijni/>
10. Питання Радника - уповноваженого Президента України з питань взаємодії з громадськими об'єднаннями та добровільними формуваннями, які беруть участь у забезпеченні національної безпеки : Указ Президента України. Офіційне Інтернет-представництво Президента України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86/2022#Text>
11. Про місцеве самоврядування в Україні. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 24, С.170.
12. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України від 26.02.2024. № 68/2016. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/682016-19805>
13. Рубців, В. (2008). Всеукраїнський майдан як віха у становленні українського суспільства. Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Політичні науки. Вип. 3. С. 37-43.

14. Сіленко, А. (2004). Інфокомунікаційні технології та розвиток громадянського суспільства. Політичний менеджмент. № 5. С. 40-55.

References:

1. Vzaiemodiia derzhavy ta instytutiv hromadianskoho suspilstva: roz'iasnennia Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 03.02.2011. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0018323-11#Text> [in Ukrainian].
2. Systemy miskoho upravlinnia (2001). / E. Senkton ; per. anhl. S. Kuts. Kh. : Tsentr osvitykh initsiatyv, 95 s. s. 87-92. [in Ukrainian].
3. Zakhystymo Ukrainu razom. Fond «Povernys zhyvym». URL : <https://savelife.in.ua/> [in Ukrainian].
4. Kovalchuk, S. V. (2019). Pravovi zasady vzaiemodii hromadianskoho suspilstva ta orhaniv publichnoi vlady v umovakh stanovlennia demokratychnoi pravovoi derzhavy v Ukraini : dissertation. Lviv. 216 s. <https://ena.lpnu.ua/handle/ntb/52883> [in Ukrainian].
5. Kolosok, S.V. (2003). Zv'iazky z hromadskistiu u formuvanni imidzhu orhaniv derzhavnogo upravlinnia: Avtoref. Dys. ... kand.. nauk z derzh upr.K. 20 s. [in Ukrainian].
6. Konstytutsiine pravo Ukrainy (2003). / Za red. V. F. Pohorilka K.: Naukova dumka. 732 s. [in Ukrainian].
7. Kresina, I. (2005). Do pytannia pro vyznachennia poniattia hromadskoho suspilstva i ukraïnskoi revoliutsii 2004 roku . Polit. menedzhment. № 6 (15). S. 3-6. [in Ukrainian].
8. Lehkodukh, V. (2023). Vzaiemodiia Zbroinykh Syl Ukrainy ta hromadianskoho suspilstva u pytanni protydii rosiiskii propahandi. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia : Istoriia. Vyp. 2. S. 57-65. [in Ukrainian].
9. Mirer. P. (2022). Dopomohty ta ne nashkodyty. Yak staty volonterom pid chas viiny. Suspilne movlennia Ukrainy. <https://suspilne.media/231159-dopomogti-ta-ne-nashkoditi-ak-stati-volonterom-pid-cas-vijni/> [in Ukrainian].
10. Pytannia Radnyka - upovnovazhenoho Prezydenta Ukrainy z pytan vzaiemodii z hromadskymy obiednanniamy ta dobrovolchymy formuvanniamy, yaki berut uchast u zabezpechenni natsionalnoi bezpeky : Ukaz Prezydenta Ukrainy. Ofitsiine Internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86/2022#Text> [in Ukrainian].
11. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini. (Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1997, № 24, S.170
12. Pro spryannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26.02.2024 № 68/2016. <https://www.president.gov.ua/documents/682016-19805>[in Ukrainian].
13. Rubtsiv, V. (2008). Vseukrainskyi maidan yak vikha u stanovlenni ukraïnskoho suspilstva. Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»]. Ser. : Politychni nauky. Vyp. 3. S. 37-43. [in Ukrainian].
14. Silenko, A. (2004). Infokomunikatsiini tekhnolohii ta rozvytok hromadianskoho Politychnyi menedzhment. № 5. S. 40-55. [in Ukrainian].

Yevhen Verheliuk,

*postgraduate student of the Department of Political Science
of the Educational and Research Institute of Political Science and Law,
Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University*

Implementation of Mechanisms for Interaction Between Civil Society Institutions and Local Governments During the War

The article defines the concept of “civil society” and the basic principles of functioning of local self-government bodies in civil society, and analyzes the role of civil society, which is particularly important in the context of total war in Ukraine. All Ukrainians take an active part in the public life of the state and contribute to the common victory over the enemy. That is why the role of civil society is so important. The future of our nation depends on the collective strength and unity of every individual. This article explains the importance of civil society institutions in the development and functioning of a democratic state. The legal framework that regulates the interaction between civil society organizations and local governments is studied. The results of the study show that the legal framework governing the interaction and legal relations between local governments and civil society organizations in Ukraine includes the Constitution of Ukraine, international law, certain laws of Ukraine and bylaws. An important feature of civil society is its independence not only from the state, but also from public authorities, which include local governments. Local self-government cannot be considered a part of civil society, as it is expressly prohibited by law. On the contrary, the structure of civil society is formed at the will of citizens, not by specific laws, but only by law. In a democratic state, civil society interacts with public authorities. Public authority is a type of socio-political, sovereign and legitimate power based on public interest and impersonality. This system, based on law and legislation, encompasses social, public-political, and volitional relations arising between individuals and legal entities (as subjects of civil society) and state institutions and organizations (as entities of authoritative powers) and holds prospects for further research.

Keywords: *public authorities, local self-government, civil society, rights and freedoms, population, citizen, war, government, constitution.*

НАУКОВІ ШКОЛИ

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.36.17>

УДК 32.9:929 Бабкін В.Д.

Ольга Бабкіна,
доктор політичних наук, професор,
завідувачка кафедри політичних наук,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID: 0000-0003-3594-3298; email: o.v.babkina@udu.edu.ua

**ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ДОКТОРА ЮРИДИЧНИХ НАУК,
ПРОФЕСОРА ВОЛОДИМИРА ДМИТРОВИЧА БАБКІНА**

Стаття присвячена 100-річчю з дня народження видатного українського вченого, доктора юридичних наук, професора Володимира Дмитровича Бабкіна (1924–2018), одного з фундаторів сучасної політичної науки та освіти в Україні. У роботі висвітлюється життєвий і науковий шлях В. Д. Бабкіна, його значний внесок у становлення гуманістичних підходів до розуміння політики й права, утвердження людиноцентричного світогляду, а також у розвиток теорії права та політології. Значну увагу приділено його науковій діяльності, зокрема дослідженню філософії права, циклічності політичної історії, взаємовідносинам між владою і суспільством, державою та особистістю, демократією та бюрократією. Розкрито його внесок у розробку концептуальних основ соціально-правової держави, формування демократичної політичної культури, а також у впровадження освітніх стандартів і навчальних програм із політичних наук в Україні.

Підкреслюється участь В. Д. Бабкіна у створенні першого в Україні підручника з політології, його робота над «Політологічним енциклопедичним словником» і вагомий внесок у підготовку видання «Антологія української юридичної думки». Зазначається роль вченого у розвитку паспортів спеціальностей для наукових ступенів у сфері політичних наук. Стаття демонструє унікальний талант В. Д. Бабкіна до інтеграції правових і політичних знань, його прагнення подолати стереотипи, поширити культуру толерантності, консенсусної демократії та цивілізованої політичної поведінки. Акцентовано

увагу на його прагненні досягти балансу між економічною ефективністю, соціальною справедливістю, сильною державою та демократичними інститутами.

Особливо цінними є його погляди на спадкоємність науки як основу її прогресу, що гармонійно поєднує традиції та інновації. У тексті відзначено наукову методологію В. Д. Бабкіна, його кредо дослідника, спрямоване на об'єктивність, критичність і глибину наукового пізнання. Ця стаття слугує даниною пам'яті великого вченого, чії ідеї та наукова спадщина залишаються актуальними й сьогодні, і надихають нові покоління науковців, зокрема правознавців і політологів.

Ключові слова: наукові школи, політологія в Україні, гуманістичний підхід, демократична культура, політична освіта, наукова спадкоємність.

18 червня 2024 року виповнилося 100 років від дня народження доктора юридичних наук, професора Володимира Дмитровича Бабкіна (1924 – 2018 рр.). Він народився в Києві, де здобув середню освіту. Від жовтня 1944 він опинився на фронті, в діючій армії, був важко поранений.

Переживши страждання, що їх принесла війна, В. Д. Бабкін пройшов школу мужності, взаємодопомоги, гідності, розуміння цінності кожного людського життя. Спираючись на

багатий життєвий досвід, здобутки попередників, упродовж усього життя він утверджував гуманістичне, людиноцентричне світосприйняття, розуміння, «людського виміру політики і права».

Науковій творчості В. Д. Бабкіна притаманне органічне поєднання дослідження філософії та теорії права, політичної науки, історії політико-правових вчень. Його дослідження присвячено методології правознавства і політології, теорії циклічності та наступності етапів політичної історії, взаємовідносинам народу та влади, держави та особистості, демократії та бюрократії, перехідним епохам, перспективам становлення соціально-правової держави в Україні, правовій педагогіці, формуванню демократичної правової та політичної культури.

Його наукова сміливість, ерудиція, свобода від ідеологічних кліше та міфів сприяли становленню вітчизняної політології на початку 1990-х рр. У 1993 р. він був обраний Президентом Української асоціації політологів, а 1995 року – академіком-засновником Української академії політичних наук, став ініціатором і відповідальним редактором першого в Україні підручника «Основи політології» (1992 р.), двох видань «Політологічного енциклопедичного словника» (1997 р., 2004 р.), очолював авторський колектив по створенню навчальних програм із нової дисципліни та низки фахових наукових видань. Він проводив масштабну роботу з розроблення теоретико-методологічних і концептуальних засад розвитку політичної та правової науки й освіти, державних освітніх стандартів, типових програм, підготовки посібників, словників, хрестоматій.

Окремо треба зазначити його внесок у розробку паспортів спеціальностей в галузі політичних наук для захисту кандидатських наук і докторських дисертацій (23.00.01 – теорія та історія політичної науки; 23.00.02 – політичні інститути та процеси; 23.00.03 – політична культура та ідеологія). Важко переоцінити його роботу з підготовки кадрів – викладачів, науковців, консультантів, експертів.

Володимир Дмитрович став одним із засновників сучасної системи політичної науки та освіти в Україні, зробив вагомий внесок у справу інтеграції політичних і правових знань, ініціював актуальні дослідження з проблем теорії та історії політичної та правової науки, політичних і правових інститутів, порівняльної політології та правознавства, сприяв подоланню застарілих стереотипів і уявлень про політику як арену конфліктів, протистояння, боротьби, пропагував норми цивілізованої політичної поведінки, культури толерантності, консенсусну демократію, як у відносинах всередині українського суспільства, так і між країнами та народами.

Як людина високої індивідуальної культури та інтелекту Володимир Дмитрович незмінно сповідував ставлення до людини як найвищої соціальної цінності, повагу до її гідності. Він постійно перебував у пошуку можливостей поєднання ринкових реформ із соціальною підтримкою, встановленням динамічної рівноваги між сильною, дієздатною державою та демократичними інститутами; між економічною ефективністю та соціальною справедливістю.

Широку популярність серед наукової громадськості здобула монографія В. Д. Бабкіна «Народ і влада» (1996). Варто згадати і значний внесок ученого у підготовку десятитомної праці «Антологія української юридичної думки» як члена редколегії, як відповідального редактора першого тому цього видання, а також ініціатора підготовки спеціального тому, в якому аналізуються здобутки української юриспруденції радянських часів. За цю працю в числі інших провідних авторів-упорядників, Володимир Дмитрович був удостоєний у 2005 році премії імені Ярослава Мудрого Академії правових наук України та Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого).

Видання цього окремого тому Антології пов'язано з глибоким переконанням вченого про наукову спадкоємність як неодмінну умову поступального розвитку науки, яка висловлює нерозривність усього пізнання дійсності як внутрішньо єдиного процесу зміни ідей, теорій, понять, принципів, методів наукового дослідження, і кожна вища ступінь у

розвитку науки виникає на основі попереднього ступеня з утриманням всього цінного, що було накопичено раніше.

Традиції – механізм накопичення, збереження і розповсюдження наукового досвіду, накопичені вченими-попередниками, що передаються наступним поколінням; новації – наукові відкриття, фундаментальні концепції та ідеї, що перевіряються традиційними підходами як єдиний засіб зрозуміти межі їх справедливості (ідеї Гегеля про спадкоємність – закон «заперечення заперечення» – є і законом розвитку науки теж), забезпечуючи їх цілісність, охоплюючи критичний аналіз і творче перетворення.

В архівах Володимира Дмитровича, його працях, курсах лекцій, в тому числі лекціях із «Методології історико-правових досліджень», викладено не просто систему принципів підходів, методів пізнання історико-політичних та історико-правових явищ, а і ставлення до цього процесу як дуже відповідального, такого що не терпить поверхневості, упередженості, некомпетентності. Це своєрідне кредо науковця, вибагливого не тільки до інших, а й, насамперед, до себе.

«Пошук істини повинен бути метою, незалежно від того, кому вигідні результати її вишукувань... Підстроювання будь-якої науки, особливо соціально-політичної та державно-правової, до будь-чиїх уподобань та інтересів неминує здатне породити її вихолощення та виродження...». Саме такі переконання проніс через своє життя Володимир Дмитрович Бабкін, таким його вічним істинам залишаємося вірними і ми – його учні, серед яких і я.

Olga Babkina,

*Doctor of Political Sciences, Professor,
Head of the Department of Political Science
Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University*

Dedicated to the 100th Anniversary of the Birth of Doctor of Law, Professor Volodymyr Dmytrovych Babkin

The article is dedicated to the 100th anniversary of the birth of the prominent Ukrainian scholar, Doctor of Law, Professor Volodymyr Dmytrovych Babkin (1924–2018), one of the founders of modern political science and education in Ukraine. The paper highlights V.D. Babkin's life and scientific achievements, his significant contribution to establishing humanistic approaches to understanding politics and law, affirming an anthropocentric worldview, and advancing legal theory and political science. Particular attention is given to his scholarly work, including studies on the philosophy of law, the cyclical nature of political history, the relationships between power and society, the state and the individual, democracy and bureaucracy. His role in developing conceptual foundations for a social-legal state, fostering democratic political culture, and implementing educational standards and curricula for political science in Ukraine is thoroughly examined.

The article emphasizes V.D. Babkin's involvement in creating the first Ukrainian political science textbook, his work on the Political Science Encyclopedic Dictionary, and his significant contribution to the publication of the Anthology of Ukrainian Legal Thought. His role in developing academic specialty passports for doctoral and candidate degrees in political sciences is noted. The article demonstrates Babkin's unique ability to integrate legal and political knowledge, his efforts to overcome stereotypes, promote a culture of tolerance, consensus democracy, and civilized political behavior. Special attention is given to his aspiration to balance economic efficiency with social justice, a strong state with democratic institutions.

Of particular value are his views on the continuity of science as the basis for its progress, harmoniously combining traditions and innovations. The text highlights V. D. Babkin's research methodology and his credo as a scholar, emphasizing objectivity, critical thinking, and depth in scientific inquiry. This article serves as a tribute to a great scientist whose ideas and scientific legacy remain relevant today and inspire new generations of scholars, particularly in the fields of law and political science.

Keywords: *scientific schools, political science in Ukraine, humanistic approach, democratic culture, political education, scientific continuity.*

ЗМІСТ

ДЕМОКРАТИЧНА КОНСОЛІДАЦІЯ ТА ПОЛІТИЧНІ КОМУНІКАЦІЇ

Розумний М. ПЕРЕДУМОВИ ВИБОРУ ДЕМОКРАТИЧНОЇ МОДЕЛІ В НОВИХ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВАХ.....	5
Захаренко К., Міненко Є. СУЧАСНІ МЕДІА ЯК ПЛАТФОРМА ДЛЯ ПОПУЛІЗМУ: КОМУНІКАЦІЙНІ ТА ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ.....	18
Новакова О., Остапенко М., СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ МЕДІАПОЛІТИКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ.....	27
Руденко Ю. РЕГІОНАЛЬНІ МАРКЕРИ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ КРИЗЬ ПРИЗМУ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ.....	35
Горінов П., Ярошенко О. ПОЛІТИЧНІ ЗНАННЯ ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ ТА ПРОТИДІЇ ІНФОРМАЦІЙНИМ ЗАГРОЗАМ.....	43

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ТА ГЕОПОЛІТИКА

Гуменюк Б. ІСТОРИЧНІ ТА ЕТНОПОЛІТИЧНІ ВИМІРИ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ.....	53
Пустовар В. ПОЛІТИЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ ПІДХІД.....	60
Гоманюк О. ПИТАННЯ ЕТИКИ ТА КОНФІДЕНЦІЙНОСТІ У ЦИФРОВИХ МІЖНАРОДНИХ КОМУНІКАЦІЯХ.....	68
Коновал А. ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ МЕХАНІЗМАМИ НАТО: ПОЛІТИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ.....	78
Пастовенський А. ГЕОПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ВІДНОСИНАХ ЄС ТА РОСІЇ: ВПЛИВ ВНУТРІШНІХ І ЗОВНІШНІХ ФАКТОРІВ.....	86

ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС І НАЦІОНАЛЬНІ ЦІННОСТІ

Тімашова В.

ЕТНОПОЛІТИЧНІ ДИСКУСІЇ В УКРАЇНІ ХХ-ХХІ СТОЛІТЬ:
ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНІСТЬ.....95

Воляннюк О.

НАЦІОНАЛЬНІ ЦІННОСТІ ТА ОБОРОННА СВІДОМІСТЬ
У ФОКУСІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ.....103

Карнаух А., Вовк Б.

ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ.....116

Леонтєв І.

ВПЛИВ ЗАХИСТУ УКРАЇНСЬКОГО СУВЕРЕНІТЕТУ НА РОЗВИТОК
ПОЛІТИЧНОЇ СВОБОДИ В УКРАЇНІ.....128

Барієв Е.

МЕДЖЛІС КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО НАРОДУ: ВІД НАЦІОНАЛЬНОГО
САМОВРЯДУВАННЯ ДО МІЖНАРОДНОГО ВПЛИВУ.....136

Вергелюк Є.

ВПРОВАДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ВЗАЄМОДІЇ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА З ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ...145

НАУКОВІ ШКОЛИ

Бабкіна О.

ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ДОКТОРА ЮРИДИЧНИХ НАУК,
ПРОФЕСОРА ВОЛОДИМИРА ДМИТРОВИЧА БАБКІНА.....152

CONTENT

DEMOCRATIC CONSOLIDATION AND POLITICAL COMMUNICATIONS

Rozumny M. DETERMINANTS OF DEMOCRATIC MODEL CHOICE IN NEWLY INDEPENDENT STATES.....	5
Zakharenko K., Minenko Y. MODERN MEDIA AS A PLATFORM FOR POPULISM: COMMUNICATION AND POLITICAL ASPECTS.....	18
Novakova O., Ostapenko M. SOCIO-POLITICAL FACTORS OF FORMATION OF MEDIA POLICY IN MODERN UKRAINE.....	27
Rudenko Yu. REGIONAL MARKERS OF ETHNO-POLITICAL PROCESSES IN UKRAINE THROUGH THE PRISM OF NATIONAL CONSOLIDATION: HISTORY AND PRESENT.....	35
Gorinov P., Yaroshenko O. POLITICAL KNOWLEDGE AS A FACTOR OF NATIONAL CONSOLIDATION AND FIGHTING INFORMATION THREATS.....	43

NATIONAL SECURITY AND GEOPOLITICS

Humeniuk B. HISTORICAL AND ETHNOPOLITICAL DIMENSIONS OF TRANSFORMATION OF INTERNATIONAL SECURITY.....	53
Pustovar V. POLITICAL STABILITY AS A KEY FACTOR OF ECONOMIC SECURITY: AN INSTITUTIONAL APPROACH.....	60
Homaniuk O. ETHICS AND CONFIDENTIALITY ISSUES IN DIGITAL INTERNATIONAL COMMUNICATIONS.....	68
Konoval A. FEATURES OF INTERNATIONAL SECURITY MECHANISMS OF NATO: POLITICAL AND SOCIO-ECONOMIC ASPECTS.....	78
Pastovenskyi A. GEOPOLITICAL TRANSFORMATIONS IN EU-RUSSIA RELATIONS: IMPACT OF INTERNAL AND EXTERNAL FACTORS.....	86

POLITICAL DISCOURSE AND NATIONAL VALUES

Timashova V.

ETHNO-POLITICAL DISCUSSIONS IN UKRAINE OF THE XX-XXI CENTURIES:
TRADITIONS AND MODERNITY.....95

Volianiuk O.

NATIONAL VALUES AND DEFENSIVE CONSCIOUSNESS
IN THE FOCUS OF STATE POLICY 103

Karnaukh A., Vovk B.

FEATURES OF DEMOCRATIC TRANSFORMATIONS IN MODERN UKRAINE.....116

Leontiev I.

THE IMPACT OF THE DEFENSE OF UKRAINIAN SOVEREIGNTY
ON THE DEVELOPMENT OF POLITICAL FREEDOM IN UKRAINE.....128

Bariiev E.

THE MEJLIS OF THE CRIMEAN TATAR PEOPLE: FROM NATIONAL
SELF-GOVERNMENT TO INTERNATIONAL INFLUENCE.....136

Verheliuk Ye.

IMPLEMENTATION OF MECHANISMS FOR INTERACTION BETWEEN CIVIL SOCIETY
INSTITUTIONS AND LOCAL GOVERNMENTS DURING THE WAR.....145

SCIENTIFIC SCHOOLS

Babkina O.

DEDICATED TO THE 100TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF DOCTOR OF LAW,
PROFESSOR VOLODYMYR DMYTROVYCH BABKIN.....152

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція колегія приймає до розгляду **рукописи** раніше не опублікованих наукових праць, що представляють результати **сучасних досліджень в галузі політології**, зокрема з історії політичних вчень, теорії політики, порівняльної політології, проблем політичної модернізації та транзитивних процесів, прикладної політології, політичної аналітики та прогнозування, методики викладання політичних наук, науково-педагогічного досвіду вітчизняних та зарубіжних політологів тощо. Рукописи приймаються до друку за умови їх відповідності вимогам до публікацій у наукових фахових виданнях. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів.

Мова рукопису – українська, англійська. Важливо дотримуватися пропонованої структури статті: УДК, прізвище та ім'я автора, науковий ступінь, вчене звання, посада і місце роботи; електронна пошта, ORCID; назва статті, анотація та ключові слова українською мовою, текст статті, використані джерела; прізвище ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою (не менше 1800 знаків).

У **вступі** варто врахувати такі елементи: формулювання проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; **мета і завдання** статті; **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання обраної проблеми і на які спирається автор; **виокремлення не вирішених раніше частин** загальної проблеми, котрим присвячується стаття; **методи** дослідження. У **результатах та дискусіях** – основний матеріал із повним обґрунтуванням отриманих результатів. У **висновках** – підсумки проведеного дослідження та перспективи подальших розвідок.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; поля: верхнє та нижнє – 20 мм, праве – 10 мм, ліве – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами зберігається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати). Рукопис статті подається у форматі .doc або .rtf. Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Обсяг основного тексту статті зазвичай становить не менше 20000 знаків з пробілами.

Посилання на джерела в тексті, а також список використаних джерел і транслітеровані список оформлюються за APA Style (7th edition). Перелік джерел розташовується з підзаголовком «*Використані джерела*» та оформлюється мовою оригіналу. Джерела в переліку нумеруються вручну (без використання функції меню Word «*Формат – Список – Нумерований*»). У бібліографічному описі джерела рекомендується відображати цифрові ідентифікатори (DOI) (за наявності). У разі, якщо DOI відсутній, слід використовувати для електронних ресурсів URL-посилання на джерело. Детеальні вимоги на сайті: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnspd>.

Стаття супроводжується **авторською довідкою**: прізвище, ім'я, по батькові, наукові звання та ступінь, посада, місце роботи, контактний телефон, адреса електронної пошти, місто та країна. Ця інформація надається українською, англійською мовами. Обов'язковим є зазначення ідентифікатора ORCID.

Видавець забезпечує якісне **незалежне рецензування** поданих для публікації матеріалів вченими, які здійснюють дослідження за спеціальністю, мають публікації у фахових виданнях (в т.ч. у закордонних виданнях, включених до Web of Science Core Collection та/або Scopus тощо). Організація внутрішнього та зовнішнього рецензування рукописів покладається на редакційну колегію збірника. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редакція залишає за собою право редагування текстів статей, а також відхилення рукописів, якщо вони не відповідають вимогам чи тематичному спрямуванню видання.

Прізвища, імена та електронні адреси, що надаються користувачами сайту видання, використовуються лише для реалізації внутрішніх технічних завдань; вони не будуть поширюватися та передаватися стороннім особам.

Наші контакти: sj.politicalsciences@gmail.com.

Наукове видання

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін

Випуск 36

Матеріали подані мовою оригіналу.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Головний редактор серії – **Т. В. Семигіна**
Відповідальний редактор серії – **О. В. Бабкіна**
Відповідальний секретар серії – **О. Я. Волянчук**

Підписано до друку 20 грудня 2024 р. Формат 60x84/8.

Папір офісний. Гарнітура Times New Roman.

Ум. др. арк. 18,6. Облік. видав. арк. 17,32.

Наклад 300 прим. Зам. № 142

Віддруковано з оригіналів.

ВИДАВНИЦТВО

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 7896 від 25.07.2023

Продажу не підлягає